

ΒΑΣΙΛΙΚΗ Ι

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 83

ΑΝΤΩΝΗΣ Α. ΖΩΗΣ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ Ι

ΝΕΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛΙ
ΠΛΗΣΙΟΝ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ SEAGER 1903 - 1906

Η ΜΕΛΕΤΗ ΣΙΝΟΥ 1966

ΑΘΗΝΑΙ 1976

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Διὰ τοῦ παρόντος τόμου γίνεται ἑναρξίς τῆς ὀριστικῆς δημοσιεύσεως τῶν ἀρχαιολογικῶν καταλοίπων, ἀρχιτεκτονικῶν καὶ κινητῶν, τῆς θέσεως Κεφάλι πλησίον τοῦ χωρίου Βασιλικὴ Ἱεραπέτρας, τὰ ὅποια εἶναι κοινῶς γνωστὰ ὡς ἀρχαιότητες τῆς Βασιλικῆς. Τὰ κατάλοιπα ταῦτα ἤλθον εἰς φῶς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Richard Seager (1903 - 1906) καὶ διὰ τῶν νέων ἀνασκαφῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1970) καὶ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (1972, 1974, 1975...), ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ γράφοντος.

Ὁ παρὼν πρῶτος τόμος «Βασιλικὴ I» ἀποτελεῖ εἰσαγωγὴν εἰς τὰ ἀρκοῦντως δυσχερῆ προβλήματα χρονολογήσεως καὶ ἐρμηνείας τῶν ἀρχαιολογικῶν καταλοίπων τῆς Βασιλικῆς καὶ συγχρόνως τεχνικὸν ὑπόβαθρον διὰ τὴν περαιτέρω μελέτην. Ἀπαραίτητον ἐκρίθη ὅπως, πρὸ τῆς ὀριστικῆς δημοσιεύσεως τῶν νέων ἀνασκαφῶν, ἐπιχειρηθῇ κριτικὴ ἀνασύνθεσις τῶν δεδομένων καὶ δημοσίευσίς τοῦ οὐσιαστικῶς ἀγνώστου πλουσίου ὕλικου τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς Seager. Ἡ ἀνασύνθεσις αὕτῃ ἐπιχειρεῖται εἰς τὸ πρῶτον μέρος, ἐνῶ εἰς τὸ δεύτερον γίνεται κριτικὴ τῆς ἐργασίας τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Στ. Σίνου περὶ τῆς «Μεγάλης Οἰκίας». Ἡ δημοσίευσίς τῶν κινητῶν εὗρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς Seager θὰ γίνῃ εἰς τὸν δεύτερον τόμον «Βασιλικὴ II».

Εἰς τὸν τρίτον καὶ τέταρτον τόμον «Βασιλικὴ III - IV» θὰ γίνῃ ἡ ὀριστικὴ δημοσίευσίς τῆς νέας ἀνασκαφῆς (1970 κέ.), περὶ τῆς ὁποίας ἔχουν ἤδη δοθῇ ἀναλυτικαὶ ἐκθέσεις εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Διὰ τὴν καλυτέραν κατανόησιν τῆς σχετικῆς πρὸς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα ἐπιπόνου διαπραγματεύσεως, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν τὸ κύριον ἀντικείμενον ἐρεῦνης τοῦ παρόντος τόμου, ἐκρίθη σκόπιμον νὰ δημοσιευθοῦν ἀπὸ τοῦδε εἰς ἰδιαίτερα φύλλα, πλὴν τῶν παλαιῶν ἀποτυπώσεων τοῦ Seager καὶ τοῦ νέου σχεδίου τοῦ Σίνου, καὶ τὰ μέχρι τοῦδε ἐτοιμασθέντα σχέδια τῆς νέας ἀνασκαφῆς· δίδονται οὕτω εἰς τοὺς μελετητὰς ἀκριβῆ στοιχεῖα περὶ τῶν φάσεων καταλήψεως εἰς τὸ Κεφάλι, ὅσων ἀντιπροσωπεύονται δι' ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅμως ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίζεται, πᾶσαι αἱ νέαι ἀποτυπώσεις πρέπει νὰ θεωρηθοῦν προσωριναί. Διὰ τὴν ἐτοιμασίαν τῶν νέων σχεδίων ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ ὠρισμένα στοιχεῖα τῆς τοπογραφικῆς ἀποτυπώσεως, ἡ ὁποία ἔγινε τὸ 1972 ὑπὸ συνεργείου τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Κέντρου Οἰκιστικῆς τοῦ Ὁργανισμοῦ Δοξιάδη, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ τοπογράφου κ. Ν. Χαβάκη, ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὸν διευθυντὴν τῆς ἀνασκαφῆς.

Θερμαὶ εὐχαρισταὶ ὀφείλονται εἰς τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τῆς ἐν Ἀθήναις

Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ἰδιαίτερος εἰς τὸν ἀείμνηστον καθηγητὴν Νικόλαον Κοντολέοντα καὶ τὸν καθηγητὴν κ. Ἀναστάσιον Ὁρλάνδον διὰ τὴν «νύο-θέτησιν» τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Βασιλικῆς, — ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει ὡς ἀνασκαφὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν —, εἰς τὸ πρόγραμμα ἀνασκαφῶν τῆς Ἑταιρείας, μετὰ τὴν ἀναγκαστικὴν ἀποχώρησιν τοῦ γράφοντος ἐκ τῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ θέσεώς του κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς δικτατορίας.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισε τὸ 1970 μὲ τὴν συμπαράστασιν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, διαθέσαντος τεχνικὰ μέσα καὶ ἔμπειρον τεχνικὸν προσωπικόν· ὅθεν θερμὰς ἐκφράζομεν εὐχαριστίας πρὸς τὸν κ. Στ. Ἀλεξίου καὶ τὴν δ. Ἀγγελικὴν Λεμπέση. Αἱ τέσσαρες πρῶται ἀνασκαφικαὶ περίοδοι (1970, 1972, 1974, 1975) ἔδειξαν ὅτι ἦτο ἀπολύτως δικαιολογημένη ἡ ἀνάληψις νέας ἀνασκαφικῆς ἐργασίας εἰς τὸ Κεφάλι Βασιλικῆς.

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον 1970 ὡς καὶ κατὰ τὴν περίοδον 1975 ἐβοήθησεν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ὁ ἀρχαιολόγος κ. Χρίστος Μόρτζος. Ὁ κ. Ἰ. Μεραμβελιωτάκης, ἀρχιτεχνίτης τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ἦτο ὁ τακτικώτερος συνεργάτης, λαβὼν μέρος εἰς τὰς ἐργασίας ὅλων τῶν περιόδων. Ὁ τεχνίτης τοῦ αὐτοῦ Μουσείου κ. Δ. Βασιλακάκης εἰργάσθη κατὰ τὴν περίοδον 1972. Εἰς ὅλας τὰς ἀνασκαφικὰς περιόδους ὡς καὶ εἰς τὰς πολλὰς ἐνδιαμέσους ἐπισκέψεις μελέτης εἶχον τὴν βοήθειαν τοῦ φύλακος τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Βασιλικῆς κ. Ἐμμ. Μενεγάκη. Οἱ ἐργάται τῆς ἀνασκαφῆς προήρχοντο τόσον ἐκ Βασιλικῆς ὅσον καὶ ἐξ Ἐπισκοπῆς καὶ Παχειᾶς Ἀμμου. Πρὸς ὅλους τοὺς ἀνωτέρω ἐκφράζω τὰ θερμὰς μου εὐχαριστίας διὰ τὴν πολύτιμον συνεργασίαν των, εἰς τοὺς ἐντοπίους δὲ καὶ διὰ τὴν φιλοξενίαν των.

Εἰς τὸ Ἀθηναϊκὸν Κέντρον Οἰκιστικῆς τοῦ Ὁργανισμοῦ Δοξιάδη καὶ ἰδιαίτερος εἰς τὸν ἀείμνηστον Κωνσταντῖνον Δοξιάδην ὀφείλω εὐγνωμοσύνην διὰ τὴν δυνατότητα, ἡ ὁποία μοῦ παρεσχέθη, ἀπροσκόπτου ἐπιστημονικῆς ἐργασίας κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Ἡ ἐπὶ πέντε ἔτη ἐργασία μου εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν «Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν Πόλεων» καὶ ἡ ἐπὶ τινὰς μῆνας ἐργασία μου εἰς τὰ πλαίσια τοῦ «Χωροταξικοῦ Προγράμματος Ἑλλάδος», μοῦ ἔδωσαν τὴν δυνατότητα νὰ ἀσχοληθῶ ἐντατικώτερον μὲ τὰ προβλήματα τῆς κρητικῆς ἀρχαιολογίας καὶ νὰ μελετήσω ἐκ νέου ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὴν Μεγαλόνησον.

Θερμὰς εὐχαριστίας ὀφείλω τέλος εἰς τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας διὰ τὴν ἔγκρισιν ἐκτυπώσεως τοῦ παρόντος εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐκδόσεών της, ὡς καὶ εἰς τοὺς ἐπιστημονικοὺς συνεργάτας τοῦ Γραφείου Δημοσιευμάτων, ἰδιαίτερος εἰς τὴν κυρίαν Ἐλευθ. Κονδυλάκη, διὰ τὸ ἐπίπονον ἔργον τῆς διορθώσεως τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων.

ΑΝΤΩΝΗΣ Α. ΖΩΗΣ

Ἀθῆναι, Φεβρουάριος 1976

ΔΙΕΥΚΡΙΝΗΣΙΣ ΟΡΟΛΟΓΙΑΣ - ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΑΙ

Μεγάλη Οικία : Συμβατική ονομασία τοῦ συνόλου τῶν ἐρειπίων τῶν γνωστῶν ὡς «Οἰκία εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου», ἥτοι τόσον τῆς «Δυτικῆς» ὅσον καὶ τῆς «Ἐρυθρᾶς Οἰκίας» (πρβ. καὶ κατωτέρω σ. 20, 34 σημ.).

Ἐρυθρὰ Οἰκία : Τὸ κεντρικὸν καὶ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς «Μεγάλης Οἰκίας», τοῦ ὁποίου τὰ περισσότερα δωμάτια ἔχουν τοίχους μὲ ἐρυθρωπὰ κονιάματα (ὡς συνδετικὸν ὕλικὸν εἰς τὸ κτίσιμον τῶν τοίχων καὶ ὡς σοβάδες). Συγκεκριμένως ἀποδίδομεν εἰς τὴν Ἐρυθρὰν Οἰκίαν: τὸ φέρον διαγράμμισιν εἰς τὸ σχέδιον 1973 (IX) τμῆμα, ὁλόκληρον τὴν Ἀνατολικὴν Πτέρυγα (ιδὲ λ. κατωτέρω) μετὰ τοῦ πλακοστρώτου 44, τὸ πλακόστρωτον 4α καὶ τὴν μεγάλην πλακόστρωτον δυτικὴν αὐλήν, ἡ ὁποία εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς μορφῆν ἐξετείνετο πρὸς Ἀνατολὰς καὶ πιθανῶς ἀπετέλει ἐνότητά μετὰ τοῦ πλακοστρώτου 4α (τὸ ὁποῖον ἦτο τὸ ἀνατολικὸν τῆς ἄκρον). Ἡ Ἐρυθρὰ Οἰκία εἶναι κατὰ τι ἀρχαιότερα τῆς Δυτικῆς (ιδὲ εὐθὺς κατωτέρω).

Δυτικὴ Οἰκία : Τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς «Μεγάλης Οἰκίας» (τοῖχοι ἄνευ διαγραμμίσεως εἰς τὸ σχέδιον 1973). Εἶναι πιθανὸν τὸ τμῆμα τοῦτο νὰ ἀπετέλεσε, μετὰ τὴν οἰκοδόμησίν του, ἐνιαῖον οἰκοδόμημα μετὰ τῆς ὀλίγον ἀρχαιότερας Ἐρυθρᾶς Οἰκίας, ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν δύναται πρὸς τὸ παρὸν νὰ στηριχθῇ. Εἶναι ὅμως σχεδὸν βέβαιον ὅτι ἀμφότεραι αἱ οἰκίαι κατεστράφησαν κατὰ τὴν αὐτὴν χρονικὴν στιγμὴν.

Ἀνατολικὴ Πτέρυξ : Τὰ δωμάτια καὶ λοιποὶ χώροι ἀρ. 36 ἕως 44 (πλὴν τοῦ 43), τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τμῆμα τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας (σχέδιον IX).

Κυκλώπειον : Ὁ ἀναλημματικὸς ἢ ὀχυρωματικὸς τοῖχος εἰς τὸ δυτικὸν ὄριον τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος, ὁ ὁποῖος συνεχίζεται πρὸς Βορρᾶν. Εἰς τοῦτον ἀνήκουν πιθανῶς ἅπαντες οἱ λίθοι μὲ τὴν πυκνὴν ἄτακτον διαγράμμισιν εἰς τὸ σχέδιον 1973, ὅπου συμπεριελήφθησαν καὶ μερικοὶ ἀποκυλισθέντες τῆς ἀρχικῆς των θέσεως (σχέδια III καὶ IX).

Νότιος Οἰκία : Τὰ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν δωματίων 8 καὶ 9 τῆς Δυτικῆς Οἰκίας εἰς βαθύτερον ἐπίπεδον εὐρισκόμενα ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα (σχέδια III, IX καὶ XII).

Βόρειος Οἰκία : Ἡ εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς κορυφῆς τοῦ Κεφαλιοῦ ἀποκαλυφθεῖσα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1970 κέ. οἰκία (σχέδια III καὶ XIII).

Ἡ Νότιος καὶ ἡ Βόρειος Οἰκία εἶναι σύγχρονοι καὶ ἀρχαιότεραι τῆς Δυτικῆς καὶ τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας.

Σχέδιον Seager 1904 : Τὸ σχέδιον ἐν Vasiliki - Report 1904, σ. 208, εἰκ. 1, ἐνταῦθα σχέδιον IV.

Σχέδιον Seager 1906 : Τὸ σχέδιον ἐν Vasiliki - Report 1906, σ. 112, εἰκ. 1, ἐνταῦθα σχέδιον VI.

Σχέδιον Seager 1908 : Τὸ σχέδιον ἐν Vasiliki - Report 1908, πίν. XII κάτω ἀριστερά, ἐνταῦθα σχέδιον V.

Σχέδιον Σίνου : Τὸ σχέδιον ἐν Sinos, AA 1970, εἰκ. 1, ἐνταῦθα σχέδιον VIII.

Σχέδιον 1973 : Τὸ ἡμέτερον σχέδιον, ἐνταῦθα σχέδιον IX.

A : Ἀνατολή, ἀνατολικὸς

B : Βορρᾶς, βόρειος

Δ : Δύσις, δυτικὸς

N : Νότος, νότιος

δ. : δωμάτιον, δωμάτια

Ἡ βραχυγραφία B 39 σημαίνει «βόρειος τοῖχος τοῦ δωματίου 39», ἀνάλογοι δὲ συντμήσεις χρησιμοποιοῦνται δι' ἅπαντας τοὺς τοίχους.

Σημείωσις. Εἰς τὰ παραθέματα ἐκ τῶν ἐκθέσεων Seager χρησιμοποιοῦνται παρενθέσεις —()—, ὅπου ἐπαναλαμβάνεται λέξις τοῦ πρωτοτύπου πρὸς ἔλεγχον τῆς μεταφράσεως ἢ πρὸς ὑπόδειξιν δυσκολιῶν εἰς τὴν ἀκριβῆ ἀπόδοσιν, ἀγκύλαι δέ —[]— διὰ τὰς ἐρμηνευτικὰς καὶ λοιπὰς ἰδικὰς μας προσθήκας.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Τὸ Κεφάλι¹ τῆς Βασιλικῆς, ὅπου εὐρίσκονται τὰ ἐρείπια τοῦ μινωικοῦ συνοικισμού, εἶναι εἰς χαμηλὸς λόφος κατάφυτος μὲ ἐλαίας καὶ κερατέας, εἰς τοὺς πόδας τῶν μεγαλυτέρων ὕψωμάτων, τὰ ὅποια κλείουν ἀπὸ Δυσμῶν τὴν Βόρειον Κοιλιάδα τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Ἱεραπέτρας². Ὁ λόφος εὐρίσκεται ἀριστερὰ τῆς ἀμαξί-της ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ τῆς κεντρικῆς ἀρτηρίας τοῦ Ἰσθμοῦ εἰς τὸ χωρίον τῆς Βασιλικῆς, εὐθὺς μετὰ τὴν στροφὴν καὶ εἰς ἀπόστασιν 400 μ. νοτιοανατολικῶς τοῦ χωρίου (σχ. I - II). Ἀκριβῶς εἰς τοὺς πόδας τοῦ Κεφαλιοῦ, σχεδὸν εἰς ὅλας τὰς πλευράς, ἄρχονται αἱ ὀμαλαὶ ἐκτάσεις τῆς Βορείου Κοιλιάδος, αἱ ὅποια ἀπλοῦνται ἀπὸ τῶν λόφων τῆς Ἐπισκοπῆς, κεντρικοῦ σημείου τοῦ Ἰσθμοῦ, μέχρι τῶν βορείων ἀκτῶν, ἀπὸ Παχυνάμμου μέχρι Καβουσιοῦ. Αἱ ἀκταὶ αὗται ἀποτελοῦν τὸν μυχὸν τοῦ μεγάλου Κόλπου τοῦ Μεραμπέλλου. Μέγα μέρος τῶν ἐκτάσεων αὐτῶν εἶναι κατάφυτον· εἰς τοὺς θαλεροὺς ἐλαιῶνας ὑπάρχουν ἀνάμεικτοι καὶ πολλὰ κερατέαι, ἐνῶ τὰ βορειότερα, μέχρι πρό τιнос χέρσα τμήματα, ἤρχισαν νὰ ἀποδίδωνται εἰς τὴν καλλιέργειαν διὰ τῆς δημιουργίας συγχρόνων θερμοκηπίων. Ἡ εἰς εὐθεΐαν γραμμὴν ἀπόστασις ἀπὸ τὸ Κεφάλι εἰς τὴν ἀκτὴν τοῦ Παχυνάμμου εἶναι τρία χιλιομέτρα· ἡ διανυομένη ὑπὸ πεζοῦ ἀπόστασις μέχρι τῆς θαλάσσης εἶναι περίπου ἡ αὐτή, διότι αἱ μεσολαβοῦσαι ἐκτάσεις εἶναι ὀμαλαί.

Τὸ Κεφάλι (πίν. 1 - 5, 6α) εἶναι εἰς τῶν πολλῶν λόφων τῆς περιοχῆς, ἀλλ' ἴσως ἐκ τῶν πλέον καταλλήλων πρὸς ἐγκατάστασιν πρῶιμου οἰκισμού. Ἀποτε-

1. «Κεφάλι» καὶ ὄχι «Κεφάλα», ὅπως ἀναφέρει τὴν θέσιν ὁ Seager, εἶναι ἡ ὀρθὴ ὀνομασία. «Κεφάλα» ὀνομάζεται τὸ μεγαλύτερον ὕψωμα εἰς τὰ δυτικὰ τοῦ Κεφαλιοῦ (ὅπου ἡ μικρὴ τουρκικὴ Καζάρμα καὶ τὸ τριγωνομετρικὸν σημεῖον), μετὰξὺ τοῦ Κεφαλιοῦ καὶ τοῦ βουνοῦ τοῦ Παχυνάμμου. Διὰ τὴν κοινὴν ἐν Κρήτῃ ὀνομασίαν «Κεφάλι» ἢ «Κεφάλα» πρβ. Α. ΖΩΗΝ, Κρήτη - Ἑποχὴ τοῦ Λίθου, ΑΕΠ 18, Ἀθήνα 1973, σ. 134, § 455. Τὸ παράδειγμα τῆς Βασιλικῆς (καὶ αὐτὴ ἡ αἰσθησις τῆς κρητικῆς γλώσσης) διδάσκει ὅτι «Κεφάλι» ὀνομάζονται μικροί, ἐνῶ «Κεφάλα» μεγαλύτεροι λόφοι.

2. Ἰδὲ διὰ τὴν γεωγραφίαν τῆς περιοχῆς Α. ΖΩΗΝ, ἑ.ἀ. σ. 24 - 26 § 97 - 107 καὶ πρβ. αὐτόθι σ. 10 - 11 § 42 - 44.

λειται κυρίως από κούσκουραν ἀλλ' εἰς τὰ ὑψηλότερα σημεῖα του τὸ ὑλικὸν τοῦτο, ὅπως συμβαίνει συνήθως εἰς τὰς κορυφὰς τῶν λόφων τοῦ κούσκουρα, ἐμφανίζεται ὡς ἀρκοῦντως σκληρὸς ἀσβεστόλιθος («ἄτσαλος») κατάλληλος νὰ χρησιμποιηθῇ ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικόν¹. Ἐν μέγα ἔξαρμα τοιοῦτου σκληροτέρου λίθου ἀποτελεῖ τὴν ἀπόληξιν τοῦ Κεφαλιοῦ κατὰ τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς περιμέτρου αὐτοῦ εἰς τὴν βόρειον καὶ τὴν δυτικὴν πλευράν, διὰ τῆς ἀποτόμου δὲ ἀνυψώσεώς του ἀπὸ τῆς πέριξ ἐπιπέδου ἐκτάσεως τοῦ κούσκουρα σχηματίζει κρημνόν, ὅψους ἀπὸ ἐνὸς μέχρι τεσσάρων μέτρων, ὁ ὁποῖος εὐκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ ἀξιοποιηθῇ δι' ἀμυντικούς σκοπούς, ἂν ἡ ἀνάγκη τὸ ἐκάλει. Κατὰ τὴν νότιον πλευράν αὐτοῦ ὁ λόφος ἔχει λίαν ὁμαλὴν πρόσβασιν, ἐνῶ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ἢ πρόσβασις εἶναι πάλιν ὁμαλὴ ἀλλ' ἡ κλίσις μεγαλυτέρα. Κατὰ τὴν πλευράν αὐτὴν διέρχεται χείμαρρος ρέων πρὸς Βορρᾶν, ὅστις σήμερον δὲν ἔχει ὕδατα εἰμὴ μόνον κατὰ τὰς ἡμέρας ἰσχυρῶν βροχῶν.

Ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Κεφαλιοῦ εἶναι ὁρατὴ ὁλόκληρος ἡ Βόρειος Κοιλὰς τοῦ Ἴσθμου: βορείως ἡ θάλασσα τοῦ Παχυνάμμου, ἀνατολικώτερον τὰ ὄρη τοῦ Καβουσιοῦ καὶ τὸ συνεχόμενον ἀπότομον τεῖχος τῶν ὀρέων τῆς Θριφτῆς ὑπὲρ τὸν γραφικὸν παραδοσιακὸν οἰκισμὸν Μοναστηράκι, μὲ τὸν Ἀφέντη Χριστό, ὑψηλότεραν κορυφὴν τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης (1476 μ.), τὸ φοβερὸν φαράγγι τοῦ Χᾶ, προσιτὸν μόνον εἰς τὰ σμήνη τῶν ἀγρίων πτηνῶν, τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ἐνδιαίτημα, καί, ὑψηλὰ εἰς τὴν ὄφρυν τῶν κρημνῶν ὑπὲρ τὸ Μοναστηράκι, τὴν ἀρχὴν τοῦ ὠραίου πευκοδάσους, ἐκτεινομένου πρὸς Ἀνατολὰς εἰς τὴν πολύπτυχον καὶ ὕδατοβριθὴ ὄρεινὴν περιοχὴν τῆς Θριφτῆς². Νοτιώτερον ἡ συνέχεια τῶν βουνῶν, τὰ ὁποῖα κλείουν ἀπὸ Ἀνατολῶν τὸν Ἴσθμὸν τῆς Ἱεραπέτρας, καὶ τὰ ὑψώματα τῆς Ἐπισκοπῆς, κεντρικὸν σημεῖον τοῦ Ἴσθμου καὶ διαχωριστικὸν ὄριον τῶν ἀποτελούντων αὐτὸν δύο κοιλάδων, βορείου καὶ νοτίου. Ἀπὸ Δυσμῶν τέλος τὰ ὑψώματα τῆς Βασιλικῆς καὶ τὸ βουνὸν τοῦ Παχυνάμμου, τελευταῖον ἀνατολικὸν παρακλάδι τῶν Λασιθιώτικων.

Ἀπὸ καθαρῶς αἰσθητικῆς ἐπόψεως καὶ μὲ μέτρον τὴν σύγχρονον εὐαισθησίαν, τὰ στοιχεῖα τοῦ τοπικοῦ περιγύρου τῆς Βασιλικῆς, τὰ ὁποῖα ἀνεφέρθησαν ἀνωτέρω, συνθέτουν, μὲ ὁπτικὸν κέντρον (δηλαδὴ θέσιν τοῦ θεατοῦ) τὸν μινωικὸν οἰκισμὸν, μίαν τῶν πληρεστέρων εἰκόνων τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα συντί-

1. Εἶναι τὸ σύννηθες οἰκοδομικὸν ὑλικὸν τόσον εἰς τοὺς μινωικοὺς ὅσον καὶ εἰς τοὺς ἐλληνικοὺς συνοικισμοὺς ἐφόσον εὐρίσκονται εἰς τὴν χώραν τοῦ κούσκουρα. Εἰς τὴν Βασιλικὴν μετὰ τὸ ὑλικὸν τοῦτο, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ὀνομάζεται μαλακὸς ἀσβεστόλιθος (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς σκληροὺς κυανοτέφρους μεταμορφικοὺς ἀσβεστολίθους), κοινοὶ εἶναι καὶ οἱ μεγάλοι χάλικες σκληροτέρων ἀσβεστολίθων, οἱ ὁποῖοι συνελέγοντο εἰς τὴν ποταμὴν καθὼς καὶ ποικιλία ἄλλων λίθων.

2. Ἡ περιοχὴ Θριφτῆς (μετὰ τῆς φάραγγος τοῦ Χᾶ καὶ τοῦ ὄρεινοῦ ἐποχικοῦ συνοικισμοῦ Ἀόρι) πρέπει πάσῃ θυσίᾳ νὰ προστατευθῇ καὶ νὰ συντηρηθῇ ὡς Ἐθνικὸς Δρυμός.

θενται τόσον δι' ἡπίων ὅσον καὶ διὰ βιαίων μεταβάσεων ἀπὸ τοῦ παραδεισιακοῦ καὶ εὐφροσύνου τῶν λόφων καὶ πλατωμάτων εἰς τὸ φοβερὸν καὶ δυσπρόσιτον τῶν ὄρειων ὄγκων. Ὁλόκληρωμένη βίωσις τοῦ τοπίου τούτου δὲν εἶναι δυνατὴ εἰς τὸ διάστημα μιᾶς ἢ ὀλίγων ὥρῶν ἀλλ' εἰς τὸ διάστημα μιᾶς ὁλοκλήρου ἡμέρας, ἢ, καλύτερον, εἰς τὸ διάστημα πολλῶν ἡμερῶν καὶ ἴσως εἰς διαφόρους ἐποχὰς τοῦ ἔτους. Ἡ ἀνάγκη πρὸς βίωσιν τοῦ τοπίου τούτου, τοῦλάχιστον εἰς τὸ διάστημα μιᾶς ὁλοκλήρου ἡμέρας, ἐπιβάλλεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ κύριος ἄξων τῆς κοιλιάδος καὶ τῶν ὁρέων ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Β πρὸς Ν καὶ ἐπομένως εὐρίσκεται εἰς κάθετον σχεδὸν σχέσιν πρὸς τὴν τροχίαν τοῦ ἡλίου. Ὁ ἥλιος ἀνατέλλει εἰς τὰ ὑψηλὰ ὄρη τῆς Θριφτῆς καὶ βασιλεύει εἰς τὰ ὑψώματα ὀπισθεν τοῦ Κεφαλιοῦ. Αἱ φωτιστικαὶ μεταπτώσεις εἶναι ἐπομένως συνεχεῖς καὶ ἔντονοι· ἄλλοτε τὰ περιγράμματα εἶναι σαφῆ καὶ ἄλλοτε ἐντὸς κατὰ τόπους διαχύτου πυκνοῦ φωτός. Ἀναλόγως πρὸς τὸν φωτισμὸν μεταλλάσσονται, φυσικῶς τῷ λόγῳ, καὶ τὰ χρώματα. Περισσότερον ἔντονοι εἶναι αἱ χρωματικαὶ μεταλλαγαὶ εἰς τὰ μεγάλα πέτρινα πρόσωπα τοῦ τείχους τῶν ὁρέων τῆς Θριφτῆς. Ἡ τυχὸν παρουσία νεφώσεως προσθέτει νέας διαστάσεις εἰς τὰς ὡς ἄνω μεταλλαγὰς. Πολλὰ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων εἶναι εὐκόλον νὰ καταγραφοῦν φωτογραφικῶς, ὥστε νὰ φανῇ ἡ ἔντασις καὶ ἡ ποικιλία τῶν μεταλλαγῶν. Ἰσως δὲν θὰ ᾔτο ἄσκοπον νὰ ἐπιχειρηθῇ κάποτε ἡ μελέτη τῆς αἰσθητικῆς τοῦ τοπίου ἐν συναρτήσῃ πρὸς τὴν ἴδρυσιν τῶν μινωικῶν οἰκισμῶν. Ἐν σημαντικὸν στοιχεῖον τὸ ὁποῖον προσφέρει ἡ Βασιλικὴ εἶναι ἡ ὑπαρξίς ἐνὸς βαθμιδωτοῦ πλακοστρώτου, πιθανώτατα χώρου ἀναψυχῆς, εἰς τὸ πλεόν εὐαίσθητον πρὸς σύλληψιν τῶν αἰσθητικῶν ἀξιῶν τοῦ περιγύρου σημείου τοῦ λόφου. Τὸ πλακόστρωτον τοῦτο χρονολογεῖται εἰς τὴν ΠΜ ΙΒ περίοδον καὶ ἀποτελεῖ ὀργανικὸν τμῆμα τῆς Μεγάλης Οἰκίας¹.

Πλησίον τοῦ λόφου, κατὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν, ὀλίγον πέραν τῆς κοίτης τοῦ χειμάρρου, διέρχεται ἡ σημερινὴ ἀμαξιτός, ἀκριβῶς ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ σημείου, ὅθεν διήρχετο ὁ πανάρχαιος φυσικὸς δρόμος, ὅστις ἤνωνε τὸν Κόλπον τοῦ Μεραμπέλλου μὲ τὰς ἀκτὰς τοῦ Λιβυκοῦ Πελάγους. Οἱ κατοικοῦντες τὸ Κεφάλι ἤλεγχον ἀπολύτως τὴν διάβασιν ταύτην, ἥτις εἶναι καὶ ἡ μοναδικὴ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ Ἰσθμοῦ, δεδομένου ὅτι ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τῆς Μεγάλης Οἰκίας εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου μέχρι τῆς ὁδοῦ εἶναι μόνον 220 μέτρα.

Μία πηγὴ ἀφθόνου ὕδατος ὑπάρχει σήμερον εἰς τὸ χωρίον εἰς ἀπόστασιν 550 μέτρων ἀπὸ τὸ Κεφάλι. Δὲν ἀποκλείεται κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ ὕδωρ τοῦτο νὰ ἔρρεεν ἐλευθέρως εἰς μικρὰν ἀπόστασιν κατὰ τὴν βόρειον πλευράν τοῦ Κεφαλιοῦ. Τὸ ὕδωρ τοῦτο εἶναι ἄφθονον καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πλεόν ξηρῶν μηνῶν

1. Ἰδὲ Α. ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 285 - 287.

τοῦ θέρους (Σεπτέμβριον - Ὀκτώβριον)¹ πρὸ τῶν πρώτων βροχῶν, αἱ ὁποῖαι εἰς αὐτὴν τὴν περιοχὴν εἶναι συνήθως ὄψιμοι, καὶ χρησιμοποιεῖται διὰ τὸ πότισμα τῶν ἐλαιοδένδρων εἰς τοὺς πόδας τοῦ Κεφαλιοῦ κατὰ τὴν βόρειον αὐτοῦ πλευράν. Εἰς τὸν συνοικισμόν, ἐντὸς δωματίου τῆς Μεγάλης Οἰκίας, ὑπάρχει τὸ περίφημον λαξευτὸν φρέαρ ἢ δεξαμενὴ, ἐσκαμμένον εἰς ἀρκετὸν βάθος ἐντὸς τοῦ ἀσβεστολιθικοῦ πετρώματος τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου (ιδεὲ κατωτέρω σ. 53 κέ.).

Ὅτι ὁ τόπος ἦτο ἰδιαιτέρως εὐνοημένος καὶ κατάλληλος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν συνοικισμοῦ φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ κατοίκησις αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀδιάκοπος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν σχεδὸν τῆς ΠΜ ἐποχῆς μέχρι τῆς ΥΜ I περιόδου. Πρὸς τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ ἐδημιουργήθη ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Κεφαλιοῦ ἴσως μία μικρὰ «μυκηναϊκὴ» ἢ πρῶμος ἐλληνικὴ ἀκρόπολις, τῆς ὁποίας προορισμὸς θὰ ἦτο νὰ ἐλέγχῃ τὴν κυρίαν διάβασιν τοῦ Ἴσθμοῦ. Εἰς λίαν πρῶμον ἐλληνικὴν ἐποχὴν ἀνήκουν καὶ ἐλάχιστα κατάλοιπα ἱεροῦ πιστοποιηθέντα προσφάτως. Μία σημαντικὴ ἐγκατάστασις, ἀκριβῶς παρὰ τὸν μινωικὸν συνοικισμόν, ἐδημιουργήθη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ὑστέρας ἀρχαιότητος, ἴσως κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν, ὅπως δεικνύουν, πλὴν τοῦ ἀσκάφου ἀκόμη κτηρίου πλησίον τῶν μινωικῶν οἰκιῶν, καὶ τὰ λείψανα ἐνὸς ὕδραγωγείου, τὸ ὁποῖον, διὰ φυσικῆς ροῆς, ἔφερεν ὕδωρ εἰς Βασιλικὴν ἐκ τῶν λόφων τῆς Ἐπισκοπῆς, ὡς ἐπίσης καὶ τὰ ἐρείπια μιᾶς παλαιοχριστιανικῆς πιθανώτατα βασιλικῆς ἢ μαρτυρίου περὶ τὰ 450 μέτρα βορείως τοῦ Κεφαλιοῦ, παρὰ τὴν ρεμματιάν, ἡ ὁποία ἔχει κτισθῇ μᾶλλον εἰς τὴν θέσιν παλαιότερου σπουδαίου κτηρίου. Ἰχνη μεσαιωνικῆς ἐγκαταστάσεως ὑπάρχουν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Νότον τῶν ρωμαϊκῶν. Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν καὶ γενικώτερον εἰς ὁλόκληρον τὸν Ἴσθμον εἶναι ἀκόμη εἰς τὰ πρῶτα τῆς βήματα καὶ ἐπομένως ἡ εἰκὼν περὶ τῆς πυκνότητος τῶν οἰκισμῶν εἶναι ἐλλιπὴς καὶ ἡ χρονολόγησις αὐτῶν ἀβεβαία².

Ἡ Βασιλικὴ (ἦτοι τὸ Κεφάλι) εἶναι γνωστὴ κυρίως ὡς ὁ τόπος ὅπου ὑπάρχουν τὰ ἀρχαιότερα γνωστὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ. Μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἔγιναν γνωστὰ ἐξ ἴσου σημαντικὰ κατάλοιπα εἰς ἄλλους τόπους (Μύρτος, Κνωσός, Δέμπλα). Ἡ περίφημος «Οἰκία εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου» («House on the Hilltop») ἐθεωρήθη τὸ πρῶτον μινωικὸν ἀνάκτορον, προδρομικὴ μορφή τῶν μεγάλων μινωικῶν ἀνακτόρων. Ὅπως γράφει ὁ Hutchinson: «Εἶναι πράγματι ἐν μικρὸν ἀνάκτορον καὶ τὸ πρότυπον ἐν μικρογραφίᾳ τῶν ὑπερόχων κτηρίων τὰ ὁποῖα ὠκοδομήθησαν βραδύτερον εἰς τὴν Κνωσόν,

1. Περὶ τῆς διαρκείας τοῦ θέρους ἐν Κρήτῃ ιδεὲ Α. ΖΩΗΝ, Κρήτη - Ἐποχὴ τοῦ Λίθου, ΑΕΠ 18, σ. 43 § 171 - 172. Ἡ Βασιλικὴ ἔχει θέρους διαρκείας ἐξ μηνῶν. Περὶ τοῦ κλίματος τῆς Κρήτης γενικώτερον αὐτόθι σ. 40 κέ.

2. Ἰδεὲ περὶ τῶν προδρομικῶν ἐρευνῶν τῆς H. BOYD: Gournia - Report 1901 - 1903. Pennsylv. Univ., Transactions Dpt. Archaeology, τ. I, μέρη I - II, σ. 7 κέ. (ἐφεξῆς BOYD, Gournia - Report 1901 - 1903).

τὴν Φαιστόν καὶ τὰ Μάλια»¹. Ἡ ἐνδιαφέρουσα ἀλλὰ πρόωρος αὐτὴ θεωρία, ἡ ὁποία εὔρε λίαν προσφάτως νέους ὁπαδούς², ἀποδεικνύεται ἀστήρικτος μετὰ τὰς ἐργασίας τῶν τελευταίων ἐτῶν ἐν Βασιλικῇ. Ἐξ ἄλλου ἡ παρουσία καταλοίπων διαφόρων φάσεων τῆς ΠΜ ἐποχῆς ἐν Βασιλικῇ, τόσον ἀρχιτεκτονικῶν ὅσον καὶ χαρακτηριστικῶν κεραμεικῶν ρυθμῶν, καὶ ἡ ἐνταξίς αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως R. Seager εἰς ἐν στρωματογραφικόν-χρονολογικόν διάγραμμα, εἶχεν ὡς συνέπειαν — δεδομένου ὅτι οὐδεὶς ἄλλος ΠΜ οἰκισμὸς εἶχεν ἀνάλογον πλοῦτον ἀρχαιο-λογικῶν καταλοίπων — νὰ θεωρηθῇ ἡ Βασιλικὴ ὡς ὁ τόπος κλείς τῆς μινωικῆς χρονολογίας, ὁ ὁποῖος συνεπλήρωνε καὶ ἀπεσαφηνίζε τὰ κενὰ τοῦ χρονολογικοῦ συστήματος τοῦ Evans ὡς πρὸς τὴν ΠΜ ἐποχὴν. Καὶ ἡ ἄποψις αὕτη, μὲ σημερινὰ κριτήρια, παραμένει ἐπιστημονικῶς μετέωρος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον, δυστυχῶς, δὲν ἔχει γίνεи συνειδητὸν οὔτε εἰς τοὺς εἰδικωτέρους ἐρευνητάς τῆς μινωικῆς ἀρχαιολογίας, ὡς ἐμφαίνει ἡ πληθώρα τῶν λίαν προσφάτων δημοσιευμάτων τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, κατὰ τὸν ἕνα ἢ ἄλλον τρόπον, εἰς τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα τῆς Βασιλικῆς³.

Ἄν, πέρα τούτων, λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Βασιλικὴ παραμένει, καὶ μετὰ τὰς ἀνακαλύψεις τῶν τελευταίων ἐτῶν, ὁ ἕτερος τῶν δύο σπουδαιότερων ΠΜ οἰκισμῶν, τοὺς ὁποῖους μέχρι σήμερον (1975) γνωρίζομεν (ὁ ἄλλος εἶναι τὸ Μύρτος εἰς τὴν νότιον ἀκτὴν δυτικῶς τῆς Ἱεραπέτρας), καί, πρὸς τοῦτοίς, ὅτι μὲ τὴν πρόοδον τῶν ἀνασκαφῶν, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν τὸ 1970, συνεχῶς κερδίζει εἰς σπουδαιότητα, γίνεται φανερόν ποῖοι λόγοι μᾶς ἀναγκάζουν νὰ ἐπιχειρήσωμεν μίαν κριτικὴν ἀνασύνθεσιν τῶν πορισμάτων τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν Seager ὡς καὶ τὴν πλήρη δημοσίευσιν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τούτων⁴.

1. R. W. HUTCHINSON, *Prehistoric Crete*, London 1962, σ. 145 (ἐφεξῆς HUTCHINSON, PC). Πρβ. S. HOOD, *The Minoans: Crete in the Bronze Age*, London 1971, σ. 50. Αἱ σκέψεις τοῦ Hutchinson αὐτόθι αἱ ὁποῖαι ἀκολουθοῦν τὸ παράθεμα, εἶναι ἀστήρικτοι, ἐπιστρέφουν ἐν τούτοις, παρεφθαρμέναι, εἰς τὸν ΣΠΑΝΑΚΗΝ, Ὁδηγὸς Α, σ. 91 - 92, τὸν K. BRANIGAN, *The Foundations of Palatial Crete*, London 1970, σ. 49 κέ. (ἐφεξῆς BRANIGAN, Foundations) καὶ τὸν J. EVANS, *Anatolian Studies* 22, 1972, σ. 127. Ὁ F. MATZ, *Kreta, Mykenae, Troja*, Stuttgart 1962⁵, σ. 37, καὶ *Handbuch d. klass. Altert.*, München 1954, σ. 224, χαρακτηρίζει τὸ οἶκημα «Herrenhaus»: ὁμοίως ὁ F. SCHACHERMEYER, *Die minoische Kultur des alten Kreta*, Stuttgart 1962, σ. 56. Πρβ. καὶ τὴν παλαιότεραν ἐργασίαν τοῦ HUTCHINSON, *Prehistoric Town Planning in Crete*, *The Town Planning Review* (University of Liverpool) 21, 1950, σ. 204 - 205.

2. J. EVANS, *Anatolian Studies* 22, 1972, σ. 115 κέ., ἰδίᾳ σ. 127, ὅπου ὑποθέτει ὑπαρξίν κεντρικῆς αὐλῆς εἰς τὰς πρῶιμους οἰκίας τόσον τῆς Κνωσοῦ ὅσον καὶ τῆς Βασιλικῆς, ἄνευ οὐδενὸς στοιχείου στηρίζοντος τὴν γνώμην ταύτην.

3. Ἰδὲ π.χ. P. WARREN, *Myrtos*, London 1972, σ. 260 - 261 σημ. 4, καὶ 269 σημ. 1.

4. Ὁ Seager συνέλεξε κυρίως τὰ ἀκέραια ἀγγεῖα, ἐγκατέλειπε δὲ ἐπὶ τόπου σωροὺς ἐνδιαφέροντος ὕλικου. Τὸ ὕλικόν τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἔχομεν ἀρχίσει τὴν συγκέντρωσιν καὶ μελέτην, θὰ δημοσιευθῇ μαζὶ μὲ τὸ ὕλικόν τῶν νέων ἀνασκαφῶν. Διὰ τὰς νέας ἀνασκαφὰς ἰδὲ Ἔργον 1972, σ. 113 - 118, ΠΑΕ 1972, σ. 274 - 309, Ἔργον 1974, σ. 107 - 112, ΠΑΕ 1974 (ὑπὸ ἐκδοσιν), Ἔργον 1975 (ὑπὸ ἐκδοσιν).

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΤΟΥ R. SEAGER ΕΝ ΒΑΣΙΛΙΚΗ,
1903, 1904, 1906

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΣΥΝΘΕΣΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

ΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΤΟΥ R. SEAGER ΕΝ ΒΑΣΙΛΙΚΗ

ΧΡΟΝΙΚΟΝ

Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ R. Seager ἐν Βασιλικῇ ἔγιναν κατὰ τὰ ἔτη 1903, 1904 καὶ 1906. Ἡ δημοσίευσίς τῶν ἀποτελεσμάτων ἔγινε ὑπὸ τοῦ ἰδίου εἰς τρεῖς ἐκθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύθησαν κατὰ τὰ ἔτη 1905, 1907 καὶ 1908 (εἰς τὰ ἐξῆς αἱ τρεῖς αὐταὶ ἐκθέσεις ἀναφέρονται ἀντιστοίχως βραχυγραφικῶς: "Εκθεσις ἢ Vasiliki - Report 1904, 1906, 1908)¹. Μὲ τὰς ἐκθέσεις αὐτάς (καὶ αἱ τρεῖς ἔχουν τὸν χαρακτῆρα προσωρινῶν ἀνακοινώσεων) συμβαίνει τι τὸ περίεργον: Ἡ πρώτη τοῦ 1904, καὶ ἡ νεωτέρα, τοῦ 1908, περιέχουν τὰς ἐργασίας τῶν ἐτῶν 1903 καὶ 1904 καὶ εἶναι οὐσιαστικῶς ταυτόσημοι. Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ κειμένου (περιγραφή χώρου καὶ ἀρχιτεκτονική) εἶναι τὸ αὐτό, μὲ ἀρκετὰς ὅμως διαφορὰς εἰς τὴν διατύπωσιν ὡς καὶ προσθήκας ἢ ἀφαιρέσεις φράσεων, ὥστε εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ταυτόχρονος μελέτη καὶ τῶν δύο κειμένων. Τὸ κεφάλαιον περὶ τῆς κεραμικῆς εἶναι εἰς τὴν νεωτέραν "Εκθεσιν 1908 πολὺ συντομώτερον, δημοσιεύονται εἰς αὐτὸ ἐν μέρει νέα παραδείγματα εὐρημάτων καὶ ἐπὶ πλέον ἔχει πολλὰς ὑποσημειώσεις². Τὸ σχέδιον τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων εἰς τὴν "Εκθεσιν 1908 εἶναι πληρέστερον καὶ πλέον λεπτομερὲς τοῦ σχεδίου τῆς πρώτης "Εκθέσεως 1904, ἀλλὰ παραλείπει ὠρισμένα στοιχεῖα τοῦ πρώτου σχεδίου (περισσότερα διὰ τὰ σχέδια ἰδὲ κατωτέρω, σ. 20, 35-39). Παρ' ὅλον ὅτι ἡ "Εκθεσις 1908 ἐμφανίζεται ὡς μία τρόπον τινὰ «βελτιωμένη» μορφή τῆς "Εκθέσεως 1904, οὐδεμία ἀναφορὰ γίνεται σχετικῶς (οὔτε κὰν βιβλιογραφικὴ παραπομπή), ἀγνοεῖται δὲ καὶ ἡ "Εκθεσις 1906 ἡ ὁποία περιέχει τὰς νεωτέρας (καὶ τελευταίας) ἐργασίας. Ἡ "Εκθεσις 1906 πάλιν περιέχει πληροφορίας τινὰς περὶ ἐργασιῶν γενομένων τὸ 1904, αἵτινες θὰ εἶχον κανονικῶς τὴν θέσιν των εἰς τὴν πρώτην "Εκθεσιν 1904³.

1. Ἰδὲ διὰ τοὺς πλήρεις τίτλους τὸν πίνακα βραχυγραφιῶν ΠΑΕ 1972, σημ. σ. 274.

2. Σύγκρινε Vasiliki-Report 1904, σ. 211 - 218, μὲ Vasiliki-Report 1908, σ. 50.

3. Βλ. Vasiliki-Report 1906, σ. 115, ὅπου ἀναφέρεται, ἐν παρόδῳ καὶ ἄνευ στοιχείων, ἡ ἀνασκαφὴ ἐνὸς ὀστεοφυλακίου (bone-enclosure) γενομένη τὸ 1904, πρβ. κατωτέρω, "Ανασκαφὴ 1904, σ. 22.

Ἡ ἀκαταστασία αὕτη περὶ τὴν δημοσίευσιν τῶν ἐκθέσεων Seager εἶχε καὶ ἐν σοβαρὸν ἐπακλόουθον: τὴν δημιουργίαν συγχύσεως ὡς πρὸς τὰς ἰδέας τοῦ ἀνασκαφέως σχετικῶς πρὸς τὴν χρονολογίαν· συγκεκριμένως: εἰς τὴν πρώτην Ἑκθεσιν 1904 διατυποῦται ὑπὸ τοῦ Seager ἐν χρονολογικὸν σχῆμα τῶν ἀρχαιολογικῶν περιόδων τῆς Βασιλικῆς, τὸ ὁποῖον βελτιώνει ὁ ἴδιος εἰς τὴν χρονικῶς δευτέραν Ἑκθεσιν 1906, συμφώνως πρὸς τὰ νεώτερα ἀνασκαφικὰ δεδομένα· ἀλλ' εἰς τὴν χρονικῶς τελευταίαν Ἑκθεσιν 1908 ἀγνοοῦνται αἱ βελτιώσεις αὐταί, ἡ δὲ διατύπωσις εἶναι ἡ αὐτὴ τῆς πρώτης Ἑκθέσεως. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ Ἑκθεσις 1908 εἶναι πράγματι ἡ δευτέρα, ἐνῶ ἡ Ἑκθεσις 1906 εἶναι ἡ τελευταία¹.

Παρὰ τὴν ἀκαταστασίαν περὶ τὴν δημοσίευσιν αἱ ἐκθέσεις τοῦ Seager ἀποτελοῦν ἐξαιρετικῶς πολύτιμα ντοκουμέντα διὰ τὰ εὐρήματα, κινητὰ καὶ ἀρχιτεκτονικά, τῶν ἀνασκαφῶν τῶν ἐτῶν 1903, 1904 καὶ 1906, ὅχι μόνον διότι ἀποτελοῦν τὰς μοναδικὰς πηγὰς διὰ τὰς ἀνασκαφὰς αὐτάς², ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν λόγον ὅτι περιέχουν πλῆθος πολυτίμων παρατηρήσεων τοῦ ἀνασκαφέως, τὰς ὁποίας οὐδεμία νεωτέρα ἔρευνα εἶναι δυνατόν νὰ κάμῃ.

Ἱστορία τῆς ἀνασκαφῆς

Ὁ Richard B. Seager, ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὴν Βασιλικὴν κατὰ τὰ ἔτη 1903, 1904 καὶ 1906, ἦτο μέλος τῆς ἀμερικανικῆς ἀποστολῆς, ἡ ὁποία διενήργησε τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὰ Γουρνιὰ κατὰ τὰ ἔτη 1901, 1903 καὶ 1904 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐνθουσιώδους Harried Boyd (βραδύτερον κυρίας Hawes). Ἡ Boyd εἶχε σκάψει προηγουμένως, τὸ 1900, εἰς τὸ Καβούσι. Ἡ δυσχερὴς ἀνασκαφὴ εἰς τὰ Γουρνιὰ ἐγένεν εἰς ἀπιστεύτως σύντομον χρονικὸν διάστημα καὶ τοῦτο διότι ἐχρησιμοποιήθησαν πολυάριθμοι ἐργάται (περὶ τοὺς ἑκατὸν εἰς ἑκάστην ἀνασκαφικὴν περίοδον)³. Εἶναι φυσικὸν ἀνασκαφαὶ τοῦ εἴδους αὐτοῦ νὰ ἔχουν λίαν περιωρισμένον ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα. Δὲν πρόκειται τόσον περὶ τῆς «ἡρωικῆς ἐποχῆς τῆς κρητικῆς ἀρχαιολογίας», ὡς συνήθως ἀποκαλεῖται, ὅσον περὶ ἐπιχειρήσεων καθαρῶς «ντιλετταντικοῦ» χαρακτῆρος, αἱ ὁποῖαι ἐδημιούργη-

1. Σύγκρινε Vasiliki - Report 1904, σ. 219 - 220, μὲ Vasiliki-Report 1908, σ. 49, ὅπου νέον στοιχεῖον εἶναι ἡ διάκρισις δύο ἀρχιτεκτονικῶν φάσεων τῆς περιόδου III (περίοδοι III A καὶ III B, βλ. καὶ σχέδιον αὐτόθι πίν. XII). Ἡ διάκρισις αὕτη δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ κείμενον τῆς Ἑκθέσεως 1906 (βλ. Vasiliki-Report 1906, σ. 113) ἀλλὰ εἰς τὸ σχέδιον (αὐτόθι εἰκ. 1, σ. 112) παραλείπονται τὰ δωμάτια τῆς περιόδου III A. Ἐπὶ πλέον εἰς τὴν Ἑκθεσιν 1906 ὑπάρχουν τὰ στοιχεῖα περὶ τῶν MM φάσεων. Μία ἐσωτερικὴ ἐνδειξις διὰ τὴν σχετικὴν χρονολόγησιν τῶν ἐκθέσεων Seager παρέχεται ἐκ τῶν ἀναφορῶν εἰς τὴν ΥΜ οἰκίαν, πρβ. κατωτέρω σ. 19 σημ. 4.

2. Μία ἐπὶ πλέον πηγὴ διὰ τὰς ἀνασκαφὰς Seager, προστίθεται κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἰδικῶν μας ἐργασιῶν: μεγάλα τμήματα τῆς ἀνασκαφῆς εὐρέθησαν ὅπως ἀκριβῶς τὰ ἄφησεν ὁ Seager καὶ οὕτω ἐγνωρίσαμεν «ἀνασκαφικῶς» τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας του, πρβ. ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972.

3. Βλ. H. BOYD-HAWES, Gournia, Vasiliki and Other Prehist. Sites . . . , Philadelphia 1908, σ. 19.

σαν εἰς τὴν ἐπιστήμην δυσκολίας βαρυνούσας τὴν ἔρευναν ἀκόμη καὶ σήμερον¹.

Τὴν τύχην τῶν Γουρνιῶν, τῆς βιαστικῆς δηλαδὴ ἀνασκαφῆς μετὰ πλῆθος ἐργα-
τῶν, εἶχε καὶ ἡ Βασιλική, ὅπως μανθάνομεν ἀπὸ τὰς ἐκθέσεις Seager (ἰδὲ κατω-
τέρω), ὡς ἐπίσης καὶ αἱ λοιπαὶ ἀνασκαφαὶ τοῦ Seager (Παχὺς Ἀμμος, Μόχλος,
Ψύρα).

Ἀνασκαφὴ 1903

α) Τὴν προσοχὴν τοῦ Seager εἰς τὸ Κεφάλι Βασιλικῆς εἶχον ἐλκύσει τὰ πολυά-
ριθμα λίθινα ἐργαλεῖα (stone celts) καὶ ὄστρακα ἀγγείων, τὰ
ὅποια ἤρχοντο εἰς τὴν ἐπιφάνειαν διὰ τῆς καλλιέργειας, ὡς καὶ ἐν τμήμα
τοῦ τοίχου ἐκ μεγάλων ἀδρῶς εἰργασμένων λίθων πλησίον τῆς κορυφῆς.

β) Τὸ 1903 ἔκαμε μίαν δοκιμὴν πλησίον τοῦ τοίχου. Ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν ἐκα-
θαρίσθη μέρος μιᾶς ΥΜ οἰκίας («μυκηναϊκῆς» ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ ὁ Seager
συμφώνως πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε ὀρολογίαν). Πρόκειται προφανῶς περὶ τοῦ
Κυκλωπείου καὶ τῆς Οἰκίας Μ, ὅπως ὀνομάζομεν σήμερον τὰ ἀρχαῖα
ταῦτα (σχ. III, IX, XIV)².

γ) Ὅπισθεν τοῦ τοίχου, δηλαδὴ εἰς τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευράν, ὁ Seager δὲν
εὔρε λείψανα κατοικιῶν· τὸ ἔδαφος ἦτο ταραγμένον, ὅπως ἀναφέρει, παλαιόθεν·
εὔρε μόνον «ἀρκετοὺς λίαν πτωχοὺς ρωμαϊκοὺς τάφους ὑστέρως ἐπο-
χῆς», οἱ ὅποιοι κατελάμβανον χώρον εἴκοσι τετρ. ποδῶν.

Αὐταὶ εἶναι αἱ μόναι πληροφορίαι τὰς ὁποίας διαθέτομεν διὰ τὴν δοκιμαστικὴν
ἀνασκαφὴν τοῦ 1903³.

Ἀνασκαφὴ 1904

α) Τὸ 1904 ὁ Seager ἤρchiσε τὴν ἀνασκαφὴν διὰ τριάκοντα περίπου ἐργατῶν καὶ
ἐπεράτωσεν, ὅπως ἀναφέρει, τὴν ΥΜ οἰκίαν, περὶ τῆς ὁποίας πάλιν οὐδεμίαν
παρέχει πληροφορίαν⁴. Ἡ οἰκία αὐτὴ ἀνεσκάφη ἐκ νέου ὑφ' ἡμῶν τὸ 1970 καὶ

1. Διὰ τὰς ἀντιστοίχους συνθήκας ἐργασίας κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Κνωσοῦ ἰδὲ Α. Ζοῖς, Kamares-Stil, Tübingen 1968, σ. 23.

2. Βλ. Α. ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 293 - 301, 308 - 309.

3. Vasiliki-Report 1904, σ. 207, καὶ 1908, σ. 49.

4. Εἰς τὴν πρώτην Ἐκθεσιν (Vasiliki-Report 1904, σ. 207), ἡ οἰκία ἀναφέρεται ὡς «μυκηναϊκὴ οἰκία τῆς περιόδου Γουρνιῶν», εἰς τὴν δευτέραν (Vasiliki-Report 1908, σ. 49) «μινωικὴ οἰκία τῆς περιόδου Γουρνιῶν», εἰς τὴν τρίτην (Vasiliki-Report 1906, σ. 113) χρονολογεῖται «ΥΜ I». Περὶ τῆς βαθμιαίας δημιουργίας τῆς ὀρο-
λογίας τῶν μινωικῶν περιόδων βλ. Ζοῖς, Kamares-Stil, σ. 1 κέ., ἰδίαι σ. 11, 13 - 14.

1972 και άπεδείχθη έξόχως ένδιαφέρουσα κυρίως διά τὸ έπιμελημένον άρχιτεκτονικόν της σχέδιον (σχ. XIV)¹.

β) Μετά τήν «άποπεράτωσιν» τῆς άνασκαφῆς τῆς ΥΜ οίκίας ὁ Seager έξετέλεσεν επί τινας ήμέρας πολλοὺς δοκιμας καὶ τέλος άνεκάλυψεν «εἰς τήν κορυφήν τοῦ λόφου, έντὸς τοῦ πιθανοῦ περιδρόμου τοῦ μεγάλου τοίχου», ὅστις εἶχεν έλκύσει άρχικῶς τήν προσοχήν του, «καλοκτισμένους τοίχους οἰκιῶν... θαυμαστῆς διατηρήσεως καὶ με σωζόμενον κατὰ τόπους ὕψος τριῶν μέτρων». Έπρόκειτο περὶ τμήματος τῆς Μεγάλης Οἰκίας, ὅπως ὠνομάσθη. Ὡς άποτέλεσμα τῆς άνακαλύψεως αὐτῆς άπεφασίσθη νά μετακινηθῇ εἰς Βασιλικήν ὅλη ή δύναμις τῶν εκατὸν έργατῶν, οἱ ὅποιοι εἰργάζοντο τότε εἰς τὰ Γουρνιά, διά τρεῖς ήμέρας, εἰς τὸ τέλος τῶν ὁποίων θά εἰγίνετο φανερόν, ὅπως γράφει ὁ Seager, ἄν ὁ τόπος προσεφέρετο εἰς περαιτέρω έρευναν. Κατὰ τήν διάρκειαν τῶν τριῶν αὐτῶν ήμερῶν εύρέθη ὁ μεγαλύτερος άριθμὸς άγγείων τοῦ πρωτοφανοῦς τότε ρυθμοῦ Βασιλικῆς, περίπου 180, συμφώνως πρὸς τήν διαβεβαίωσιν τοῦ Seager ὅτι «εἰκάστην έσπέραν έξήντα περίπου άψόγου διατηρήσεως άγγεῖα έστέλλοντο εἰς τήν οἰκίαν τοῦ Παχυνάμμου»².

Δέν εἶναι δυστυχῶς δυνατόν νά διακριβωθῇ σήμερον τί άκριβῶς έσκαψεν ὁ Seager διά τῶν εκατὸν έργατῶν του κατὰ τὰς τρεῖς εκείνας δραματικὰς ήμέρας τοῦ 1904. Τὸ σχέδιον τῆς άνασκαφῆς (σχ. IV), τὸ ὁποῖον συνοδεύει τήν πρώτην έκθεσιν δέν εἶναι, ὡς φαίνεται, πλήρες. Εἰς τήν Έκθεσιν 1908, ή ὁποία, ὡς εἰδομεν, άποτελεῖ νεωτέραν μορφήν τῆς Έκθέσεως 1904, ὑπάρχει σχέδιον λεπτομερέστερον [(σχ. V), τὸ δὲ κείμενον περιέχει ὠρισμένα άνασκαφικὰ στοιχεῖα επί πλέον. Η νεωτέρα αὕτη έκθεσις άναφέρει επίσης, έν παρόδῳ, τήν παρουσίαν άρχιτέκτονος (σ. 49), ένῳ ή πρώτη τὸν άγνοεῖ. Έπομένως εἶναι λογικόν νά συμπεράνωμεν ὅτι ή Έκθεσις 1908 περιλαμβάνει στοιχεῖα άνασκαφικὰ γενόμενα γνωστά άφοῦ εἶχεν ήδη γραφῇ ή πρώτη έκθεσις. Άρα πρέπει νά υποθέσωμεν ή ὅτι ὁ Seager έγραψε τήν πρώτην έκθεσιν πρὸ τοῦ τερματισμοῦ τῆς άνασκαφῆς τοῦ

1. Α. ΖΩΗΣ, ΠΑΕ 1972, σ. 293 - 301.

2. Vasiliki-Report 1904, σ. 207 - 209. Εἰς τήν νεωτέραν έκθεσιν, Vasiliki-Report 1908, σ. 49, ὁ άριθμὸς τῶν εύρεθέντων τὸ 1904 άγγείων περιορίζεται εἰς τὰ 100. Τὸ κείμενον τοῦ Seager εἶναι άποκαλυπτικόν διά τὸ ψυχικὸν καὶ μεθοδικὸν ὑπόστρωμα τοῦ άνασκαφέως: προέχει ή άναζήτησις έντυπωσιακῶν κινητῶν εύρημάτων ή συνολικῇ άντιμετώπισις τοῦ ὕλικοῦ, ὁ άρχαιολογικὸς προβληματισμός, ή «ίστορικῇ ματιά», εύρίσκονται έν ὑποχωρήσει. Ένδιαφέρουσα διά τήν ψυχολογίαν τῶν πρωίμων άνασκαφῶν εἶναι καὶ ή λίαν γραφικῇ έκθεσις τῆς Boyd, Gournia - Report 1901 - 1903. Τὸ ὅτι τελικῶς ὁ Seager έφθασεν εἰς ὀρθὰ συμπεράσματα, παρὰ τήν έλλειψιν μεθόδου καὶ συστηματικῆς έπεξεργασίας τοῦ ὕλικοῦ, ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι έσκαψε μερικὰ άπὸ τὰ σπουδαιότερα κέντρα τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἰς τήν δύναμιν αὐτοῦ τούτου τοῦ ὕλικοῦ, τὸ ὁποῖον διήλθε διά τῶν χειρῶν του. Λόγω τῆς άκαταστασίας τῶν δημοσιευμάτων του αἱ άπόψεις τοῦ Seager δέν έχουν πλήρως άξιοποιηθῇ ὑπὸ τῆς συγχρόνου έρεύνης· μία προσπάθεια πρὸς τήν κατεύθυνσιν αὐτὴν έπιχειρεῖται εἰς τὸ βιβλίον, τὸ ὁποῖον εἰτοιμάζομεν περὶ τῆς Πρωτομινωικῆς Κρήτης.

1904 ἢ ὅτι ἔλαβε χώραν μία ἐνδιάμεσος ἀνασκαφικὴ περίοδος ἐν Βασιλικῇ (μεταξὺ τῶν γνωστῶν τῶν ἐτῶν 1904 καὶ 1906), τὴν ὁποίαν ὁ Seager οὐδαμοῦ ἀναφέρει¹.

γ) Κατὰ τὴν ἰδίαν ἀνασκαφικὴν περίοδον τοῦ 1904, ὡς φαίνεται, διεπιστώθη ὅτι ὁ μέγας τοῖχος, τὸν ὁποῖον ὀνομάζει ΗΗ ἐγώνιαζε καὶ συνεχίζετο πρὸς Δυσμὰς. Ἡ πορεία του δὲν ἦτο δυνατόν νὰ βεβαιωθῇ, λόγῳ προεξοχῆς τοῦ βράχου, ἀλλὰ κατὰ τὴν νοητὴν αὐτοῦ προέκτασιν ὑπῆρχε, εἰς κάποιαν ἀπόστασιν ἀντίστοιχος τοῖχος, σχηματίζων καὶ ἐκεῖνος γωνίαν (τοῖχος GG) (σχ. IV - V). Τὰ στοιχεῖα ταῦτα, ἡ ἀκρίβεια τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἐλεγχθῇ διὰ νέας ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης, χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τοῦ Seager πρὸς διατύπωσιν τῆς θεωρίας ὅτι ἡ «Οἰκία εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου» ἦτο ἀρχικῶς ἐν μέγα τετράγωνον κτήριον καὶ ὅτι τὰ δωμάτια τῆς ΝΔ γωνίας εἶναι ἐν μέρει ἀρχαιότερα ἢ κτισμένα ἐκ νέου ἐπὶ ἀρχαιότερων θεμελίων².

δ) Εἰς τὴν ἀνατολικὴν κλιτὺν τοῦ λόφου, εἰς σημεῖον μὴ ἀκριβῶς καθοριζόμενον, εὐρέθησαν, μετὰ ἀπὸ μερικὰς δοκιμὰς, τοῖχοι δωματίων ὠκοδομημένοι διὰ τῶν αὐτῶν ὕλικῶν ὡς τὸ μέγα κτήριον καὶ εἰς τὸν αὐτὸν ἄξονα πρὸς ἐκεῖνα. Ὁ Seager ὑποθέτει ὅτι ἀπετέλουν τμῆμα τοῦ αὐτοῦ μεγάλου οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον παραβάλλει πρὸς τὸ ἀνάκτορον εἰς τὰ Γουρνιά³.

ε) Εἰς τὴν ΝΑ γωνίαν τῆς ἀνασκαφῆς, νοτίως τῶν δωματίων 16 καὶ 36, εὐρέθησαν μετὰ ἀπὸ δύο δοκιμὰς, τοῖχοι πτωχῶς ὠκοδομημένοι οἰκίῳ πλησίον τῆς ἐπιφανείας, ἐπὶ ἀρχαιότερων κτηρίων, οἱ ὁποῖοι ἀπεδείχθησαν πολύτιμοι πρὸς γνῶσιν τῆς διαδοχῆς τῶν περιόδων ἐν Βασιλικῇ. Ἡ κεραμικὴ, ἣτις συνεσχετίσθη πρὸς τοὺς τοίχους αὐτούς, ἀνῆκεν εἰς τὸν λευκὸν ρυθμὸν τῆς ΠΜ ἐποχῆς. Ὁ Seager ἀποδίδει τὰ εὐρήματα αὐτὰ εἰς τὴν «περίοδον IV»⁴.

ς') Τμήματα ὁδοῦ εὐρέθησαν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Πτέρυγα. Ἡ ἀσφαλὴς αὕτη πληροφορία δίδεται μόνον εἰς τὴν Ἑκθεσιν 1908, ἐντελῶς ἐν παρόδῳ, ὡς γνῶμη τοῦ ἀρχιτέκτονος «Herr Sejk», ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἔλαβε μέρος εἰς

1. Ἰδὲ κατωτέρω, σ. 35 - 39, τὰς παρατηρήσεις περὶ τῶν τριῶν σχεδίων τῆς ἀνασκαφῆς. Εἰς τὴν Ἑκθεσιν 1906, σημ. σ. 113, ὁ Seager παραπέμπει εἰς τὸ πρῶτον σχέδιον χωρὶς νὰ μνημονεύῃ τὴν ὑπαρξίν ἀνασκαφικῶν δεδομένων τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν μόνον εἰς τὸ σχέδιον τῆς Ἑκθέσεως 1908.

2. Vasiliki - Report 1904, σ. 211. Ἡ θεωρία ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὴν Ἑκθεσιν 1908, σ. 49, ὅπου ἐν τούτοις τὸ «τετράγωνον κτήριον» ἀποδίδεται εἰς τὴν «περίοδον III A» ἐνῶ τὰ ΝΔ δωμάτια ἀποδίδονται εἰς τὴν «περίοδον III B» (βλ. καὶ τὸ σχέδιον αὐτόθι = ἐνταῦθα σχ. V). Πρβ. ἀνωτέρω σ. 18 σημ. 1.

3. Vasiliki-Report 1904, σ. 211 καὶ 1908, σ. 49.

4. Vasiliki-Report 1904, σ. 211, 1908, σ. 49 καὶ σχέδιον αὐτόθι (ἐνταῦθα σχ. V). Εἰς τὴν Ἑκθεσιν 1908 ἀναφέρει: «Beneath these poor walls (δηλαδὴ τῆς περιόδου IV) lay stratified deposits of the earlier periods, and thus a full sequence was established», ἀλλὰ δὲν παρέχει στοιχεῖα ἀνασκαφικά αὐτῆς τῆς στρωματογραφίας.

τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1904, πρὸς τὸ τέλος αὐτῆς καὶ ἐσχεδίασε τὸ πολυτιμότερον ἐκ τῶν τριῶν σχεδίων τῆς ἀνασκαφῆς¹.

ζ) Εἰς κλιτὸν νοτίως τοῦ Κεφαλιοῦ ἡρευνήθη ἐν ταφικὸν περίφραγμα (bone-enclosure, «ὀστεοφυλάκιον»), τὸ ὁποῖον ἀπέδωσε «τέσσαρας ἀδιακοσμήτους λάρνακας, μίαν ψῆφον ἐκ κορνηλίου καὶ ἓν μικρὸν μεσομινωικὸν κύπελλον». Ἡ πληροφορία περὶ τῆς ἀνασκαφῆς αὐτῆς δίδεται πάλιν ἐν παρόδῳ, εἰς τὴν Ἑκθεσιν 1906 (σ. 115). Δὲν ἀποκλείεται ἐπομένως κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1904 νὰ ἔγιναν εἰς τὸ Κεφάλι καὶ εἰς τὰ πέριξ καὶ ἄλλαι ἐπὶ μέρους ἀνασκαφαὶ περὶ τῶν ὁποίων δὲν ἐδόθησαν πληροφορίες. Τὴν θέσιν τοῦ ταφικοῦ περιφράγματος ἐνετοπίσαμεν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1972, εἰς τὰ πλαίσια προσπάθειάς πρὸς ἐντοπισμὸν τοῦ νεκροταφείου τῆς Βασιλικῆς. Εἰς τόπον ἄσχετον ὁ Seager δίδει τὴν πληροφορίαν ὅτι εὐρέθη ἐν Βασιλικῇ τὸ 1904 ἐν MM I ὀστεοφυλάκιον με λάρνακας ὁμοίας πρὸς τὴν ἀρ. Χα τοῦ Παχυνάμμου².

Ἀνασκαφὴ 1906

Αἱ αὐταὶ ὥς καὶ κατὰ τὰ προηγηθέντα ἔτη συνθῆκαι φαίνεται ὅτι ἐπεκράτησαν, εἰς μεγαλυτέραν μάλιστα κλίμακα, καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1906 ὥστε ὁ Seager (καθόσον μάλιστα οὐδὲν ἐξ ἴσου ἐντυπωσιακὸν ὡς ἡ Μεγάλῃ Οἰκίᾳ εὐρέθη, πλὴν τῶν ἀγγείων τοῦ λαξευτοῦ φρέατος) νὰ ἀναγγεῖλῃ ὅτι «ἐν ὅσῳ μέτρῳ τοῦτο δύναται νὰ λεχθῇ δι' οἵανδήποτε ἀρχαίαν θέσιν, αἱ ἀνασκαφαὶ ἐν Βασιλικῇ δύνανται νὰ θεωρηθῶν περαιωμέναι»³.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1906 ἔγινε με πενήντα ἐργάτας (ὁ Seager λέγει ὅτι ἤρχισε με πενήντα δὲν ἀποκλείεται ὅμως ὁ ἀριθμὸς νὰ ἡυξήθη βραδύτερον) καὶ διήρκεσεν ἐπὶ τρεῖς ἑβδομάδας⁴. Ἄν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἀνυπαρξία μεγάλων ἐπιχώσεων εἰς τὸ Κεφάλι, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸς ὁ Seager τονίζει καὶ ἡμεῖς διεπιστώσαμεν κατὰ τὰ ἔτη 1970 καὶ 1972⁵, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι με τόσοι πολλοὺς ἐργάτας ὁ Seager ἀσφαλῶς ἀνεμόχλευσε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν χωμάτων τοῦ Κεφαλιοῦ· τοῦτο διαπιστοῦται ἐξ ἄλλου καὶ ἐκ τινων πληροφοριῶν τὰς ὁποίας δίδει ὁ ἴδιος σχετικῶς⁶. Παρὰ ταῦτα αἱ ἀνασκαφαὶ ἐν Βασιλικῇ δὲν

1. Vasiliki-Report 1908, σ. 49. Τὸ σχέδιον αὐτόθι πίν. XII (ἐνταῦθα σχ. V).

2. SEAGER, Pachyammos, σ. 20 καὶ πίν. Χα.

3. Vasiliki-Report 1906, σ. 111.

4. Αὐτόθι.

5. Ἀσχέτως τοῦ μᾶλλον μεγάλου βάθους τῶν ἀρχαιολογικῶν στρωμάτων εἰς τινὰ σημεῖα, τὰ ἀρχαιολογικὰ στρώματα καθ' ἑαυτὰ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ λεπτοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος καὶ τούτου μαλακοῦ λόγῳ τῆς καλλιερ-
γείας.

6. Vasiliki-Report 1906, σ. 111 - 115.

πρέπει να θεωρηθούν περαιωμένοι, όπως πίστευεν ο Seager. Αί ὀλίγαι ἡμέραι τῆς ἰδικῆς μας ἐργασίας με ἐλαχίστους ἐργάτας τὸ 1970 (καὶ ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς τὸ 1972, 1974 καὶ 1975) ἔδειξαν ὅτι ἔχομεν ἀκόμη πρὸ ἡμῶν ἀρκετὰ ἔτη βραδείας, ὑπομονητικῆς ἐργασίας.

Τὰ νέα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἔφερεν εἰς φῶς ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1906 εἶναι τὰ ἑξῆς:

α) Συνεχίσθη ἡ ἔρευνα εἰς τὴν Μεγάλην Οἰκίαν. Εὐρέθη ἡ μεγάλη πλακόστρωτος αὐλὴ (δυτικὴ αὐλὴ, τῆς ὁποίας ἐκαθαρίσθη μόνον τὸ ἀνατολικὸν τμήμα)¹ καὶ ἡ Ἀνατολικὴ Πτέρυξ, ἥτοι τὰ δωμάτια 36 - 44, ὡς καὶ τὸ λαξευτὸν φρέαρ εἰς τὸ δωμάτιον 39, ὅπου εὐρέθησαν τὰ ἀγγεῖα τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ².

β) Μὲ ἀσάφειαν ἀναφέρονται δωμάτια τῶν περιόδων I - II (δηλαδή ἀρχαιότερα τῆς Μεγάλης Οἰκίας τῆς περιόδου III) εὐρεθέντα πρὸς Βορρᾶν καὶ Ἀνατολὰς τῆς μεγάλης αὐλῆς, εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν τῆς Μεγάλης Οἰκίας καὶ εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος³.

γ) Μία Οἰκία τῆς περιόδου III (δηλαδή σύγχρονος τῆς Μεγάλης Οἰκίας) εὐρέθη κτισμένη ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ βράχου, προφανῶς εἰς τοὺς πόδας τοῦ κρημνοῦ, εἰς τὴν ΒΔ πλευρὰν τοῦ λόφου. Οὐδεμία οὐσιώδης πληροφορία ἐδόθη περὶ τῆς οἰκίας αὐτῆς⁴.

δ) Διεπιστώθησαν, ὡς φαίνεται, ἐκτεταμένα λείψανα τοῦ MM συνοικισμοῦ, οἰκίαι καὶ πλακόστρωτοι ὁδοί, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον ὅλην τὴν ἀνατολικὴν κλιτὺν τοῦ Κεφαλιοῦ⁵.

ε) Ἐρευνήθησαν δύο MM οἰκίαι (Οἰκία Α καὶ Β) ἀποδώσασαι ἐνδιαφέροντα εὐρήματα. Ἐδημοσιεύθη σχέδιον κατόψεως τῆς μιᾶς⁶.

ς') Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου, ὑπὸ τὸν κρημνῶδη βράχον εὐρέθησαν οἰκίαι (ἢ καλύβαι, «hovels») τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς⁷. Πολλὰ καλύβαι τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς εὐρέθησαν καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μεγάλης αὐλῆς (δυτικῶς καὶ νοτίως τοῦ καθαρισθέντος, τὸ 1906, τμήματός της)⁸.

1. Vasiliki-Report 1906, σ. 113. Ἡ ἀποκάλυψις τῆς δυτικῆς αὐλῆς συνεχίσθη ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τὸ 1963, ὅπως βεβαιώνει ὁ ἐκτελέσας τὴν ἐργασίαν τεχνίτης κ. Μεραμβελιωτάκης.

2. Αὐτόθι σ. 113, 118 - 119.

3. Αὐτόθι σ. 113.

4. Αὐτόθι σ. 115, 116 - 117.

5. Αὐτόθι σ. 111, 113.

6. Αὐτόθι σ. 111 - 113, 123 - 129. Διὰ τὴν πρόσφατον ἀνακάλυψιν καὶ ἀνασκαφὴν τρίτης MM οἰκίας (Οἰκία Γ) ἰδὲ ΠΑΕ 1972, σ. 288 - 291.

7. Vasiliki-Report 1906, σ. 113, 115.

8. Αὐτόθι σ. 113. Αἱ πληροφορίες αὗται τοῦ Seager φαίνεται ὅτι δὲν ἠλέγχθησαν κατὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ καὶ στερεώσεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τὸ 1963.

ζ) "Ἄλλοι ρωμαῖκοὶ τοῖχοι ἐκαθαρίσθησαν εἰς τὴν περιοχὴν πλησίον τοῦ ΜΜ ταφικοῦ περιφράγματος. Οἱ τοῖχοι οὗτοι «ἐσχετίζοντο μὲ ἕνα μικρὸν ἄγωγον, ὁ ὅποιος ἐπρομήθευε τὸν ρωμαϊκὸν συνοικισμόν εἰς τὸ Κεφάλι μὲ ὕδωρ ἐκ τῶν λόφων πλησίον τῆς Ἐπισκοπῆς»¹.

η) Εἰς θολωτὸς τάφος τῆς ΥΜ ΙΙΙ περιόδου εὑρέθη καὶ ἡρευνήθη εἰς τὸν "Ἁγιον Θεόδωρον, «μίαν εὐφορον κλιτὺν ὑψηλότερον τοῦ Κεφαλιοῦ», προφανῶς πρὸς ΝΔ². Δυστυχῶς ἡ θέσις τοῦ τάφου δὲν εἶναι σήμερον γνωστή.

Αὕτη εἶναι, ὡς ἀνωτέρω ἐξετέθη, ἡ ἱστορία τῶν ἀνασκαφῶν Seager ἐν Βασιλικῇ. Ἡ ἐξαιρετικὴ ἀνασκαφικὴ πολυπραγμοσύνη τοῦ ἀνασκαφέως δὲν εἶχε δυστυχῶς ἀντίκρυσμα εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας του καὶ εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν. Τὸ πλεῖστον τῶν πληροφοριῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχον διασωθῇ ὑπὸ τοῦ Seager, ἀπωλέσθησαν διὰ παντός. Παρὰ ταῦτα, λόγῳ τῆς μεγάλης ἀρχαιολογικῆς σπουδαιότητος τῆς Βασιλικῆς, εἶναι ἀπολύτως ἐπιβεβλημένον νὰ γίνῃ μία κριτικὴ ἀνασύνθεσις τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων, τὰ ὁποῖα περιέχονται εἰς τὰς τρεῖς ἐκθέσεις τοῦ Seager, παραλλήλως πρὸς τὴν νέαν μελέτην τοῦ ὕλικου τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν (ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων καὶ κινητῶν εὐρημάτων) ἀφ' ἐνὸς καὶ τὴν διενέργειαν νέας, προσεκτικῆς ἀνασκαφικῆς ἐργασίας ἀφ' ἑτέρου. Εἰς τὸν τριμερῆ τοῦτον προγραμματισμὸν ἀνταποκρίνονται τὰ τρία πρῶτα περὶ τῆς Βασιλικῆς δημοσιεύματά μας, ἥτοι πλὴν τῆς παρούσης καὶ ἡ ἐπομένη εἰς τὸν ἀνὰ χεῖρας τόμον μελέτη περὶ τῆς Μεγάλης Οἰκίας καὶ ἡ πρώτη ἀρκούντως ἀναλυτικὴ ἐκθεσις περὶ τῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν μας εἰς τὸ Κεφάλι (ΠΑΕ 1972). Ἡ δημοσίευσις τοῦ ὕλικου τῶν ἀνασκαφῶν Seager θὰ ἀκολουθήσῃ συντόμως, ἐν καιρῷ δὲ καὶ ἡ ὀριστικὴ δημοσίευσις τῶν νέων ἀνασκαφῶν.

1. Vasiliki-Report 1906, σ. 115. Ὁ Seager δὲν ἀναφέρει τὰ λείψανα τῆς γεφύρας τοῦ ἀγωγοῦ ὑπὲρ τὸν χεῖμαρρον. Ὁρθὴ εἶναι ἡ παρατήρησις του ὅτι τὸ ὕδωρ ἤρχετο εἰς Βασιλικὴν ἐκ τῶν λόφων τῆς Ἐπισκοπῆς, ὅπως ἔδειξε πρόσφατος ἰδική μας ἐρευνα καὶ χωροστάθμησις τοῦ πυθμένου τοῦ ἀνοικτοῦ ἀγωγοῦ γενομένη ὑπὸ τοῦ τοπογράφου τοῦ Ὁργανισμοῦ Δοξιάδη κ. Ν. Χαβάκη (1970).

2. Αὐτόθι σ. 113, 129 - 132.

ΤΑ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Χρονολογία Βασιλικής: οικόδομikai φάσεις — κεραμική, κατὰ Seager

Πρὶν προχωρήσωμεν εἰς συστηματικωτέραν ἀνάλυσιν καὶ κριτικὴν τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν συντόμως τὰ συμπεράσματα τοῦ ἀνασκαφέως ὡς πρὸς τὴν ἀκολουθίαν τῶν οἰκοδομικῶν φάσεων καὶ τῶν κεραμικῶν ρυθμῶν τῆς ΠΜ ἐποχῆς ἐν Βασιλικῇ. Τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον, καθόσον, ἐλλείψει πλήρων ἀντικειμενικῶν ἐκθέσεων τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων, ἀναγκάζομεθα πολλάκις νὰ ἀνιχνεύωμεν ἀντικειμενικὰ δεδομένα εἰς ἐμμέσους ἀναφορὰς τοῦ ἀνασκαφέως. Ἐπίσης εἶναι ἀνάγκη νὰ οἰκoiωθῶμεν τὴν ὁρολογίαν τῶν ἐκθέσεων Seager, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ περαιτέρω διαπραγματεύσις.

Εἰς τὰς δύο πρώτας Ἐκθέσεις, 1904 καὶ 1908, ὁ Seager κατατάσσει τὰ ΠΜ ἀρχαιολογικὰ κατάλοιπα τῆς Βασιλικῆς, ἀρχιτεκτονικὰ καὶ κεραμικὰ, εἰς τέσσαρας περιόδους, ὡς ἐμφάνεται ὑπὸ τοῦ ἀκολουθίου πίνακος:

ΠΙΝΑΞ Α

ΒΑΣΙΛΙΚΗ: ΠΜ ΕΠΟΧΗ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΕΚΘΕΣΕΙΣ SEAGER 1904, 1908

Περίοδος	Ἀρχιτεκτονικὰ	Κεραμικὰ	Ἀντιστοιχία μὲ περιόδους Evans
I	Καλύβαι ἐκ φθαρτῶν ὑλικῶν. Ἐκθέσεις 1904, σ. 219. 1908, σ. 49 ἀριστερά. Πρβ. κατωτέρω σ. 29-30.	Ρυθμὸς τεφρῶν ἐγχράκτων. Τὰ πρώτα κηλιδωτά. Ἐκθέσεις 1904, σ. 211 - 213, 219. 1908, σ. 50 ἀριστερά.	«Ὑπονεολιθική». Ἐκθέσεις 1904, σ. 211-213, 219. 1908, σ. 50 ἀριστερά. «Τέλος τῆς ΠΜ περιόδου» ¹ . Ἐκθέσεις 1904, σ. 219.

1. Ἴσως πρόκειται περὶ παραδρομῆς ἀντὶ τοῦ «τέλος τῆς πρώτης πρωτομινωικῆς περιόδου», πρβ. Ἐκθέσεις 1908, σ. 50 ἀριστερά, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι τὰ κύπελλα μὲ ὑψηλὸν πόδα (goblets) τῆς περιόδου I εἶναι πλέον προχωρημένα ἢ τὰ ὅμοια τῆς Κνωσοῦ τῆς πρώτης πρωτομινωικῆς περιόδου.

ΠΙΝΑΞ Α (συνέχεια)

Περίοδος	Ἀρχιτεκτονικά	Κεραμεικά	Ἀντιστοιχία μὲ περιόδους Evans
II	Πρώτη οἰκοδομικὴ περίοδος (τοῖχοι οἰκιῶν κτισμένων μὲ λίθους).	Γεωμετρικὸς ρυθμὸς γραπτῶν dark on light. Συνεχίζονται τὰ κηλιδωτά.	—
	Ἔκθεσις 1904, σ. 209, 211 καὶ σχέδιον εἰκ. 1. 1908, σ. 49 ἀριστερὰ καὶ σχέδιον πίν. XII κάτω ἀριστερὰ. Πρβ. κατωτέρω σ. 30 κέ.	Ἔκθεσις 1904, σ. 213 - 215, 219. 1908, σ. 50 ἀριστερά.	—
III (III A-III B)	Δευτέρα οἰκοδομικὴ περίοδος. Μεγάλῃ Οἰκίᾳ καὶ τοῖχοι ἀνατολικῆς κλιτύος πιθανῶς ἀνήκοντες εἰς αὐτήν. («Περίοδος τῆς μεγίστης ἀκμῆς».)	(Γραπτὰ dark on light δὲν ὑπάρχουν πλέον.) Ἀκμὴ τοῦ ρυθμοῦ τῶν κηλιδωτῶν. Πρώτη ἐμφάνισις τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ.	—
	Ἔκθεσις 1904, σ. 209 - 211, 219 - 220. 1908, σ. 49.	Ἔκθεσις 1904, σ. 215 - 217, 219 - 220. 1908, σ. 50.	—
IV	Τρίτη οἰκοδομικὴ περίοδος. Τοῖχοι οἰκιῶν εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον τῶν τοίχων τῆς περιόδου III.	(Τὰ κηλιδωτά «ἐξαφανίζονται βαθμιαίως» ἢ «ἔχουν ἐξαφανισθῇ».) Ἀκμὴ τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ («white on black geometric ware»).	Περίοδος ἀμέσως προηγούμενῃ τῆς MM τῆς Κνωσοῦ.
	Ἔκθεσις 1904, σ. 211, 218. 1908, σ. 49 δεξιά.	Ἔκθεσις 1904, σ. 218, 220. 1908, σ. 50 δεξιά.	Ἔκθεσις 1904, σ. 220.

Εἰς τὴν Ἔκθεσιν 1906 ὁ Seager δίδει τροποποιημένην κατάταξιν. Ἡ κυριωτέρα διαφορὰ εἶναι ὅτι αἱ περίοδοι I - II συγχωνεύονται εἰς μίαν, πλὴν ὅμως ἡ ἀρίθμησης παραμένει ἡ αὐτή, συνεχίζει δὲ ὁ Seager νὰ ὁμιλῇ σποραδικῶς περὶ τῶν περιόδων I καὶ II ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ διακεκριμένων περιόδων. Ἡ νέα κατάταξις ἐμφαίνεται εἰς τὸν ἐπόμενον πίνακα.

ΠΙΝΑΞ Β

ΒΑΣΙΛΙΚΗ: ΠΜ ΕΠΟΧΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΚΘΕΣΙΝ SEAGER 1906

Περίοδος	Ἀρχιτεκτονικά	Κεραμικά	Ἀντιστοιχία μὲ περίόδους Κνωσοῦ (Evans)
I-II	Κτίσματα ἀρχαιότερα τῆς Μεγάλης Οἰκίας. Ἔκθεσις 1906, σ. 113. Πρβ. κατωτέρω σ. 30 κέ.	Ρυθμός τεφρῶν ἐγγαράκτων. Τὰ πρῶτα κηλιδωτά. Γεωμετρικὸς ρυθμὸς γραπτῶν dark on light. Ἔκθεσις 1906, σ. 113 - 115.	ΠΜ II Ἔκθεσις 1906, σ. 114.
III (Ἐγκαταλεί- πεται ἡ ρητὴ διάκρισις εἰς III A καὶ III B)	Μεγάλῃ Οἰκίᾳ καὶ σύγχρονα αὐτῆς κτίσματα. Ἔκθεσις 1906, σ. 113, 116 καὶ σχέδιον εἰκ. 1. Πρβ. κατωτέρω σ. 33 κέ.	Ἀκμὴ τοῦ κηλιδωτοῦ ρυθμοῦ. (Οἱ ἄλλοι ρυθμοὶ δὲν ὑπάρχουν πλέον.) Ἔκθεσις 1906, σ. 114, 116 - 117.	ΠΜ II Ἔκθεσις 1906, σ. 114.
IV	ΠΜ κτίσματα νεώτερα τῆς Μεγάλης Οἰκίας. Ἔκθεσις 1906, σ. 113, 118 - 119. Πρβ. κατωτέρω σ. 56 κέ.	Βαθμιαία ἐξαφάνισις τῶν κηλι- δωτῶν καὶ ἐμφάνισις τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ. Ἀκμὴ τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ («light on dark geometric ware».) Ἔκθεσις 1906, σ. 114, 118 - 123.	ΠΜ III Ἔκθεσις 1906, σ. 114.

Ὅπως γίνεται φανερόν ἐκ τῆς ἀντιπαραθέσεως τῶν ἀνωτέρω δύο πινάκων αἱ ἐκθέσεις Seager δὲν προσφέρουν ἐνιαίαν χρονολόγησιν τῶν ἀρχαιολογικῶν καταλοίπων τῆς ΠΜ ἐποχῆς ἐν Βασιλικῇ. Εἰς τὰς Ἔκθεσεις 1904 καὶ 1908 διακρίνονται τρεῖς οἰκοδομικαὶ φάσεις, τῶν ὁποίων σώζονται λείψανα τοίχων ὠκοδομημένων μὲ λίθους. Αἱ φάσεις αὗται ὀνομάζονται περίοδοι II, III καὶ IV. Εἰς τὴν Ἔκθεσιν 1908 ἡ περίοδος III διακρίνεται εἰς περίοδον III A καὶ III B¹. Τὴν

1. Vasiliki-Report 1904, σ. 219 - 220 καὶ σχέδιον εἰκ. 1 σ. 208 (ἐνταῦθα σχέδιον πίν. IV), Vasiliki-Report 1908, σ. 49 καὶ σχέδιον πίν. XII κάτω ἀριστερά (ἐνταῦθα σχέδιον πίν. V).

διαίρεσιν αὐτὴν τῆς περιόδου III δὲν τὴν ἐπανευρίσκομεν εἰς τὴν Ἑκθεσιν 1906 δηλουμένην ρητῶς, ἀλλὰ μόνον ἐμμέσως διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν δωματίων τῆς III B εἰς τὸ δημοσιευόμενον σχέδιον τῆς Μεγάλης Οἰκίας. Μία περιπλοκὴ τὴν ὁποῖαν δημιουργεῖ ἡ Ἑκθεσις 1906 εἶναι ὅτι παρὰ τὴν συγχώνευσιν τῶν περιόδων I καὶ II συνεχίζεται ἡ ἀναφορὰ εἰς τὰς «δύο πρώτας οἰκοδομικὰς περιόδους εἰς τὸ Κεφάλι», αἱ ὁποῖαι τοποθετοῦνται πρὸ τῆς περιόδου III, ἥτοι πρὸ τῆς Μεγάλης Οἰκίας¹.

Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀνωτέρω συγχύσεως θεωροῦμεν σκόπιμον εἰς τὴν ἀκολουθοῦσαν διαπραγματέυσιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων νὰ χωρίσωμεν τὰς οἰκοδομικὰς φάσεις τῆς ΠΜ ἐποχῆς εἰς τὰς ἐξῆς τρεῖς:

A : Κτίσματα ἀρχαιότερα τῆς Μεγάλης Οἰκίας ἢ περίοδος I - II τοῦ Seager.

B : Ἡ Μεγάλη Οἰκία καὶ τὰ σύγχρονα αὐτῆς κτίσματα ἢ περίοδοι III A καὶ III B τοῦ Seager.

Γ : Κτίσματα μεταγενέστερα τῆς Μεγάλης Οἰκίας ἢ περίοδος IV τοῦ Seager.

Θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ περιορισθῶμεν πρὸς τὸ παρὸν εἰς τὴν Ἑκθεσιν τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δημοσιεύσεων τοῦ Seager καὶ εἰς μίαν πρώτην ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πληροφοριῶν τοῦ ἀνασκαφέως καὶ τῶν διαπιστώσεων τῆς ἰδικῆς μας ἐρεῦνης. Τὸ πρόβλημα τῆς πραγματικῆς χρονολογήσεως τῆς Μεγάλης Οἰκίας ἀντιμετωπίζεται ἤδη εἰς τὴν πρώτην Ἑκθεσιν περὶ τῶν ἰδικῶν μας ἐρευνῶν (ΠΑΕ 1972), θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ δὲ καὶ πάλιν εἰς τὴν ὀριστικὴν δημοσίευσιν μετὰ τὸ πέρασ τῶν νέων ἀνασκαφῶν.

1. Vasiliki-Report 1906, σ. 113.

Ἀπουσία νεολιθικῶν

Νεολιθικά ἢ ὑπονεολιθικά κατάλοιπα δὲν διεπιστώθησαν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς Seager. Ἡ χρῆσις τῶν ὄρων «ὑπονεολιθική περίοδος» καί «ὑπονεολιθική κεραμεική» ὑπὸ τοῦ Seager δὲν πρέπει νὰ προκαλέσῃ σύγχυσιν. Ὁ πρῶτος χρησιμοποιεῖται διὰ τὴν ὑποθετικὴν οἰκοδομικὴν περίοδον μὲ κτίσματα ἀπὸ φθαρτὰ ὑλικά, ὁ δὲ δεύτερος διὰ τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν κεραμεικὴν τῶν τεφρῶν ἐγχάρακτων¹. Ὁ ἴδιος ὁ Seager ἐγκατέλειψε εἰς τὴν νεωτέραν τοῦ Ἐκθεσιν 1906 τὴν θεωρίαν περὶ κτισμάτων ἀπὸ φθαρτὰ ὑλικά, χρονολογεῖ τὴν ἐγχάρακτον κεραμεικὴν εἰς τὴν κνωσιακὴν ΠΜ II (ἃς σημειωθῇ ὅτι καὶ εἰς τὴν Κνωσὸν δὲν ἦτο σαφὴς τότε ἡ περίοδος αὐτή) καὶ ὁμιλεῖ σαφῶς περὶ «ἀπουσίας ἀληθοῦς νεολιθικῆς κεραμεικῆς»². Πρόκειται προφανῶς περὶ ἐρμηνείας συμφώνου πρὸς τὴν ἀνασκαφικὴν εἰκόνα καὶ πρὸς τὴν διαπίστωσιν ὅτι τὰ τεφρὰ ἐγχάρακτα τῆς Βασιλικῆς ἦσαν κατὰ πολὺ νεώτερα τῶν ἐγχάρακτων νεολιθικῶν τῆς Κνωσοῦ. Ὁ Seager εὔρε τὰ τεφρὰ ἐγχάρακτα εἰς ομάδας μαζὶ μὲ τὰ γεωμετρικά «dark on light» καὶ μάλιστα εἰς τὸ στρώμα τῶν πρώτων κτιστῶν οἰκημάτων (πρβ. κατωτέρω). Πρόκειται περὶ τῶν δύο ἀρχαιοτέρων κεραμεικῶν ρυθμῶν τῆς Βασιλικῆς, οἱ ὅποιοι χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΠΜ IIa περίοδον ἢ βαθμίδα Κουμάσας. Δυστυχῶς τὰ τεφρὰ ἐγχάρακτα ὅστρακα τὰ ὅποια εὔρεν ὁ Seager ἀπωλέσθησαν πλὴν τῶν ἀνασυγκροτηθέντων εἰς τὸ γνωστὸν μέγα ἀγγεῖον (Zois, Kamares-Stil, 90:d). Αἱ νέαι ἀνασκαφαὶ 1970, 1972 δὲν ἔφεραν εἰς φῶς ἐγχάρακτα τεφρὰ, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι μᾶλλον τυχαῖον διότι ἀδιακόσμητα τεφρὰ εὑρέθησαν καθὼς ἐπίσης καὶ ὅστρακα τοῦ ρυθμοῦ Κουμάσας, ἥτοι τοῦ «γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ dark on light» τοῦ Seager³. Ἡ ἀναφορὰ τῆς Βασιλικῆς ὡς νεολιθικῆς θέσεως εἰς τὴν βιβλιογραφίαν ὀφείλεται εἰς παρανόησιν τῶν ἐκθέσεων Seager καὶ εἰς ἀμφίβολα στοιχεῖα τοῦ Pendlebury⁴.

Κτίσματα ἀπὸ φθαρτὰ ὑλικά;

Ὁ Seager ὑποθέτει, στηριζόμενος εἰς στοιχεῖα περὶ τῶν ὁποίων οὐδὲν συγκεκριμένον ἀναφέρει («various pieces of evidence»), ὅτι ὁ ἀρχαιότερος συν οικισμὸς

1. Vasiliki-Report 1904, σ. 211 - 213. 1908, σ. 50 ἀριστερά.

2. Vasiliki-Report 1906, σ. 113 - 115.

3. Ὀλίγα καλῆς ποιότητος τεφρὰ ἐγχάρακτα ὅστρακα εὑρέθησαν προσφάτως (1974 - 1975) μεταξὺ τοῦ ἀπερριμμένου ὑπὸ τοῦ Seager ὑλικοῦ.

4. Πρβ. ΖΩΗ, Κρήτη — Ἐποχὴ τοῦ Λίθου, σ. 225. Διὰ τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τῆς Βασιλικῆς ἔχομεν τώρα σαφῆ στοιχεῖα κατόπιν τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Βορείου Οἰκίας (ιδεὲ ΠΑΕ 1972, σ. 301 κέ.).

τῆς Βασιλικῆς ἀπετελεῖτο ἀπὸ καλύβας ἐκ φθαρτῶν ὑλικῶν¹. Ἡ θεωρία αὕτη, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ ἴδιος, ὅπως ἐσημειώσαμεν, ἐγκατέλειψεν, οὐδὲν ἔχει στήριγμα. Γνωρίζομεν ἐξ ἄλλου σήμερον ὅτι οἰκίαι καλῶς ὠκοδομημέναι μὲ λίθινα θεμέλια ἐμφανίζονται ἐν Κρήτῃ ἤδη εἰς τὰς πρώτας φάσεις τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς².

Α' ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΚΤΙΣΜΑΤΑ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΟΙΚΙΑΣ

Ἡ ΠΕΡΙΟΔΟΙ I - II ΤΟΥ SEAGER

Πλὴν τῶν ἀμφιβόλων «καλυβῶν ἀπὸ φθαρτὰ ὑλικά» ὑπάρχουν εἰς τὰς ἐκθέσεις Seager τὰ ἐξῆς στοιχεῖα περὶ κτισμάτων ἀρχαιοτέρων τῆς Μεγάλης Οἰκίας:

1. Ἀναφέρονται δωματία «τῶν δύο πρώτων οἰκοδομικῶν περιόδων», τὰ ὁποῖα «δὲν συμπεριελήφθησαν εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἀνοικοδόμησιν τῆς περιόδου III»³. Προφανῶς ὑπονοεῖται ἡ ὑποτιθεμένη ὑπὸ τοῦ Seager ἀνοικοδόμησις τῆς περιόδου III B, περὶ τῆς ὁποίας ἰδὲ κατωτέρω σ. 35 - 36, 47 - 48. Ἐπομένως διὰ τοῦ ὅρου «δύο πρώται οἰκοδομικαὶ περίοδοι» ὑπονοοῦνται αἱ περίοδοι II καὶ III A τῆς Ἐκθέσεως 1908. Δυστυχῶς ὁ Seager ἔδωκεν ἐλάχιστα στοιχεῖα περὶ τῶν δωματίων αὐτῶν: ἀπεκαλύφθησαν βορείως καὶ ἀνατολικῶς τῆς μεγάλης αὐλῆς καὶ ἀπέδωσαν ἐλάχιστα εὐρήματα. «Ὅλα τὰ δωματία τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύφθησαν βορείως καὶ ἀνατολικῶς τῆς αὐλῆς ταύτης φαίνεται νὰ ἀνήκουν εἰς τὰς δύο πρώτας οἰκοδομικὰς περιόδους εἰς τὸ Κεφάλι καὶ δὲν συμπεριελήφθησαν εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἀνοικοδόμησιν τῆς περιόδου III. Πλὴν ἑνὸς μεγάλου χειροποιήτου κυπέλλου, ἑνὸς ζεύγους λιθίνων ἐργαλείων (stone celts) καὶ πολλῶν ὀστράκων, τὰ δωματία αὐτὰ ἦσαν περιέργως κενά»⁴. Ἄλλαι πληροφορίες διὰ τὰ δωματία αὐτὰ δὲν παρέχονται (πρβ. ἐντούτοις σημ. 4 καὶ κατωτέρω, σ. 33, B' οἰκοδομικὴ περίοδος: 3). Ὑπενθυμίζω ὅτι ὁ Seager εἶχεν ἀποκαλύψει μικρὸν μόνον τμήμα τῆς δυτικῆς αὐλῆς. Δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, ἡ ὁποία συνέχισε προσφάτως (1963) τὴν ἀποκάλυψιν τῆς αὐλῆς, συνήντησεν ἔχνη τῶν ἀνωτέρω κτισμάτων.

2. Ἀναφέρονται δωματία τῶν περιόδων I - II, αἱ ὁποῖαι συμφώ-

1. Vasiliki-Report 1904, σ. 219. 1908, σ. 49 ἀριστερά.

2. Ἰδὲ ΖΩΗΝ, Κρήτη — Ἐποχὴ τοῦ Λίθου, σ. 143 κέ.

3. Vasiliki-Report 1906, σ. 113.

4. Αὐτόθι. Σημειῶνω ὅτι «ἀνατολικῶς» τῆς μεγάλης αὐλῆς εἶναι τὰ δωματία 9, 8, 8α, 30 καὶ 31, τὰ ὁποῖα ὁ Seager χρονολογεῖ εἰς μὲν τὸ σχέδιον 1908 εἰς τὴν περίοδον III A, εἰς δὲ τὸ σχέδιον 1906 (πλὴν τοῦ δωμ. 31) εἰς τὴν περίοδον III B, ἐμμέσως, ἀφοῦ δὲν συμπεριελήφθησαν εἰς τὸ σχέδιον, πρβ. ἀνωτέρω σ. 27 - 28.

νως πρὸς τὴν Ἑκθεσιν 1906 ταυτίζονται χρονικῶς, «εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν τῆς Μεγάλης Οἰκίας καὶ εἰς ἄλλα μέρη εἰς τὴν ἀνατολικὴν κλιτὺν τοῦ λόφου». Εἰς τὰ δωμάτια αὐτὰ οἱ κύριοι κεραμεικοὶ ρυθμοὶ ἦσαν τὰ ἐγγάρακτα τεφρὰ καὶ τὰ γεωμετρικά «dark on light» (δηλαδή οἱ δύο χαρακτηριστικοὶ ρυθμοὶ τῆς βαθμίδος Κουμάσας)¹. Μετὰ τῶν δύο τούτων κατηγοριῶν κεραμεικῆς ἀνευρίσκονται ἐν Βασιλικῇ συμφώνως πρὸς τὰς ἐκθέσεις Seager καὶ τὰ πρῶτα κηλιδωτά (πρβ. ἀνωτέρω τοὺς πίνακας Α - Β). Εἰς τὴν πρόσφατον ἀνασκαφὴν τῆς Βορείου Οἰκίας οὐδὲν ὅστρακον τοῦ γνησίου ρυθμοῦ Βασιλικῆς με στίλβουσαν ἐπιφάνειαν εὑρέθη. Ἐν ἡ δύο κηλιδωτά ὅστρακα ἐξ ἀδιαταράκτου στρώματος στεροῦνται τῆς τυπικῆς στιλβώσεως ἢ δὲ κηλιδωσίς των εἶναι προφανῶς τυχαία. Δυστυχῶς ἢ ἔλλειψις ἐπαρκῶν πληροφοριῶν περὶ τῶν δωματίων τῶν περιόδων Ι - ΙΙ δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ταυτίσωμεν με ἀπόλυτον βεβαιότητα τὴν περίοδον αὐτὴν πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς Βορείου Οἰκίας ἀντιπροσωπευομένην.

Ἡ «Νότιος Οἰκία»

3. Περισσότερα ἄλλ' ἀρκούντως ἀσαφῆ στοιχεῖα ὑπάρχουν εἰς τὰς ἐκθέσεις Seager περὶ λειψάνων κτισμάτων ἐυρεθέντων εἰς ἐπίπεδον βαθυτέρον ὑπὸ τὰ θεμέλια τῶν δωματίων τῆς Μεγάλης Οἰκίας. Μερικὰ τῶν λειψάνων αὐτῶν εἶναι καὶ σήμερον ὁρατά (περιοχὴ δωματίων 8 - 9, ἰδὲ σχέδιον 1973), ἂν καὶ ἡ στερέωσις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας δημιουργεῖ κάποιαν σύγχυσιν εἰς τὴν διάκρισιν αὐτῶν². Ἀλλὰ πάλιν λείψανα θεωρηθέντα ἀρχαιότερα ὑπὸ τοῦ Seager εἶναι πράγματι ὀργανικὰ τμήματα τῆς Μεγάλης Οἰκίας³. Σύγχυσις δημιουργεῖται καὶ λόγῳ τῶν διαφορῶν ἐν μέρει στοιχείων, τὰ ὅποια παρέχουν αἱ δύο Ἑκθέσεις Seager 1904 καὶ 1908 τόσον εἰς τὸ κείμενον ὅσον καὶ εἰς τὰ σχέδια. Ἡ Ἑκθεσις 1906 ἐπιτείνει τὴν σύγχυσιν διότι τὰ ἀναφερόμενα ἐκεῖ «δωμάτια εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν τῆς Μεγάλης Οἰκίας» (περὶ ὧν ἀνωτέρω: 2) δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι τὰ δωμάτια τοῦ κτίσματος ὑπὸ τὰ δωμάτια 8 - 9, ἐὰν πρὸς προσδιορισμὸν τῆς ἐκτάσεως καὶ τοῦ προσανατολισμοῦ τῆς Μεγάλης Οἰκίας ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ σχέδιον 1906.

Συμφώνως πρὸς τὰς Ἑκθέσεις 1904 καὶ 1908 τὰ λείψανα τῶν ἀρχαιότερων τῆς Μεγάλης Οἰκίας τοίχων εὑρέθησαν εἰς τὰ δωμάτια 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 18, 20, 21 καὶ νοτίως τοῦ δωματίου 23. Τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν συνδυασμὸν τῶν

1. Vasiliki-Report 1906, σ. 113 - 114.

2. Πρβ. τὴν ἐπομένην ἐργασίαν εἰς τὸν παρόντα τόμον, σ. 80 κέ. (παρατηρήσεις 19, 24 - 25).

3. Τοιαῦτα εἶναι π.χ. τὰ λείψανα εἰς τὸ δωμάτιον 3 τοῦ σχεδίου 1908. Πρβ. κατωτέρω, σ. 35 κέ., 90 κέ.: παρατήρησιν 35 κέ., ἰδίᾳ παρατήρησιν 38 καὶ πρβ. σχέδια 1908 καὶ 1973 (ἐνταῦθα σχέδια V καὶ IX).

περιεχομένων εις τὸ κείμενον καὶ τὰ σχέδια τῶν δύο ἐκθέσεων στοιχείων. Ὁ ἐπόμενος πίναξ, τοῦ ὁποίου ἡ χρησιμότης εἶναι μόνον νὰ δείξῃ τὴν ἀνακολουθίαν καὶ ἀκαταστασίαν τῶν πληροφοριῶν τοῦ Seager, συγκεντρώνει ἐποπτικῶς τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα.

ΠΙΝΑΞ Γ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ: ΛΕΙΨΑΝΑ ΤΟΙΧΩΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ II ΥΠΟ ΤΑ ΔΩΜΑΤΙΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΟΙΚΙΑΣ

Πηγή	Δωμάτια									
Ἐκθεσις 1904, κείμενον, σ. 209, 211.	5	7	8	9	10	11	14			
Ἐκθεσις 1904, σχέδιον.			8	9	10	11				
Ἐκθεσις 1908, κείμενον, σ. 49, ἀριστερά.	3	5	7	8	9		12	18	20	
Ἐκθεσις 1908, σχέδιον.	3	5	7	8	9		12	18	20	Νότιος 23

Ὁ Seager ἀφιερώνει εις τὰ λείψανα τῆς περιόδου II μίαν μοναδικὴν φράσιν: «Ἄν καὶ τὸ ἀρχαιότερον κτήριο ἔχει καταστραφῇ εἰς βαθμὸν μὴ ἐπιτρέποντα οὐδεμίαν εἰκασίαν ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν καὶ τὸ μέγεθος αὐτοῦ, φαίνεται ὅτι ἦτο μία τετράγωνος κατασκευὴ μὲ καλῶς ὠκοδομημένους τοίχους ἐκ μικρῶν λίθων καὶ μὲ ἄξονα [δηλαδὴ προσανατολισμὸν] ἐντελῶς διάφορον τῆς Μεγάλης Οἰκίας [ἡ ὁποία ἐκτίσθη] ἐπ' αὐτοῦ»¹. Τὸ κτήριο εἰς τὴν περιοχὴν τῶν δωματίων 8-9 ὀνομάζομεν Νότιον Οἰκίαν.

Εἰς τὸ σχέδιον XII δ ἔγινε προσπάθεια συνδυασμοῦ τῶν στοιχείων τῶν δύο σχεδίων Seager (1904 καὶ 1908) καὶ τοῦ ἡμετέρου σχεδίου 1973, ὥστε, μὲ τὰς συμπληρώσεις, νὰ δειχθῇ ἡ πιθανὴ μορφή τοῦ κτίσματος εἰς τὴν περιοχὴν τῶν δωματίων 8-9 κλπ. Ὅτι ἡ οὕτω κερδιζομένη κάτοψις δὲν εἶναι ἀπίθανος διὰ τὴν πρῶτον ΠΜ II περίοδον τῆς Βασιλικῆς, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀνήκῃ ἡ Νότιος Οἰκία, ἔδειξεν ἡ ἀνακάλυψις τῆς Βορείου Οἰκίας κατὰ τὴν νέαν ἀνασκαφὴν 1970, 1972². Λίαν ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἀρχιτεκτονικὰ

1. Vasiliki-Report 1904, σ. 209. 1908, σ. 49 ἀριστερά.

2. Ἰδὲ Α. ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 301 κέ. καὶ εἰκ. 2 καὶ πρβ. ἐνταῦθα σχ. III. Τὸ σχέδιον τοῦ πρῶτου κτίσματος ὑπὸ τὰ δωμάτια 8-9, παρὰ BRANIGAN, Foundations, σ. 42 εἰκ. 5, εἶναι ἐλλιπὲς καὶ μὲ λανθασμένον προσανατολισμὸν.

κατάλοιπα τῆς Νοτίου Οἰκίας ἔχουν τὸν αὐτὸν προσανατολισμὸν μὲ τὴν Βόρειον Οἰκίαν καὶ τοῦτο εἶναι μία ἰσχυρὰ ἔνδειξις ὅτι πρόκειται περὶ συγχρόνων κτισμάτων, ἀνηκόντων εἰς τὸν αὐτὸν ἀρκούντως ἐκτεταμένον συνοικισμὸν¹.

Β' ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η ΜΕΓΑΛΗ ΟΙΚΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΑΥΤΗΣ ΚΤΙΣΜΑΤΑ

Ἡ ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΙΙ Α ΚΑΙ ΙΙ Β ΤΟΥ SEAGER

1. Μία οἰκία τῆς περιόδου ΙΙ εὐρέθη ὑπὸ τὸν κρημνῶδη βράχον κατὰ τὸ ΒΔ αὐτοῦ πρόσωπον. Ἀναφέρεται «ἀντικείμενα ἀνήκοντα εἰς τὴν περίοδον ΙΙ» ὡς εὐρεθέντα εἰς τὴν οἰκίαν αὐτήν, ἐκ τῶν ὁποίων ὀνομάζεται καὶ ἀπεικονίζεται μόνον μία χαλκῇ μήτρα πελέκεως². Ἀλλαι πληροφορίες περὶ τῆς οἰκίας αὐτῆς καὶ τῶν εὐρημάτων δὲν ὑπάρχουν.

2. Εἰς τὰς Ἐκθέσεις 1904 καὶ 1908 ἀναφέρεται ὅτι μετὰ ἀπὸ μερικὰς δοκιμὰς εἰς τὴν «ἀνατολικὴν κλιτὺν τοῦ λόφου» (ἄνευ σαφεστεροῦ προσδιορισμοῦ) εὐρέθησαν «τοῖχοι δωματίων ὠκοδομημένοι διὰ τῶν αὐτῶν ὑλικῶν καὶ εἰς τὸν αὐτὸν ἄξονα μὲ τὸ ὑπεράνω κτήριο» (ἐννοεῖ τὴν εἰς ὑψηλότερον σημεῖον εὐρισκομένην Μεγάλην Οἰκίαν), «ὥστε εἶναι λογικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦσαν μέρος τοῦ αὐτοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον, ἐὰν τοῦτο ἀληθεύῃ, πρέπει νὰ ἦτο ἐν κτήριον μὲ σημαντικὴν ἔκτασιν, ἀντίστοιχον ἴσως τοῦ ἀνακτόρου εἰς τὰ Γουρνιά»³.

Ὑπάρχει κάποια πιθανότης τὰ ἀναφερόμενα ἐνταῦθα δωμάτια νὰ εἶναι τὰ δωμάτια 37 - 38 τῆς Μεγάλης Οἰκίας, ἀλλά, δυστυχῶς, τοῦτο δὲν διασαφεῖται εἰς τὴν Ἐκθεσιν 1906, ἥ ὁποία περιέχει τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Πτέρυγα (δωμάτια 36 - 44) στοιχεῖα⁴.

3. Πρέπει, τέλος, νὰ ἀναφερθοῦν ἐνταῦθα ἐκ νέου τὰ «δωμάτια τῶν δύο πρώτων οἰκοδομικῶν περιόδων», τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν βεβαίως καὶ ἀνατολικῶς τῆς μεγάλῃς αὐλῆς (πρβ. ἀνωτέρω Α' οἰκοδομικὴ περίοδος: 1), διότι ἐὰν διὰ τῆς ἐκφράσεως «δύο πρῶται οἰκοδομικαὶ περίοδοι» νοοῦνται αἱ περίοδοι ΙΙ καὶ ΙΙΙ εἶναι φανερόν ὅτι τὰ εἰς τὴν περίοδον ΙΙΙ χρονολογούμενα δωμάτια ἀνήκουν εἰς τὴν παροῦσαν ἐνότητα.

1. Ἴδὲ τὸ γενικὸν σχέδιον ΙΙΙ. Ἡ ὑπόθεσις αὕτῃ ἤρchiσεν ἐπιβεβαιουμένη προσφάτως (1975) διὰ τῆς συνεχίσεως τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Βορείου Οἰκίας πρὸς Ν.

2. Vasiliki-Report 1906, σ. 115, 116 - 117 καὶ εἰκ. 2.

3. Vasiliki-Report 1904, σ. 211. 1908, σ. 49 δεξιὰ.

4. Πρβ. Vasiliki-Report 1906, σ. 113, 118 - 119 καὶ σύγκρινε τὸ σχέδιον 1, αὐτόθι σ. 112 (=σχέδιον 1906) μὲ τὸ σχέδιον Vasiliki-Report 1908, πίν. XII (=σχέδιον 1908).

4) Περὶ τῆς «Οἰκίας εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου» ἢ Μεγάλῃς Οἰκίας αἱ ἐκθέσεις Seager περιέχουν πολλές καὶ ἐξόχου ἐνδιαφέροντος, ἂν καὶ ἐν τινι μέτρῳ ἀσαφεῖς ἢ καὶ ἀλληλοσυγκρουομένας πληροφορίας, εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ὁποίων εἰσερχόμεθα:

Η ΜΕΓΑΛΗ ΟΙΚΙΑ¹

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ, ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΙΣ ΚΑΤΑ SEAGER

Πρὶν προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν περιεχομένων εἰς τὰς τρεῖς ἐκθέσεις Seager πληροφοριῶν περὶ τῆς Μεγάλῃς Οἰκίας εἶναι ἀνάγκη νὰ κάμωμεν μερικὰς προεισαγωγικὰς παρατηρήσεις:

Εὐρισκόμεθα ἐνώπιον ἐνὸς ἐκ τῶν πλέον ἀκανθωδῶν προβλημάτων τῆς μινωικῆς ἀρχαιολογίας· αἱ πληροφορίες τῶν ἐκθέσεων πρέπει νὰ χρησιμοποιηθοῦν μετὰ πολλῆς προσοχῆς, διότι ἐνῶ ὠρισμένοι ἐξ αὐτῶν δύνανται νὰ εἶναι ἐξαιρετικῶς πολύτιμοι (π.χ. συνθῆκαι ἀνασκαφῆς, σκληρὰ κονιάματα πληροῦντα τὰ δωμάτια, εἰδήσεις περὶ δαπέδων, θυρῶν, κινητῶν εὐρημάτων κλπ.), ἄλλαι διαστρέφουν τὴν πραγματικότητα, χωρὶς νὰ εἴμεθα πάντοτε εἰς θέσιν νὰ διαπιστώσωμεν τοῦτο. Οὕτω, π.χ., ἡ ἀξία τῶν τριῶν σχεδίων τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ἄνιση, ἀλλὰ διὰ τὴν μελέτην εἶναι ἀπαραίτητα καὶ τὰ τρία. Τὰ σχέδια 1904 καὶ 1908 δίδουν ἐν μέρει διάφορα στοιχεῖα (ἀσχέτως τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ δεύτερον εἶναι πληρέστερον), ἐνῶ τὸ «τελικόν» (ὡς πρὸς τὴν Μεγάλην Οἰκίαν) σχέδιον 1906 ἀνταποκρίνεται μᾶλλον εἰς μίαν ἰδεατὴν εἰκόνα, σχηματισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Seager περὶ τῆς Μεγάλῃς Οἰκίας, παρὰ εἰς τὴν ἀνασκαφικὴν πραγματικότητα, ὅπως ἀπέδειξεν ἡ ἐργασία μας ἐπὶ τόπου ἀπὸ τὸ 1970 καὶ ἐξῆς.

Περαιτέρω δυσκολίαι δημιουργοῦνται, πρῶτον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ ἐρεῖπια τῆς Βασιλικῆς παρέμειναν ἐπὶ ἐξ δεκαετίας ἀφύλακτα καὶ ἀπροστάτευτα με ἀποτέλεσμα νὰ ὑποστοῦν σημαντικὰς καταστροφὰς καὶ δεύτερον διότι κατὰ τὰς προσφάτους ἐργασίας καθαρισμοῦ καὶ στερεώσεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας (1963) δὲν ἔγινεν, ὡς φαίνεται, ἡ ἀπαραίτητος ἀρχαιολογικὴ προεργασία.

1. Ὁ ὅρος «Μεγάλη Οἰκία» χρησιμοποιεῖται ἐνταῦθα, συμφώνως καὶ πρὸς τὴν ὀρολογίαν τοῦ Seager, πρὸς δῆλωσιν τῶν ἐρεπίων «εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου», ἀκριβέστερον εἰς τὸ ΝΑ τμήμα τῆς κορυφῆς. Ἐὰν πρόκειται περὶ ἐνὸς ἢ περισσοτέρων κτισμάτων μιᾶς ἢ περισσοτέρων οἰκοδομικῶν φάσεων θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἴδωμεν κατὰ τὴν πρόδον τῆς παρούσης ἐργασίας. Τὸ αὐτὸ πρόβλημα μᾶς ἀπασχολεῖ καὶ εἰς τὴν ἐπομένην ἐν τῷ παρόντι τόμῳ ἐργασίαν ὡς καὶ εἰς τὴν πρώτην ἐκθεσιν περὶ τῶν ἰδικῶν μας ἀνασκαφῶν ἐν ΠΑΕ 1972.

ΑΡΙΘΜΗΣΙΣ ΔΩΜΑΤΙΩΝ ΚΑΙ ΛΟΙΠΩΝ ΧΩΡΩΝ
ΤΑ ΤΡΙΑ ΣΧΕΔΙΑ SEAGER

Πρὸς δῆλωσιν τῶν δωματίων καὶ λοιπῶν χώρων τῆς Μεγάλης Οἰκίας χρησιμοποιεῖται ἐνταῦθα ἡ ἀρίθμησης τοῦ νέου σχεδίου 1973, ἡ ὁποία εἶναι κατὰ βάσιν ἡ αὐτὴ μὲ τὴν ἀρίθμησην Seager, ἀλλ' ἔχει ὠρισμένας βελτιώσεις καὶ συμπληρώσεις, διότι εἰς τὰ σχέδια Seager παρουσιάζει ἡ ἀρίθμησης ὠρισμένας διαφορὰς καὶ περίεργα κενά¹. Ἐπειδὴ, πλὴν τῆς ἀριθμήσεως, διαφοραὶ μεταξὺ τῶν τριῶν σχεδίων Seager ὑπάρχουν καὶ εἰς οὐσιωδέστερα θέματα, ὅπως ἡ ὑπαρξίς, ἡ χρονολόγησις καὶ ἡ μορφή ἀκόμη ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων — διαφοραὶ περὶ τῶν ὁποίων ὁ ἀνασκαφεὺς οὐδεμίαν παρέχει ἐξήγησιν — εἶναι ἀνάγκη νὰ σταθῶμεν ἐπ' ὀλίγον εἰς μίαν σύγκρισιν τῶν σχεδίων τούτων.

Περὶ τῶν διαφορῶν εἰς τὴν δῆλωσιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων τῆς περιόδου II μεταξὺ τῶν σχεδίων 1904 καὶ 1908 ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω. Διαφοραὶ ὑπάρχουν καὶ εἰς τὴν δῆλωσιν τῶν καταλοίπων τῶν περιόδων III A καὶ III B.

Περίοδος III B (πρβ. καὶ κατωτέρω, σ. 47 - 48)

Ὑπενθυμίζω ὅτι σαφὲς διάκρισις τῆς περιόδου III εἰς III A καὶ III B ὑπάρχει μόνον εἰς τὴν Ἐκθεσιν 1908 (κείμενον καὶ σχέδιον). Τὰ δωμάτια ἢ χώροι τῆς περιόδου III B, δηλαδὴ τὰ 10, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 21, 22, (23), 24, 25, 26, 27, δηλοῦνται μόνον εἰς τὰ σχέδια 1904 καὶ 1908 (εἰς τὸ σχέδιον 1904 δὲν ὑπάρχουν οἱ ἀριθμοὶ 23 καὶ 26), παραλείπονται δὲ εἰς τὸ σχέδιον 1906, εἰς τὸ ὁποῖον περιλαμβάνονται μόνον τὰ κατάλοιπα, τὰ ὁποῖα ὁ Seager ἀποδίδει εἰς τὴν περίοδον III A (εἰς τὴν ὁποίαν ἀποδίδει καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Πτέρυγα, ἡ ὁποία

1. Εἰς τὴν Ἐκθεσιν 1904, σ. 209, ἀναφέρεται ὅτι ἀνεσκάφησαν 23 δωμάτια. Εἰς τὸ σχέδιον 1904 αὐτόθι διακρίνονται πράγματι 23 δωμάτια, ἀλλ' ἡ ἀρίθμησης εἶναι: 1 - 12, 14, 16 - 22, 24, 25, 27, ἐλλείπουν δηλαδὴ οἱ ἀριθμοὶ: 13, 15, 23, 26. Εἰς τὴν Ἐκθεσιν 1908, σ. 49 ἀριστερά, ἀναφέρεται ὅτι ἐκαθαρίσθησαν συνολικῶς 32 δωμάτια, ἀλλὰ εἰς τὸ σχέδιον 1908 αὐτόθι πίν. XII, ἔχομεν ἀριθμημένα τὰ 27. Ἡ ἀρίθμησης (1 - 27) εἶναι ἡ αὐτὴ τοῦ σχεδίου 1904 καὶ ἐπὶ πλέον χρησιμοποιοῦνται οἱ μὴ χρησιμοποιηθέντες εἰς τὸ πρῶτον σχέδιον ἀριθμοί. Εἰς τὸ σχέδιον 1906 ἡ ἀρίθμησης φθάνει μέχρι τοῦ ἀριθμοῦ 44, εἶναι ἐν μέρει ἡ αὐτὴ μὲ τῶν προηγουμένων σχεδίων, ἀλλ' ἐλλείπουν οἱ ἀριθμοὶ 28 - 32 καὶ ὑπάρχει διαφορὰ εἰς τὴν ἀρίθμησην δύο δωματίων: τὸ δωμάτιον 6 δηλοῦται διὰ τοῦ ἀριθμοῦ 4 καὶ τὸ 13 διὰ τοῦ 34. Ἐπίσης, ὅπως ἀνεφέρθη (ἀνωτέρω σ. 27 - 28) δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὸ σχέδιον 1906 τὰ δωμάτια τῆς νοτίας πτέρυγος ἢ περιόδου III B τοῦ Seager καὶ παραλείπεται ὁ ἀριθμὸς εἰς τὰ δωμάτια 4 καὶ 5.

Εἰς τὴν ἰδικὴν μας ἀρίθμησην (σχέδιον 1973) ἐχρησιμοποιήθησαν οἱ ἀριθμοὶ τῶν σχεδίων 1904 καὶ 1906 διὰ τὰ δωμάτια 1 - 27 καὶ οἱ ἀριθμοὶ τοῦ σχεδίου 1906 διὰ τοὺς χώρους 33 - 44, παρὰ τὴν διαφορὰν τῶν σχεδίων. Εἰς τὰ δωμάτια ὅπου ἡ ἀρίθμησης διαφέρει ἢ παραλείπεται διατηροῦμεν τὸ 4, 5 καὶ 6 τῶν σχεδίων 1904 καὶ 1908 καὶ διπλὴν ἀρίθμησην εἰς τὸ 13/34. Ἐπὶ πλέον χρησιμοποιοῦμεν τοὺς μὴ χρησιμοποιηθέντας ὑπὸ τοῦ Seager ἀριθμοὺς 28 - 32 πρὸς ἀρίθμησην χώρων μὴ ἀριθμηθέντων ὑπὸ τοῦ Seager. Εἰς μερικὰς περιπτώσεις ἐκρίθη ἀπαραίτητον νὰ χρησιμοποιηθῇ περισσότερον ἀνεπτυγμένη ἀρίθμησης (π.χ. 3, 3α — ἀντὶ 3 —, 7, 7α, 7β κλπ.), ὥστε νὰ εἶναι εὐχερὲς ἡ ἀναφορὰ εἰς τὰ διάφορα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς.

δὲν δηλοῦται εἰς τὰ σχέδια 1904 καὶ 1908, πλὴν μικροῦ τμήματός της εἰς τὸ δεύτερον, διότι τὰ σχέδια ταῦτα εἶναι προγενέστερα τῆς ὀλοκληρώσεως τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος).

Ἡ περιοχή τῆς ἀνασκαφῆς ὅπου τὰ κατάλοιπα τῆς περιόδου III B, εὐρίσκεται σήμερον (1974) ὑπὸ καλλιεργούμενον ἀγρόν, νοτίως τοῦ δωματίου 9, καὶ δὲν εἶναι δυνατὸς ὁ ἔλεγχος τῶν σχεδίων ἐπὶ τόπου. Ὁρατὰ εἶναι μόνον τὰ δωμάτια 9, 8, 8α καὶ 30, τὰ ὁποῖα ὁ Seager ἄλλοτε ἀποδίδει εἰς τὴν περίοδον III A (=σχέδιον 1908) καὶ ἄλλοτε εἰς τὴν περίοδον III B (=σχέδιον 1906), ὅπως ἤδη ἐσημειώσαμεν (ιδὲ σ. 30, σημ. 4). Θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ γίνῃ νέα ἀποκάλυψις, μελέτη καὶ στερέωσις καὶ τῶν λοιπῶν δωματίων.

Αἱ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν δύο σχεδίων 1904 καὶ 1908 ὡς πρὸς τὴν περίοδον III B εἶναι αἱ ἑξῆς :

1. Οἱ χώροι 21, 22 καὶ 27 ἐμφανίζονται εἰς τὸ σχέδιον 1904 «κλειστοὶ» εἰς τὴν ἀνατολικήν των πλευράν, ἐνῶ τὸ σχέδιον 1908 δεικνύει ὅτι δὲν ἔχει ὀλοκληρωθῇ ἡ ἀνασκαφή εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ὑποθέτω ὅτι τὸ σχέδιον 1904 εἶναι ἔργον τοῦ Seager, ὁ ὁποῖος «ἐκλείσεν» αὐθαιρέτως τὰ δωμάτια. Ἀντιθέτως ὁ ἀρχιτέκτων Sejk, ὁ ὁποῖος ἐσχέδιασε τὴν νεωτέραν ἀποτύπωσιν 1908, ἐσχέδιασεν ὅ,τι εἶδε.

2. Διαφορετικὰ στοιχεῖα δίδουν τὰ δύο σχέδια εἰς τὸ σημεῖον ὅπου ἐφάπτονται οἱ χώροι 17 καὶ 18.

3. Νοτίως τῶν χώρων 24 - 25 τὸ σχέδιον 1904 δεικνύει ἓνα τοῖχον λοξόν (μὲ φοράν ἀπὸ Δ πρὸς Α), ὁ ὁποῖος δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ σχέδιον 1908.

4. Κατὰ διάφορον τρόπον εἶναι σχεδιασμένον τὸ δωμάτιον 10 καθὼς καὶ τὰ στοιχεῖα δυτικῶς τοῦ χώρου 20.

5. Ἄς παρατηρηθοῦν τέλος αἱ διαφοραὶ εἰς τὴν δήλωσιν τῶν χώρων 7, 14, 8 καὶ 9.

Τὰ πολλὰ νέα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δεικνύει τὸ σχέδιον 1908 ἔγιναν προφανῶς γνωστὰ εἰς φάσιν ἀνασκαφικὴν μεταγενεστέραν τῆς στιγμῆς ἐτοιμασίας τοῦ σχεδίου 1904. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐνταῦθα¹.

Τοῖχοι HH καὶ GG

Μία σημαντικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο σχεδίων παρατηρεῖται εἰς τοὺς τοίχους HH καὶ GG, τοὺς ὁποῖους τὸ σχέδιον 1908 δεικνύει εἰς μεγαλυτέραν ἀπόστασιν ἀπὸ τὰ δωμάτια τῆς Μεγάλης Οἰκίας, παρὰ τὸ σχέδιον 1904. Ἐὰν ὁ τοῖχος HH ταυτίζεται πρὸς τὸ Κυκλώπειον, ὅπως πιστεύομεν (πρβ. ἀνωτέρω σ. 19), εἶναι φανερόν ὅτι ἡ δήλωσις αὐτοῦ εἶναι, ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ ἔχοντος φοράν ἀπὸ N πρὸς B σκέλους, περισσότερον πιστὴ εἰς τὸ σχέδιον 1904.

1. Ὡς μαρτυρεῖ ὁ ὑπότιτλος καὶ τὸ σχέδιον 1908 (ἐνταῦθα σχ. 5) ἐσχεδιάσθη μᾶλλον τὸ 1904.

Περίοδος III A

Μικρότεροι είναι αί διαφοραί μεταξύ τῶν δύο σχεδίων 1904 καὶ 1908 ὡς πρὸς τὴν δῆλωσιν τῶν ἑρειπίων τῆς περιόδου III A (μὴ λαμβανομένου βεβαίως ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ νεώτερον εἶναι καὶ πληρέστερον). "Ὅτι πιστότερον εἶναι τὸ σχέδιον 1908 ἀποδεικνύεται κυρίως ἐκ τῆς ὀρθῆς δηλώσεως τοῦ ἐλαφροῦ γωνιάσματος τοῦ κεντρικοῦ ἄξονικοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος διατρέχει τὴν ἀνασκαφὴν ἀπὸ Δ πρὸς Α (νότιος τοῖχος τῶν δωματίων 5, 6, 13· τὸ γώνιασμα εἶναι εἰς τὸ σημεῖον ὅπου ὁ τοῖχος ὁ ὁποῖος χωρίζει τὰ δωμάτια 5 καὶ 6 συναντᾷ τὸν ἄξονικόν). Ἀκριβεστέρα εἶναι ἐπίσης εἰς τὸ σχέδιον 1908 ἡ δῆλωσις τῶν τοίχων τῆς περιόδου II εἰς τὴν περιοχὴν τῶν δωματίων 8 - 9. "Ὅτι ὅμως καὶ τὸ σχέδιον 1908 δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβὲς ἀλλὰ περιέχει σοβαρὰ σφάλματα φαίνεται π.χ. ἐκ τῆς ἐσφαλμένης ἀποδόσεως τῆς περιοχῆς τοῦ δωματίου 3 καὶ τοῦ πλακοστρώτου 4.

Μεγαλύτεροι εἶναι αἱ διαφοραί μεταξύ τῶν σχεδίων 1908 καὶ 1906. Ὑπενθυμίζομεν κατ' ἀρχὴν ὅτι τὸ σχέδιον 1908 πρέπει νὰ θεωρηθῇ πιστότερον, ἐνῶ τὸ σχέδιον 1906 ἔχει σχεδιασθῇ μὲ πολλὴν αὐθαίρεσιν ὑπὸ τοῦ Seager καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα διαστρέφει τὴν ἀνασκαφικὴν πραγματικότητα.

Ποία ἡ ἀξία τοῦ σχεδίου 1906

Τὸ σχέδιον τῆς «Οἰκίας εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου» τῆς Βασιλικῆς, τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ὁ Seager εἰς τὴν Ἑκθεσιν 1906 εἶναι τὸ μόνον ἐκ τῶν τριῶν σχεδίων τῆς ἀνασκαφῆς τῆς «Μεγάλης Οἰκίας», τὸ ὁποῖον ἔγινεν εὐρύτερον γνωστόν. Μετὰ τὴν ἀναδημοσίευσίν του ὑπὸ τοῦ Evans καὶ τοῦ Pendlebury¹ ἐπέρασεν εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ γενικὰ βιβλία τῆς αἰγαιακῆς ἀρχαιολογίας καὶ ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὰς συζητήσεις περὶ τῆς αἰγαιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Οὐδέποτε ἐρευνητὴς διηρωτήθη περὶ τῆς ἀκριβείας τοῦ σχεδίου, ἂν καὶ πρόχειρος σύγκρισις μὲ τὰ ἄλλα δύο σχέδια τῶν δημοσιεύσεων Seager ἔπρεπε νὰ ἐμβάλλῃ εἰς σκέψεις τοὺς μελετητάς². Αἱ κατωτέρω παρατηρήσεις θὰ βοηθήσουν νὰ ἴδωμεν ποία εἶναι ἡ πιθανὴ ἀξία καὶ χρησιμότης τοῦ σχεδίου :

1. A. J. EVANS, *The Palace of Minos at Knossos*, I, London 1921, σ. 71, εἰκ. 39 (ἐφεξῆς EVANS, *Palace*). J. D. S. PENDLEBURY, *Archaeology of Crete*, London 1939, σ. 62, εἰκ. 5 (ἐφεξῆς PENDLEBURY, *AC*). (Ἡ φωτογραφία αὐτόθι πίν. XV 1 οὐδὲν προσθέτει· εἶναι ἡ μόνη φωτογραφία τῆς ἀνασκαφῆς μέχρι τοῦ 1964, ὁπότε ἐδημοσιεύθησαν δύο ἀκόμη, βλ. ΑΔ 19, 1964, Β' Χρονικά, σ. 3, πίν. 522.)

2. Τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ BRANIGAN σχέδιον, *Foundations*, σ. 45 εἰκ. 7, ἀποτελεῖ βιασμόν πάσης ἐννοίας ἀκριβείας καὶ ἐπιστημονικῆς εὐθύνης (σύγκρινε τὸ σχέδιον τοῦτο πρὸς τὰ σχέδια Seager καὶ τὸ σχέδιον Σίνου, τὸ ὁποῖον δεικνύει τὴν ἀκριβῆ κατάστασιν τῶν ἑρειπίων ὅπως πρέπει νὰ τὰ εἶδεν ὁ BRANIGAN), ἐπόμενον εἶναι καὶ τὸ κείμενον τοῦ BRANIGAN αὐτόθι σ. 44 - 47, νὰ ἔχῃ ἀξίαν ἀνάλογον. Πρβ. A. ZOIS, *Gnomon* 44, 1972, σ. 592.

α) Είναι φανερόν και ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι τὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα ἔχουν εὐθυγραμμισθῇ καὶ τετραγωνισθῇ μὲ ἀποτέλεσμα τὴν δημιουργίαν μιᾶς «καλλιγραφημένης» εἰκόνης τοῦ κτηρίου. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὅμως ἔχομεν μίαν ἀυθαίρετον ἐρμηνείαν, ἡ ὁποία ἀποσιωπᾷ σημαντικὰ στοιχεῖα, ὅπως τὸν ἐλαφρῶς διάφορον προσανατολισμὸν τῶν δωματίων τοῦ κεντρικοῦ καὶ ἀνατολικοῦ τμήματος (=«Ἐρυθρὰ Οἰκία» εἰς τὸ σχέδιον 1973), στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἐν συνδυασμῷ καὶ μὲ ἄλλα σημαντικὰ δεδομένα, ὅπως τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ δυτικὸς τοῖχος τῶν δωματίων 8α, 8 καὶ 9 πατεῖ ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τῆς δυτικῆς αὐλῆς, δύναται νὰ ὁδηγήσῃ εἰς πλήρως διάφορον χρονολογικὴν καὶ ἀρχιτεκτονικὴν ἐρμηνείαν τῶν ἐρειπίων.

β) Εἰς τὸ σχέδιον 1906 δὲν περιλαμβάνονται οἱ χώροι 8, 8α, 9, 30, 7, 7α, 14, 14α, τοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος ὁ Seager θεωρεῖ, εἰς τὴν Ἑκθεσιν 1908, ἀνήκοντας εἰς τὴν περίοδον III A, δηλαδὴ εἰς τὸ αὐτὸ κτήριο¹.

γ) Μεγάλαι εἶναι αἱ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν σχεδίων 1904 καὶ 1908 ἀφ' ἑνὸς καὶ 1906 ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν δωματίων 5, 4 καὶ 29.

δ) Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν δωματίων 16, 15, 15α, 33, 33α ὑπάρχουν μεγάλαι διαφοραὶ μεταξὺ τῶν σχεδίων 1906 καὶ 1908. Ἄν καὶ τὸ σχέδιον 1906 εἶναι ἐν μέρει ἀκριβέστερον τοῦ σχεδίου 1908 (πρβ. σχέδιον 1973), ἐντούτοις παραλείπει στοιχεῖα (δὲν «κλείνει» τοὺς χώρους 16, 15, 15α ἀπὸ Δυσμῶν) γνωστὰ εἰς τὸ σχέδιον 1908. Πρέπει ἐδῶ νὰ ἀναφέρω ὅτι, ὅπως διεπιστώσαμεν τὸ 1970, ὁ χώρος 28 ἦτο γνωστὸς εἰς τὸν Seager· τὸν εἶχεν ἀνασκαλέψει καὶ ὕστερον χρησιμοποίησει πρὸς ἀπόρριψιν μπάζων², ἀλλ' εἰς οὐδὲν σχέδιον ἐμφανίζεται.

ε) Τὸ σχέδιον 1906 ἀποκτᾷ κάποιαν ἀρχαιολογικὴν ἀξίαν διότι εἶναι τὸ μόνον ἐκ τῶν σχεδίων Seager, ὅπου φαίνονται οἱ χώροι 29α, 31, 32, 32α. Εἰς τὰ σημεῖα αὐτὰ καθὼς καὶ εἰς ὅλην τὴν περιοχὴν βορείως τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ἀπαραίτητος νέα ἔρευνα³.

ς') Ἡ Ἀνατολικὴ Πτέρυξ (χώροι 36 - 44) ὑπάρχει μόνον εἰς τὸ σχέδιον 1906 (εἰς τὸ σχέδιον 1908 ὑπάρχει μόνον ἡ περιοχὴ τῶν χώρων 36 - 38 ἀλλὰ μὲ πλήρως διάφορον δῆλωσιν), ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ἡ ἀξία τῆς ἀποτυπώσεως Seager εἶναι μόνον ἐνδεικτικὴ, ὅπως ἔδειξεν ἡ ἀνασκαφὴ 1970 καὶ 1972: τὸ σύνολον τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος ἀποδίδεται ἐσφαλμένως· παραλείπονται τοῖχοι, ἀγνοοῦν-

1. Βλ. Vasiliki-Report 1908, σ. 49 δεξιὰ (πρβ. καὶ σχέδιον 1908): «Rooms 1 - 9, 14 - 16, seem to belong to an original rectangular dwelling...», δηλαδή, ὑποτίθεται, τὸ κτήριο τοῦ ὁποῖου εἰς τὸ Vasiliki-Report 1906 δημοσιεύει τὸ ὀριστικὸν σχέδιον!

2. Ἰδὲ Α. ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 278.

3. Ἡ ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἤρχισεν ἤδη· ἰδὲ τὰς πρώτας εἰδήσεις καὶ σχέδιον εἰς τὸ Ἔργον 1974 καὶ πρβ. σχ. III ἐνταῦθα. (Σημ. Φεβρ. 1976.)

ται οἱ διπλοὶ τοῖχοι, ὑπάρχει πλήρης παραποίησις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων εἰς διάφορα σημεῖα, ὅπως εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ λαξευτοῦ φρέατος, εἰς τοὺς χώρους 40 - 41, εἰς τὸν χώρον 44. Εἰς τὸν χώρον 44, ὅπου, ὅπως διεπιστώσαμεν τὸ 1970, ὁ Seager δὲν εἶχε σκάψει, εὐρέθη τὸ σημαντικὸν ΠΜ βαθμιδωτὸν πλακόστρωτον, ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων τῆς Βασιλικῆς¹.

Ἡ ἀνωτέρω ἀνάλυσις τῶν σχεδίων τῆς Μεγάλης Οἰκίας τῆς Βασιλικῆς, τὰ ὁποῖα ἐδημοσίευσεν ὁ Seager, ἔδειξε σαφῶς ὅτι σχετικῶς ἀξιόπιστα εἶναι τὰ σχέδια 1904 καὶ 1908. Τὸ σχέδιον 1906 ἀντιθέτως, τὸ τόσον εὐρέως χρησιμοποιοθὲν ὑπὸ τῆς μινωικῆς καὶ γενικώτερον τῆς αἰγαιακῆς βιβλιογραφίας, ἔχει πολὺ μικρὰν ἀρχαιολογικὴν ἀξίαν καὶ πᾶσαι αἱ συζητήσεις ἢ ἀναφοραὶ περὶ τῆς πρωίμου μινωικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, αἱ ὁποῖαι τὸ ἐχρησιμοποίησαν, ἀποδεικνύεται ὅτι ἐστηρίχθησαν ἐπὶ σφαλερῶν δεδομένων².

Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΟΙΚΙΑΣ

Ἀνωτέρω ὠμιλήσαμεν περὶ τοῦ βεβιασμένου τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ἔγιναν αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν Βασιλικὴν καὶ περὶ τοῦ πλήθους τῶν χρησιμοποιοθέντων ἐργατῶν. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἰδικῆς μας ἐργασίας ἐπὶ τόπου τὸ 1970 καὶ ἐξῆς εἵχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἴδωμεν ἀνασκαφικῶς (ἐὰν μᾶς ἐπιτρέπεται τοιαύτη πικρὰ εἰρωνεία) ποῖος ἦτο ἀκριβῶς ὁ τρόπος ἐργασίας τοῦ Seager: ἐρείπια σκαμμένα ἄνευ προσοχῆς καὶ ἐν μέρει κατεστραμμένα ὑπὸ τῶν ἐργατῶν, μεγάλα τμήματα τῆς ἀνασκαφῆς καταχωμένα ἐκ νέου μὲ τὰ ἴδια χρώματα, πλούσια εἰς ἀρχαιολογικὰ κατάλοιπα, σωροὶ πολυτίμου ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ ἀποτεθειμένοι εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς, ὡς εὐρέθησαν, χωρὶς κὰν νὰ προηγηθῇ καθαρισμὸς καὶ μελέτη³. Ἄς ἴδωμεν τώρα ποῖαι πληροφορίαι ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιπλεύσουν καὶ νὰ διασωθοῦν εἰς αὐτὴν τὴν ἀνασκαφικὴν τρικυμίαν:

Γέμισμα ἀπὸ σκληρὸν ἀστράκι. «Ἡ ἀνασκαφὴ ἦτο κατ' ἀνάγκην βραδεῖα, διότι μᾶζαι σκληροῦ κονιάματος, ἢ μᾶλλον ἐν εἶδος ἀπὸ σκληρὸν κορασάνι (brick clay) ἔφραζε τὰ δωμάτια»⁴. Τὸ ὑλικὸν τοῦτο ἦτο «μία σχεδὸν λιθοποιημένη μᾶζα, ἐπὶ τῆς ὁποίας αἱ ἀξίαι τῶν ἐργατῶν εἶχον μικρὸν ἀποτέλεσμα»⁵.

1. Α. ΖΩΗΣ, ΠΑΕ 1972, σ. 285 κέ.

2. Περὶ τῆς νέας συστηματικῆς μελέτης τῶν ὁρατῶν πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν 1970 καὶ ἐξῆς ἐρειπίων, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησεν ὁ ἀρχιτέκτων Στ. Σίνος, ἰδὲ τὴν ἐπομένην ἐν τῷ παρόντι τόμῳ μελέτην μας.

3. Ἰδὲ Α. ΖΩΗΣ, ΠΑΕ 1972, σ. 287 - 288.

4. Vasiliki-Report 1904, σ. 209.

5. Vasiliki-Report 1904, σ. 210. 1908, σ. 49 δεξιὰ.

Τὸ σκληρὸν κονίαμα ἀπετέλει στρώμα πάχους 0.50 μ. καὶ ἐνίοτε μεγαλυτέρου¹.

Ἑρμηνεία Seager: καταστροφή ἀπὸ πυρκαϊάν. Ὁ Seager ἐρμηνεύει τὴν παρουσίαν τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ στρώματος ἀπὸ ἀστράκι (ὅπως θὰ τὸ ὀνομάζωμεν εἰς τὸ ἐξῆς συμφώνως πρὸς τὴν καθιερωμένην ὁρολογίαν) ὡς ὀφειλομένην εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ κτηρίου ὑπὸ πυρός: «Αἱ ὀροφαὶ τῶν περισσοτέρων κάτω δωματίων, ἐπομένως τὰ δάπεδα τοῦ πρώτου ὀρόφου, ἦσαν κατεσκευασμένα ἀπὸ καλάμια καλυπτόμενα ἀπὸ τὸ αὐτό [πρὸς τὸ καλύπτον τοὺς τοίχους] παχὺ πήλινον κονίαμα καὶ τὸ ὅλον ἐστηρίζετο ἐπὶ μεγαλυτέρων ὀριζοντίων δοκῶν. Ὅταν αἱ δοκοὶ ὑπεχώρησαν ἢ ὀροφὴ κατέπεσεν ἐντὸς τῶν ὑποκάτω δωματίων δημιουργήσασα στρώμα ὑλικοῦ καταστροφῆς πάχους περίπου 0.50 μ. καὶ ἐνίοτε μεγαλυτέρου. Τὸ ὑλικὸν τοῦτο ἔνεκα τῆς ἐπενεργείας τοῦ πυρός καὶ τοῦ ὕδατος κατέστη μία σχεδὸν λιθοποιημένη μᾶζα ἐπὶ τῆς ὁποίας αἱ ἀξίναι τῶν ἐργατῶν δὲν ἔκαμνον παρὰ ἐλαχίστην ἐντύπωσιν. Μερικὰ δωμάτια ἐγκατελείφθησαν κατ' ἀνάγκην ἔνεκα τούτου, καθόσον ἡ ἀνασκαφὴ των θὰ ἀπῆτει σχεδὸν τὴν χρῆσιν φουρνέλων. Εἰς ὅσας περιπτώσεις — καὶ τοῦτο δὲν ἦτο σπάνιον — τὸ πήλινον τοῦτο κονίαμα εἶχε πέσει ἐπὶ ἀποθέτου τινὸς κεραμεικῆς ἢ κεραμεικῆ ἐκ τῶν ἄνω δωματίων εἶχε πέσει μετ' αὐτοῦ εἰς τὰ κάτω, τὰ ἀντικείμενα ἦσαν τόσον φρέσκα ὅσον καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς καταστροφῆς, ἢ ὁποία κατέστρεψε τὸ κτήριο, ἀλλ' ἐχρειάζετο μεγίστη ἐπιδεξιότης καὶ ὑπομονὴ διὰ νὰ σωθοῦν ἄθραυστα, καὶ εἰς μερικὰς περιπτώσεις πρὸς σωτηρίαν ἐνὸς ἀσυνήθως καλοῦ κομματιοῦ ἦτο ἀνάγκη νὰ θυσιασθοῦν ἄλλα κατώτερα τὰ ὁποῖα τὸ περιέβαλλον.

»Ὅπως εἰς τὰ Γουρνιά...τὸ κτήριο φαίνεται ὅτι κατεστράφη ὑπὸ πυρός ἀφοῦ εἶχον διασωθῇ τὰ πλεόν πολύτιμα ἐκ μετάλλου ἀντικείμενα... Εἰς πολλὰς περιπτώσεις αἱ χρησιμοποιοθεῖσαι εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν τοίχων στηρίζουσαι δοκοί, ἂν καὶ ἐξ ὀλοκλήρου ἔγκλειστοι ἐντὸς τοῦ πηλίνου κονιάματος, εἶχον μεταβληθῇ εἰς λεπτὴν λευκὴν τέφραν, ὁμοίαν πρὸς κόνιν καὶ τόσον στεγνὴν ὥσταν ἀπὸ κλαδὶ πού μόνον ἔχει καῆ. Οὐδεμία περίπτωσις ὑπῆρξε νὰ διατηρηθῇ ἄθικτος ἀπληθρακωμένη δοκός, ὅπως εἰς πολλὰς περιπτώσεις εἰς τὰ Γουρνιά. Πᾶσαι αἱ ἐνδείξεις δεικνύουν ὅτι τὸ ὀλοκαύτωμα τὸ ὁποῖον κατέστρεψε τὸ κτήριο εἶχεν ἀσυνήθη σφοδρότητα. Εἶναι φανερόν ὅτι τὸ κτήριο πρέπει νὰ εἶχε μερικούς (several) ὀρόφους, ἐφόσον ἢ μᾶζα τοῦ ὑλικοῦ καταστροφῆς ἢ πληροῦσα τὰ δωμάτια ἔχει πολὺ μέγα βάθος ὥστε νὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι ὀφείλεται εἰς τὴν κατακρήμνισιν ἐνὸς μόνον ὀρόφου· εἰς τὸ καλῦτερον τμῆμα τῆς οἰκίας ὑπάρχουν ἐνίοτε δύο μέτρα στερεοῦ κονιάματος, ἢ, διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν ἀκριβέστερον, κορασάνι (brick clay), ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρίσκονται πήλιναι πλίνθοι ἐκ τῶν ἄνω τοίχων, κεραμεικὴ καὶ

1. Vasiliki-Report 1904, σ. 210. 1908, σ. 49 δεξιὰ.

τεμάχια ὀροφῶν φέροντα ἀκόμη ἐντυπώματα τῶν καλαμιῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστη-
ρίζοντο¹⁾.

Εἰς τὸ παρατεθὲν κείμενον περιέχονται τὰ σημαντικώτερα ἀνασκαφικὰ στοι-
χεῖα ὡς καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἀνασκαφέως περὶ τῆς καταστροφῆς. Τὰ ὑπάρχοντα
ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχικὴν των θέσιν λείψανα τοῦ ἀστρακιοῦ², ὡς καὶ ὑλικὸν ἐκ τῆς
ἀνασκαφῆς Seager, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν νὰ συλλεγῇ ἀκόμη εἰς τὰ πέριξ τῆς
ἀνασκαφῆς, εἶναι ἀνάγκη νὰ μελετηθοῦν ἐκ νέου, τόσον διὰ τὴν ὀριστικὴν δια-
πίστωσιν τῆς αἰτίας τῆς λιθοποιήσεως, ὅσον καὶ διὰ τὴν συλλογὴν περισσοτέρων
στοιχείων διὰ τοὺς χρησιμοποιηθέντας οἰκοδομικοὺς τρόπους καὶ ὑλικά (π.χ.
σύστασις κονιαμάτων, χρήσις ἢ μὴ ἀσβέστου, εἶδη χρησιμοποιηθέντων χωμάτων
διὰ πλίνθους καὶ κονιάματα, ταύτισις χρησιμοποιηθέντος συνδετικοῦ χόρτου κ.ο.κ.).

Δυνατότης ἄλλης ἐρμηνείας διὰ τὴν παρουσίαν τοῦ
ἀστρακιοῦ. Τὸ φαιστιτικὸν παράλληλον. Δυνατότητα δια-
φόρου ἐρμηνείας προσφέρει ἡ σύγκρισις πρὸς τὰς ὁμοίας ἀνασκαφικὰς συνθήκας,
τὰς ὁποίας συνήντησεν ὁ Levi κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς MM «Πτέρυγος Levi»
τοῦ ἀνακτόρου τῆς Φαιστοῦ. Καὶ ἐκεῖ σκληρότατον ἀστράκι ἐγέμιζε τὰ δωμά-
τια, τόσον σκληρὸν ὥστε πολλοὶ κασμάδες ἠχρηστεύθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν
τῆς ἀνασκαφῆς³. Κατὰ τὸν Levi τὸ ἀστράκι τῆς Φαιστοῦ εἶναι ἐν εἶδος κο-
ρασνιοῦ ἢ σιμέντου (δηλαδὴ ὑδραυλικοῦ κονιάματος), τὸ ὁποῖον ἐγένετο μὲ
λάσπην (malta), τριμμένον κεραμίδι (cocciopesto) καὶ ἀσβέστην (calce), εἰς
τὸ ὁποῖον ἀνεμείγνυον καὶ κομμάτια ἀχρήστων ἀγγείων μικρὰ ἢ μεγάλα⁴. Τὸ
ὑλικὸν τοῦτο, συμφώνως πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Levi⁵, ἐχύθη εἰς κατάστασιν
ἡμίρρευστον ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ πρώτου ἀνακτόρου, ὥστε νὰ διευκολύνῃ, διὰ

1. Vasiliki-Report 1904, σ. 209 - 210. Πρβ. 1908, σ. 49 δεξιὰ, ὅπου τὸ αὐτὸ κείμενον συνεπτυγμένον.

2. Ἰδὲ ἐπομένῃ ἐργασίᾳ ἐν τῷ παρόντι τόμῳ, ἰδίᾳ παρατηρήσεις 31 - 32, 49 - 50, 53 - 55, 60 - 62.

3. Εἰς τὴν βιβλιογραφίαν περὶ τῶν νέων ἀνασκαφῶν τῆς Φαιστοῦ (1950 κέ.), εἰς Α. ΖΩΗΝ, Φαιστικά, ΑΕ 1965, σ. 28, σημ. 4 (πρβ. καὶ σ. 32, σημ. 3 αὐτόθι), προσθετέα: D. LEVI, La conclusione degli scavi a Festòs, ASAtene, N.S. 27 - 28, 1965 - 1966, σ. 313 κέ. (: ἐργασίαι τῶν ἐτῶν 1965 καὶ 1966)· τοῦ αὐτοῦ, L'abitato di Festòs in località Chálara, ASAtene, N.S. 29 - 30, 1967 - 1968, σ. 55 κέ.

¹ Ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα καὶ κριτικὴ εἰς ΖΩΗΝ, ἔ.ἀ. σ. 33 κέ. Πρβ. Ν. ΠΛΑΤΩΝΑ, ΑΕ 1968, σ. 1 κέ., περὶ ἀστρα-
κιοῦ («κεραμασβέστου») σ. 31 κέ., ὅπου ἐπαναλαμβάνονται, ἄνευ μνείας, αἱ σπουδαιότεραι παρατηρήσεις τοῦ
Ζώη, ἔ.ἀ.

4. D. LEVI, La Parola del Passato 15, 1960, σ. 81. ΕΑΑ V, σ. 94. Ἀκριβέστερα στοιχεῖα περὶ τῆς
συστάσεως τοῦ ἀστρακιοῦ δὲν ὑπάρχουν ἀκόμη. Ἡ σχετικὴ ἔρευνα τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὡς γενομένην ἡ Fian-
dra τόσον διὰ τὴν Φαιστὸν ὅσον καὶ διὰ τὴν Βασιλικήν, παραμένει ἀδημοσίευτος, ἰδὲ Ε. FIANDRA, Κρητ.
Χρον. 15 - 16, 1961 - 1962, τευχ. 1, σ. 125 - 126 καὶ πρβ. ΖΩΗΝ, ἔ.ἀ. σ. 50.

5. D. LEVI, Boll d'A. 37, 1952, σ. 324.

τῆς δημιουργίας σταθεροῦ ὑποστρώματος, τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ δευτέρου ἀνακτόρου. Τὸ ἀστράκι τῆς Φαιστοῦ καθὼς ἐχύθη ἐντὸς τῶν δωματίων τοῦ ἡρειπωμένου ἀνακτόρου, ὅπου εἶχον ἐγκαταλειφθῇ τὰ πῆλινα ἀγγεῖα, ἐσκέπασε τὰ πάντα οὕτως ὥστε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν νὰ εὑρεθοῦν τὰ ἀγγεῖα, ὅπως καὶ εἰς τὴν Βασιλικήν, εἰς θαυμαστὴν κατάστασιν διατηρήσεως.

Συμφώνως πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἐρμηνείαν τοῦ Levi τὸ ἀστράκι τῆς Φαιστοῦ εἶναι ὑλικὸν τεχνητόν, δημιουργηθὲν καὶ χρησιμοποιηθὲν πρὸς ὠρισμένον οἰκοδομικὸν σκοπὸν, ἀντιθέτως πρὸς τὸ ἀστράκι τῆς Βασιλικῆς, τὸ ὁποῖον, συμφώνως πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Seager, εἶναι ὑλικὸν τυχαίως δημιουργηθὲν ἕνεκα τῶν συνθηκῶν τῆς καταστροφῆς τοῦ κτηρίου.

Ἡ ἀναλογία τοῦ φαιστιτικοῦ παραλλήλου παρέχει τὴν δυνατότητα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ τὸ ἀστράκι τῆς Βασιλικῆς εἶναι ὑλικὸν τεχνητῶς δημιουργηθὲν πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν. Βεβαίως καὶ ἡ ἀντίστροφος ὑπόθεσις εἶναι ἐξ ἴσου δυνατὴ, ὅτι δηλαδή τὸ ἀστράκι τῆς Φαιστοῦ δὲν εἶναι τεχνητὸν κονίαμα δημιουργηθὲν πρὸς κάλυψιν τῶν ἐρειπίων ὥστε νὰ διευκολυνθῇ ἡ ἀνέγερσις τοῦ νέου ἀνακτόρου, ἀλλ' ἀπλούστατα αὐτὸ τοῦτο τὸ ὑλικὸν καταστροφῆς τοῦ ἀνακτόρου λιθοποιηθὲν κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς καταστροφῆς ἕνεκα τῆς ἐπενεργείας τοῦ πυρός¹. Εἰς τὸ σοβαρὸν τοῦτο ζήτημα ἐπανερχόμεθα κατωτέρω.

Εἰς ποῖα δωμάτια ὑπῆρχε μᾶζα ἀπὸ ἀστράκι; Ὁ Seager δὲν ἀναφέρει εἰς ποῖα δωμάτια ὑπῆρχε μᾶζα ἀπὸ ἀστράκι. Σχετικῶς ἔχομεν δύο ἐμμέσους πληροφορίας: α) Τὰ «περισσότερα» κατώτερα δωμάτια εἶχον ὀροφὰς ἀπὸ ξύλα, καλάμια καὶ κονίαμα. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πυρκαϊᾶς τὸ ὑλικὸν τοῦτο ἔπεσεν ἐντὸς τῶν δωματίων καὶ ἐσχημάτισε τὴν ἐπίχωσιν ἀπὸ ἀστράκι διὰ τῆς λιθοποιήσεώς του (ἰδὲ τὸ κείμενον τοῦ Seager ἀνωτέρω, σ. 40 - 41). Ἐπομένως πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀστράκι εὑρέθη εἰς τὰ περισσότερα δωμάτια. β) Εἰς τὸ «καλύτερον» τμήμα τῆς οἰκίας τὸ πάχος τοῦ ἀστρακιοῦ ἔφθανεν εἰς μερικὰ σημεῖα τὰ δύο μέτρα. Ὡς «καλύτερον» τμήμα πρέπει νὰ νοηθῇ, ὅπως πιστεύω, ἡ περιοχὴ μεταξὺ τῶν δωματίων 3α - 2 - 37 - 36 - 16 - 28. Ἐδῶ ὑπῆρ-

1. Ἡ πυρκαϊὰ ἡ ὁποία κατέστρεψε τὴν «Πτέρυγα Levi» τοῦ ἀνακτόρου τῆς Φαιστοῦ ὑπῆρξεν ὅπως εἰς τὴν Βασιλικήν, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Seager, «ὀλοκαύτωμα ἀσυνήθους σφοδρότητος» («there is every sign that the conflagration which destroyed the building was of an unusually severe character», Vasiliki-Report 1904, σ. 210). Πρβ. διὰ τὸ στρώμα πυρκαϊᾶς τῆς Φαιστοῦ, ΖΩΗΝ, ἔ.ἀ. σ. 36, 43 - 53 μὲ παραπομπὰς εἰς τὰς ἐκθέσεις Levi. Ἡ λιθοποίησις τοῦ ὑλικοῦ καταστροφῆς τόσο εἰς τὴν Βασιλικὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν Φαιστὸν θὰ ἔγινε κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον: κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ «ὀλοκαυτώματος» ἔγινεν ἡ ἀσβεστοποίησις τῶν περιεχόντων ἀνθρακικὸν ἀσβέστιον ὑλικῶν, κατὰ δὲ τὴν ἐπακολουθήσασαν διαβροχὴν τῶν ἐρειπίων ὑπὸ τῶν βροχῶν ἔγινεν ἡ λιθοποίησις. Τοῦτο προφανῶς ἐννοεῖ καὶ ὁ Seager ὅταν λέγῃ ὅτι ἡ λιθοποίησις ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπενέργειαν τοῦ πυρός καὶ τοῦ ὕδατος, ἔ.ἀ. Βεβαίως διὰ τὰ ἀμιγῶς πῆλινα ὑλικά (πλίνθοι, σοβάδες) ἔρεικει ἡ ἐπενέργεια τοῦ πυρός.

χον αἱ ἰσχυρότεραι ἐπιχώσεις ὑλικοῦ καταστροφῆς (ἀστράκι) καὶ συγχρόνως τὰ καλύτερον διατηρημένα δωμάτια. Τοῦτο ὀφείλεται ἄφ' ἑνὸς εἰς τὸ ὅτι τὰ δωμάτια ἐδῶ εἶναι, τὰ περισσότερα, θεμελιωμένα εἰς βαθύτερον ἐπίπεδον, λόγῳ τῆς κλίσεως τοῦ λόφου, καὶ ἄφ' ἑτέρου διότι τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ κτηρίου ἦτο ὑψηλότερον, μὲ δύο κανονικοὺς ὁρόφους (ἐπὶ πλέον τοῦ λιθίνου σκελετοῦ θεμελιώσεως)¹. Ἐπομένως αἱ ὀλιγώτερον ἰσχυραὶ ἐπιχώσεις ἀστρακιοῦ, πάχους περίπου 0.50 μ., (ἰδὲ τὸ κείμενον Seager ἄνωτέρω) θὰ εὐρίσκοντο πέραν τοῦ «καλυτέρου» τμήματος τῆς οἰκίας, εἴτε εἰς τὰ δυτικὰ δωμάτια εἴτε εἰς τὴν βορείως τῶν δωματίων 37 - 38 περιοχὴν τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος (ἢ βεβαίως καὶ εἰς ἀμφοτέρω τὰ τμήματα ταῦτα).

Ἡ σημερινὴ κατάστασις τῶν ἐρειπίων ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἄνωτέρω ὑπόθεσιν. Ἀσφαλῆ στοιχεῖα διὰ τὴν ὑπαρξίν τοῦ στρώματος ἀπὸ ἀστράκι ἔχομεν μόνον δι' ὠρισμένα δωμάτια: α) δωμάτια ὅπου τὸ ἀστράκι διατηρεῖται ἀκόμῃ ἐν μέρει εἰς τὴν ἀρχικὴν του θέσιν, διότι δὲν ἀφηρέθη ἐξ ὁλοκλήρου ὑπὸ τοῦ Seager (ἔνεκα τῆς μεγάλῃς δυσκολίας πρὸς σκαφὴν, ἰδὲ ἄνωτέρω τὸ κείμενον Seager), β) δωμάτια ὅπου ὑπάρχουν ἀκόμῃ ἴχνη ἀπὸ τὸ ἀστράκι ἢ φαίνονται, εἰς τὰ κοινάματα τῶν τοίχων οἱ πυκνὲς κασμαδιᾶς τῶν ἐργατῶν τοῦ Seager, ἀσφαλὲς σημάδι τῆς κοπιαστικῆς ἐργασίας πρὸς ἀφαίρεσιν τῆς λιθοποιημένης μάζης (πίν. 48α), γ) ἀστράκι *in situ* εὐρίσκεται ἀκόμῃ εἰς τὸ ἀνατολικὸν πέραν τοῦ δωματίου 2 ὑπὸ τὸν ἐσφαλμένως ἀναστηλωθέντα τοῖχον ὡς καὶ εἰς τὸν ἄσκαφον χώρον μεταξὺ τῶν δωματίων 1 καὶ 39².

Εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Πτέρυγα, πέραν τοῦ δωματίου 37, οὐδὲν ἵχνος ἐπιχώσεων ἀπὸ ἀστράκι παρατηρήθη ὑφ' ἡμῶν. Ὀλίγα λείψανα ἀπὸ ἀστράκι παρατηρήσαμεν εἰς τοὺς τοίχους τῶν δυτικῶν δωματίων, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀνήκει εἰς ἐπιχώσιν ἀλλ' εἰς τὸ ὑλικὸν οἰκοδομήσεως τοῦ τοίχου, τὸ ὅποῖον ἐσκληρύνθη ἐπὶ τόπου³. Τὰ ἐλάχιστα ταῦτα λείψανα ἀποτελοῦν ἰσχυρὰν ἔνδειξιν, ἂν μὴ ἀπόδειξιν, ὅτι ἐδῶ θὰ εὐρέθησαν ὑπὸ τοῦ Seager αἱ ὀλιγώτερον ἰσχυραὶ ἐπιχώσεις ἀστρακιοῦ. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν στοιχείων τῆς ἀνασκαφῆς μικροῦ τμήματος ἐπιχώσεως τῆς δυτικῆς αὐλῆς («γλῶσσα γῆς» πλησίον δωματίου 30) κατὰ τὸ 1972 (πρβ. κατωτέρω σ. 74, παρατήρησιν 5).

Τὸ ἀστράκι ὑλικὸν καταστροφῆς τοῦ κτηρίου. Ὅπως παρατήρησεν ὁ Seager τὸ ἀστράκι ἐδημιουργήθη διὰ τῆς κατακρημνίσεως τῶν ἄνω μερῶν τοῦ κτηρίου ἐντὸς τῶν κατωτέρων δωματίων. Ἐντὸς τῆς μάζης τοῦ

1. Ἰδὲ σχετικῶς Α. ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 282 καὶ τὴν ἐπομένην ἐν τῷ παρόντι τόμῳ ἐργασίαν.

2. Ἰδὲ ἐπομένην ἐργασίαν, παρατηρήσεις 46 (σ. 98) καὶ 50 (σ. 104 κέ).

3. Ἰδὲ ἐπομένην ἐργασίαν σ. 88, παρατηρήσεις 31 - 32.

ἀστρακιοῦ παρατήρησε «πηλίνας πλίνθους ἐκ τῶν ἄνω τοίχων, κεραμεικὴν καὶ τεμάχια ὀροφῶν φέροντα ἀκόμῃ ἐντυπώματα τῶν καλαμιῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίζοντο» (ἰδὲ ἄνωτέρω, σ. 40 - 41). Αἱ παρατηρήσεις τοῦ Seager ἐπιβεβαιοῦνται ἀπολύτως διὰ τῆς ἐπιτοπίου μελέτης τῶν *in situ* σωζομένων τμημάτων τοῦ ἀστρακιοῦ ὡς καὶ τῶν τεμαχίων αὐτοῦ, τῶν κειμένων εἰς τὰ περίξ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Seager. Ἐφθονα εἶναι ἐντὸς τῆς μάζης τοῦ ἀστρακιοῦ καὶ τὰ τεμάχια κονιαμάτων μὲ λείαν ἐρυθροπὴν ἐπιφάνειαν, προερχόμενα ἀπὸ ἐπαλείψεις τοίχων ἢ δαπέδων¹.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τόσον τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα, τὰ ὅποια διασώζονται εἰς τὰς ἐκθέσεις Seager, ὅσον καὶ ἡ ἐπὶ τόπου μελέτη τῶν ἐρειπίων ὁδηγοῦν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς καταστροφῆς τῆς Μεγάλης Οἰκίας, ἡ ὁποία ὠφείλετο ἢ συνωδεύθῃ ὑπὸ πυρκαϊᾶς, αἱ μᾶζαι τῶν ὑλικῶν ἐκ τῆς κατακρημνίσεως τῶν ἄνωτέρων μερῶν τοῦ κτηρίου ἐδημιούργησαν, ὡς ἦτο ἐξ ἄλλου ἐπόμενονον, τὰς ἐπιχώσεις τῶν δωματίων. Ἡ ἐπενέργεια τοῦ πυρός, ἴσως καὶ ἡ ἀκολουθήσασα διαβροχή, εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα μεγάλα τμήματα τῶν μαζῶν τοῦ ὑλικοῦ καταστροφῆς, καθὼς καὶ τμήματα τοίχων μὴ κατακρημνισθέντα, νὰ σκληρυνθοῦν μέχρι βαθμοῦ λιθοποιήσεως (πρβ. σ. 42 σημ. 1).

Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Seager πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὀρθή, ἐπὶ πλέον δὲ πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἡ πιθανότης μήπως αἱ ἀνάλογοι μᾶζαι ἀστρακιοῦ τῆς Φαιστοῦ ἐδημιουργήθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν ὡς καὶ ἐν Βασιλικῇ τρόπον, δηλαδὴ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνακτόρου, τὸ ὅποion, ὅπως ἔδειξεν ἡ ἀνασκαφὴ Levi, κατεστράφη ὑπὸ τρομερᾶς πυρκαϊᾶς (πρβ. σ. 42 σημ. 1). Εἶναι ἐπομένως πιθανὸν τὸ ἀστράκι τῆς Φαιστοῦ νὰ εἶναι ὑλικὸν τυχαίως δημιουργηθὲν καὶ ὅχι τεχνητὸν κοινίαμα χρησιμοποιηθὲν πρὸς κάλυψιν τῶν ἐρειπίων. Ἐὰν τοῦτο ἀληθεύῃ, ἡ σχετικὴ πρὸς τὸ ἀστράκι τῆς Φαιστοῦ θεωρία τοῦ Levi καὶ τὰ συνακόλουθα συμπεράσματα τῶν Levi, Πλάτωνος καὶ Ζώη ἀποδεικνύονται ἐσφαλμένα καὶ καθίσταται ἀπαράιτητος ἐπανεντίμησις τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων.

ΕΚΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΙΑΣ ΜΕ ΤΑ ΕΡΥΘΡΑ ΚΟΝΙΑΜΑΤΑ Η «ΕΡΥΘΡΑ ΟΙΚΙΑ» ΚΑΙ Η «ΔΥΤΙΚΗ ΟΙΚΙΑ»

Ὡρισμέναι ἐκ τῶν πληροφοριῶν τοῦ Seager (ἰσχυρότεραι ἐπιχώσεις ἀπὸ ἀστράκι εἰς τὸ «καλύτερον» τμήμα τῆς οἰκίας, τοῖχοι μὲ ἐρυθρὰ κονιάματα μόνον εἰς τὸ

1. Πρβ. ἐπομένην ἐργασίαν, παρατήρησιν 49, σ. 101 - 104.

τμήμα τοῦτο, χρονολόγησις εἰς δύο περιόδους, III A καὶ III B) ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῶν ἐρειπίων καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς μέχρι σήμερον (1973) νέας μελέτης, μαρτυροῦν, χωρὶς δυνατότητα ἀμφισβήτησεως, ὅτι τὰ δωμάτια μὲ τὰ ἰσχυρὰ ἐρυθρὰ κονιάματα εἰς τοὺς τοίχους καὶ τὰ δάπεδα δὲν ἀποτελοῦν κτηριακὴν ἐνότητα μὲ τὸ σύνολον τῶν δωματίων τῶν ἀποδιδομένων ὑπὸ τοῦ Seager εἰς τὴν Μεγάλην Οἰκίαν. Ὑποθέτομεν ὅτι τὸ κεντρικὸν τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς, ἦτοι τὸ φαινόμενον εἰς τὸ σχέδιον 1973 ἀπὸ τῆς δυτικῆς αὐλῆς μέχρι τῶν δωματίων 36β καὶ 38α, πρέπει νὰ διακριθῇ κατ' ἀρχὴν εἰς δύο κτήρια, οἰκοδομηθέντα προφανῶς εἰς δύο διαφόρους χρονικὰς στιγμὰς, ὡς ἑξῆς:

α) Τὴν «Ἐρυθρὰν Οἰκίαν», εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν τὰ δωμάτια ἢ χῶροι 28, 7β, 6, 3α, 3 καὶ ὅλα τὰ ἀνατολικώτερα.

β) Τὴν «Δυτικὴν Οἰκίαν», εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν τὰ δυτικῶς τῆς «Ἐρυθρᾶς Οἰκίας» δωμάτια.

Ἡ μεγάλη πλακόστρωτος αὐλὴ (δυτικὴ αὐλὴ) δὲν ἀνήκει εἰς τὴν Δυτικὴν Οἰκίαν, ὅπως ὑποδεικνύεται σαφῶς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ δυτικώτεροι τοῖχοι πατοῦν ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου¹. Ὁ πλακόστρωτος χῶρος 4α ἀντιθέτως ἀνήκει ἀσφαλῶς εἰς τὴν Ἐρυθρὰν Οἰκίαν². Περὶ τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος, ἡ ὁποία ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν Ἐρυθρὰν Οἰκίαν δίδονται ἀναλυτικὰ στοιχεῖα κατωτέρω (σ. 50 κέ.).

Ἄλλα ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα

Εἰς τὰ ἑξῆς ταξινομοῦνται τὰ ὑπόλοιπα ἀνασκαφικὰ δεδομένα, τὰ ὁποῖα διασώζουν αἱ ἐκθέσεις Seager. Κατ' ἀνάγκην γίνεται ἐκ νέου ἀναφορὰ εἰς χωρία τοῦ παρατεθέντος ἀνωτέρω κειμένου τῆς Ἐκθέσεως 1904, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ τὸ ἀναλυτικώτερον.

Τοῖχοι - κονιάματα - ἄνοπτοι πλίνθοι. «Οἱ τοῖχοι [τῆς Μεγάλης Οἰκίας] εἶναι κτισμένοι μὲ μικροτέρους λίθους [ἀπὸ τοὺς τοίχους τῆς περιόδου II] καὶ καλύπτονται μὲ παχὺ στρώμα γήινου κονιάματος (earthy plaster), τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἔχει τὴν ἰδίαν σύστασιν μὲ τὰς πηλίνας πλίνθους, αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται εἰς μεγάλους ἀριθμούς. Κονίαμα καὶ πλίνθοι ἔχουν τὰ αὐτὰ ἔχνη ἀπὸ ἄχυρον (straw), τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθη πρὸς ἐνδυνάμωσίν των»³. «Ἐκτεταμένη χρῆσις κονιαμάτων ἐκ πηλοῦ [παρετηρήθη] εἰς ὅλους τοὺς τοίχους τῶν καλυτέρων δωματίων»⁴.

1. Ἰδὲ ἐπομένην ἐργασίαν, παρατήρησιν 24, σ. 83.

2. Ἰδὲ ἐπομένην ἐργασίαν, παρατήρησεις 35 - 38, σ. 90 κέ.

3. Vasiliki-Report 1904, σ. 209. 1908, σ. 49 δεξιὰ.

4. Vasiliki-Report 1904, σ. 211.

Χρῆσις ξύλου. «Οἱ περισσότεροι τῶν τοίχων εἶχον ἐνδυναμωθῆ ἐπὶ πλεον με ξυλῖνας δοκοὺς τοποθετημένας εἰς τὴν φορὰν τοῦ τοίχου, καὶ με βραχέα τμήματα [δοκῶν] τοποθετημένα ἐγκαρσίως. Αἱ δοκοὶ κατὰ κανόνα εἶχον ἐν τομῇ πλευρὰν 10 ἐκ., ἐνῶ μερικὰ ἀπὸ τὰ ἐγκάρσια ραβδιὰ ἦσαν καθὼς φαίνεται κορμοὶ νεαρῶν δένδρων διαμέτρου περίπου 5 ἐκ.»¹.

Σωζόμενον ὕψος τοίχων. «Τὸ βάθος τῶν δωματίων ἐποίκιλλεν ἀπὸ ἐνὸς μέχρι τεσσάρων μέτρων λόγῳ τῆς κλίσεως τοῦ λόφου»².

«Εἰς δύο δωμάτια (15, 16) οἱ τοῖχοι σώζονται εἰς ὕψος δυόμισυ μέτρων. Τὰ δωμάτια [αὐτὰ] ἐπικοινωνοῦν μέσῳ μιᾶς θύρας ἢ ὅποια εἶναι σχεδὸν ἄθικτος»³.

Δάπεδα. «Τὰ διάφορα ἐπίπεδα [τῶν πατωμάτων] εἰς τὰ δωμάτια τῆς ΒΔ πτέρυγος ἦσαν πολὺ εὐδιάκριτα καὶ εἰς πολλὰς περιπτώσεις ξεχωρίζουν διότι ἔχουν πλακόστρωτον δάπεδον. Ὅπου δὲν ὑπῆρχε τοιοῦτον δάπεδον, τὸ ἐκ πηλοῦ δάπεδον καὶ ἡ διακοπὴ τοῦ καλύπτοντος τὸν τοῖχον σοβᾶ δὲν ἄφηναν καμίαν ἀμφιβολίαν» [= ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ ἐπιπέδου τοῦ πατώματος]⁴.

«Αἱ ὀροφαὶ τῶν περισσοτέρων κατωτέρων δωματίων, δηλαδὴ τὰ δάπεδα τοῦ πρώτου ὀρόφου, ἦσαν κατεσκευασμένα με καλάμια καλυπτόμενα ἀπὸ παχὺ στῶμα ὁμοίου πηλίνου κονιάματος [ἐννοεῖ τὰ πῆλινα κονιάματα με λείαν ἐρυθρὰν ἐπιφάνειαν ποὺ ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς «ὅλους τοὺς τοίχους τῶν καλυτέρων δωματίων»] καὶ τὸ ὅλον ἐστηρίζετο ἐπὶ μεγαλυτέρων ὀριζοντίων δοκῶν» (πρβ. ἄνωτέρω σ. 40 καὶ σ. 45 με σημ. 3 - 4).

Τὰ ἄνωτέρω στοιχεῖα τοῦ Seager περὶ τῶν δαπέδων τῶν δωματίων εἶναι ἐλλιπῆ καὶ ἴσως ἐν μέρει ἀνακριβῆ:

α) Πλακόστρωτα δάπεδα, εἰς τὴν σημερινήν (1975) κατάστασιν τῶν ἔρειπών, ὑπάρχουν εἰς ἐλαχίστους χώρους τοῦ κτηρίου. Ὁ χώρος 4α, ὁ μόνος με κανονικὴν πλακόστρωσιν, εἶναι προφανῶς ὑπαιθρος αὐλὴ (ἰδὲ σ. 45 με σημ. 2). Τὸ πλακόστρωτον τοῦ μικροῦ χώρου 8α καὶ τὰ λείψανα πλακοστρώτου τῶν δωματίων 8 καὶ 9 ἀνήκουν, εἰς τὴν δυτικὴν αὐλὴν (πρβ. κατωτέρω, παρατήρησιν 24, σ. 83), ἐπομένως εἰς οἰκοδομικὴν φάσιν ἀρχαιότεραν τῶν δωματίων (πρᾶγμα τὸ ὅποῖον δὲν ἀποκλείει βεβαίως τὴν ἐπαναχρησιμοποίησιν τοῦ πλακοστρώτου ὡς δαπέδου τῶν δωματίων). Μερικὰ ἀκόμη πλακόστρωτα δεικνύει εἰς τὸ νότιον τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς τὸ σχέδιον 1908, ἀλλὰ καὶ ταῦτα, ἐὰν εἶναι δυνατόν νὰ κρίνωμεν

1. Vasiliki-Report 1904, σ. 209. 1908, σ. 49 δεξιὰ. Περὶ τῶν δοκῶν ἡ Ἐκθεσις 1904 ἀναφέρει: «The beams were as a rule, 10 cm. square», ἡ δὲ Ἐκθεσις 1908: «The beams were about 10 cm. square in section».

2. Vasiliki-Report 1904, σ. 209. Στὸ Vasiliki-Report 1908, σ. 49 ἀριστερά, ἀναφέρεται ἀπλῶς: «τὸ βάθος ἐποίκιλλε συμφώνως πρὸς τὴν κλίσιν τοῦ λόφου», ἀλλὰ δίδεται τομὴ με κλίμακα εἰς τὸ σχέδιον (ἐνταῦθα σχ. V).

3. Vasiliki-Report 1904, σ. 210. 1908, σ. 49 δεξιὰ.

4. Vasiliki-Report 1904, σ. 211. 1908, σ. 49 δεξιὰ.

μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχεδίου τούτου, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι κανονικαὶ πλακοστρώσεις δωματίων (σχ. V).

β) Πήλινα δάπεδα *in situ* εἶναι σήμερον ὁρατὰ μόνον εἰς τὰ δωμάτια 36 - 36α, ὅπου τὸ ὑπόστρωμα ἀποτελεῖται ἀπὸ λιθοσωρόν¹. Τμήματα πηλίνων δαπέδων τοῦ πρώτου ὀρόφου ὑπάρχουν ἴσως ἀκόμη εἰς τὰ *in situ* λείψανα τῆς μάζης τοῦ ἀστρακιοῦ, ὡς ἐσημειώθη ὑπὸ τοῦ Seager (ἀνωτέρω σ. 40-41).

Πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν δαπέδων κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ Seager, καθόσον οὗτος ἐπροχώρησε τὴν ἀνασκαφὴν εἰς βάθος μεγαλύτερον καὶ αὐτῶν τῶν ὑποθεμελιώσεων τῶν τοίχων· διὰ τοῦτο σήμερον πολλοὶ τοῖχοι ἐμφανίζονται «μετέωροι» ὑπὲρ τὰ σημερινὰ δάπεδα, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων οὐδεμίαν ἔχουν σχέσιν πρὸς τὰ ἀρχαῖα δάπεδα (πρβ. κατωτέρω, παρατηρήσεις 14, 15, 39, 41).

Ὁ ρ ο φ ο ι. Ὅπως ἀνεφέρθη (ἀνωτέρω σ. 40) ὁ Seager πιστεύει ὅτι τὸ κεντρικὸν τμήμα τῆς Μεγάλης Οἰκίας εἶχε περισσοτέρους τοῦ ἐνὸς ὀρόφους («several stories»), στηριζόμενος εἰς τὸ μέγα πάχος τοῦ ἀστρακιοῦ εἰς τὸ τμήμα τοῦτο. Τὸ κατὰ βάσιν ὀρθὸν τοῦτο συμπέρασμα ἐνισχύεται ἐν μέρει διὰ τῆς μελέτης τῶν σωζομένων θεμελιώσεων. Πρέπει νὰ παρατηρηθῇ κατ' ἀρχὴν ὅτι οἱ περισσότεροι τοῖχοι τῆς Μεγάλης Οἰκίας εἶναι σχετικῶς λεπτοὶ καὶ εἶναι δύσκολον νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἶχον ὑπολογισθῇ πρὸς στήριξιν καὶ ἄνω ὀρόφου. Ἡ Δυτικὴ Οἰκία φαίνεται ὅτι εἶχεν ἓνα μόνον ὀροφον, ἐνῶ ἡ Ἑρυθρὰ Οἰκία εἶχε τοῦλάχιστον δύο ὀρόφους, ὅπως ὑποδεικνύει ἡ ὑπαρξὶς τῶν πολλῶν διπλῶν τοίχων καὶ τῶν ἰσχυρῶν πεσσῶν ἀντιστηρίξεως². Διὰ τὴν ὑπαρξιν ἄνω ὀρόφου συνηγορεῖ καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Seager ἀνεύρεσις ἐντὸς τῆς μάζης τοῦ ἀστρακιοῦ τεμαχίων κονιαμάτων μὲ ἀποτυπώματα καλαμιῶν (πρβ. ἀνωτέρω σ. 40-41), τὰ ὅποια οὗτος ἐρμηνεύει ὡς προερχόμενα ἀπὸ τὰ δάπεδα τοῦ ἄνω ὀρόφου. Πρέπει ἐντούτοις νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐφόσον τὰ τεμάχια ταῦτα δὲν ἐδημοσιεύθησαν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν μὲ ἴσην πιθανότητα ὅτι δὲν προήρχοντο ἀπὸ ἐπάλειψιν δαπέδων, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τῶν ὀροφῶν (ταβάνια). Εἶναι ἀνάγκη ἐπομένως κατὰ τοὺς προσηεῖς καθαρισμοὺς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου νὰ ἀναζητηθοῦν τοιαῦτα τεμάχια ἐκ τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς πρὸς μελέτην.

Περίοδος III B (ἰδὲ καὶ ἀνωτέρω σ. 35-36)

Τὰ ΝΔ δωμάτια τῆς Περιόδου III B κατὰ τὸν Seager εἶναι εἰς μερικὰς περιπτώσεις δωματῖα μιᾶς παλαιότερας περιόδου χρησιμοπονηθέντα ἐκ νέου ἢ οἰκο-

1. Ἰδὲ ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 279.

2. Πρβ. διὰ τοὺς τοίχους ἐπομένην ἐργασίαν, παρατηρήσεις 18 καὶ 68. Διὰ τὴν ὑπαρξιν ἄνω ὀρόφου εἰς τὴν Ἑρυθρὰν Οἰκίαν, ΠΑΕ 1972, σ. 282.

δομηθέντα ἐπὶ παλαιῶν θεμελίων καὶ εἶναι δυνατόν νὰ ἐχρησίμευον ὡς κατοικία τῶν ὑπηρετῶν ἢ ὡς ἀποθήκη, καθόσον εἰς δύο ἐξ αὐτῶν εὔρομεν πολλοὺς μεγάλους πίθους μὲ ἀπλὴν διακόσμησιν»¹.

«Τὰ δωμάτια τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας φαίνεται ὅτι ἦσαν ἀπλᾶ ὑπόστεγα (sheds) χωρὶς ἄνω ὀρόφους, διότι εἰς αὐτὰ τὰ κατὰ τρόπον πτωχὸν κτισμένα δωμάτια δὲν ὑπάρχουν ἔχνη πηλίνων ὀροφῶν καὶ φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἐστεγάζοντο μόνον μὲ καλάμια (canes), τὰ ὅποια ἐχάθησαν χωρὶς νὰ ἀφήσουν ἔχνη. Τὰ περισσότερα τῶν δωματίων αὐτῶν ἦσαν τελείως κενά, ἂν ἐξαιρέσωμεν μερικοὺς μεγάλους πίθους ἐλαίου, ὥστε νὰ φαίνεται πιθανὸν ὅτι οἱ κάτοικοι, ἐπιστρέψαντες εἰς τὰ ἐρείπια μετὰ τὴν καταστροφὴν, ἠδυνήθησαν νὰ ἀφαιρέσουν ἅπαντα τὰ φορητὰ ἀντικείμενα κάθε εἴδους κάτω ἀπὸ τὸ ἐλαφρὸν στρῶμα τῆς τέφρας ποὺ ὑπῆρχεν ἐδῶ, ἐνῶ εἰς τὰ καλύτερα μέρη τῆς οἰκίας ἡ μᾶζα τῶν ὑλικῶν τῆς καταστροφῆς ἦτο τόσον μεγάλη, ὥστε νὰ ἐμποδίσῃ ἀποτελεσματικῶς κάθε προσπάθειαν νὰ ἐκταφοῦν τὰ θαμμένα ἀπὸ κάτω ἀντικείμενα»².

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων τοῦ Seager πρέπει νὰ συγκρατήσωμεν τὴν διαφορὸν ἀνασκαφικὴν εἰκόνα τοῦ τμήματος τούτου τῆς ἀνασκαφῆς. Δὲν ἀποκλείεται τὰ ΝΔ δωμάτια τῆς περιόδου III B νὰ κατεστράφησαν εἰς ἄλλην χρονικὴν στιγμὴν ἢ τὸ ὑπόλοιπον κτήριο, ὅπως ἐπίσης δὲν εἶναι ἀπίθανον ἀρκετὰ τῶν δωματίων τούτων οὐδέποτε νὰ συνυπῆρξαν μὲ τὴν Μεγάλην Οἰκίαν. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἔχομεν στοιχεῖα πρὸς προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου καταστροφῆς τῶν δωματίων τούτων, δεδομένου ὅτι ὁ Seager δὲν ἐδημοσίευσεν τοὺς εὐρεθέντας πίθους. Πιστεύω ὅτι νέα ἔρευνα τοῦ χώρου θὰ δώσῃ νέα ἀσφαλῆ στοιχεῖα.

Τὸ «Ὁρθογώνιον Κτήριο» — Οἱ τοῖχοι HH καὶ GG

Ὁ Seager ὑπέθεσεν ὅτι ἡ Μεγάλη Οἰκία εἶχεν ἀρχικῶς τὴν μορφὴν ὀρθογωνίου οἰκοδομήματος, τοῦ ὁποίου αἱ δύο γωνίαι κατὰ τὴν βόρειον αὐτοῦ πλευρὰν διεσώθησαν εἰς τοὺς τοίχους HH καὶ GG (πρβ. ἀνωτέρω σ. 21: γ καὶ κατωτέρω σ. 53). Ὡς νότιον ὄριον τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ θέτει, ὅπως φαίνεται, τὸ δωμάτιον 16³. Στοιχεῖα δυνάμενα νὰ στηρίζουν τὴν θεωρίαν περὶ ὀρθογωνίου κτηρίου δὲν ὑπάρχουν εἰς τὰς ἐκθέσεις Seager. Ἀντιθέτως μάλιστα εἰς τὴν Ἐκθεσιν 1906 ἡ θεωρία αὕτη, μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος (περὶ τῆς ὁποίας ἰδὲ

1. Vasiliki-Report 1904, σ. 211. 1908, σ. 49 δεξιὰ.

2. Vasiliki-Report 1904, σ. 210.

3. Vasiliki-Report 1904, σ. 209 (rectangular structure), 211. 1908, σ. 49 δεξιὰ. Ἰδὲ καὶ τὰ σχέδια Seager καὶ πρβ. ἀνωτέρω σ. 35 κέ.

εὐθύς κατωτέρω), ἐγκαταλείπεται καὶ δημιουργεῖται τὸ σχέδιον 1906, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ τοῖχοι HH καὶ GG δὲν σημειοῦνται πλέον.

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ τοῖχος HH τῶν ἐκθέσεων Seager πρέπει νὰ ταυτισθῇ, ὅπως ὑπετέθη ἤδη ἀνωτέρω (σ. 19), μετὰ τὸ «Κυκλώπειον» τοῦ σχεδίου 1973. Πρόκειται περὶ ἐπιβλητικοῦ τοίχου κυκλωπέου τεχνικῆς ἀλλὰ προχείρου κατασκευῆς, ὅστις καὶ μετὰ τὴν μερικὴν καταστροφὴν τοῦ γενομένην προφανῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη φαντάζει μακρόθεν ὀρίζων τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον εἰς τὸ Κεφάλι. Συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῆς προσπάτου ἡμετέρας ἐργασίας, τὸ Κυκλώπειον εἶναι κατὰ πολὺ μεταγενέστερον τῆς Μεγάλης Οἰκίας, καθόσον στρωματογραφικῶς ὑπέρκειται καὶ τῆς MM Ia Οἰκίας Γ. Ἀπλῶς τὸ νότιον τμήμα αὐτοῦ ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς μάζης τῶν ἐρειπίων τῆς Μεγάλης Οἰκίας μεταξὺ τῶν δωμάτων 39α, 39, 40α καὶ 1, 2, 13. Αἱ γενόμεναι εἰς τὴν ἄσκαφον αὐτὴν περιοχὴν στερεώσεις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἐδημιούργησαν σύγχυσιν εἰς τὴν εἰκὸνα τῶν ἐρειπίων¹.

Ἡ κεραμεικὴ τῆς Μεγάλης Οἰκίας

Τὸ πλουσιώτατον κεραμικὸν ὕλικόν τῆς Μεγάλης Οἰκίας παρέμεινεν ἀδημοσίευστον μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Ἐκ τῶν 216 περίπου ἀκεραίων ἀγγείων ρυθμοῦ Βασιλικῆς (δὲν ἀποκλείεται νὰ ᾔσαν καὶ περισσότερα) καὶ τοῦ πιθανώτατα πολὺ μεγάλου ἀριθμοῦ τεμαχίων καὶ ὀστράκων ὁ Seager ἐδημοσίευσεν μόνον 11 ἢ 12 ἀγγεῖα καὶ τρία ὀστρακα². Τὰ ὀλίγα αὐτὰ ἀγγεῖα ἐπανέρχονται ἀδιακόπως εἰς τὴν μετὰ τὸν Seager βιβλιογραφίαν, μετὰ τὴν προσθήκην ἑνὸς ἢ δύο ἀκόμη. Τὸ κεραμικὸν ὕλικόν ἀπὸ τὰ ἄλλα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς εἶχε τὴν αὐτὴν ἢ χειροτέραν τύχην. Δυστύχημα εἶναι ὅτι ὁ Seager δὲν ἔλαβε τὸν κόπον νὰ κρατήσῃ διὰ τὸ Μουσεῖον οὔτε κἀν τὰ καλύτερα ὀστρακα. Κατὰ τὰς προσπάτους ἐργασίας μας ἐπὶ τόπου εὑρομεν σωροὺς κεραμικοῦ ὕλικου ἐγκαταλειφθέντας ὑπὸ τοῦ Seager, ὑπάρχει δὲ βάσιμος ἐλπίς τὸ ὕλικόν τοῦτο νὰ ἀύξηθῇ σημαντικῶς μετὰ τὴν πρόοδον τῶν νέων ἀνασκαφῶν³.

Μία νέα μελέτη τῆς κεραμικῆς τῆς Μεγάλης Οἰκίας ἀνελήφθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὑπ' ἐμοῦ καὶ ἤχθη ἤδη εἰς πέρας. Μέχρι τῆς ἐτοιμασίας τῆς δημοσιεύσεως ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ ἴδῃ μίαν πρώτην ἐκτίμησιν εἰς τὸ βιβλίον μου *Der Kamares – Stil*, σ. 97 - 115.

1. Περὶ τοῦ Κυκλωπέου ἰδὲ Α. ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 308 - 309. Περὶ τῆς ἀσκάφου περιοχῆς πρβ. κατωτέρω, παρατήρησιν 50, σ. 104 κέ.

2. Πρβ. Zois, *Kamares-Stil*, σ. 376, σημ. V 3.

3. Βλ. ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 287 - 288.

Ἀνατολικὴν Πτέρυγα ὀνομάζομεν τὸ σύνολον τῶν δωματίων καὶ ἄλλων χώρων οἱ ὅποιοι εἰς τὸ σχέδιον 1906 φέρουν τοὺς ἀριθμοὺς 36 ἕως 44. Εἰς τὸ σχέδιον 1973 ἐπαναλαμβάνεται ἡ αὐτὴ ἀρίθμησης ἀλλὰ περισσότερον ἀνεπτυγμένη.

Εἰς τὸ σχέδιον 1908 ὑπάρχει ἓν μικρὸν μέρος τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος (πρβ. ἀνωτέρω σ. 38: ζ'), τὸ ὅποιον προφανῶς ἀνεσκάφη τὸ 1904 (πρβ. ἀνωτέρω σ. 21: δ). Ἡ διαγράμμισις τοῦ σχεδίου 1908 ἐντάσσει τὸ τμήμα τοῦτο χρονολογικῶς εἰς τὴν περίοδον III A. Τὴν αὐτὴν χρονολόγησιν δίδει ὁ Seager δι' ὁλόκληρον τὴν Ἀνατολικὴν Πτέρυγα εἰς τὴν Ἑκθεσιν 1906 καὶ τὴν θεωρεῖ τμήμα τῆς Μεγάλης Οἰκίας ὅπως δεικνύει καὶ τὸ τελικὸν σχέδιον 1906.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν περισσοτέρων χώρων τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος ἔγινε τὸ 1906. Τὰ διασωθέντα ὑπὸ τοῦ Seager ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα εἶναι ἐλάχιστα καὶ μειωμένης ἀξίας, καθόσον μὲ τὸν χαρακτηρίζοντα αὐτὸν προεπιστημονικὸν τρόπον γραφῆς ἀναμειγνύει τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα μὲ τὰ συμπεράσματα. Κατωτέρω συγκεντροῦνται ὅλαι αἱ σχετικαὶ πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Πτέρυγα εἰδήσεις:

«Τὸ μακρόστενον οἰκοδόμημα (εἰκ. 1 δωμάτια 36 ἕως 44 [= ἐνταῦθα σχ. VI]) ἦτο ἄνευ ἀμφιβολίας τμήμα τῆς Μεγάλης Οἰκίας. Εἰς μέγας τράφος, ρηχὸν χῶμα καὶ μερικαὶ κερατέαι ἔχουν καταστρέψει τὰ σημεῖα ἐπαφῆς ἀλλὰ μία θύρα ὑπογείου ἀνοιγομένη πρὸς αὐτὸ ἐκ τοῦ δωματίου 34 τοῦ κεντρικοῦ μέρους τῆς οἰκίας δεικνύει ὅτι τοῦτο ἦτο τμήμα τοῦ αὐτοῦ κτηρίου»¹.

«Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου ὑπάρχει μία σειρὰ δωματίων (εἰκ. 1, δωμάτια 39 - 41) [ἐνταῦθα σχ. VI· εἶναι περίεργον ὅτι παραλείπονται ἐδῶ οἱ χῶροι 36 - 38 καὶ 41 - 44], τὰ ὅποια ἐγίνοντο προσιτὰ μέσῳ ἐνὸς διαδρόμου μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β πρὸς Ν καὶ ἀπετέλουν εἰς κάποιαν ἐποχὴν μέρος τῆς εὐρισκομένης ὀλίγον ὑψηλότερον Μεγάλης Οἰκίας τῆς περιόδου III. Εἰς ὅλα τὰ δωμάτια, πλὴν τῶν ἀμέσως πέριξ τοῦ φρέατος, εὐρέθησαν ἀγγεῖα τοῦ κηλιδωτοῦ ρυθμοῦ εἰς μεγάλους ἀριθμούς. Φαίνεται ὅτι οἱ ἄνθρωποι τῆς περιόδου IV ἄφησαν νὰ καταστραφῇ ὁλόκληρον τὸ κτήριον ἀλλ' ἐκράτησαν ἀνοικτὸν τὸ φρέαρ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἰδικῶν των ἀναγκῶν μέχρις ὅτου ἐγέμισεν ἀπὸ τὰ ἰδικὰ των σπασμένα ἀγγεῖα. Πολλὰ τούτων πρέπει νὰ ἐρρίφθησαν σκοπίμως ἐντὸς τοῦ φρέατος, διότι δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις βαθμιαίου γεμίσματος εἰς τὴν ὁμοιογενῆ (uniform) ἀπόθεσιν. Τὸ φρέαρ εὐρίσκεται ἐντὸς τετραγώνου δωματίου (εἰκ. 1, δωμάτιον 39), τὸ ὅποιον γίνεται προσιτὸν ἐκ τοῦ στενοῦ διαδρόμου [πρβ. σ. 54 σημ. 3] πλησίον τοῦ κεντρικοῦ σημείου τούτου. Φαίνεται ὡσὰν ὁ διάδρομος νὰ εἶχε κτισθῇ μὲ μοναδικὸν σκοπὸν νὰ πηγαίνουν νὰ παίρνουν νερό, διότι τελειώνει εἰς ἓνα τοῖχον τυφλὸν

1. Vasiliki-Report 1906, σ. 113.

ὀλίγα βήματα πὺδ πέρα. Εἰς τὰ κοιλώματα τοῦ βράχου τοῦ ἀποτελοῦντος τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου τοῦ φρέατος εὐρέθησαν πολλὰ ὄστρακα τοῦ ρυθμοῦ τῶν τεφρῶν ἐγχαράκτων τῆς περιόδου I, ἀλλὰ οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν περίοδον τῆς λαξεύσεως τοῦ φρέατος, ἡ ὁποία πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἦτο ἡ περίοδος III. Ἡ παρουσία μιᾶς θύρας ὁδηγούσης ἐκ τοῦ ὑπογείου τῆς Μεγάλης Οἰκίας εἰς τὴν σειρὰν τῶν δωματίων, ἐν τῶν ὁποίων περιέχει τὸ φρέαρ, ἐπιβεβαιώνει τὸ συμπέρασμα τοῦτο. Ἐπὶ πλεον αἱ ποσότητες κηλιδωτῆς κεραμεικῆς, αἱ ὁποῖαι εὐρέθησαν εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ κτηρίου, δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολίαν διὰ τὴν ὁρθὴν του θέσιν εἰς τὴν χρονολογίαν τῆς Βασιλικῆς»¹.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω χωρία τοῦ Seager ἔχομεν τὰ ἐξῆς ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα:

Α' Θύρα δωματίου 13/34

Εἰς τὸ δωμάτιον 13/34 (προφανῶς εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον) ὑπῆρχε θύρα ὁδηγοῦσα εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Πτέρυγα.

Τὸ σημαντικὸν τοῦτο οἰκοδομικὸν στοιχεῖον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μελετηθῇ σήμερον διότι ἡ ἀναστήλωσις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας δεικνύει τοῖχον συμπαγῆ ἄνευ ἀνοίγματος θύρας. Ἀλλῇ δυσκολία δημιουργεῖται ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῆς μάζης τῶν τοίχων καὶ λοιποῦ ὕλικου, πλάτους 3.50 μ., μεταξὺ τῶν δωματίων 13/34 καὶ 39α (καὶ βορειότερον), ἡ ὁποία ἔχει ὁμοίως κατὰ τὸ πλεῖστον στερεωθῇ ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Πρόκειται ἐντούτοις, ὅπως πιστεύομεν, περὶ ἀσκάφου περιοχῆς. Ἐφόσον, συμφώνως πρὸς τὴν παρατήρησιν τοῦ Seager, ὑπῆρχε θύρα εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ δωματίου 34, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μεταξὺ τῶν δωματίων 34 καὶ 39α ὑπῆρχεν εἴτε διάδρομος εἴτε ἐνδιάμεσον δωμάτιον. Βέβαιον φαίνεται ἐπίσης ὅτι καὶ τὸ δωμάτιον 2 ἐπεκοινώνει πρὸς Ἀνατολὰς μὲ τὸ δωμάτιον 39, προφανῶς μέσῳ ἐνδιαμέσου χώρου. Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης ἐνταῦθα εἶναι ἀπαραίτητος (ὑπενθυμίζω σχετικῶς τὴν ὕπαρξιν τῆς μάζης τοῦ ὄστρακιου μεταξὺ τῶν δωματίων 1 καὶ 39)².

Β' Παρουσία κηλιδωτῆς κεραμεικῆς

Κεραμεικὴ τοῦ κηλιδωτοῦ ρυθμοῦ εὐρέθη εἰς ἀρκετὴν, ὅπως φαίνεται, ποσότητα εἰς ὅλα τὰ δωμάτια τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος (αἰεὶ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κτη-

1. Vasiliki-Report 1906, σ. 118 - 119.

2. Ἀνωτέρω σ. 43. Πρβ. ἐπομένην ἐργασίαν, παρατηρήσεις 46 - 48, 50, 78.

ρίου»). Δυστυχῶς τὸ μόνον ἐπὶ πλέον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον δίδει ὁ Seager εἶναι, ὅτι ἐκ τῶν «περίπου τριάντα ἐξ δειγμάτων τοῦ ρυθμοῦ τούτου», τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν τὸ 1906 «τὰ περισσότερα εὑρέθησαν ἐντὸς μικροῦ διαδρόμου (εἰκ. 1, δωμάτιον 42)...»¹. Πρόκειται περὶ τῶν ἀκεραίων ἀγγείων. Τὰ ὅστρακα καὶ τὰ μὴ ἀκέραια ἀγγεῖα θὰ ἦσαν προφανῶς ἀρκετά, ὥστε ὁ Seager νὰ ὁμιλῇ περὶ «ποσότητος»².

Γ' Κεραμεικὴ τοῦ ρυθμοῦ τῶν τεφρῶν ἐγχάρακτων

Εἰς τὰ κοιλώματα τοῦ βράχου εἰς τὸ δωμάτιον 39 εὑρέθησαν πολλὰ ὅστρακα τοῦ ρυθμοῦ τῶν τεφρῶν ἐγχάρακτων, τὰ ὁποῖα ὁ Seager χρονολογεῖ εἰς τὴν περίοδον I. Ἡ χρονολόγησις αὐτὴ φαίνεται, μὲ τὰ μέχρι σήμερον γνωστὰ δεδομένα, ὀρθή³.

Τὸ ἀνασκαφικὸν τοῦτο στοιχεῖον δύναται νὰ δείξῃ μόνον ὅτι τὸ δωμάτιον 39 ἐθεμελιώθη εἴτε κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἦτο ἐν χρήσει ἡ τεφρὴ ἐγχάρακτος κεραμεικὴ, εἴτε εἰς οἵανδήποτε μεταγενεστέραν ἐποχὴν. Δικαίως ὁ Seager χρησιμοποιεῖ διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος τὰ δύο πρῶτα δεδομένα (Α' - Β').

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν 1970, 1972 διεπιστώσαμεν ὅτι ὁ Seager δὲν εἶχε φθάσει μέχρι τοῦ φυσικοῦ εἰμῆ μόνον εἰς τὸ δωμάτιον 39. Εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους χώρους τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος εὑρέθη ἄσκαφον τὸ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ (καὶ τὸ πληροῦν τὰ κοιλώματα τοῦ βράχου) κατώτατον λεπτὸν στρώμα. Τὰ κύρια στοιχεῖα τῆς ἐρεῦνης ταύτης ἐκτίθενται ἐν ΠΑΕ 1972, σ. 279 κέ. καὶ φαίνονται ἐκ πρώτης ὄψεως διάφορα τῶν στοιχείων Seager: εὗρομεν καὶ ἡμεῖς τεφρὰ ὅστρακα ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν ὀλίγα καὶ οὐδὲν ἐγχάρακτον, μετὰ τούτων δὲ εὗρομεν καὶ ὅστρακα τῶν ρυθμῶν Κουμάσας καὶ Βασιλικῆς ὡς καὶ τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ. Ἐὰν δεχθῶμεν τὴν ἀρχικὴν ἀντίληψιν τοῦ Seager περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ (= ἐναρξίς κατὰ τὴν περίοδον III, πρβ. ἀνωτέρω τὸν πίν. Α, σ. 25 - 6) ἐν συνδυασμῷ μάλιστα πρὸς τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τοῦ βαθμιδωτοῦ πλακοστρώτου 44 καὶ τὴν λοιπὴν μελέτην τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος (δωμ. 36 - 39), καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ χρονολόγησις τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος εἰς τὴν περίοδον III (= III A) ὑπὸ τοῦ Seager, ἥτοι εἰς τὴν ΠΜ IIβ, βαθμίδα Βασιλικῆς, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὀρθή⁴.

1. Vasiliki-Report 1906, σ. 116.

2. Περὶ τῆς ἀνευρέσεως ἐγκαταλειφθείσης ὑπὸ τοῦ Seager κεραμεικῆς εἰς τὸ δωμάτιον 42, πρβ. Α. ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 288.

3. Πρβ. Ζοῖς, Kamares-Stil, σ. 71 - 95, ἰδίᾳ 78 - 80, 89, 90, 92.

4. Πρβ. ΠΑΕ 1972, σ. 277 κέ. καὶ ἐπομένην ἐργασίαν, παρατηρήσεις 69 - 79, ἰδίᾳ 78.

Μορφή και έκτασις τῆς Μεγάλης Οἰκίας. Μία ἢ περισσότεραι οἰκίαι ;

Εἶδομεν ἄνωτέρω (σ. 48 - 49) ὅτι μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος (1906) ὁ Seager δὲν μνημονεύει πλέον τὴν ἀρχικὴν τοῦ θεωρίαν συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ Μεγάλη Οἰκία εἶχε τὴν μορφὴν ὀρθογωνίου οἰκοδομήματος. Εἰς τὰς Ἐκθέσεις 1904 καὶ 1908 παρὰ τὴν διατύπωσιν τῆς θεωρίας αὐτῆς ἐμφανίζεται παραλλήλως ἀμφιβάλλων ἐὰν τὰ ἐρείπια εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου ἀνήκουν εἰς ἓν ἢ περισσότερα κτήρια: «Ἀκόμη εἶναι ἀδύνατον νὰ εἴπωμεν ἐὰν τὰ ἀποκαλυφθέντα εἰς τὸ Κεφάλι οἰκοδομήματα εἶναι μέρη μιᾶς πολὺ μεγάλης οἰκίας ἢ σύμπλεγμα διακεκριμένων κατοικιῶν»¹. «Ἡ πρώτη θεωρία φαίνεται πάντως πιθανωτέρα, ἐκτὸς ἐὰν ὁ ἀρχιτέκτων μας, ὁ κύριος Sejk, ἔχει δίκαιον πιστεύων ὅτι εὑρε τμήματα ὁδοῦ εἰς τὴν ἀνατολικὴν συνοικίαν. Ἡ πλειονότης τῶν τοίχων ἀνήκουν εἰς ἓν ὀρθογώνιον κτήριο καλῆς κατασκευῆς»².

Περὶ τῶν ἀδυναμιῶν τοῦ σχεδίου 1906, τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύει τὰς τελικὰς ιδέας τοῦ Seager, ὠμιλήσαμεν διεξοδικῶς ἄνωτέρω (σ. 37 - 39). Νομίζω ὅτι δὲν εἶναι σκόπιμον νὰ ἐπιμείνωμεν εἰς πλέον ἀναλυτικὴν κριτικὴν τῶν ιδεῶν τοῦ Seager δεδομένου ὅτι μέγα τμήμα τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθέντων ἐρειπίων «εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου» δὲν εἶναι ἀκόμη προσιτὸν πρὸς ἐπιτόπιον μελέτην. Ἡ στάθμη τῆς ἐρεύνης κατὰ τὴν παροῦσαν στιγμὴν (1975) ἀντιπροσωπεύεται ἐπαρκῶς εἰς τὰ σχέδια IX, X καὶ III.

*Τὸ λαξευτὸν φρέαρ*³

Τὸ 1906 ἀνεκάλυψεν ὁ Seager ἓν φρέαρ λαξευμένον ἐντὸς τοῦ σκληροῦ πετρώματος ἀκριβῶς εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ δωματίου 39, τοῦ μεγαλυτέρου τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος⁴. Ἡ ἀκριβὴς θέσις τοῦ φρέατος φαίνεται εἰς τὸ σχέδιον 1973 (τὸ σχέδιον 1906 τοῦ Seager εἶναι ἐσφαλμένον). Ἡ σημασία τῆς ἀνακαλύψεως αὐτῆς εἶναι διττή, ὅπως ὀρθῶς ἐτόνισεν ὁ ἀνασκαφεύς: α) αὐτὸ τοῦτο τὸ φρέαρ εἶναι ἀξιόλογον ὡς κατασκευάσμα («so surprising a piece of industry»)⁵ καὶ

1. Vasiliki-Report 1904, σ. 209.

2. Vasiliki-Report 1908, σ. 49 ἀριστερά. Μήπως ὁ ἀναφερόμενος ἐνταῦθα «δρόμος» εἶναι τὸ βαθμιδωτὸν πλακόστρωτον; Τὸ πλακόστρωτον εὑρέθη (1970) κατεστραμμένον, μᾶλλον ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τοῦ Seager, εἰς τὸ ἀνατολικὸν τοῦ τμήματος καὶ πλήρως ἄσκαφον εἰς τὸ δυτικόν, πρβ. ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 285.

3. Χρησιμοποιούμεν τὸν ὄρον «λαξευτὸν φρέαρ» (εἰς τὸν Seager «rock-cut well»), ἂν καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ μὴ πρόκειται περὶ φρέατος ἀλλὰ περὶ στέρνας συλλογῆς ὀμβρίων ὑδάτων· τὸ πρᾶγμα δύναται νὰ διευκρινηθῇ μόνον διὰ νέας ἐρεύνης.

4. Vasiliki-Report 1906, σ. 114.

5. Vasiliki-Report 1906, σ. 119. Κατὰ πολὺ ἀρχαιότερον (ὑπονεολιθικόν) εἶναι τὸ λαξευτὸν φρέαρ τῆς Φουρνῆς, πρβ. ΖΩΗ, Κρήτη — Ἑποχὴ τοῦ Λίθου, σ. 107 - 108.

β) διότι ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθη ἡ πλέον ἀξιόλογος ὁμάς ἀγγείων τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ τῆς ΠΜ ΙΙΙ περιόδου ἐξ ὧων γνωρίζομεν μέχρι σήμερον¹.

Μορφὴ τοῦ φρέατος — ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα. Τὸ φρέαρ ἔχει βάθος ὀκτὼ μέτρων καὶ εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου λαξευμένον ἐντὸς τοῦ συμπαγοῦς βράχου². «Εἰς τὸ στόμιόν του τὸ φρέαρ ἔχει διάμετρον ἑνὸς μέτρου ἀλλ' ὀλίγον χαμηλότερον στενεύει εἰς τὰ ἐβδομήντα πέντε ἑκατοστὰ διὰ τὰ διευρυνθῆ καὶ πάλιν εἰς τὰς ἀρχικάς του διαστάσεις εἰς βάθος δύο μέτρων ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἐδάφους. Τοῦτο δυνατὸν νὰ ἐπενοήθη ὥστε νὰ προστατεύεται τὸ ὕδωρ ἐκ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου ἢ ἴσως ὀφείλεται εἰς ἀμέλειαν, ἃν καὶ ἡ ἀκρίβεια μὲ τὴν ὁποίαν στενεύει βαθμιαίως καὶ κατόπιν εὐρύνεται μᾶς ὀδηγεῖ νὰ κλίνωμεν πρὸς τὴν πρώτην ἐξήγησιν. Πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἀνόδου καὶ τῆς καθόδου εἶχον λαξευθῇ μικραὶ ἐγκοπαὶ εἰς ἀντικρυστὰς θέσεις τῶν ἐκ βράχου τοιχωμάτων, ὥστε εἰς ἄνθρωπος, χρησιμοποιοῦν καὶ σχοινίον πρὸς σταθεροποίησίν του, θὰ ἠδύνατο νὰ κατέρχεται καὶ νὰ ἀνέρχεται μὲ σχετικὴν ἄνεσιν. Πρὸς τὸν πυθμένα τὸ φρέαρ στενεύει εἰς σχῆμα χωνίου»³.

«Ὅλα αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα [ἐννοεῖ τὴν κεραμεικὴν] ἦσαν εἰς θαυμαστὴν κατάστασιν διατηρήσεως. Τὸ λευκὸν χρῶμα ἦτο σκληρὸν καὶ φρέσκο καὶ δὲν ὑπῆρχεν ἀσβεστώδης ἐπίπαγος, ὃ ὁποῖος θὰ ἔπρεπε νὰ ἀφαιρεθῇ, διότι τὸ φρέαρ ἦτο πλήρες μὲ ἓν εἶδος γλιστερῆς λάσπης, ἡ ὁποία ἠδύνατο νὰ ξεπλυθῇ μὲ φρέσκο νερὸ καὶ ἡ ὁποία ἄφηνε τὴν διακόσμησιν τόσον καθαρὰν ὅσον κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ζωγραφήσεως. Τὸ διάβροχον τοῦτο γλιτσερὸν χῶμα ἔκανε τὴν ἐργασίαν τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ φρέατος ἐξαιρετικῶς δύσκολον. Εἰς ἐργάτης ἐχρειάσθη δύο ἐβδομάδας νὰ φθάσῃ τὸν πυθμένα, διότι ἡ λάσπη ἔπρεπε νὰ ἀναβιβάζεται μὲ τὸ καλάθι, εἰς δὲ τὴν ἔλλειψιν χώρου ἡ ὁποία ἐδυσκόλευε τὴν ἐργασίαν προσετέθησαν καθὼς ἠῤῥξανε τὸ βάθος καὶ ἄλλαι δυσκολίαι, ὅπως ἡ ἔλλειψις φωτὸς καὶ καθαροῦ ἀέρος»⁴.

Στρωματογραφία — χρονολόγησις. «Ἀκόμη καὶ τὸ δωμάτιον τὸ περιέχον τὸ φρέαρ ἀνήκει εἰς πρωιμωτέραν περίοδον, ὀφείλομεν δὲ τὴν γινῶσιν

1. Μίαν πρώτην εξέτασιν τῆς κεραμεικῆς τοῦ φρέατος ἰδὲ ἐν Zois, Kamares-Stil, σ. 136 - 146 καὶ σημ. VI 37, σ. 382 - 384.

2. Vasiliki-Report 1906, σ. 119. Εἶναι πιθανὸν βαθύτερον τοῦ στομίου τὸ πέτρωμα νὰ εἶναι μαλακώτερος κούσκουρας.

3. Αὐτόθι, σ. 119. Ἄς προσέξωμεν ὅτι εἰς τὸ κείμενον τοῦτο ὁ Seager ὑποδηλοῖ τὴν πιθανότητα τὸ φρέαρ νὰ εὕρισκετο εἰς ὑπαιθρον χώρον, ἐφόσον διατυπώνει τὴν εἰκασίαν ὅτι ἐλήφθη φροντίς πρὸς προστασίαν τοῦ ἐκ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου. Ἴσως καὶ ἡ λέξις alley διὰ τῆς ὁποίας ἀναφέρει τὸν διάδρομον ΑΑ ὑποδηλοῖ ὅτι τὸν ἐθεώρει ὑπαιθρον. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν καθόσον ὁ διπλοῦς τοῖχος Ι-Ια εἶναι ἐπαρκὲς στοιχεῖον νὰ θεωρηθοῦν ὁ διάδρομος καὶ τὸ δωμάτιον 39 ἐστεγασμένοι χώροι, πρβ. ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 281 - 282.

4. Vasiliki-Report 1906, σ. 120.

μας τῆς περιόδου IV εἰς τὸ γεγονός ὅτι τὸ φρέαρ τοῦτο ἐχρησιμοποιήθη ὡς τόπος ἀπορριμμάτων»¹.

«Τὰ ὅστρακα τοῦ φρέατος ἐξήχθησαν κεχωρισμένως ἀνὰ μέτρον βάθους, ἀλλ' ἀσκόπως καθόσον ἡ κεραμεικὴ, πλὴν μερικῶν μὴ ἀναμειγμένων [ἐννοεῖ μὲ τὴν ὑπόλοιπον ὁμάδα] ὀστράκων τῆς περιόδου III εἰς τὸν πυθμένα, ἦτο ὁμοία καθ' ὅλον τὸ βάθος. Τὰ ὀλίγα αὐτὰ κηλιδωτὰ ὅστρακα βοηθοῦν εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς χρονολογίας τοῦ φρέατος. Μία τσαγέρα² τοῦ κηλιδωτοῦ ρυθμοῦ τῆς περιόδου III, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχε ζωγραφηθῇ ἐν σχέδιον διὰ λευκοῦ, εὑρέθη εἰς τὸ κατώτερον μέτρον χώματος. Ἐδῶ βλέπομεν πάλιν τὴν μετάβασιν ἐκ τῆς κηλιδωτῆς τεχνικῆς εἰς ἐκείνην τῆς περιόδου IV, εἰς τὴν ὁποίαν ἂν καὶ ἡ διακόσμησις ἀλλάσσει, τὸ τόσον τυπικὸν σχῆμα τῆς περιόδου III [ἐννοεῖ τὴν τσαγέρα] συνεχίζει τὴν ζωὴν του εἰς τὸν νέον ρυθμὸν. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο εὑρέθη μαζὶ μὲ ἄλλα τοῦ πλήρως ἀνεπτυγμένου ρυθμοῦ τῆς περιόδου IV. Ἐπὶ πλεόν διάσπαρτα ὅστρακα τοῦ κηλιδωτοῦ ρυθμοῦ εὑρέθησαν σχεδὸν εἰς ἕκαστον μέτρον βάθους, ἀλλ' εἰς πολὺ μικρότερον ἀριθμὸν παρὰ εἰς τὰς δοκιμάς [ἰδὲ κατωτέρω: NA Δοκιμαί], ὅπου ὁ ἀπλούστερος ρυθμὸς light on dark ὅμοιος μὲ τὰ ὅστρακα ἀπὸ τὸν ἀποθέτην τῶν Γουρνιῶν [ἐννοεῖ τὴν Βόρειον Τάφρον, North Trench]³, εὑρέθη μαζὶ μὲ τὸν κηλιδωτὸν ρυθμὸν, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ἀρχὴν [ἐννοεῖ τῆς περιόδου IV] διετήρησε τὴν παλαιὰν αὐτοῦ δημοτικότητα. Οὕτω πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ περιεχόμενα εἰς τὸ φρέαρ ἀγγεῖα εἶναι κατὰ τι νεωτέρας χρονολογίας καὶ ἀντιπροσωπεύουν τὴν περίοδον IV εἰς τὸ ὑψηλότερον στάδιον ἐξελιξέως της ὅταν ἡ παλαιὰ κηλιδωτὴ τεχνοτροπία εἶχεν οὐσιαστικῶς ἐγκαταλειφθῇ χάριν τοῦ ἤδη κατὰ πολὺ ἀνεπτυγμένου γεωμετρικοῦ light on dark ρυθμοῦ»⁴.

Ἡ κεραμεικὴ τοῦ λαξευτοῦ φρέατος. Ὁ Seager ἐπεχείρησε σύντομον ἀνάλυσιν τῆς κεραμεικῆς τοῦ φρέατος καὶ συγκριτικὴν μελέτην μὲ τὰς τότε γνωστὰς ὁμάδας, ἀλλὰ δὲν ἐδημοσίευσεν πλήρως τὸ ὕλικόν. Ἐκ τοῦ προφανῶς σημαντικοῦ ἀριθμοῦ ἀκεραίων ἀγγείων ἐδημοσίευσεν 14, ἐνῶ τὰ ὅστρακα παρημελήθησαν πλήρως. Νέα μελέτη ἐγένετο ὑφ' ἡμῶν εἰς τὸ βιβλίον μας *Der Kamares-Stil* (ἰδὲ σ. 54 σημ. 1), ἡ ὁποία ὅμως δὲν εἶναι ὀριστική. Εἰς ἐξέτασιν τοῦ ὕλικου τούτου θὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἐτοιμαζομένην δημοσίευσιν τοῦ ὕλικου τῶν ἀνασκαφῶν Seager («Βασιλικὴ II»)⁵.

1. Vasiliki-Report 1906, σ. 118.

2. Ὁ Seager γράφει «side-spouted jar» ἀλλ' ἐννοεῖ τὸν τύπον ἀγγείου, τὸν ὁποῖον ὀνομάζομεν τσαγέρα, πρβ. Vasiliki - Report 1904, σ. 221 ἀρ. 6 καὶ 7.

3. Βλ. Zois, Kamares-Stil, σ. 120 - 135.

4. Vasiliki-Report 1906, σ. 119.

5. Ἐντὸς τοῦ φρέατος εὑρέθησαν καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ SEAGER, Vasiliki - Report 1906, σ. 123 μνημονεύμενοι ὄψιανοὶ καὶ τεμάχια λιθίνων ἀγγείων, πρβ. SEAGER, *Explorations in the Island of Mochlos*, Boston and New York 1912, σ. 11 (ἐφεξῆς Mochlos II).

Γ' ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΚΤΙΣΜΑΤΑ ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΟΙΚΙΑΣ

Ἡ ΠΕΡΙΟΔΟΣ IV ΤΟΥ SEAGER

Αἱ ΝΑ Δοκίμαι

«Εἰς τὴν ΝΑ γωνίαν τῆς ἀνασκαφῆς δύο δοκιμαστικά σκάμματα ὠδήγησαν εἰς μίαν ἀνακάλυψιν ἐνδιαφέρουσαν διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς διαδοχῆς τῶν συνοικησεων εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς νήσου. Ἐδῶ, πλησίον τῆς ἐπιφανείας καὶ κτισμένοι ἐπάνω εἰς παλαιὰ κτίσματα, εὑρέθησαν μερικοὶ πτωχικοὶ τοῖχοι οἰκιῶν, ἰσχυρῶς κατεστραμμένων καὶ προφανῶς ἄλλης περιόδου (περίοδος IV), αἱ ὁποῖαι, ὅπως ἀπεδείχθη ἐκ τῆς εὑρεθείσης ἐντὸς αὐτῶν κεραμεικῆς, ἀνήκουν εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἐποχὴν τοῦ ρυθμοῦ με λευκὸν ἐπὶ μέλανος, ρυθμοῦ εὑρεθέντος εἰς τεραστίας ποσότητας εἰς σωρὸν ἀπορριμμάτων εἰς τὰ Γουρνιά κατὰ τὴν αὐτὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον [1904, ἀποθέτης North Trench, ἰδὲ σ. 55 σημ. 3]. Ὑπὸ τούτους τοὺς πτωχικοὺς τοίχους εἶναι τὰ λείψανα τῶν ἀρχικῶν συνοικισμῶν...»¹.

«Οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος τῆς περιόδου III [= τῆς Μεγάλης Οἰκίας] εἰς τὰ ΝΑ ἦσαν σημαντικῶς τετραγαμένοι καὶ φαίνεται ὅτι ὑστερώτεροι οἰκίαι πολὺ πτωχῆς κατασκευῆς εἶναι ἢ αἰτία διὰ τὴν σύγχυσιν εἰς τὰ στρώματα. Ἡ ἀπόθεσις τῶν οἰκιῶν τούτων ἔχει βάθος περίπου ἐνὸς καὶ ἡμίσεος μέτρου. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς κεραμεικῆς ἀνήκει εἰς τὸν πλήρως ἀνεπτυγμένον γεωμετρικὸν ρυθμὸν με λευκὸν ἐπὶ μέλανος. Ἡ παρατηρουμένη εἰς τὸν κηλιδωτὸν ρυθμὸν ποικιλία σχημάτων φαίνεται νὰ ἔχῃ ὀλιγοστεύσει. Τὰ ἐπίπεδα τῶν δαπέδων εἶναι ἀδύνατον νὰ διακριθοῦν, διότι οἱ τοῖχοι εἶναι κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος των κατεστραμμένοι καὶ φαίνεται ὅτι ἔχουν ἐπανοικοδομηθῇ ὁ εἰς ἐπὶ τοῦ ἄλλου, ἀλλ' εἰς βάθος δύο μέτρων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ὁ ρυθμὸς με λευκὸν ἐπὶ μέλανος ἔχει πρακτικῶς ἐξαφανισθῇ καὶ εὐρισκόμεθα ἐκ νέου μεταξὺ τῶν λίαν τετραγαμένων λειψάνων τῆς περιόδου III, ὅπου ὁ κηλιδωτὸς ρυθμὸς ἔχει ἀδιαμφισβήτητον κυριαρχίαν. Εἶναι προφανές ὅτι αἱ οἰκίαι [τῆς περιόδου III] κατεστράφησαν κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀφίξεως τῶν οἰκιστῶν, οἱ ὁποῖοι ἔφεραν τὸν γεωμετρικὸν [λευκὸν] ρυθμόν· οὗτοι ἔκτισαν τὰ πτωχὰ οἰκήματά των μόνον ἐπὶ τῆς ΝΑ γωνίας [τῶν ἐρειπίων τῆς Μεγάλης Οἰκίας], καθόσον δὲν ὑπάρχουν ἔχνη τῆς κεραμεικῆς των εἰς οἶονδήποτε ἄλλο μέρος τοῦ λόφου»².

«Κατὰ τὴν περίοδον IV οἱ τοῖχοι τῶν οἰκιῶν εἶναι πολὺ πτωχικοὶ καὶ ἔχουν κτισθῇ με μικροὺς λίθους»³.

1. Vasiliki-Report 1904, σ. 211.

2. Vasiliki-Report 1904, σ. 218, πρβ. καὶ σ. 220.

3. Vasiliki-Report 1906, σ. 113.

«...ὁ οἰκισμός [τῆς περιόδου IV] φαίνεται ὅτι ἦτο μικρός, αἱ δὲ οἰκίαι αὐτοῦ [εὐρέθησαν] ἐν διαλύσει καὶ τὰ περιεχόμενά των πολὺ κατεστραμμένα. Τὸ ἔδαφος γύρω ἀπὸ τὰ σκάμματα ἐκαθαρίσθη μὲ προσοχὴν ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον εἶτε νὰ συναρμολογηθοῦν τὰ μικρότερα τεμάχια [κεραμεικῆς] ἢ νὰ διακριθοῦν αἱ οἰκίαι ἢ μία τῆς ἄλλης. Ἡ ἐπίχωσις εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶχε βάθος τεσσάρων μέτρων. Τὰ δύο πρῶτα μέτρα ἦσαν πλήρη ὀστράκων τοῦ ρυθμοῦ τούτου [λευκὸν ἐπὶ μέλανος] μαζὶ μὲ τεμάχια τοῦ χαρακτηριστικοῦ τῆς περιόδου III κηλιδωτοῦ ρυθμοῦ, ἐνῶ εἰς τὰ δύο βαθύτερα μέτρα ὁ κηλιδωτὸς ρυθμός, ἐξαιρουμένου σποραδικοῦ τινος ὀστράκου τοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ μὲ ἀνοικτὸν ἐπὶ σκοτεινοῦ, ἐκυριάρχει ἀπολύτως.

»Ἡ περιοχὴ ὅπου εὐρέθησαν τὰ ὀστρακα τῆς περιόδου IV ἦτο μικρά, περίπου ὀκτὼ ἐπὶ δέκα μέτρα»¹.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω παρατεθέντα χωρία τῶν ἐκθέσεων Seager ὑπῆρχεν εἰς τὴν Βασιλικὴν καθαρὰ στρωματογραφικὴ διάκρισις τῶν περιόδων III καὶ IV. Τὰ κύρια στοιχεῖα δι' ἐκάστην τῶν δύο τούτων περιόδων εἶναι κατὰ τὸν Seager τὰ ἑξῆς:

Περίοδος III

Ἐπίχωσις πάχους δύο μέτρων εἰς τὰς ΝΑ Δοκιμάς.

Οἰκήματα καλῆς κατασκευῆς (ἡ Μεγάλῃ Οἰκίᾳ πλησίον τοῦ χώρου τῶν ΝΑ Δοκιμῶν).

Κυριαρχία τῆς κηλιδωτῆς κεραμεικῆς.

Σποραδικὴ παρουσία τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ.

Περίοδος IV

Ἐπίχωσις πάχους δύο μέτρων εἰς τὰς ΝΑ Δοκιμάς.

Οἰκήματα πτωχῆς κατασκευῆς.

Ἐπικράτησις τῆς κεραμεικῆς τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ.

Σημαντικὴ παρουσία κηλιδωτῆς κεραμεικῆς.

Ἡ ἑκτασις τοῦ οἰκισμοῦ τῆς περιόδου IV θεωρεῖται μικρὰ εἰς τὴν Ἑκθεσιν 1904 καὶ τοῦτο δὲν ἀναιρεῖται εἰς τὴν Ἑκθεσιν 1906 παρὰ τὴν μεσολαβήσανσαν ἀνακάλυψιν τῆς κεραμεικῆς τοῦ λαξευτοῦ φρέατος εἰς κάποιαν ἀπόστασιν ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν ΝΑ Δοκιμῶν.

Ὡς αἰτίαν τῆς καταστροφῆς τοῦ οἰκισμοῦ τῆς πε-

1. Vasiliki-Report 1906, σ. 118.

ρ ι ό δ ο υ III ὁ Seager θεωρεῖ εἰς τὴν Ἑκθεσιν 1904 τὴν ἄφιξιν νέων οἰκιστῶν, τῶν φορέων τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ, πρῶγμα τὸ ὅποῖον ἀποτελεῖ ἀντίφασιν πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐκτιθέμενα ἀνασκαφικὰ δεδομένα, συμφώνως πρὸς τὰ ὅποια ὁ λευκὸς ρυθμὸς ὑπῆρχεν ἤδη κατὰ τὴν περίοδον III (πρβ. τὸν ἀνωτέρω πίνακα σ. 57 καὶ τοὺς δύο πίνακας Α καὶ Β σ. 25 - 27), ὁ ἴδιος δὲ ὁμιλεῖ εἰς τὴν Ἑκθεσιν 1906 περὶ μεταβατικῶν ἀγγείων καὶ βαθμιαίας ἀναπτύξεως τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ, ἐξ ἀφορμῆς τῶν εὐρημάτων τοῦ λαξευτοῦ φρέατος (πρβ. ἀνωτέρω σ. 55, ὅπου καὶ ἡ κεραμεικὴ τοῦ φρέατος θεωρεῖται πλέον ἐξειλιγμένη καὶ νεωτέρα τῆς κεραμεικῆς τῶν ΝΑ Δοκιμῶν). Τὸ τελικὸν συμπέρασμα τοῦ Seager φαίνεται ὅτι περιέχεται εἰς τὸ ἐξῆς χωρίον: «Ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τῶν περιόδων III καὶ IV ὀρίζεται σαφέστερον εἰς τὰς ἀποθέσεις τῆς Βασιλικῆς ἀπὸ τὴν μετάβασιν ἐκ τῆς περιόδου IV εἰς τὴν Μεσομινωικὴν ἐποχὴν. Εἰς τὰς δύο πρώτας εὐρίσκομεν τὰ αὐτὰ σχήματα ἢ δὲ τεχνοτροπία ἀνοικτὸν ἐπὶ σκοτεινοῦ τῆς περιόδου IV ἀρχίζει ἐνῶ ὁ κηλιδωτὸς ρυθμὸς εἶναι ἀκόμῃ ἐν εὐρείᾳ χρήσει»¹.

Ἡ δὲ συμμενὴς ἀξιολόγησις τοῦ οἰκισμοῦ τῆς περιόδου IV, ἡ ὁποία ἐβασίσθη ἀρχικῶς (1904) ἐπὶ ἀνεπαρκῶν ἀνασκαφικῶν στοιχείων, δὲν ἤρθη κατὰ τρόπον ρητὸν ὑπὸ τοῦ Seager μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν σημαντικῶν ἀγγείων τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ εἰς τὸ λαξευτὸν φρέαρ, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχαιολογικὴ-ἱστορικὴ μαρτυρία δὲν ἔγινεν ἀπολύτως κατανοητὴ. Ἡ ἀντίληψις αὐτὴ τοῦ Seager, τὴν ὁποίαν ἐντούτοις ὁ ἴδιος ἐγκατέλειψε μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Μόχλου², ἐβάρυνεν ἀδικαιολογήτως ἐπὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης μέχρι τῶν ἡμερῶν μας³. Ἡ ἰδική μας ἀντίληψις περὶ τῆς περιόδου IV τῆς Βασιλικῆς, ἢ ἄλλως τῆς ΠΜ III τῆς Κρήτης καὶ εἰδικώτερον τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης, εἶναι πλήρως ἀντίθετος: π ρ ό κ ε ι τ α ι π ε ρ ῖ π ε ρ ι ό δ ο υ ἀ κ μ ῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας γίνονται αἱ ζυμώσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ὀδηγήσουν εἰς τὴν ἀνθησιν τῆς ΜΜ ἐποχῆς⁴.

1. Vasiliki-Report 1906, σ. 123, πρβ. 1904, σ. 218, ὅπου ὁμιλεῖ περὶ βαθμιαίας ἐξελιξεως τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ.

2. R. B. SEAGER, Excavations in the Island of Mochlos, Crete, in 1908 (ἐφεξῆς Mochlos I), AJA 13, 1909, σ. 278, 289. Mochlos II, σ. 9 - 13.

3. Ὁ PENDLEBURY, AC, σ. 78, χαρακτηρίζει τὴν ΠΜ III περίοδον «περίεργον καὶ δύσκολον νὰ ὀρισθῇ», δέχεται δὲ αὐτόθι σ. 80, ἐπηρεαζόμενος ἐκ τῶν διαπιστώσεων τοῦ Seager ἐν Βασιλικῇ, ὅτι «ἀρχιτεκτονικῶς ἡ περίοδος εἶναι πτωχή», διαπίστωσις ἐσφαλμένη ἐξ ἐπόψεως μεθόδου καθόσον ἡ σχετικὴ πρὸς τὰς πρώτους μινωικὰς περιόδους ἐρευνα ἦτο, καθ' ἣν ἐποχὴν ἔγραφεν ὁ Pendlebury, καὶ εἶναι ἀκόμῃ, εἰς τὰ πρῶτα τῆς βήματα. Πρβ. HUTCHINSON, PC, σ. 155, ὅπου γίνεται λόγος περὶ παρακμῆς τῶν κέντρων τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης κατὰ τὴν ΠΜ III περίοδον. Ἀναλυτικώτερον περὶ τῆς ΠΜ III ἰδὲ Α. ΖΩΗΝ, Πεπραγμένα Β' Κρητολογικοῦ Συνεδρίου τ. Α', σ. 141 - 156.

4. Α. ΖΩΗΣ, Προβλήματα χρονολογίας τῆς μινωικῆς κεραμεικῆς, σ. 24 καὶ σημ. 1 αὐτόθι (ἐφεξῆς ΖΩΗΣ, Προβλήματα). Α. Ζοῖς, Ekistics 35, 1973, σ. 18.

«Ἐκεῖ ὅπου ὁ λόφος κατέρχεται πρὸς τὸν ποταμὸν εὐρέθησαν Μεσομινωικαὶ οἰκίαι, αἱ ὁποῖαι εἶχον κτισθῇ κατὰ κανόνα εἴτε ἐπὶ τοῦ βράχου εἴτε ἐπὶ ἀδιαταράκτου ἐδάφους»¹.

«Εἰς τὴν ἀνατολικὴν κλιτύν, εἰς κάποιαν ἀπόστασιν ἐκ τῆς Μεγάλης Οἰκίας τῆς περιόδου III, ἐκαθαρίσθησαν δύο σαφῶς διακρινόμεναι οἰκίαι τῆς Μεσομινωικῆς περιόδου καθὼς καὶ λείψανα ἀρκετῶν ἄλλων πολὺ συγκεχυμένα. Εἰς τὰς τελευταίας αὐτὰς οἰκίας ὑπῆρχον δύο σαφῶς διακρινόμενα στρώματα, ἡ δὲ ἐπίχωσις βάθους 3 μέτρων διεμοιράζετο ἐξ ἴσου εἰς αὐτά»².

«... ἡ ἀνακάλυψις μερικῶν Μεσομινωικῶν οἰκιῶν εἰς τὴν ἀνατολικὴν κλιτύν, τὴν ὑπαρξίν τῶν ὁποίων δὲν εἶχομεν ὑποπτευθῇ τὸ 1904, ἦτο μία προσθήκη εἰς τὰς γνώσεις μας διὰ τὴν περίοδον αὐτὴν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Κρήτην.

»Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι κατὰ τὴν Μεσομινωικὴν περίοδον ὁλόκληρος ἡ ἀνατολικὴ κλιτύς τοῦ Κεφαλιοῦ ἐκαλύπτετο ὑπὸ κατοικιῶν χωριζομένων μὲ δρόμους ὁμοίως πρὸς τὸν συνοικισμὸν εἰς τὰ Γουρνιά, ὅπως τὸν βλέπομεν σήμερον. Εἰς τὴν Βασιλικὴν ὅμως ἡ καλλιέργεια καὶ ἡ διάβρωσις συνεπλήρωσαν τὸ ἔργον τῆς ἀρχικῆς καταστροφῆς καὶ μόνον σὲ μερικὰς πεζοῦλες ὅπου τὸ χῶμα ἔχει ἀρκετὸν βάθος εὐρίσκομεν διατηρημένους τοίχους οἰκιῶν»³.

«Κατὰ τὴν περίοδον IV οἱ τοῖχοι τῶν οἰκιῶν εἶναι πολὺ πτωχοὶ καὶ ἔχουν κτισθῇ μὲ μικροὺς λίθους, ἀλλ' εἰς τὰς Μεσομινωικὰς οἰκίας εἰς οὐδὲν διαφέρουν ἀπὸ τοὺς τοίχους εἰς τὰ Γουρνιά καὶ ἄλλους τόπους τῆς Μεσομινωικῆς καὶ Ὑστερομινωικῆς I περιόδου»⁴.

Σ τ ρ ω μ α τ ο γ ρ α φ ί α

Ὁ Seager διέκρινε δύο στρώματα εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ΜΜ οἰκιῶν, εἰς τὰ ὁποῖα διεμοιράζοντο ἐξ ἴσου τὰ τρία μέτρα τοῦ συνολικοῦ βάθους τῆς ἐπιχώσεως. Φαίνεται ὅτι καὶ εἰς τὰ δύο στρώματα εὐρέθη ἄφθονος κεραμεικὴ, περὶ τῆς ὁποίας ὁ ἀνασκαφεὺς δίδει ἐλαχίστας πληροφορίες: εἰς τὸ κατώτερον στρώμα ὑπῆρχον ἄφθονα ἄωτα ποτήρια (tumblers) καὶ ὀλίγα μόνωτα κύπελλα τύπου Βαφειοῦ. Τὰ τελευταῖα ἐπεκράτουν εἰς τὸ ἀνώτερον στρώμα, ὅπου εὐρέθησαν καὶ ἄλλοι τύποι κυπέλλων⁵. Αἱ ὀλίγαι πληροφορίες τοῦ Seager ἐπιτρέπουν νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ κατώτερον στρώμα ἦτο ΜΜ Ια, ἐνῶ τὸ ἀνώτερον ἴσως ΜΜ Ιβ - Ια.

1. Vasiliki-Report 1906, σ. 118.

2. Αὐτόθι σ. 123 - 124.

3. Αὐτόθι σ. 111 - 112.

4. Αὐτόθι σ. 113.

5. Αὐτόθι σ. 124 καὶ πίν. 114.

Αἱ οἰκίαι τοῦ ἀνωτέρου στρώματος εὐρέθησαν σχεδὸν πλήρως κατεστραμμέναι, ἀλλ' εἰς τὸ κατώτερον στρώμα εὐρέθησαν δύο οἰκίαι¹ εἰς ἄρκετὰ καλὴν κατάστασιν, αἱ ὁποῖαι, ἐπὶ πλέον ἔδωσαν ἐνδιαφερούσας ομάδας κεραμεικῆς.

Εἶναι πιθανόν, ὅπως ὑπέθεσεν ὁ Seager, τὰ κεραμικὰ εὐρήματα ἐκ τῶν δύο τούτων οἰκιῶν νὰ ἀντιπροσωπεύουν δύο διακεκριμένας φάσεις τῆς MM Ia περιόδου², πρῶγμα τὸ ὁποῖον θὰ εἶχεν ἐξαιρετικὴν σημασίαν διὰ τὴν χρονολογίαν ὅχι μόνον τῆς Βασιλικῆς ἀλλὰ γενικώτερον τῆς μινωικῆς Κρήτης. Ἐπειδὴ κατὰ τὰς προσφάτους ἀνασκαφὰς ἐν Βασιλικῇ (1970, 1972) εὐρέθη τρίτη MM Ia Οἰκία (Οἰκία Γ, σχέδιον 1973) μετ' ἄφθονα κεραμικὰ εὐρήματα, ἡ νέα συγκριτικὴ μελέτη τῆς κεραμεικῆς τῶν οἰκιῶν τῆς ἀνασκαφῆς Seager θὰ γίνῃ μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ὕλικου τῆς Οἰκίας Γ³.

ΟΙΚΙΑ Α — MM Ia

Ἡ Οἰκία Α φαίνεται ὅτι ἦτο, κατὰ τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Seager καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ δυστυχῶς ἄνευ κλίμακος δημοσιευθέντος σχεδίου, ἐν ἀξιόλογον οἰκοδόμημα. Βεβαίως ἡ ἀξιοπιστία τοῦ σχεδίου (σχ. VII) θὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς ἐκείνην τοῦ σχεδίου 1906 τῆς Μεγάλης Οἰκίας. Δὲν πρέπει ἐντούτοις νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ πιθανότης αἱ δύο MM οἰκίαι τοῦ Seager νὰ εὐρεθοῦν καὶ πάλιν μετὰ τὴν πρόοδον τῶν νέων ἀνασκαφῶν καὶ δὴ εἰς κατάστασιν ἐπιτρέπουσαν νέαν μελέτην, ὅπως ἤδη συνέβη μετὰ τὴν Ἀνατολικὴν Πτέρυγα καὶ τὴν Οἰκίαν Μ.

Ἡ Οἰκία Α «... ἦτο ἐξαιρετικῶς καλῆς κατασκευῆς, εἶχε δὲ ἄρκετους ἐσωτερικοὺς τοίχους κτισμένους μετὰ μεγάλας πλίνθους γῆς ὁμοίας πρὸς τὰς πλίνθους, αἱ ὁποῖαι ἦσαν κοιναὶ εἰς τὴν Μεγάλην Οἰκίαν τῆς περιόδου III. Ἐὰν κρίνωμεν ἀπὸ τὴν στερεότητα τῆς κατασκευῆς καὶ τὰ εὐρεθέντα ἐντὸς αὐτῆς ἀντικείμενα, ἡ οἰκία φαίνεται ἀρχοντικὸν ἀνώτερον ἀπὸ τὰς γειτονικὰς οἰκίας»⁴.

Ἡ Οἰκία Α «εἶναι ἐν μέγα καλοκτισμένον κτήριο (εἰκ. 8) [ἐνταῦθα σχ. VII]. Ἐν μέρος αὐτῆς συνεχίζεται ὑπὸ τὴν ἀνασκαφείσαν τὸ 1903 εἰς τὴν ΒΑ κλιτὸν Ὑστερομινωικὴν I Οἰκίαν. Ἡ ΒΑ γωνία αὐτῆς εἶχε διαταραχθῇ πολὺ ἀπὸ ἓνα μέγαν τράφον καὶ ἐν τμήματι τῆς εἰς τὸ ΝΔ μέρος εἶχε καταστραφῇ ὑπὸ τῆς διαβρώσεως. Φαίνεται ὅτι ἀρχικῶς ἐσχημάτιζεν ἐν μέγα ὀρθογώνιον (20 × 12 μ.) καὶ εὐρίσκετο εἰς τὴν διασταύρωσιν δύο ὁδῶν, ὧν ἡ μία διέτρεχε τὸν λόφον ἀπὸ Β πρὸς Ν, ἐνῶ ἡ ἑτέρα ἀνήρχετο αὐτὸν ἀπὸ Α πρὸς Δ. Ἡ εἴσοδος εἶναι ἐκ τῆς

1. Vasiliki-Report 1906, σ. 124.

2. Αὐτόθι σ. 114.

3. Πρβ. ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 288 κέ.

4. Vasiliki-Report 1906, σ. 113.

δευτέρας ὁδοῦ ἀλλ' ὅλα τὰ δωμάτια ἐκεῖ πλησίον ἦσαν κενά, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν ὀλίγα ὀστρακα καὶ σπασμένους πίθους»¹.

Δύο ἀξιόλογοι ὁμάδες κεραμεικῆς εὐρέθησαν εἰς τὰ δωμάτια 12 καὶ 16 (ἰδὲ εὐθὺς κατωτέρω). Λίαν ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ πληροφορία ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἐδῶ, ὅπως εἰς τὴν Μεγάλῃν Οἰκίαν, ἀστράκι ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν τὰ ἀγγεῖα εἰς θαυμαστὴν κατάστασιν διατηρήσεως:

«Τὰ ἀνακαλυφθέντα εἰς τὴν οἰκίαν αὐτὴν ἀντικείμενα φαίνεται ὅτι εἶχον καταπέσει ἀπὸ κάποιον ἀνώτερον ὄροφον καὶ ἦσαν ἐνσωματωμένα εἰς διάφορα βάθη μιᾶς τεραστίας μάζης ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλίνου κονιάματος, τὸ ὅποῖον τόσον ἐδυσχέρανε τὴν ἐργασίαν μας εἰς τὴν Μεγάλῃν Οἰκίαν τῆς περιόδου III. Τὸ πηλινον τοῦτο μεῖγμα πρέπει νὰ ὀφείλεται εἰς κάποιαν ξεχωριστὴν ιδιότητα τοῦ χρώματος τοῦ Κεφαλιοῦ, καθόσον εὐρέθη εἰς οἰκίας ὅλων τῶν περιόδων, ἐνῶ εἰς τὰ Γουρνιά ἦτο ἄγνωστον. Πρὸς διατήρησιν τῆς γραπτῆς κεραμεικῆς τὸ κονίαμα τοῦτο εἶναι ἀσυναγώνιστον. Ἡ ὁμὰς τῶν γεφυροστόμων ἀγγείων [ἰδὲ κατωτέρω] ἀνεδύθη ἐξ αὐτοῦ μὲ θαυμαστὴν φρεσκάδα κατόπιν πολλῆς ὥρας ὑπομονητικῆς ἐργασίας. Τὸ ἐν γένει τόσον εὐχερῶς ἀποτριβόμενον λευκὸν χρῶμα, ἤνθεξε τὴν διαδικασίαν καθαρισμοῦ κατὰ τρόπον ἀξιοθαύμαστον»².

Ἡ μαρτυρία περὶ τῆς παρουσίας μάζης ἀπὸ ἀστράκι εἰς τὴν Οἰκίαν Α καὶ τῆς χρησιμοποίησεως πηλίνων πλίνθων εἰς τοὺς ἐσωτερικοὺς τοίχους θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μᾶς ὀδηγήσουν εἰς μίαν κατ' ἀρχὴν ἐξίσωσιν χρονικὴν τῆς Οἰκίας Α καὶ τῆς Ἑρυθρᾶς Οἰκίας (ἦτοι τοῦ τμήματος τῆς Μεγάλῃς Οἰκίας, ὅπου ὑπάρχει χρῆσις πλίνθων γῆς). Ἐντούτοις τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὴν μᾶζαν τοῦ ἀστρακιοῦ τῶν δύο οἰκιῶν εἶχον ἐνσωματωθῇ ὁμάδες κεραμεικῆς διαφέρουσαι ρυθμολογικῶς μεταξὺ τῶν ἀπαγορεύει αὐτὴν τὴν ἐξίσωσιν. Παραμένει ἡ δυνατότης — κατὰ τὸ φαιστικὸν ἀνάλογον συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν Levi (πρβ. ἀνωτέρω σ. 41 - 42) — τὸ ἀστράκι νὰ ἐχρησιμοποιήθῃ τὴν αὐτὴν στιγμὴν πρὸς κάλυψιν ἐνὸς ἐκτεταμένου χώρου, ὅπου ὑπῆρχον ἐρείπια οἰκιῶν διαφόρων ἐποχῶν («ὅλων τῶν περιόδων» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Seager). Ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπόθεσις αὕτη κατ' ἀνάγκην ἀπορρίπτεται, καθόσον, συμφώνως πρὸς τὰ ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα, τὸ ἀστράκι ἐδημιουργήθη εὐθὺς μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν δύο οἰκιῶν (διότι ἄλλως ἡ κεραμεικὴ δὲν θὰ ἦτο εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν). Ἐπομένως καὶ τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα ἐνισχύουν τὰ συμπεράσματά μας περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀστρακιοῦ κατὰ τρόπον τυχαῖον (ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 43 - 44).

Σημαντικὴ διὰ τὴν ἐκ νέου ἀνεύρεσιν τῆς Οἰκίας Α εἶναι ἡ πληροφορία ὅτι τμήμα αὐτῆς εὐρίσκετο ὑπὸ τὴν ΥΜ I οἰκίαν. Ἐφόσον, ὅπως πιστεύομεν, ἡ ταύτισις τῆς ΥΜ I Οἰκίας τοῦ Seager μὲ τὴν Οἰκίαν M τῆς ἀνασκαφῆς 1970 καὶ 1972

1. Vasiliki-Report 1906, σ. 124 - 125.

2. Αὐτόθι σ. 125.

είναι ὀρθή (πρβ. ἄνωτέρω σ. 19 - 20 καὶ κατωτέρω σ. 65: ΥΜ Οἰκία), ἡ Οἰκία Α θὰ εὑρεθῇ ὑπὸ τὸν τράφον τὸν ὀρίζοντα ἀπ' Ἀνατολῶν τὸν χῶρον, ὅπου ἡ Οἰκία Μ, καὶ εἰς τὴν κατωτέραν πεζούλαν, καὶ μάλιστα κατὰ τὸ βόρειον τμήμα τοῦ τράφου καὶ τῆς πεζούλας, καθόσον συμφώνως πρὸς ἄλλην μαρτυρίαν τοῦ Seager, ἡ ΥΜ Ι Οἰκία εὑρίσκεται εἰς τὴν βόρειον κλιτύν¹. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὁ τοῖχος ὁ κλείων ἀπ' Ἀνατολῶν τὸ πλακόστρωτον Ζ (σχέδιον XIV) τῆς Οἰκίας Μ νὰ ἀνήκει εἰς τὴν Οἰκίαν Α, ὁπότε ὑπὸ τὸ πλακόστρωτον τοῦτο θὰ ὑπάρχη πιθανώτατα ἄσκαφον τμήμα τῆς Οἰκίας Α.

Πλὴν τῆς ΜΜ Ια Οἰκίας Γ, ἡ ὁποία εὑρίσκεται καὶ αὐτὴ εἰς τὴν ἀνατολικὴν κλιτύν, ΜΜ λείψανα ὑπάρχουν πιθανώτατα καὶ εἰς τὸ βόρειον τμήμα πλησίον τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου εἰς ὀλίγων μέτρων ἀπόστασιν (πρὸς Β) τῆς ΠΜ Βορείου Οἰκίας, ὅπως ἐδείκνυν ἐπιφανειακὰ ὄστρακα παρατηρηθέντα ὑφ' ἡμῶν (πρὶν ὁ τόπος χρησιμοποιηθῇ πρὸς ἀπόρριψιν χωμάτων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Βορείου Οἰκίας κατὰ τὸν Νοέμβριον 1972)².

Ἡ κεραμεικὴ τῆς Οἰκίας Α

Ἐκ τῶν σχετικῶς πλουσίων κεραμεικῶν εὐρημάτων τῆς Οἰκίας Α ἐδημοσιεύθησαν μόνον τρία ἀγγεῖα, τὸ γνωστὸν ἀγγεῖον τῶν κρίνων, μία ἀπὸ τὰς 15 γεφυροστόμους πρόχους μὲ διακόσμησιν ἰχθύων καὶ μία πρόχους ραμφόστομος μὲ διακόσμησιν «πτεροῦ».

Αἱ παρεχόμεναι ὑπὸ τοῦ Seager πληροφορίες περὶ τῆς κεραμεικῆς τῆς Οἰκίας Α εἶναι αἱ ἑξῆς (Ἐκθεσις 1906, σ. 125 - 126):

Δωμάτιον πλησίον εἰσόδου:

Εὑρέθησαν «ὀλίγα ὄστρακα καὶ σπασμένοι πίθοι»: Οἱ σπασμένοι πίθοι εὑρέθησαν εἰς τὸ δωμάτιον 3, ὅπου ἐπίσης εὑρέθησαν:

α) «a large dipper in poor clay» καὶ

β) «an ugly squat jug with an irregular decoration of loops and bands in brownish paint» (ἴσως τὸ ἀγγεῖον Μ. Ἑρ. 6830).

Δωμάτιον 12

α) «Τὸ δωμάτιον 12 ἦτο πλήρες μεγάλου ἀριθμοῦ ἀδιακοσμήτων ἐρυθροβαφῶν καὶ μελαμβαφῶν κυπέλλων».

β) Τὸ ἀγγεῖον τῶν κρίνων (Ἐκθεσις 1906, πίν. XXXII, Μ. Ἑρ. ἀρ. 5274).

1. Περὶ τοῦ πιθανοῦ ἐντοπισμοῦ τῆς Οἰκίας Α πρβ. ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 290 - 291.

2. ΜΜ ὄστρακα εὑρέθησαν καὶ εἰς τὸ ἐπίπεδον τμήμα τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν 1974 καὶ 1975.

γ) Τό «ίριδίζον κύπελλον», τὸ ὁποῖον διὰ μακρῶν περιγράφει ὁ Seager, εἶναι ἐν κοινὸν μελαμβαφές σκουτέλι με διακόσμησιν λευκῶν σταυρῶν εἰς τὸ ἐσωτερικόν του, Μ. Ἑρ. ἀρ. 5302.

Δωμάτιον 16

α) Ἐδῶ εὐρέθη ἡ «ἐκπληκτική», κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Seager, πράγματι λίαν ἐνδιαφέρουσα ὁμάς τῶν 15 γεφυροστόμων πρόχων με διακόσμησιν ἰχθύων, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλαι ἔχουν μόνον λευκὸν ἄλλαι δὲ καὶ ἐρυθρὸν χρῶμα ἐπὶ τοῦ μέλανος βάθους. Ἐδημοσιεύθη μία (Ἑκθεσις 1906, πίν. XXX b).

Ἐκ τῶν 15 τούτων ἀγγείων ὑπάρχουν σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον Ἑρακλείου μόνον 9. Τῶν ὑπολοίπων 6 ἡ τύχη εἶναι ἄγνωστος¹.

β) Ἀναφέρεται εἰς ἀμφορεὺς «μεταλλικῆς ἐμφάνισεως». Πρόκειται προφανῶς περὶ τοῦ ἀμφορέως Μ. Ἑρ. 5273, ἐνὸς τῶν ὠραιότερων ἀγγείων τῆς μινωικῆς Κρήτης ὡς πρὸς τὸ σχῆμα, ὁ ὁποῖος ἐδημοσιεύθη βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Μαραγγιάννη καὶ τοῦ Evans καὶ τελευταίως ὑπ' ἐμοῦ².

γ) Μία πρόχους με κόσμημα πτεροῦ («plume pattern») εἶναι τὸ τρίτον τῶν δημοσιευθέντων ἀγγείων (Ἑκθεσις 1906, εἰκ. 11)³.

Λίθινοι λύχνοι: εἰς τὸ δωμάτιον 16, ὅπου εὐρέθησαν τὰ ἀγγεῖα με διακόσμησιν ἰχθύων, εὐρέθησαν καὶ 5 λίθινοι λύχνοι «ἀκριβῶς τοῦ αὐτοῦ σχήματος», ὅπως καὶ αἱ πρόχοι· περὶ τῶν λύχνων ἀναφέρεται ὅτι διεσώθησαν οἱ δύο ἐνῶ οἱ ἄλλοι τρεῖς ἦσαν πολὺ κατεστραμμένοι. Ἡ ἀνέυρεσις τῶν δύο ομάδων ἀκριβῶς ὁμοίων ἀντικειμένων εἰς τὸ δωμάτιον 16 ὁδηγεῖ τὸν Seager εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι «ἐδῶ ἔχομε νὰ κάνωμε τόσο με μαγαζί ὅσο καὶ με κατοικία».

ΟΙΚΙΑ Β—ΜΜ Ια

«Ἡ οἰκία αὕτῃ εὐρίσκεται ὀλίγον κατωτέρω τῶν σκαμμάτων [ὅπου εὐρέθησαν τὰ λείψανα], τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὴν περίοδον IV εἰς τὸ ΝΑ μέρος τῆς ἀνασκαφῆς [ἰδὲ ἀνωτέρω, σ. 56, ΝΑ Δοκιμαί] καὶ πρέπει νὰ ἐπεκοινώνει με μίαν μικρὰν πλακόστρωτον ὁδόν, ἡ ὁποία κάποτε ἀνήρχετο αὐτὴν τὴν κλιτὸν τοῦ λόφου. Τὸ κτήριο ἦτο πολὺ κατεστραμμένον ἐξ αἰτίας τῆς ἀβαθοῦς ἐπιχώσεως. Μόνον τέσσαρα δωμάτια παρέμενον εἰς ἀδιατάρακτον κατάστασιν. Εἰς ἐν τούτων εὐρέθη, μόνον 0.15 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν, μία μεγάλη μᾶζα κεραμεικῆς. Τὸ συνολικόν

1. Βλ. Zois, Kamares-Stil, σ. 233, 261.

2. MARAGHIANNIS, Antiquités Crétoises II, πίν. XXIV 14. EVANS, Palace I, εἰκ. 140. ΖΩΗΣ, Προβλήματα, πίν. 41 - 42, σ. 93 καὶ 29 σημ. 7.

3. Τὸ σχέδιον Vasiliki-Report σ. 128, εἰκ. 11 δὲν εἶναι πολὺ ἀκριβές ὥστε νὰ ταυτισθῇ ἡ πρόχους τῆς Οἰκίας Α πρὸς μίαν τῶν ὑπ' ἐμοῦ δημοσιευομένων πρόχων, ΖΩΗΣ, Προβλήματα, πίν. 45. Αἱ αὐταί: MARAGHIANNIS, ἔ.ἀ. πίν. XXIV 11, 15.

βάθος τῆς ἀποθέσεως ἦτο μόνον 0.60 μ. Ἐπειδὴ ἡ κάλυψις μὲ γῆν ἦτο τόσον ἀδύνατος, τὸ χρῶμα καὶ ὁ πηλὸς τῶν ἀγγείων ἦσαν εἰς πολὺ κακὴν κατάστασιν καὶ συχνὰ ἐν ἄριστα διατηρημένον ἀγγεῖον ἐγένετο κομμάτια ἀπὸ τὸ ἴδιον αὐτοῦ βάρος μόλις ἐξήγετο τοῦ ἐδάφους. Ἐσώθησαν πενήντα ἐπτὰ κύπελλα καὶ ἀγγεῖα, ἐνῶ ἄλλα σαράντα, ἐπαναλαμβάνοντα τοὺς αὐτοὺς τύπους, ἦσαν πολὺ ἐφθαρμένα καὶ ἦτο ἀδύνατον νὰ συγκολληθοῦν. Εὐτυχῶς τὰ διακοσμημένα ἀγγεῖα εἶναι συνήθως ἀπὸ καθαρώτερον ἀνθεκτικώτερον πηλόν, γεγονός εἰς τὸ ὅποιον ὀφείλεται ἡ διατήρησις τῶν περισσοτέρων ἀγγείων ἐξ ὧν περιγράφονται κατωτέρω. Ἐκτὸς τοῦ ἀποθέτου τούτου οὐδὲν ἄλλο εὐρέθη πλὴν ὀλίγων ἀγγείων εὐρεθέντων μαζὶ εἰς παράπλευρον δωμάτιον»¹.

Αἱ ὀλίγαι πληροφορίες τοῦ Seager σχετικῶς πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν ἐπιχώσεων τῆς Οἰκίας Β εὐρίσκουν ἀντιστοιχίαν εἰς τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τῆς προσφάτως ἐρευνηθείσης Οἰκίας Γ².

Ἡ Οἰκία Β φαίνεται ὅτι κατεχώσθη ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ Seager μετὰ τὴν ἀνασκαφήν της, χωρὶς νὰ ἐτοιμασθῇ σχέδιον.

Ἡ κεραμεικὴ τῆς Οἰκίας Β

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα εἰς τὴν Οἰκίαν Β εὐρέθησαν δύο ομάδες κεραμεικῆς. Ἀπὸ τὰ 97 ἀγγεῖα τῆς πρώτης ομάδος ἀναφέρεται ὅτι διεσώθησαν τὰ 57, ἀλλ' ὁ Seager ἐδημοσίευσε μόνον τὰ 10. Ἡ δευτέρα ὁμάς ἀπετελεῖτο ἀπὸ «μερικὰ ἀδιακόσμητα κύπελλα, δύο πίθους, ἐν γεφυρόστομον, ἐν μέγα δίωτον κύπελλον μὲ κυματοειδὲς στόμιον μελαμβαφές, καλῆς κατασκευῆς», προφανῶς ἅπαντα πρῶιμα MM, καὶ ἐπὶ πλεόν τούτων μίαν ραμφόστομον πρόχουν τῆς περιόδου IV μὲ διακόσμησιν λευκὴν ἐπὶ σκοτεινοῦ. Ἐκ τῆς δευτέρας ομάδος ἐδημοσιεύθη μόνον ἡ πρόχους³.

ΟΙΚΙΑ Δ — MM IIα;

Ἐξ ἀφορμῆς τῆς δημοσιεύσεως ἐνὸς κυπέλλου ὁ Seager ἀναφέρει τὴν ἀνασκαφὴν μιᾶς οἰκίας, ὅπου τοῦτο εὐρέθη, «εἰς τὴν ἑναντι πλευρὰν τῆς ὁδοῦ ἐπὶ τῆς ὁποίας εὐρίσκεται ἡ κυρία εἴσοδος τῆς Οἰκίας Α». Συμφώνως πρὸς τὸν τοπογραφικὸν προσδιορισμὸν τῆς Οἰκίας Α καὶ τῆς θέσεως τῆς εἰσόδου αὐτῆς, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ δημοσιευθὲν σχέδιον (πρβ. ἀνωτέρω, σ. 60 - 61 καὶ σχέδιον VII), ἡ «Οἰκία Δ»,

1. Vasiliki-Report 1906, σ. 126 - 127.

2. Ἰδὲ ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 288 - 291.

3. Vasiliki-Report 1906, σ. 126 - 127. Διὰ τὴν πρόχουν αὐτόθι σ. 122 - 123 καὶ εἰκ. 7.

ὅπως θὰ ὀνομάζωμεν τὴν οἰκίαν ὅπου εὐρέθη τὸ κύπελλον (M. 'Hρ. 5279), πρέπει νὰ ἐντοπισθῇ εἰς ὀλίγων μέτρων ἀπόστασιν ἀνατολικῶς τῆς περιοχῆς τῶν χώρων 39 - 44 τῆς Μεγάλης Οἰκίας. Ἡ Οἰκία Δ εὐρέθη πλήρως κατεστραμμένη. Περὶ τοῦ κυπέλλου ὁ Seager γράφει ὅτι «εἶναι ἐνδιαφέρον διότι ἀποτελεῖ σύνδεσμον πρὸς τὴν Κνωσόν, ὅπου ἐν ὅμοιον κύπελλον ταξινομεῖται μετὰ τῶν καλυτέρων ὠκελύφων Μεσομινωικῶν II ἐκ τοῦ ἀνακτόρου... Ἀνήκει εἰς τὴν καλυτέραν τάξιν κεραμικῆς τῆς περιόδου καὶ δεικνύει συνδυασμὸν τῶν ρυθμῶν dark on light καὶ light on dark, καθότι λευκαὶ ταινίαι, μόλις ὁραταὶ σήμερον, περιέβαλλον τὸ ἀγγεῖον πλησίον τοῦ χείλους καὶ τῆς βάσεως». Ἀναφέρει ἐπίσης ὁ Seager ὅτι εἰς τὴν αὐτὴν οἰκίαν εὐρέθησαν «πολλὰ ἐξαίσια Μεσομινωικὰ II ὅστρακα», ἀλλ' ὅτι δυνατὴ κατέστη ἡ συγκόλλησις μόνον τοῦ ὡς ἄνω κυπέλλου¹.

Εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου εὑρομεν μόνον ἐν τμῆμα πολυχρώμου σκύφου (ἀρ. 6832) μὲ γνησίως καμαραϊκὴν διακόσμησιν τῆς κλασσικῆς βαθμίδος (MM II α) ἐκ Βασιλικῆς, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι βεβαίως γνωστὸν ἐὰν προέρχεται ἐκ τῆς Οἰκίας Δ, ἀν καὶ τοῦτο εἶναι πολὺ πιθανόν.

Τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ ἀνωτέρου στρώματος εἰς τὴν περιοχὴν τῶν MM οἰκιῶν (ἀνωτέρω, σ. 59 - 60), εἶναι ἀρκετὰ διὰ νὰ δεχθῶμεν τὴν παρουσίαν τῆς MM IIα περιόδου ἐν Βασιλικῇ.

ΛΕΙΨΑΝΑ ΤΗΣ ΥΜ ΕΠΟΧΗΣ

Η ΥΜ Ι ΟΙΚΙΑ

Περὶ τῆς ΥΜ Ι Οἰκίας τὰ μόνα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἔδωσεν ὁ Seager εἶναι τὰ ἑξῆς: εὐρίσκεται πλησίον τοῦ Μεγάλου Τοίχου, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁρατὸς πλησίον τῆς κορυφῆς τοῦ Κεφαλιοῦ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν τὸ 1903. Τμῆμα τῆς οἰκίας ἀνεσκάφη τὸ 1903, τὸ δὲ 1904 ἡ ἀνασκαφὴ αὐτῆς ὠλοκληρώθη. Ἐκ τῶν συμφραζομένων ἐξάγεται ὅτι ἡ οἰκία εὐρίσκεται «ἐμπροσθεν», ἥτοι εἰς τὴν κατωφέρειαν ἀνατολικῶς τοῦ Μεγάλου Τοίχου. Ἐπίσης ἀναφέρεται ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὴν βόρειον κλιτύν. Ἄλλη τοπογραφικὴ ἀναφορὰ περιέχεται εἰς τὴν εἵδησιν ὅτι ἡ ΥΜ Ι Οἰκία ἐκάλυπτεν ἐν μέρει τὴν MM Ι Οἰκίαν Α. Ἀρχικῶς ἡ οἰκία ὠνομάσθη «μυκηναϊκὴ», συμφώνως πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε ὁρολογίαν, ἀλλ' εἰς τὴν Ἐκθεσιν 1906 χρονολογεῖται εἰς τὴν ΥΜ Ι περίοδον, χωρὶς νὰ δίδωνται στοιχεῖα σχετικῶς².

1. Vasiliki-Report 1906, σ. 129 καὶ εἰκ. 3d, σ. 120.

2. Vasiliki-Report 1904, σ. 207, 209. 1908, σ. 49 ἀριστερά. 1906, σ. 113, 124. Ἴδὲ καὶ σ. 19 σημ. 4.

Ἡ ταύτισις τῆς οἰκίας αὐτῆς μετὰ τὰ λείψανα τῆς ἀποκαλυφθείσης κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1970 καὶ 1972 Οἰκίας Μ (πρβ. ἄνωτέρω, 19 - 20) πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀσφαλῆς, ἂν καὶ ἡ σχέσις τῆς Οἰκίας Μ πρὸς τὸν Μέγαν Τοῖχον (ἦτοι τὸ Κυκλωπεῖον, πρβ. ἄνωτέρω, σ. 20) δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἐκείνη τὴν ὁποίαν ὑπονοεῖ ὁ ἀόριστος τοπογραφικὸς προσδιορισμὸς τοῦ Seager. Πάντως ἡ Οἰκία Μ εὐρίσκεται πλησίον τοῦ Κυκλωπείου καὶ «ἐμπροσθεν αὐτοῦ», ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τοῦτο συνεχίζετο πρὸς Β. Περισσότερα στοιχεῖα διὰ τὴν Οἰκίαν Μ δίδονται εἰς τὴν ἐκθεσιν τῆς ἀνασκαφῆς, ΠΑΕ 1972, σ. 293 κέ.

ΘΟΛΩΤΟΣ ΤΑΦΟΣ ΕΙΣ ΑΓΙΟΝ ΘΕΟΔΩΡΟΝ

Ὁ τάφος οὗτος, τὸν ὁποῖον ὁ Seager ἀνέσκαψε τὸ 1906 (πρβ. ἄνωτέρω, σ. 24) ἀνήκει εἰς τὴν ΥΜ ΙΙΙ περίοδον. Περὶ αὐτοῦ παρέχει ὁ Seager ἀρκετὰς πληροφορίας ἄλλ' ἢ δημοσίευσίς εἶναι ἐλλιπής, καθόσον οὔτε σχέδιον ἐδόθη οὔτε ἀπεικονίσεις τοῦ ὑλικοῦ πλὴν δύο ἀγγείων¹.

ΠΑΛΗΡΗΣ Ἡ ΔΙΑΔΟΧΗ ΤΩΝ ΜΙΝΩΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΔΩΝ ΕΝ ΒΑΣΙΛΙΚῃ

Ἡ ἀνάλυσις τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν Seager ἔδειξεν ὅτι εἰς τὸ Κεφάλι Βασιλικῆς καὶ εἰς τὸν ἄμεσον περίγυρόν του ὑπάρχει μία σχεδὸν πλήρης διαδοχὴ τῶν μινωικῶν περιόδων ἀπὸ τῆς ΠΜ ΙΙ μέχρι τῆς ΥΜ Ι. Ἡ μελέτη καὶ προσεχῆς δημοσίευσίς τοῦ ἀδημοσιεύτου ὑλικοῦ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν καὶ τὰ πορίσματα τῶν νέων ἀνασκαφῶν 1970 καὶ ἐξῆς, ἐπικυρώνουν τὰ συμπεράσματα τῆς παρούσης ἐργασίας καὶ συμπληρώνουν τὰ κενά. Ἐντούτοις μία ἀκριβὴς διατύπωσις τῆς οἰκιστικῆς ἱστορίας τοῦ τόπου θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιχειρηθῇ μετὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῶν νέων ἀνασκαφῶν καὶ τὴν πλήρη δημοσίευσιν τοῦ ὑλικοῦ τόσο τῶν παλαιῶν ὅσον καὶ τῶν νέων ἀνασκαφῶν, πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτοῦνται μερικὰ ἔτη ἐργασίας ἀκόμη.

1. Vasiliki-Report 1906, σ. 129 - 132 καὶ πίν. XXX c - d.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΜΕΛΕΤΗ ΣΙΝΟΥ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΟΙΚΙΑΣ, 1966

ΟΓΔΟΝΤΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΜΙΑΝ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΝ ΑΝΑΛΥΣΙΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ἡ προσφάτως (1970) δημοσιευθεῖσα ἐργασία τοῦ Στ. Σίνου περὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων τῆς Μεγάλης Οἰκίας¹, ἀποτελεῖ, ὅπως θὰ δείξωμεν κατωτέρω καὶ ὅπως θὰ δύναται νὰ διαπιστώσῃ κάθε μελετητῆς τῆς μινωικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐπὶ τόπου, μίαν σχεδὸν πλήρη παρερμηνείαν τῶν πραγματικῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων καὶ δίδει σφαλερὰν εἰκόνα, τόσον τῶν χρησιμοποιηθέντων ἐν Βασιλικῇ οἰκοδομικῶν τρόπων, ὅσον καὶ τῆς οἰκοδομικῆς ἱστορίας τοῦ κτηρίου. Φοβοῦμαι ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ Σίνου εἰς οὐδὲν προωθεῖ τὴν ἔρευναν ἀλλ' ἀντιθέτως τὴν ἐπιβαρύνει μὲ θεωρίας ἄνευ ἀντικρύσματος εἰς τὸ ἀρχαιολογικὸν ὕλικόν. Τοιαύτη εἶναι π.χ. ἡ θεωρία του περὶ Gußmauerwerk (οἰκοδόμησις μὲ χύσιν ρευστοῦ ὕλικου εἰς τύπους, καλούπια, ἀνάλογος πρὸς τὴν τεχνικὴν τοῦ μπετόν) τὴν ὁποίαν μετέφερεν ἤδη καὶ εἰς τὸ MM ἀνάκτορον τῆς Φαιστοῦ², ὁμοίως δὲ καὶ ἡ θεωρία του περὶ πολλαπλῶν οἰκοδομικῶν φάσεων τῆς Μεγάλης Οἰκίας (πρβ. κατωτέρω, σποράδην).

Αἱ κατωτέρω παρατηρήσεις (ἀριθμούμεναι δι' ἀραβικῶν ἀριθμῶν 1 - 80) ἐγράφθησαν ἐπὶ τόπου κατὰ τὴν διάρκειαν προσεκτικῆς μελέτης τῆς ἐργασίας τοῦ Σίνου καὶ ἐξαντλητικῶν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας παρατηρήσεων ἐπὶ τῶν ἐρειπίων (Ὁκτώβριος 1971). Εἶχε προηγηθῇ μία πρώτη ἀναλυτικὴ μελέτη τῶν ἐρειπίων ἐν ἔτος ἐνωρίτερον (Σεπτέμβριος 1970), ἐν μέρει μὲ τὴν συνεργασίαν τοῦ ἀρχιτέκτονος Ν. Δεληγιαννάκη καθὼς καὶ ἀνασκαφικὴ ἐργασία εἰς τμήματα τοῦ κτηρίου. Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνασκαφῆς εἶχον κάμει ἐξονυχιστικὴν μελέτην καὶ τῶν τριῶν ἐκθέσεων τοῦ Seager ἐπὶ τόπου. Νέαν μελέτην τοῦ κτηρίου ἔκαμα τὸν Ὁκτώβριον τοῦ 1972, ὁπότε ἔγινε καὶ πλήρης τοπογραφικὴ ἀποτύπωσις τῆς Βασιλικῆς μὲ τὴν συνεργασίαν τοῦ Ἀθηναῖκου Κέντρου Οἰκιστικῆς, καθὼς καὶ τὸν Νοέμβριον 1972 ὁπότε, εἰς τὰ πλαίσια τῶν ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου ἀνασκαφῶν καὶ στερεώσεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἔγιναν νέαι ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις. Κατὰ μίαν τελικὴν μελέτην (Ἀπρίλιος

1. ST. SINOS, Eine Untersuchung der Sogenannten 'Palastanlage' von Vasiliki, AA 85, 1970, σ. 1 - 24.

2. ST. SINOS, Die vorklassischen Hausformen in der Ägäis, Mainz am Rhein 1971, σ. 46.

1973) ανέγνωσα ἐκ νέου ἐπὶ τόπου τὸ κείμενον τῶν παρατηρήσεών μου καὶ ἔκαμα τὰς τελευταίας διορθώσεις. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἡδυνήθην νὰ διαπιστώσω ἐκ νέου τὴν ὀρθότητα τῶν παρατηρήσεών μου καὶ τὴν ἀνάγκην νὰ γίνουν εὐρύτερον γνωσταί. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ Μεγάλη Οἰκία τῆς Βασιλικῆς εἶναι τὸ σπουδαιότερον μέχρι σήμερον γνωστὸν οἰκοδόμημα τῆς πρωτομινωικῆς ἐποχῆς (2.900 - 2.000 π.Χ.), δηλαδή τὸ πρῶτον σημαντικὸν οἰκοδόμημα τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἐπομένως ἡ ὀρθὴ ἀντιμετώπισις τῶν σχετιζομένων πρὸς αὐτὸ προβλημάτων ἀποτελεῖ βασικὸν αἶτημα τῆς συγχρόνου ἐρεῦνης.

Τὸ σχέδιον τῆς Μεγάλης Οἰκίας εἰς τὸ ὁποῖον περιέχονται τὰ νέα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἤλθον εἰς φῶς κατὰ τὰς ἀνασκαφικὰς περιόδους 1970 καὶ 1972, ἦτο ἕτοιμον τὸν Ἰούνιον τοῦ 1973. Τόσον τὸ σχέδιον 1973 ὅσον καὶ τὸ κείμενον τῆς παρούσης ἐργασίας δὲν ἀποτελοῦν εἰμὴ ἓνα σταθμὸν προσωρινὸν εἰς τὴν μελέτην τῆς Μεγάλης Οἰκίας· ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι τὸ νότιον τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς Seager δὲν εἶναι σήμερον (1975) προσιτὸν πρὸς νέαν μελέτην καὶ ὅτι εἶναι πολὺ πιθανὸν τὰ ἐρείπια νὰ ἐκτείνωνται καὶ πρὸς Βορρᾶν εἰς τὸ δυτικὸν καὶ κεντρικὸν τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς. Ἐπομένως ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἡ ἀποκάλυψις ὅλων τῶν σωζομένων τμημάτων τῆς Μεγάλης Οἰκίας εἶναι ἀπαραίτητος προϋπόθεσις πρὸς ὀλοκλήρωσιν τῆς παρούσης μελέτης. Ἡδὴ κατὰ τὰς ἐργασίας 1974 - 1975 ἤλθον εἰς φῶς νέα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα βορείως τῶν ἕως σήμερον γνωστῶν χώρων¹.

1. Διὰ τὰς νέας ἀνασκαφὰς ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 13 σημ. 4.

Αί εκθέσεις Seager — Αί εργασίαι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας

1. Ἡ εἰσαγωγή (σ. 1-3)¹ δὲν ἐξαντλεῖ τὰ σωζόμενα εἰς τὰς τρεῖς εκθέσεις Seager δεδομένα, εἶναι δὲ καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα ἐσφαλμένη (π.χ. ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ Seager δὲν ἔφθασε ποτὲ τὸν φυσικὸν βράχον, παρὰ τὴν ἀντίθετον διαβεβαίωσιν τοῦ ἰδίου, ἢ ὅτι περιωρίσθη εἰς δύο μόνον σημεῖα, ἐνῶ ὁ Seager ἀναφέρει πολυαρίθμους δοκιμάς). Τόσον τὰ κείμενα ὅσον καὶ τὰ σχέδια τοῦ Seager ἀποτελοῦν, παρὰ τὴν ἀσυμφωνίαν των εἰς πολλὰ σημεῖα καὶ τὴν ἐλλειπτικότητα ἢ ἀνακρίβειάν των εἰς ἄλλα, πολυτίμους πηγάς, αἱ ὁποῖαι διασώζουν σημαντικὰ στοιχεῖα τῆς ἀνασκαφικῆς εἰκόνης, ἀπαραίτητα πρὸς ὀρθὴν ἐκτίμησιν καὶ ἐρμηνείαν, ὅπως ἐδείξαμεν εἰς τὴν προηγηθεῖσαν κριτικὴν ἀνασύνθεσιν καὶ ἀνάλυσιν τῶν στοιχείων αὐτῶν. Ἄλλος ἐπιβαρυντικὸς παράγων διὰ τὴν μελέτην τοῦ Σίνου, ὡς καὶ διὰ πᾶσαν μελέτην τῆς Μεγάλης Οἰκίας, εἶναι ὅτι αἱ ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ ἀναστήλωσεως τοῦ 1963 ἔγιναν, ὅπως κατέστη φανερόν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἰδικῶν μας μελετῶν, ἄνευ ἐπαρκοῦς ἀρχαιολογικῆς προετοιμασίας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ γίνουιν ὠρισμένα ἀλλοιώσεις εἰς τὸ κτήριον (π.χ. ἀποφραξεις διὰ συμπαγοῦς τοίχου μιᾶς θύρας καὶ δημιουργία, εἰς ἄλλα σημεῖα, νέων τοίχων)².

2. Ὁ Σίνος (σ. 3) ἀναφέρει προφορικὴν πληροφορίαν τοῦ Ν. Πλάτωνος, ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν καθαρισμοῦ τῆς Μεγάλης Οἰκίας εὐρέθησαν πολλὰ ΜΜ ὄστρακα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος δὲν δέχεται νὰ χρησιμοποιήσῃ ὡς στοιχεῖον χρονολογήσεως μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι δυνατόν νὰ ἔγινεν ἀνάμειξις μὲ μάζας

1. Σ η μ. Ἐντὸς παρενθέσεων δίδονται αἱ παραπομπαὶ εἰς τὴν δημοσίευσιν τοῦ Σίνου καὶ οἱ λατινικοὶ ἀριθμοὶ τοὺς ὁποίους χρησιμοποιεῖ πρὸς ἀρίθμωσιν τῶν δωματίων. Περὶ τῆς ἡμετέρας ἀριθμώσεως ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 35 - 39.

2. Ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ στερέωσις-ἀναστήλωσις περιωρίσθησαν εἰς τὸ κεντρικὸν τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς Seager. Τὸ νότιον τμήμα καὶ τὸ πλεῖστον τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος παρέμειναν ὑπὸ τὰς ἐπιχώσεις τὰς ἀφεθείσας ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ὑπὸ τοῦ Seager. Εἰς τὴν ἀποτύπωσιν τοῦ ΣΙΝΟΥ, ἔ.ἀ. σ. 66 σημ. 2, εἰκ. 1 (ἐφεξῆς «σχέδιον Σίνου» — ἐνταῦθα σχέδιον VIII —) φαίνεται τὸ τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς Seager ποῦ ἤτο ὁρατὸν μετὰ τὰς ἐργασίας τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας.

γῆς ἐκ τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος ὅπου ὑπάρχουν, συμφώνως πρὸς τὰς ἐκθέσεις Seager, MM κτήρια. Ἀλλὰ πῶς θὰ ἦτο δυνατόν τὰ MM ὄστρακα νὰ ἀνέλθουν τὴν κλιτὺν καὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν ὑψηλότερον εὐρισκομένην ΠΜ οἰκίαν; Ἡ πληροφορία τοῦ Πλάτωνος ἔδει νὰ τύχῃ ἀκριβεστέρου ἐλέγχου. Ἡμεῖς MM ὄστρακα δὲν συνηγήσαμεν οὔτε εἰς τοὺς πλησίον τῆς MM Ια Οἰκίας Γ χώρους τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος¹.

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ σημειωθῇ ἡ παράλειψις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἡ ὁποία ἐξετέλεσε τοὺς καθαρισμοὺς καὶ τὰς στερεώσεις, νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὴν εὐκαιρίαν πρὸς νέαν μελέτην καὶ συγκέντρωσιν στοιχείων, τὰ ὁποῖα θὰ ἐβοήθουν εἰς ἀσφαλῆ χρονολόγησιν τῆς Μεγάλης Οἰκίας².

Πλακόστρωτος δυτικὴ αὐλὴ (σ. 3 - 4)

3. Ὁ Seager εἶχεν ἀποκαλύψει μόνον ἓν τμήμα τῆς μεγάλης πλακοστρώτου αὐλῆς (μίαν λωρίδα παρὰ τὰ δυτικὰ δωμάτια), τὸ ὑπόλοιπον ἐκαθαρίσθη ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, δυστυχῶς χωρὶς νὰ κρατηθοῦν στοιχεῖα (πρβ. ἀνωτέρω σ. 23 (α) καὶ σ. 23 σημ. 1). Πρὸς Βορρᾶν καὶ Δυσμὰς τοῦ ὁρατοῦ σήμερον πλακοστρώτου (πίν. 1β, 4 - 5, 6β, 7) σώζονται, ὅπως ὀρθῶς παρατήρησεν ὁ Σίνος, τμήματα τοῦ πλακοστρώτου κάτω ἀπὸ ἐπιχώσεις πάχους μέχρι 0.40 μ. Αἱ ἐπιχώσεις αὐταὶ εἶναι ἐν μέρει, ἴσως καὶ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος των, αἱ ἀρχικαὶ ἀδιατάρακτοι ἐπιχώσεις τῆς στιγμῆς τῆς καταστροφῆς, ἢ τὸ ὀλιγώτερον πρωτομινωικαί, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ὄστρακα ποὺ ἐμφανίζονται εἰς τὰ πλευρά των (π.χ. ἔναντι τοῦ δωματίου 31). Ἐπομένως εἶναι βέβαιον ὅτι ὑπάρχουν ἀκόμη δυνατότητες νὰ εὗρεθοῦν στοιχεῖα πρὸς ἀσφαλῆ χρονολόγησιν τῆς Μεγάλης Οἰκίας. Τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἔγινεν ἤδη διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς μικρᾶς «γλώσσης γῆς» ἔναντι τοῦ δωματίου 30 (περὶ αὐτῆς βλ. κατωτέρω, παρατήρησιν 5).

1. Ἀρκετὰ MM ὄστρακα εὑρομεν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Κεφαλιοῦ, ἐντὸς σκάμματος τοῦ Seager, κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1974, ἰδὲ Ἔργον 1974, σ. 110 καὶ εἰκ. 99, χώρος 51.

2. Περὶ τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἐδημοσιεύθη βραχὺ σημείωμα ὑπὸ τοῦ ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ, ΑΔ 19, 1964, Β' 3 Χρονικά, σ. 445. Αἱ ἐργασίαι ἔγιναν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἰω. Σακελλαράκη. Τὸ σημείωμα τοῦ Ἀλεξίου οὐδεμίαν ἀρχαιολογικὴν πληροφορίαν περιέχει. Ἡμεῖς ἐνδιαφέρει μόνον ἡ ἐξῆς φράσις: «Εἰς τὰ ἀποκαλυφθέντα τμήματα ἐγένοντο ἀποκαταστάσεις τοίχων, συμπληρώσεις μεγάλων ρηγμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀνοιχθῇ εἰς τὰ βαθύτερα διαμερίσματα, στερεώσεις καὶ καθαρισμός». Ἡ ἔκφρασις «ἀποκαταστάσεις τοίχων» σημαίνει τὴν συνήθη εἰς τὰς σχετικὰς ἐργασίας ἐν Κρήτῃ πρακτικὴν νὰ ἐπανακτίζωνται τμήματα κρημινισθέντων τοίχων μὲ προσπάθειαν νὰ γίνῃ ἀπομίμησις τοῦ ἀρχαίου τρόπου κτισίματος (πρβ. κατωτέρω, σ. 82 σημ. 1). Τὰ «μεγάλα ρήγματα» δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ τὰ ἀνοίγματα ποὺ ἔκαμεν εἰς ἀρκετοὺς τοίχους ὁ Seager ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ διέλθῃ ἀπὸ δωματίου εἰς δωμάτιον, διότι κανονικὴ ἀνασκαφὴ ἐκ τῶν ἄνω ἦτο σχεδὸν ἀδύνατος, ἐπεὶδὴ αἱ σκληρότατοι μᾶζαι τοῦ ἀστρακιοῦ εἶχον μπλοκάρει τὰ δωμάτια (πρβ. ἀνωτέρω, σ. 39 κέ.). Τόσον τὰ «ἀποκατεστημένα» ὅσον καὶ τὰ «συμπληρωμένα» τμήματα τῶν τοίχων ὁ Σίνος τὰ ἐθεώρησε κατὰ κανόνα ἀρχαῖα καὶ τὰ ἐχρονολόγησεν εἰς διαφόρους οἰκοδομικὰς φάσεις, ὅπως θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ κείμενον.

Τὸ νότιον τμήμα τοῦ πλακοστρώτου (πίν. 5β, σχ. XI) εἶναι κατεστραμμένον ἐν μέρει, δὲν φαίνεται ἀπλῶς, ὅπως γράφει ὁ Σίνος. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ μία δοκιμὴ εἰς βάθος, κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τοῦ πλακοστρώτου, πρὸς διακρίβωσιν τῆς χρονολογίας κατασκευῆς τούτου.

Λίθοι «ρωμαϊκῶν κτηρίων» (σ. 3, 5)

4. Οἱ μεγάλοι λίθοι, τοὺς ὁποίους εἶδεν ὁ Σίνος εἰς τὰ δυτικὰ καὶ βόρεια ὅρια τῆς αὐλῆς¹, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθῶν εἰς ρωμαϊκὰ κτήρια. Ὁ Seager ἀναφέρει ὅτι «τὰ δυτικὰ καὶ νότια ὅρια [τῆς αὐλῆς] δὲν κατέστη δυνατόν νὰ προσδιορισθῶν λόγῳ τοῦ ρηχοῦ ἐδάφους καὶ τῆς παρουσίας πολυαρίθμων καλυβῶν τῆς Ρωμαϊκῆς καταλήψεως». Ὁ ἴδιος ὅμως ἀναφέρει ἐν συνεχείᾳ ὅτι «ὅλα τὰ ἀποκαλυφθέντα πρὸς Βορρᾶν καὶ Ἀνατολὰς τῆς αὐλῆς ταύτης δωμάτια φαίνεται νὰ ἀνήκουν εἰς τὰς δύο πρώτας οἰκοδομικὰς περιόδους εἰς τὸ Κεφάλι καὶ δὲν συμπεριελήφθησαν εἰς τὴν ὑστερωτέραν ἀνοικοδόμησιν τῆς Περιόδου III»². Ἐπομένως μὲ μόνον στήριγμα τὰς εἰδήσεις τοῦ Seager οἱ ὡς ἄνω λίθοι δύνανται νὰ ἀποδοθῶν τόσον εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν μινωικὴν ἐποχὴν. Εἶναι ἐξ ἄλλου πιθανόν ὁ Seager νὰ ἔκαμε σύγχυσιν τῶν στοιχείων του. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ὅτι ὀλίγον βορειότερον τῆς αὐλῆς, ὀπίσω (δυτικῶς) τοῦ Μεγάλου Τοίχου (=«Κυκλωπείου») εὔρε «μερικὸς πολὺ πτωχοὺς Ρωμαϊκοὺς τάφους»³, ἐνῶ ἀναφέρει ὅτι οἰκίαι ρωμαϊκαὶ ἦσαν «κτισμέναι ὑπὸ τὸ ἄκρον τοῦ κρηνοῦ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου» καὶ εἰς ἄλλο σημεῖον «πτωχὰ Ρωμαϊκὰ ὑπόστεγα κτισμένα ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν βράχον κατὰ μῆκος τοῦ νοτιοδυτικοῦ του προσώπου»⁴. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα τὸ θεωρηθὲν ὑπὸ τοῦ Σίνου ρωμαϊκὸν ὑλικὸν εἶναι πράγματι κοινὸν μινωικὸν ὑλικόν (ἀκατέργαστοι φυσικοὶ λίθοι) προσερχόμενον ἐκ τῆς καταστροφῆς μινωικῶν τοίχων. Ἐπειδὴ οἱ λίθοι αὐτοὶ εἶναι πολὺ μεγάλοι (ὁ μεγαλύτερος ἔχει μέγεθος περίπου 75 × 40 × 35 ἐκ.) πρέπει νὰ προέρχωνται ἀπὸ ὙΜ κτίσμα, πιθανώτατα ἀπὸ τμήματα τοῦ Κυκλωπείου ἢ συγχρόνων πρὸς αὐτὸ κατασκευῶν. Ἄς σημειωθῇ ἐπὶ πλέον ὅτι οἱ ρωμαϊκοὶ τοῖχοι θὰ εἶχον ὅπως δὴποτε συνδετικὸν κονίαμα καὶ ἐπομένως θὰ ἦτο πολὺ εὐχερὴς ἡ ἀναγνώρισίς των, δεδομένου ὅτι, καὶ ὅταν ἀκόμη διαλύωνται, ἀρκετοὶ λίθοι μένουν συνδεδεμένοι μὲ ἄλλους ἕνεκα τοῦ ἰσχυροῦ κονιάματος (ιδὲ π.χ. τοὺς ρωμαϊκοὺς τοίχους εἰς ἀπόστασιν ἀκριβῶς 45 μ. νοτίως τοῦ ΝΔ ἄκρου τῆς αὐλῆς). Μετὰ τὴν ἀνακά-

1. Οἱ λίθοι οὗτοι φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν ἔκτοτε ὑπὸ τοῦ ιδιοκτήτου πρὸς οἰκοδόμησιν τοῦ τράφου τῆς ἐλαίας παρὰ τὸ δ. 31 καὶ τοῦ Β 32. Πρβ. ΣΙΝΟΣ, εἰκ. 3, ἐνταῦθα πίν. 4α, 7β, 8α-β, 9α, 11β καὶ ΠΑΕ 1972, πίν. 242α.

2. Vasiliki-Report 1906, σ. 113.

3. Vasiliki-Report 1904, σ. 207. 1908, σ. 49.

4. Vasiliki-Report 1906, σ. 113, 115.

λυψιν τὸ 1974, τοῦ MM III - YM I δωματίου 50, ὅπου χρησιμοποιοῦνται ἀνάλογοι λίθοι, φαίνεται πιθανὸν ὅτι οἱ λίθοι προέρχονται ἐκ τοῦ κτίσματος τούτου καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὸν τράφον τῆς ἐλαίας ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου, ὅθεν μερικοὶ ἐκύλησαν εἰς τὸ πλακόστρωτον.

«Kleine Mauerzunge» (σ. 5)

5. Ἡ γλῶσσα γῆς, ἡ ὁποία ἐπροχώρει ἀπὸ τὸ ἄσκαφον πλησίον τῆς ἐλαίας δυτικῶς τοῦ δωματίου 31, πρὸς Ν, ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τῆς αὐλῆς (σχ. VIII, πίν. 1α, 4α, 7β, 8 α-β, 9α, 25α) καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπῆρχον μερικοὶ μεγάλοι ἀκατέργαστοι λίθοι, δὲν ἦτο τοῦχος ὅπως πιστεύει ὁ Σίνος, ἀλλὰ τμήμα τῆς ἀρχικῆς ἐπιχώσεως ἡ ὁποία ἐκάλυπτε τὴν αὐλήν. Ἡ «ἀδιέξοδος ὁδὸς» («Sackgasse») μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν δωματίων 30 - 31 ἐδημιουργήθη ἀπλούστατα λόγῳ τοῦ καθαρισμοῦ τῶν δυτικῶν τοίχων τῶν δωματίων τούτων καὶ τοῦ παρακειμένου τμήματος τοῦ πλακοστρώτου ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἡ ὁποία δὲν ἀφῆρεσε τὴν ἐναπομείνασαν γλῶσσαν γῆς, ἵσως ἔνεκα ἐλλείψεως χρόνου (εἰς τὸν αὐτὸν λόγον προφανῶς ὀφείλεται καὶ ἡ παράλειψις στερεώσεως τῶν τοίχων τοῦ δωματίου 31).

Τὴν γλῶσσαν γῆς ἀφῆρέσαμεν μὲ πολλὴν προσοχὴν τὸν Νοέμβριον 1972 (ἀνασκαφὴ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας). Ἀπεδείχθη ὅτι ἀπετελεῖτο ἀποκλειστικῶς ἀπὸ ὑλικὸν τῆς καταστροφῆς τοῦ μινωικοῦ κτηρίου καταπεσὸν ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου: χώματα ἐκ τῆς διαλύσεως τῶν τοίχων, τεμάχια πλίνθων γῆς ἢ σοβάδων καὶ ἄφθονα ὄστρακα. Οἱ λίθοι οἱ ὅποιοι ὑπῆρχον ἐπὶ τῆς γλώσσης γῆς οὐδεμίαν εἶχον σχέσιν πρὸς αὐτήν. Ἐπρόκειτο περὶ ὑλικοῦ μετακινημένου εἴτε ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ κτήματος κατὰ τὴν καλλιέργειαν, εἴτε ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῆς Ἀναστηλώσεως, οἱ ὅποιοι ἐκαθάρισαν τὴν αὐλήν καὶ τοὺς μινωικοὺς τοίχους εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἀντιγράφω ἐκ τοῦ ἡμερολογίου μου (Βασιλική, Ἀνασκαφὴ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Δευτέρα 20.11.72, σ. 172 καὶ 171α):

«Σήμερα ἀφαιρέσαμε τὴ «γλῶσσα γῆς» πὺν προεξεῖχε ἀπ' τὸν τράφο τῆς ἐλιᾶς, πρὸς Ν, στὴ μεγάλη αὐλὴ ἀπέναντι στὸ δ. 30.

»Ἐπρόκειτο γιὰ ἐπίχωση ἄσκαφου πὺν περιεῖχε ἀρκετὰ ὄστρακα καὶ μερικὰ κομμάτια ἀπὸ ὑλικὸ καταστροφῆς τοῦ Μεγάλου Σπιτιοῦ. (Ἀξιοσημεῖωτη ἐδῶ ἡ παρουσία κομματιῶν ἄστρακιοῦ, μιὰ καὶ βρισκόμαστε σὲ περιοχὴ τοῦ «Δυτικοῦ Σπιτιοῦ».)

»Ἡ κεραμεικὴ εἶναι ἀμιγῶς ΠΜ, πρώιμη, μὲ ἀρκετὰ ὄστρακα τοῦ καλοῦ «ρυθμοῦ Βασιλικῆς», ἓνα ὄστρακο «dark on light» (=«Κουμάσας») καὶ πολλὰ ὄστρακα μεγαλύτερων κοινῶν ἀγγείων...»¹.

1. Πρβ. ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 277 - 278.

Τρόπος κατασκευής πλακοστρώτου (σ. 5)

6. Δεν είναι καθόλου βέβαιον τὸ ὑποτεθὲν ὑπὸ τοῦ Σίνου, ὅτι τὸ πλακόστρωτον κατεσκευάσθη ἀφοῦ πρῶτον διηρέθη ἡ ὀλικὴ ἐπιφάνεια εἰς μικροτέρας ἐπὶ μέρους ἐπιφανείας διὰ τῆς χρήσεως κανονικωτέρων πλακῶν. Εἰς τὸ κέντρον περίπου τῆς αὐλῆς ὑπάρχει μία σειρὰ ἐξ στενεπιμήκων πλακῶν μὲ φορὰν ἀπὸ Α πρὸς Δ καὶ ἐλαφρὰν κύρτωσιν ἀπὸ Β. Εἶναι τὸ μόνον στοιχεῖον σχετικῶς καὶ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἐντελῶς τυχαῖον, ἐκτὸς ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι δύο ἐργάται ἐμοιράσθησαν διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ τὴν ἐργασίαν τῆς πλακοστρώσεως (σχ. XI, καὶ πίν. 6β, 7α-β).

«Κέρνου» μεγάλης αὐλῆς (σ. 5)

7. Αἱ πλάκες τῆς αὐλῆς μὲ λακκίσκους εἰς κυκλικὴν διάταξιν δὲν εἶναι τρεῖς, ὅπως ἀναφέρει ὁ Σίνος, ἀλλὰ περισσότεραι. Ἡμεῖς ἀπολύτως ἀσφαλεῖς θεωροῦμεν πέντε, ἀλλ' εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχουν περισσότεραι, τῶν ὁποίων ἡ διάκρισις εἶναι πολὺ δύσκολος ἢ ἀδύνατος λόγῳ τῆς φθορᾶς. Εἰς τὸ σχέδιον 1973 (σχ. IX, XI) πλὴν τῶν πέντε ἔχομεν σημειώσει τέσσαρας ἀκόμη πιθανοὺς «κέρνους». Ἐπίσης ἐσημειώσαμεν καὶ τέσσαρας πλάκας μὲ ἀνὰ μίαν μεγάλην ρηχὴν κυκλικὴν κοιλότητα, αἱ ὅποιαι διέφυγον τῆς προσοχῆς τοῦ Σίνου¹. Ἐν ἐνδιαφέρον παράδειγμα «κέρνου» ἐν Βασιλικῇ εὐρίσκεται ἐμπροσθεν τοῦ δωματίου Μ 2 τῆς ΥΜ Ια Οἰκίας Μ (ἀνασκαφὴ 1970, 1972)². Ἡ συχνὴ παρουσία καὶ ἡ πρόχειρος κατασκευὴ τῶν «κέρνων» εἰς τὸ πλακόστρωτον τῆς μεγάλης αὐλῆς δεικνύει, πέρα πάσης ἀμφιβολίας, ὅτι ἐπὶ τῶν πλακῶν τούτων θὰ ἐπαίζετο κάποια παιδικὴ παιδιὰ, ἀνάλογος πρὸς τὴν σημερινήν «ἐννιαρά» ἢ «ντρίτσα» (ἢ «τρίλιζα»), αἱ ὅποια παίζονται ἐπὶ γραπτῶν ἢ χαρακτῶν γραμμικῶν σχεδίων μὲ μικροὺς λίθους ὡς κινούμενα πιόνια³.

Δωμάτιον 32 (VII, σ. 5)

Πατοῦρες — Χρονολόγησις ΒΑ χώρων

8. Ὁ Σίνος θεωρεῖ ἐνιαῖον τὸν χώρον 32-32α (πίν. 9β, 10-11, πρὸ ἀνασκαφῆς 1974) καὶ ἔχοντα πρόσβασιν ἐκ τῆς αὐλῆς. Ἐπίσης ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἀρχικῆς

1. Περὶ τῶν πλακῶν μὲ ρηχὴν κυκλικὴν κοιλότητα ἰδὲ ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 284-285.

2. Περὶ τῆς Οἰκίας Μ ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 85, καὶ ΖΩΗΝ, ἔ.ἀ. σ. 293 κέ. «Κέρνος»: πίν. 248β, 249α.

3. Ὁ παραλληλισμὸς γίνεται ὅχι διὰ τὴν τυχὸν ἀναλογίαν τῆς μινωικῆς παιδιᾶς πρὸς τὴν ντρίτσα κλπ. ἀλλὰ διὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ παίζειν τῇ βοθηεῖα προχείρως εἰς τὰς αὐλὰς καὶ τὰς ὁδοὺς γραφομένων σχεδίων ἢ κατασκευαζομένων λακκίσκων (πρβ. καὶ τὰ γνωστά «λακκουβάκια» τὰ ὅποια παίζονται μὲ βώλους). Πρβ. σχετικῶς πρὸς τοὺς μινωικοὺς «κέρνους», CL. TIRÉ καὶ H. VAN EFFENTERRE, Guide des fouilles françaises en Crète, Paris 1966, σ. 13-14. Νέοι «κέρνοι» ἐπιστοποιήθησαν τὸ 1975 ἐν Βασιλικῇ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν χώρων 4γ-4δ.

μορφῆς, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ᾔτο ἄλλη. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἡ ὁποία ἤρχισεν ἐδῶ τὸ 1974, δὲν ἔχει ἀκόμη ὀλοκληρωθῇ (σχ. X, πρβ. σχ. III). Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ B 32, ὁ ὁποῖος ᾔτο σύγχρονος τράφος, καὶ τὴν πιστοποίησιν λειψάνων πλακοστρώτου φαίνεται πιθανὸν ὅτι ὁ χώρος 32 - 32α ᾔτο ὑπαιθρος¹.

9. Ὁ A 32 (πίν. 10 - 11) δὲν δεικνύει δύο οἰκοδομικὰς φάσεις, ἀλλὰ μίαν. Τὸ κατώτερον τμήμα, τὸ ὁποῖον εἶναι πλατύτερον, δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ ἡ συνήθης εἰς τοὺς τοίχους ὅλων τῶν ἐποχῶν πατούρα τοῦ θεμελίου. Ὁ Σίνος παρερμηνεύων τὴν πατούρα, τῆς ὁποίας δὲν ἀντιλαμβάνεται τὴν λειτουργίαν, τὴν θεωρεῖ ἀρχαιοτέραν φάσιν τοῦ τοίχου. Τὸ σφάλμα τοῦτο ἐπανελήφθη, ὅπως θὰ ἴδωμεν, εἰς τὴν ἐξέτασιν καὶ ἄλλων τοίχων. Ὅπως διδάσκουν καὶ ἄλλα παραδείγματα εἰς τὴν Μεγάλῃν Οἰκίαν, πρόκειται περὶ τῆς χαμηλοτέρας, πρώτης στρώσεως λίθων τοῦ θεμελίου, περὶ ἐνὸς εἵδους ἐπιμήκους πεδίλου ἐπὶ τοῦ ὁποίου πατεῖ ὁ τοῖχος. Εἰς τὴν Βασιλικὴν οἱ πατοῦρες εἶναι περὶ τὰ 10 ἕως 20 ἐκ. πλατύτερες τοῦ τοίχου καὶ φαίνεται ὅτι ἐξέχουν μόνον εἰς τὴν μίαν πλευρὰν τοῦ τοίχου. Ἀντὶ τῆς κανονικῆς πατούρας εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχη, ὅπως μαρτυροῦν ἐν τῇ δύο παραδείγματα εἰς Βασιλικὴν, ἄτακτος λιθορριπὴ ἐπὶ τῆς ὁποίας κτίζεται ὁ τοῖχος.

10. Ἡ χρονολόγησις τοῦ τοίχου N 32 (ἢ B 31) καὶ γενικώτερον τῆς BA ἀπολήξεως τοῦ κτηρίου εἰς ἐποχὴν νεωτέραν ἢ τὸ ὑπόλοιπον κτήριο εἶναι ἀβάσιμος, καθόσον οὐδὲν ἀρχαιολογικὸν στοιχεῖον ἀναφέρεται σχετικῶς. Ὁ Σίνος τὴν στηρίζει εἰς τὴν παρουσίαν μερικῶν μεγάλων ἀσβεστολίθων εἰς τὸν τοῖχον N 32 καὶ ἄλλων ὁμοίων λίθων, οἱ ὁποῖοι «εἶναι ὄρατοὶ εἰς τὸ βόρειον καὶ ἀνατολικὸν ὄριον τοῦ χώρου» (πίν. 9β, 10 - 12).

11. Ὁ τοῖχος A 32 (μετὰ τὴν πατούρα) εἶναι κτισμένος μετὰ μικροὺς λίθους, μικροὶ δὲ ᾔσαν καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν λίθων τοῦ ὑφ' ἡμῶν διαλυθέντος B 32 (πίν. 10α - β, 11α - β). Οἱ δύο μεγάλοι λίθοι τοῦ B 32 ᾔτο φανερόν ὅτι εἶχον τοποθετηθῇ προσφάτως ἐνταῦθα κατὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ τράφου (=B 32). Προέρχονται πιθανώτατα ἐκ τοῦ πλησίον κτίσματος 50 (ἢ ἄλλου δωματίου τοῦ αὐτοῦ κτηρίου) (σχ. X).

12. Ὁ τοῖχος μετὰ τῶν δ. 31 - 32 (πίν. 10 - 12) πλὴν τῆς χρήσεως, μᾶλλον τυχαίας, τῶν μεγαλυτέρων λίθων (πρβ. παρατ. 10), οὐδεμίαν οὐσιώδη διαφορὰν παρουσιάζει ὡς πρὸς τὸ κτίσιμον συγκρινόμενος μετὰ τοὺς ἄλλους (ιδὲ καὶ κατωτέρω, παρατ. 13). Σημειώνω ὅτι εἰς ἄλλο σημεῖον τῆς ἐργασίας τοῦ ὁ Σίνος (σ. 7) θεωρεῖ τοὺς μεγάλους λίθους εἰς τοὺς B καὶ A τοίχους τοῦ δ. 4 (IX)

1. Ἰδὲ σχετικῶς ΠΑΕ 1974 (ὑπὸ ἐκδοσιν).

σύγχρονον προσθήκην (δηλαδή τῆς Ἀναστηλώσεως, ἰδὲ παρατήρησιν 22), πράγμα τὸ ὅποιον δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι ἐν μέρει ὀρθὸν τόσον εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ δ. 4 ὅσον καὶ τοῦ δ. 32.

Δωμάτιον 31 (VI, σ. 5)

Περὶ τοῦ «στρώματος θεμελιώσεως»

13. Ἡ ἀναφορὰ ὑπὸ τοῦ Σίνου εἰς τὰ σήμερον ὁρατὰ στοιχεῖα τοῦ δωματίου 31 (VI) (πίν. 10α, 11β, 12) εἶναι ἀπλοϊκὴ καὶ παραπλανητικὴ. Εὐτυχῶς ὁ Β τοῖχος (μὲ τοὺς μεγάλους λίθους) δέν «ἀνεστηλώθη» ἀπὸ τὴν πλευρὰν τοῦ δ. 31 καὶ οὕτω εἶναι ἀκόμῃ δυνατὰ ὠρισμέναι χρήσιμοι παρατηρήσεις:

Ἡ πλευρὰ τοῦ Β τοίχου ἢ βλέπουσα πρὸς τὸ δ. 31 εἶναι ἰσχυρῶς κατεστραμμένη καὶ μόνον εἰς δύο σημεῖα σώζονται λίθοι θεμελιώσεως μὲ «πρόσωπον» πρὸς τὸ δωμάτιον. Οἱ δύο αὐτοὶ λίθοι ἐξέχουν ἀρκούντως τοῦ ὑπολοίπου τοίχου (ὁ εἶς 20, ὁ ἄλλος 15 ἐκ. ἰδὲ σχ. IX καὶ πίν. 12), ὥστε πρέπει ἀναγκαστικῶς νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς λείψανα πλατυτέρας τοῦ τοίχου πατούρας.

14. Ὁρισμένα λείψανα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ δωματίου ὁ Σίνος τὰ ἐρμηνεύει ὡς μικρὸν τοῖχον, ὁ ὅποιος ἐχώριζε τὸ δωμάτιον 31 (VI) εἰς δύο. Τό «τοιχάριον» τοῦτο («Mäurchen») τὸ χρονολογεῖ εἰς ὑστερωτέραν φάσιν. Πρόκειται περὶ παρερμηνείας τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου:

Τό «Mäurchen» ἀποτελεῖται ἀπὸ λίθους καὶ καθαρὰν λευκὴν γῆν περιέχουσιν τρίμματα ὀστράκων. Τὸ αὐτὸ στρῶμα γῆς συνεχίζεται κανονικῶς ὑπὸ τὴν θεμελίωσιν τοῦ Β τοίχου (πίν. 10α, 12α). Π ρ ό κ ε ι τ α ι ἐ π ο μ έ ν ω ς π ε ρ ι τ ε χ ν η τ ο ὗ σ τ ρ ώ μ α τ ο ς θ ε μ ε λ ι ώ σ ε ω ς. Εἶναι σκληρὸν καὶ πυκνὸν ὥστε δημιουργεῖ ἰδεώδη πατούρα διὰ τὰ λίθινα θεμέλια, ἐνῶ συγχρόνως διατηρεῖ, καθ' ὃ μέτρον τοῦτο δύναται νὰ κριθῇ ὑπὸ μὴ εἰδικοῦ, ἀρκετὴν ἐλαστικότητα. Ἐχομεν ἐδῶ μίαν πρώτην λίαν πιθανὴν ἔνδειξιν ὅτι καθαρὸν λευκὸν χῶμα (λεπίδα ἢ χῶμα ἀπὸ καθαρὸν κούσκουρα, ὅπως ἐδῶ) ἐχρησίμευσεν ὡς πρῶτον στρῶμα θεμελιώσεως. Τοῦτο δυνατόν νὰ ἐγίνετο εἴτε διὰ λόγους ἀντισεισμικοῦς, καθόσον τὸ σύνολον τοῦ λιθίνου σκελετοῦ θεμελιώσεως θὰ ἐπάτει ἢ θὰ ἦτο βυθισμένον ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου, εἴτε π ρ ό ς δ η μ ι ο υ ρ γ ί α ν σ τ α θ ε ρ ῶ ν δ α π έ δ ω ν· πιθανῶς ἴσχυον καὶ οἱ δύο ὡς ἄνω λόγοι. Ἄς παρατηρηθῇ ὅτι εἰς τὸ κτίσιμον τῶν τοίχων καθ' ἑαυτούς, τοῦλάχιστον εἰς τὸ τμήμα θεμελιώσεως (ὅπως ἐδιδάχθημεν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος,

1970), δὲν χρησιμοποιεῖται ὡς συνδετικὸν ὑλικὸν καθαρὸν κουσκουρόχωμα ἀλλὰ λάσπη ἀπὸ κοινὸν ἐπιφανειακὸν σκουῖρον χῶμα¹.

Ἡ νότιος ἀπόληξις τοῦ «τοιχαρίου» φαίνεται ὅτι δὲν ἀποτελεῖται ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ ὑλικὸν ἐπιχώσεως («στρώμα θεμελιώσεως») ἀλλ' ὅτι ἐσχηματίζετο ἐδῶ μὲ μικροὺς λίθους ἐν τετράπλευρον θεμέλιον, τοῦ ὁποῖου διετηρήθη μόνον ἡ κατωτάτη σειρὰ λίθων (σχ. IX).

Οἱ μεγαλύτεροι λίθοι τοῦ «τοιχαρίου» φαίνεται ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς καταστροφῆς τῶν γύρω τοίχων, ἐὰν δὲν συναποτελοῦν ὑλικὸν τοῦ «στρώματος θεμελιώσεως».

Ἐπίπεδον δαπέδων (ἰδὲ καὶ παρατήρησιν 39)

15. Τὸ σημερινὸν δάπεδον τοῦ δ. 31 εἶναι 10 - 30 ἐκ. χαμηλότερον τοῦ θεμελίου τοῦ Β τοίχου. Εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦτο (δηλαδή τοῦ σημερινοῦ δαπέδου) ὑπάρχει μόνον εἷς λίθος τοῦ τοίχου Β 31 ἀνήκων εἰς τὴν πατούρα περὶ τῆς ὁποίας ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω (παρατ. 13). Εἶναι πιθανὸν εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον (τὸ ὁποῖον δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι τὸ φυσικόν) νὰ ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι λίθοι ἀνήκοντες εἰς τὴν πατούρα (ἀφαιρεθέντες ὑπὸ τοῦ Seager ἢ ὑπὸ τῆς Ἀναστηλώσεως), εἴτε ὡς κανονικῶς κτισμένον πέδιλον - πατούρα, εἴτε ὡς ἄτακτος λιθορριπὴ - πατούρα, συγχεομένη ἐν μέρει πρὸς τὸ στρώμα θεμελιώσεως, τὸ ὁποῖον θὰ κατελάμβανε τὸ πλεῖστον τοῦ χώρου. (Ὁ λίθος διακρίνεται εἰς τὰς εἰκόνας πίν. 12α - β, ἀριστερὰ τοῦ κάτω τμήματος τοῦ δείκτου. *In situ* εὐρίσκεται καὶ ὁ λίθος εἰς ὕψος 0.35 ἕως 0.50 μ., ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἐτέθησαν ὑφ' ἡμῶν πρὸς στερέωσιν τοῦ μετεώρου ἄνω λίθου.)

Οἱ ἄλλοι τοῖχοι τοῦ δ. 31 εἶναι θεμελιωμένοι εἰς τὸ ὕψος τοῦ σημερινοῦ δαπέδου καὶ ἔχουν ἅπαντες στερεωθῇ ὑπὸ τῆς Ἀναστηλώσεως.

Πιστεύω ὅτι ἡ τοιαύτη κατάστασις τῶν ἐρειπίων τοῦ δ. 31, μὲ τὴν «μετέωρον» θεμελίωσιν τοῦ βορείου τοίχου, καθιστᾷ φανερόν ὅτι τὸ ἀρχικὸν ἐπίπεδον τοῦ δαπέδου ἦτο κατὰ πολὺ ὑψηλότερον τοῦ σημερινοῦ, μέχρι περίπου 0.40 τοῦ μέτρου.

Ἡ ὑπόθεσις ἡμῶν περὶ ὑπάρξεως «στρώματος θεμελιώσεως» ἐκ χώματος δύναται νὰ ἐλεγχθῇ μὲ μικρὰς δοκιμὰς ὑπὸ τὰ θεμέλια τῶν τοίχων εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ κτηρίου, καθόσον πολλὰ τούτων ἐμφανίζονται σήμερον «μετέωρα» εἰς διάφορα ἐκάστοτε ὕψη ὑπεράνω τῶν σημερινῶν δαπέδων. Ὁ ἐπισκέπτης εὐκόλως θὰ διακρίνῃ ἐπὶ τόπου εἰς πολλοὺς τοίχους ὑπὸ τοὺς λίθους τῶν θεμελίων μίαν

1. Σκληρότατον στρώμα θεμελιώσεως, ἐλάχιστα διάφορον τοῦ φυσικοῦ κουσκουρά, ἐβεβαιώθη κατὰ τὰς ἐργασίας 1974 εἰς τὸ μεταγενέστερον δωμάτιον 50. Ἰδὲ Ἔργον 1974, σ. 107, 110 καὶ σχέδιον εἰκ. 99 (ἐνταῦθα σχ. X).

ζώνην ἀπὸ σύγχρονον τσιμεντόλασπη, ἡ ὁποία καλύπτει τὰ χώματα ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐδράζονται οἱ τοῖχοι (ἰδὲ π.χ. πίν. 13β, 15α-β, 16β, 18-19). Εἶναι φανερόν ὅτι τὰ ἐπίπεδα τῶν δαπέδων ἦσαν πολὺ ὑψηλότερα καὶ ὅτι οἱ τοῖχοι, διὰ τοῦ λιθίνου θεμελίου των, ἦσαν βυθισμένοι ἐντὸς τοῦ ἐλλείποντος σήμερον ὑλικοῦ ὑπὸ τὸ ἀρχικὸν ἐπίπεδον τῶν δαπέδων. Πρόκειται βεβαίως περὶ τῆς στοιχειώδους πρακτικῆς εἰς ὅλα τὰ κτίσματα ὅλων τῶν ἐποχῶν.

Δωμάτια 31 - 32 (VI - VII, σ. 5)

Ἀρχικὴ μορφή

16. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Σίνου περὶ ὑπάρξεως μεγάλου δωματίου εἰς τὴν θέσιν τῶν δ. 31 - 32, τὸ ὁποῖον εἰς ὑστερωτέρας οἰκοδομικὰς φάσεις ἐχωρίσθη διὰ μεσοτοιχῶν εἰς μικρότερα δωμάτια (εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν χρονολογεῖ τοὺς μεγάλους λίθους τοῦ τοίχου μεταξὺ τῶν δ. 31 - 32), δὲν ἔχει ἀντίκρουσμα εἰς τὴν εἰκόνα τῶν ἐρειπίων, ὅπως ἐδείξαμεν εἰς τὴν ἀνωτέρω ἀνάλυσιν. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ προσθῶμεν ἓν σημαντικὸν στοιχεῖον: ὅτι ὁ τοῖχος μὲ τοὺς μεγάλους λίθους B 31 δένει πολὺ καλὰ μὲ τοὺς ἄλλους τοίχους τοῦ δ. 31 καὶ εἶναι σύγχρονος πρὸς αὐτούς. Πολὺ ὥραῖον εἶναι τὸ δέσιμο (δηλαδὴ ἡ οἰκοδομικὴ συνέχεια) εἰς τὴν BΔ γωνίαν τοῦ δ. 31, ὅπου μάλιστα οὐδεμία ἐπέμβασις τῆς Ἀναστηλώσεως ὑπάρχει (πίν. 10α - 11). Ἐπομένως καὶ οἱ μεγάλοι λίθοι τοῦ B 31, ἐὰν εὐρίσκωνται εἰς τὴν θέσιν των, ἀποτελοῦν ὑλικὸν τῆς αὐτῆς οἰκοδομικῆς φάσεως (ἂν καὶ πιθανώτερον εἶναι νὰ ἐτέθησαν ἐδῶ ὑπὸ τῆς Ἀναστηλώσεως, κατὰ τὴν στερέωσιν τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ τοίχου).

Δωμάτιον 30 (V, σ. 5, 7)

Ἡ θεωρία περὶ «συνεχῶν οἰκοδομικῶν μετατροπῶν καὶ προσθηκῶν»

17. Οἱ λίθοι, οἱ ὁποῖοι ἐξέχουν τοῦ προσώπου τοῦ βορείου τοίχου εἰς τὴν κατωτέραν στρῶσιν, δὲν εἶναι «ἀρχαιότερον θεμέλιον», ὅπως ἐρμηνεύει ὁ Σίνος, ἀλλὰ πατούρα τοῦ τοίχου.

Ὁ Σίνος χρονολογεῖ τοὺς τοίχους B καὶ A εἰς ἀρχαιοτέραν, τοὺς N καὶ Δ εἰς νεωτέραν φάσιν, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι οἱ δεύτεροι ἐκτίσθησαν βραδύτερον, καθόσον ἔρχονται καὶ ἀκκουμβοῦν εἰς τοὺς πρώτους. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο τὸν ὀδηγεῖ εἰς τὴν θεωρίαν περὶ «συνεχῶν οἰκοδομικῶν μετατροπῶν προϋπαρχόντων στοιχείων καὶ οἰκοδομικῶν προσθηκῶν» εἰς τὸ κτήριον (σ. 7). Ἡ ἰδική μας γνώμη εἶναι ὅτι ἅπαντες οἱ τοῖχοι τοῦ δ. 30 εἶναι σύγχρονοι μεταξὺ των, ἀσχέτως ἂν ἡ οἰκοδόμησις τῶν B καὶ A προηγήθη. Ἡ θεωρία τῶν «συνεχῶν οἰκοδομικῶν μετατρο-

πῶν καὶ προσθηκῶν» οὐδὲν ἔχει στήριγμα. Ἀπλῶς ὀφείλομεν, τῇ βοήθειᾳ τῶν πτωχῶν τούτων λειψάνων, νὰ διδαχθῶμεν πῶς εἰργάζοντο, πῶς ὠκοδόμουν οἱ παλαιοὶ (πρβ. κατωτέρω, παρατηρήσεις 67 - 68, τὰ νέα στοιχεῖα περὶ «διπλῶν τοίχων» κλπ.). Ἐὰν εἰς τοῖχος ἔρχεται καὶ ἀκκουμβᾷ εἰς τὸ πρόσωπον ἐνὸς ἄλλου τοῦτο δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην «δύο» οἰκοδομικὰς φάσεις: εἶναι δυνατόν ὁ πρῶτος τοῖχος νὰ ἐκτίσθῃ ἀπλούστατα μίαν ὥραν ἐνωρίτερον τὴν αὐτὴν ἡμέραν.

Δωμάτια 29, 4, 5 (VIII, IX, X, σ. 7)

Διαφορὰ ἐπιπέδου θεμελιώσεως. Εἶδη τοίχων

18. Ἡ διαφορὰ εἰς τὰ ἐπίπεδα θεμελιώσεως τῶν τοίχων τῶν δωματίων 29, 4 καὶ 5 ὁδηγεῖ τὸν Σίνον εἰς τὴν παραδοχὴν τριῶν οἰκοδομικῶν φάσεων. Πρόκειται περὶ ἐρμηνείας, ἡ ὁποία οὐδὲν ἀρχαιολογικὸν ἢ ἀρχιτεκτονικὸν στήριγμα ἔχει. Παραβλέπεται ἐδῶ ὅτι οἱ ἔχοντες βαθύτερα θεμέλια τοῖχοι πρέπει νὰ εἶναι οἱ κυρίως φέροντες τὰ βάρη τῆς οἰκοδομῆς, ἐνῶ ὅσοι ἔχουν θεμελιωθῇ εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον θὰ ᾔσαν οἱ τεκτονικῶς-στατικῶς δευτερεύοντες, δηλαδὴ μεσότοιχοι καὶ πεζούλια (εἶναι βεβαίως δυνατόν μερικοὶ μεσότοιχοι καὶ πεζούλια νὰ ἐκτίσθῃσαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τοῦ κτηρίου). Πρέπει ἐπομένως νὰ διακρίνομεν δύο εἶδη τοίχων:

α) **Τοίχους βασικοῦς, φέροντας τὴν οἰκοδομήν.** Πρόκειται περὶ τοῦ σκελετοῦ τοῦ κτηρίου. Οἱ τοῖχοι αὗτοι ἔχουν πλάτος μεγαλύτερον ἢ εἶναι διπλοῖ καὶ ἔχουν θεμέλια βαθύτερα (ὅπου ὑπάρχει ἀνάγκη).

β) **Τοίχους βοηθητικούς: μεσοτοιχοῦς, χωρίσματα, πεζούλια.** Οἱ τοῖχοι αὗτοι ἔχουν μικρότερον πλάτος καὶ ὀλιγώτερον βαθέα θεμέλια.

Ὅλοι οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων 5, 29 καὶ 4 εἶναι σύγχρονοι μεταξὺ των. Μόνον ὁ B 29 (πίν. 13β) δύναται νὰ θεωρηθῇ μεσότοιχος, χωρίσμα, τὸ ὁποῖον ἔσως ἐκτίσθῃ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τοῦ κτηρίου. Ἀλλ' ὁ τοῖχος αὐτὸς δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι καὶ ἐξ ὀλοκλήρου σύγχρονος (σημερινός), ἔργον τῆς Ἀναστηλώσεως, ὅπως ὁ A τοῦ δ. 2 ἢ ὁ λοξὸς A τῶν δ. 14α καὶ 7α (περὶ ὧν κατωτέρω).

Δωμάτιον 5 (X, σ. 7, 9, βλ. καὶ προηγουμ. παρατ. 18)

Λείψανα ἀρχαιοτέρου κτίσματος

19. Παλαιότεραν περίοδον δεικνύουν μόνον τὰ λείψανα πλακοστρώτου εἰς τὴν ΝΑ καὶ τοίχου εἰς τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ δ. 5, τὰ δεύτερα εἰς ἐπίπεδον περίπου 10 ἐκ. χαμηλότερον τῆς πατούρας τοῦ Ν. τοίχου (πίν. 14α - β). Ὁ Σίνος ἐρμηνεύει τὴν

πατούρα του Ν 5 ως αρχαιότερον θεμέλιον καὶ τὰ λείψανα τῆς ΝΔ γωνίας ὡς τοῦ-
χον μιᾶς τῶν ἀρχαιοτέρων οἰκοδομικῶν φάσεων (σ. 7, 9). Καὶ ὁ Seager θεωρεῖ
τὰ λείψανα τῆς ΝΔ γωνίας τοῦχον, ὅπως φαίνεται εἰς τὸ σχέδιον 1908, πρᾶγμα
πολὺ πιθανόν, καθότι τὰ λείψανα ταῦτα, εἰς τὴν νοητὴν των προέκτασιν, σχημα-
τίζουν ὀρθὴν γωνίαν μετὰ τὸν παλαιότερον τοῦχον εἰς τὸ δ. 8 (ιδεὲ σχ. V καὶ πρβ.
σχ. IV). Πρόκειται περὶ τῆς ΒΑ γωνίας τοῦ χώρου I τῆς «Νοτίου Οἰκίας», περὶ
τῆς ὁποίας ιδεὲ καὶ κατωτέρω, παρατηρήσεις 24 - 25. Ἀπαραίτητος εἶναι ἐνταῦθα
μικρὰ ἀνασκαφικὴ δοκιμὴ (εἰς τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ δ. 5) πρὸς συλλογὴν ἀσφαλε-
στέρων στοιχείων.

Βάσις κλίμακος;

20. Ἡ λειτουργία τοῦ ἐσωτερικοῦ βορείου τοίχου τοῦ δ. 5 (πίν. 15α, πρβ. Sinos
εἰκ. 8) δὲν εἶναι δυνατόν νὰ περιορίζεται εἰς τὴν ἀντιστήριξιν τοῦ Β 5 καὶ ὅπως-
δήποτε δὲν ὀφείλεται εἰς τὰς μετασκευάς, τὰς ὁποίας ὁ Σίνος ὑποθέτει γενομένας
ἐνταῦθα. Πρέπει νὰ σκεφθῶμεν ἄλλην ἐρμηνείαν καὶ δὴ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν
ἀντικρυστὸν παράλληλον τοῦχον, ὁ ὁποῖος χωρίζει τὸ Δ τμήμα τοῦ δ. 5 εἰς δύο
χώρους (περὶ τοῦ τοίχου τούτου ὁ Σίνος οὐδὲν λέγει!). Μοῦ φαίνεται πολὺ πιθα-
νόν οἱ δύο αὐτοὶ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ δ. 5 νὰ ἀπετέλουν ὑπόβαθρον κλίμακος
πρὸς τὸ δῶμα ἢ τὸν τυχόν ὑπάρχοντα ἄνω ὄροφον.

Δωμάτιον 4 (IX, σ. 7)

21. Ἡ ἐσοχὴ (Nische) εἰς τὸν Β τοῦχον τοῦ δ. 4 ἦτο κατασκευάσμα τῆς Ἀνα-
στηλώσεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶδεν ὁ Σίνος. Ὅλα τὰ σχέδια Seager δεικνύ-
ουν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο κανονικὴν θύραν (σχ. IV, V, VI)¹.

Περὶ τῶν ἀναστηλώσεων

22. Τὰ περὶ διαφορᾶς ὕλικοῦ, συνισταμένης εἰς τὴν χρῆσιν μικρῶν ἢ μεγάλων
λίθων, εἰς τοὺς τοίχους τοῦ δ. 4 εἶναι ἀνακριβῆ. Ὁ Σίνος ὁμιλεῖ περὶ δύο οἰκοδο-
μικῶν τρόπων: μεγάλοι λίθοι εἰς τοὺς Β καὶ Α, μικροὶ εἰς τοὺς Ν καὶ Δ τοίχους. Ἡ
ὑπολανθάνουσα ιδέα δύο οἰκοδομικῶν φάσεων (συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν τὰ
δωμάτια 29 καὶ 4 ἀπετέλουν ἐνιαῖον ὅρον χωρισθέντα εἰς δευτέραν φάσιν) τε-
λικῶς ἀπορρίπτεται, οἱ δὲ μεγάλοι λίθοι τῶν Β καὶ Α τοίχων τελικῶς ἀποδίδονται
εἰς τὴν Ἀναστήλωσιν («neuzzeitliche Zutaten»)².

1. Ἡ ἀνασκαφὴ 1975 ἔδειξεν ἐδῶ συνεχῆ τοῦχον, ιδεὲ σχ. III.

2. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Σίνου πρὸς ἀπόρριψιν τῆς ιδέας περὶ δύο φάσεων εἰς τὰ δωμάτια 29 - 4 καὶ ἀναζήτησιν

“Ας παρατηρηθῇ κατ’ ἀρχὴν ὅτι «μεγάλοι» λίθοι εἰς τὸν Β τοῖχον δὲν ὑπάρχουν. Ἀλλὰ καὶ ἡ χρῆσις περισσοτέρων μικρῶν λίθων εἰς τοὺς Δ καὶ Ν τοίχους εἶναι τυχαία. Ἐξ ἄλλου καὶ εἰς τοὺς δύο τούτους ὑπάρχουν καὶ μεγαλύτεροι λίθοι ὅπως ἀντιθέτως εἰς τοὺς Β καὶ Α πολλοὶ μικροί. Ἡ φροντίς τοῦ Σίνου νὰ ἐλέγξῃ τὰς προσθήκας τῆς Ἀναστηλώσεως ἔπρεπε νὰ εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα. Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει τρόπος σήμερον, ἀφοῦ οἱ ὑπεύθυνοι τῆς Ἀναστηλώσεως δὲν ἐκράτησαν στοιχειᾶ σχετικῶς, νὰ γνωρίζωμεν, εἰς τὴν σημερινὴν εἰκόνα τῶν ἐρειπίων, τί εἶναι πράγματι ἀρχαῖον καὶ τί σύγχρονος «ἀποκατάστασις». Ὁ ἀρχιτεχνίτης Μεραμβελιωτάκης, ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὴν στερέωσιν-ἀναστήλωσιν εἶναι πεπειραμένος τεχνίτης καὶ μιμεῖται πολὺ καλὰ (εἴτε ὁ ἴδιος εἴτε οἱ ἐργάται τοὺς ὁποίους διευθύνει) τὸν μινωικὸν τρόπον κτισίματος¹. Ἡ ἀναστήλωσις προδίδεται σήμερον εἰς πολὺ ὀλίγα σημεῖα, εἴτε διότι ἐχρησιμοποιήθη κάπου ἀντὶ λίθου τεμάχιον ἀπὸ ἀστράκι ἢ πλίνθον γῆς, τὰ ὁποῖα λόγῳ τῆς ὀπτήσεώς των εἰς τὴν πυρὰν τῆς καταστροφῆς ἐφαίνοντο εἰς τοὺς ἐργάτας λίθοι, ἐνῶ τώρα, μετὰ τὴν ἀπόπλυσιν των ὑπὸ τῶν βροχῶν διακρίνονται καλῶς (ὅπως π.χ. εἰς τοὺς τοίχους μεταξὺ τῶν δ. 5 καὶ 7 καὶ τῶν δ. 8α καὶ 5), εἴτε διότι εἰς τοῖχος ἐκτίσθη ἐπὶ ἀσκάφου ἐπιχώσεως, ὑλικοῦ τῆς καταστροφῆς (π.χ. ὁ Α 2), εἴτε διότι ἐφράχθη διὰ νέου τοίχου μία θύρα (π.χ. εἰς τὸν Α 13).

Δωμάτια 5, 29, 4 (X, VIII, IX)

23. Αἱ διάφοροι οἰκοδομικαὶ φάσεις, τὰς ὁποίας διακρίνει ὁ Σίνος (σ. 7) εἰς τοὺς τοίχους τῶν δωματίων 5, 29, 4, δὲν πιστοποιοῦνται εἰς τὴν εἰκόνα τῶν ἐρειπίων (ἰδὲ καὶ παρατηρήσεις 18 - 22). Ἀπαντες οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων τούτων εἶναι σύγχρονοι μεταξὺ των καὶ σύγχρονοι τῶν τοίχων τῶν ἐξετασθέντων ἀνωτέρω δωματίων 30 - 31 - 32. Τὰ μόνον παλαιότερα οἰκοδομικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συννητή-

διεξόδου εἰς τὰς προσθήκας τῆς Ἀναστηλώσεως εἶναι, ὅτι τόσον μέγα δωμάτιον (29 - 4, VIII - IX) θὰ ἦτο ἀσύννηθες διὰ τὴν ἐποχὴν (σ. 7). Ἀλλ’ ὁ ἴδιος εἶχε δεχθῇ ὅτι οἱ χώροι 31 - 32 ἀπετέλουν εἰς παλαιότεραν φάσιν ἐνιαῖον δωμάτιον (ἰδὲ παρατήρησιν 16), τὸ ὁποῖον θὰ εἶχε τὸ αὐτὸ περίπου ἐμβαδόν (ἀλλὰ θὰ ἦτο δυσχερεστέρα ἢ στέγασίς του διότι θὰ εἶχε μεγαλύτερον πλάτος, ἐνῶ ἀντιθέτως τὸ δωμάτιον 29 - 4 θὰ ἐστεγάζετο εὐκόλως λόγῳ τῆς εἰς σχῆμα Γ διατάξεώς του — ἐκτὸς ἐὰν ὁ Σίνος ἐννοεῖ ὅτι εἰς τὸ ὑποτιθέμενον ἀρχικὸν δωμάτιον 29 - 4 θὰ περιελαμβάνετο καὶ ὁ βορείως τοῦ δ. 29 χώρος, 29α εἰς τὸ σχέδιον 1973, ἀλλὰ περὶ τούτου οὐδὲν λέγει). Τὸ ἐκπληκτικὸν εἶναι ὅτι εἰς τὸ τέλος τῆς αὐτῆς παραγράφου (σ. 7), ὁ Σίνος φαίνεται ἐπανερχόμενος καὶ ἀποδεχόμενος τὴν θεωρίαν περὶ δύο φάσεων τῶν δωματίων 29 - 4 («... zugleich mit einer neuen Unterteilung der Räume VIII und IX»)!

1. Ὁ ἴδιος ὁ Μεραμβελιωτάκης μοῦ ἔδειξεν εἰς τὰ Γουρνιά μέγαν τοῖχον ἐκτεινόμενον εἰς μῆκος πολλῶν μέτρων καὶ εἰς ὕψος ἐνὸς περίπου μέτρου, ὑπερφανευόμενος ὅτι τὸν συνεπλήρωσεν ὁ ἴδιος εἰς τὸ ὕψος αὐτὸ καὶ ὅτι ὁ Ἀλεξίου δὲν ἀνεγνώρισε τὴν συμπλήρωσιν θεωρήσας τὸ ὅλον ἀρχαῖον. Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ φαίνεται ὅτι εἶναι γενικὴ εἰς τὰς ἐν Κρήτῃ ἐκτελουμένας ἐργασίας στερέωσεως-ἀναστηλώσεως. Αἱ ἀπὸ τοῦ 1970 κέ. γινόμεναι ἐργασίαι εἰς Βασιλικὴν ἀποβλέπουν εἰς τὴν στερέωσιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων εἰς οἷαν κατάστασιν ἀκριβῶς εὐρίσκονται ὥστε νὰ εἶναι πάντοτε δυνατὴ ἡ μελέτη.

σαμεν ἕως τώρα, εἶναι τὰ λείψανα τοίχου καὶ πλακοστρώτου εἰς τὰς ΝΔ καὶ ΝΑ γωνίας τοῦ δ. 5, τὰ ὅποια εὐρίσκονται εἰς ἐπίπεδον χαμηλότερον τῆς πατούρας τοῦ Ν τοίχου καὶ ἐπομένως στρωματογραφικῶς ἀνήκουν εἰς παλαιότεραν περίοδον (ἰδὲ ἀνωτέρω, παρατήρησιν 19 καὶ ἀμέσως κατωτέρω, παρατηρήσεις 24 - 25).

Δωμάτια 8α, 8, 9 (V, III, II, XI, σ. 9)

Λείψανα ἀρχαιότερα τῆς «Δυτικῆς Οἰκίας» — Ἡ «Νότιος Οἰκία»

24. Αἱ ἀναφοραὶ τοῦ Σίνου εἰς τὰ σημαντικὰ οἰκοδομικὰ κατάλοιπα ἀρχαιοτέρας περιόδου, τὰ ὅποια σώζονται εἰς τὴν περιοχὴν τῶν δωματίων 8 καὶ 9 τῆς Μεγάλης Οἰκίας, εἶναι δυνατόν νὰ δημιουργήσουν σύγχυσιν εἰς τὸν μελετητὴν· ἀκόμη καὶ ἡ ἀρίθμησης τῶν δωματίων (II, III, XI) εἶναι παραπλανητικὴ, διότι ἀναμειγνύει τὰς περιόδους.

Τὰ βασικὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα εἶναι:

α) Τὰ δωμάτια 8α, 8 καὶ 9 εἶναι ὀργανικὰ τμήματα τοῦ κτηρίου εἰς τὸ ὅποion ἀνήκουν καὶ ἅπαντα τὰ ἐξετασθέντα ἀνωτέρω δωμάτια, ἥτοι 4 - 5 καὶ 29 - 32.

β) Τὸ κτήριο τοῦτο, τὸ ὅποion ὀνομάζομεν συμβατικῶς «Δυτικὴν Οἰκίαν» ἐκτίσθη εἰς φάσιν νεωτέραν τῆς ἐποχῆς κατασκευῆς τοῦ πλακοστρώτου τῆς μεγάλης αὐλῆς, ὅπως δεικνύουν σαφῶς τὰ ἐξῆς δύο στοιχεῖα:

1. Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων 8α, 8 καὶ 9 πατοῦν ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τῆς μεγάλης αὐλῆς.

2. Λείψανα τοῦ πλακοστρώτου σώζονται εἰς τὴν περιοχὴν τῶν δωματίων 8α, 8 καὶ 9 καὶ ἴσως καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα ἀνατολικώτερον, πρᾶγμα τὸ ὅποion φανερώνει ὅτι εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς μορφῆς ἢ πλακοστρώτος αὐλῆς ἦτο μεγαλυτέρα καὶ ἐξετείνετο πρὸς Ἀνατολὰς εἰς τὴν περιοχὴν τῶν δωματίων τῆς Δυτικῆς Οἰκίας καὶ εἰς ἔκτασιν μὴ δυναμένην εὐκόλως νὰ προσδιορισθῇ.

γ) Εἰς ἐπίπεδον χαμηλότερον τῆς γραμμῆς θεμελιώσεως τῶν τοίχων τῶν δωματίων 8 - 9 καὶ τοῦ πλακοστρώτου τῆς αὐλῆς ὑπάρχουν οἰκοδομικὰ κατάλοιπα ἀνήκοντα εἰς περίοδον ἀρχαιοτέραν καὶ τῆς Δυτικῆς Οἰκίας καὶ τῆς μεγάλης αὐλῆς. Ἐπομένως εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν σώζονται οἰκοδομικὰ κατάλοιπα τριῶν οἰκοδομικῶν φάσεων ἢ περιόδων εἰς κανονικὴν στρωματογραφικὴν διάταξιν. Πρόκειται (συνυπολογιζομένων καὶ τῶν σημειωθέντων ἀνωτέρω ἀρχαιοτέρων λειψάνων εἰς τὸ δ. 5) περὶ τοῦ μοναδικοῦ σημείου καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς, ὅπου ἦτο ὁρατὴ καὶ βεβαία ἡ διάκρισις οἰκοδομικῶν περιόδων (μετὰ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἀνασκαφῶν 1970, 1972 ἔχομεν καὶ ἄλλα τοιαῦτα σημεῖα)¹. Τὸ ἀρχαιό-

1. Ἐν νέον σημείον, ὅπου ὑπάρχει σαφὴς στρωματογραφία ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων διαφόρων περιόδων,

τερον κτήριον (= ἡ «Νότιος Οἰκία») ἔχει διάφορον τῆς Δυτικῆς Οἰκίας προσανατολισμόν, ἐνῶ ἡ πλακόστρωσις τῆς αὐλῆς, ἡ ὁποία πατεῖ ἐπὶ τῶν λειψάνων τοῦ ἀρχαιότερου τούτου κτηρίου, ἐχρησιμοποιήθη μὲ τὴν σειρὰν τῆς διὰ νὰ πατήσουν ἐπ' αὐτῆς οἱ τοῖχοι τῆς νεωτέρας Δυτικῆς Οἰκίας¹.

Τὰ ἀνωτέρω εἶναι ἀπολύτως σαφῆ εἰς τὴν σημερινὴν εἰκόνα τῶν ἐρειπίων, ἀλλ' ἡ λεπτομερεστέρα μελέτη δυσχεραίνεται τόσον ἕνεκα τῆς ἐλλειπτικότητος τῶν στοιχείων τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς Seager (πρβ. ἀνωτέρω σ. 31 - 33), ὅσον καὶ ἕνεκα τῆς συγχύσεως, τὴν ὁποίαν ἐπέφεραν νεώτεραι κατὰστροφαι καὶ ἡ Ἀναστήλωσις (π.χ. α. καταστροφή τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ μεσοτοίχου τῶν δ. 8 καὶ 9, ἡ ὁποία ἐν μέρει εἶχε γίνῃ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν Seager, πρβ. σχέδια IV καὶ V), προφανῶς λόγῳ τοῦ ὅτι ὁ Seager ἔσκαψεν ἐδῶ περὶ τὰ 40 - 70 ἐκ. χαμηλότερον τῆς θεμελιώσεως τοῦ τοίχου — πρβ. παρατήρησιν 28 καὶ σ. 86 σημ. 1 — β. ἐσφαλμένη συμπλήρωσις τοῦ πλακοστρώτου εἰς τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ δ. 9 καὶ γ. ἐσφαλμένη ἀναστήλωσις ἀρχαιότερου τοίχου εἰς τὸ δ. 8).

Εἰς τὰς ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις τοῦ Σίνου σημειοῦμεν:

25. Εἰς τὸν ΝΔ τοῖχον τοῦ χώρου II τῆς «Νοτίου Οἰκίας» (ΝΔ γωνία δ. 9) δὲν ὑπάρχει («δευτέρα οἰκοδομικὴ φάσις», ὅπως πιστεύει ὁ Σίνος (σ. 9)). Τὴν ἐντύπωσιν αὐτὴν δίδει ἡ ἐσφαλμένη συμπλήρωσις τῶν λειψάνων τοῦ πλακοστρώτου ὑπὸ τῆς Ἀναστηλώσεως, συμπλήρωσις ἡ ὁποία ἐδημιούργησε τεχνητὴν γραμμὴν παράλληλον πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ ὑπὸ τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ πλακοστρώτου ἀρχαιότερου τοίχου (πρβ. πίν. 16α μὲ σχ. IX, εἰς τὸ ὁποῖον σημειοῦνται μόνον αἱ ἀρχαῖαι πλάκες).

26. Ἡ προσπάθεια τοῦ Σίνου νὰ διακρίνῃ οἰκοδομικὰς φάσεις εἰς τοὺς τοίχους

εἶναι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ βαθμιδατοῦ πλακοστρώτου καὶ τῆς Οἰκίας Γ: ἡ MM Ia Οἰκία Γ πατεῖ ἐν μέρει, διὰ τοῦ νοτίου σωζομένου ἄκρου τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῶν χώρων Γ2 - Γ3, ἐπὶ τοῦ ΠΜ Πβ πλακοστρώτου, ἐνῶ τὸ Κυκλώπειον, ἴσως ΥΜ III, εἶναι θεμελιωμένον εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον τοῦ στρώματος καταστροφῆς τῆς Οἰκίας Γ.

1. Ὅπως ἐσημειώθη ἀνωτέρω σ. 32 - 33, ὁ προσανατολισμὸς τῆς Νοτίου Οἰκίας εἶναι ἀκριβῶς ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν τῆς Βορείου Οἰκίας, ἡ ὁποία ἀνεσκάφη κατὰ τὰ ἔτη 1970, 1972. Αἱ δύο αὐταὶ οἰκίαι, συμφώνως πρὸς τὰ ὑπάρχοντα μέχρι στιγμῆς στοιχεῖα (διὰ τὴν Νότιον Οἰκίαν ἰδὲ ἀνωτέρω, σ. 31 - 33, διὰ τὴν Βόρειον Οἰκίαν, ΠΑΕ 1972, σ. 301 κέ.) εἶναι σύγχρονοι, ΠΜ Πα. Ἡ μεταξὺ των ἀπόστασις εἶναι 37 μέτρα, εὐρίσκονται δὲ ἀντιστοίχως εἰς τὸ νότιον καὶ βόρειον ἄκρον τοῦ μεγάλου ἐπιπέδου χώρου τῆς κορυφῆς τοῦ Κεφαλιοῦ. Μήπως ἡ ταυτότης εἰς τὸν προσανατολισμόν καὶ ἡ πιθανὴ ὁμοιότης εἰς τὴν κάτοψιν (τὰ δωμάτια I - II τῆς Νοτίου Οἰκίας εἶναι πιθανὸν νὰ ἔχουν τὸ αὐτὸ μακρόστενον σχῆμα πρὸς τὰ δωμάτια τῆς Βορείου Οἰκίας) ἀποτελοῦν μίαν πρώτην ἔνδειξιν ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα στοιχεῖα σχεδιασμοῦ ἐνὸς ΠΜ οἰκισμοῦ; (πρβ. ἀνωτέρω σ. 33 σημ. 1). Ἡ ἔρευνα τῶν πρῶιμων στρωμάτων εἶναι, ὅπως πιστεύω, δυνατόν νὰ συνεχισθῇ καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Νοτίου Οἰκίας κυρίως ὑπὸ τὸ πλακόστρωτον τῆς αὐλῆς παραλλήλως τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῶν δωματίων 8α, 8, 9.

τῶν δ. 8 - 9 εἶναι ματαίαι. Πρόκειται περὶ τοίχων συγχρόνων (μεταξύ των), αἱ δὲ διαφοραὶ οἰκοδομήσεως ὀφείλονται εἴτε εἰς τὴν διαφορὰν λειτουργίας (π.χ. οἱ Β καὶ Ν τοῖχοι τοῦ δ. 9 εἶναι λεπτότεροι τοῦ Δ διότι εἶναι μεσότοιχοι, πρβ. ἀνωτέρω, παρατήρησιν 18), εἴτε εἰς τὰς συμπληρώσεις τῆς Ἀναστηλώσεως, αἱ ὅποῖαι δὲν εἶναι εὐκόλουν νὰ ἐλεγχθοῦν (πρβ. ἀνωτέρω, παρατήρησιν 22). Πρέπει πάλιν νὰ σημειώσωμεν ὅτι οὐσιώδεις διαφοραὶ εἰς τὴν οἰκοδόμησιν τῶν τοίχων τῆς Δυτικῆς Οἰκίας, ὅπως τοῦλάχιστον βλέπομεν αὐτοὺς σήμερον, δὲν ὑπάρχουν καὶ ἡ προσπάθεια νὰ ἐπισημανθοῦν τοιαῦται ὁδηγεῖ εἰς σφαλερὰ συμπεράσματα.

Δωμάτιον 8α (IV, σ. 9)

Ὅριον πλακοστρώτου αὐλῆς

27. Πλήρης εἶναι ἡ παρερμηνεία τῶν ἀρχαιολογικῶν στοιχείων τοῦ μικροῦ χώρου 8α (πίν. 24α - β). Τὸ πλακόστρωτον εἶναι ἐνιαῖον (αὐλή - δωμ. 8α - 8) ἄνευ σημείων συμπληρώσεως. Ὁ Σίνος ὁμιλεῖ περὶ συμπληρώσεως τοῦ πλακοστρώτου εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ δ. 8α. Εἰς τὴν πραγματικότητά ἔχομεν ἐδῶ λείψανα τοιχαρίου, ἴσως πεζουλιοῦ, καὶ μερικάς «πλάκας» ἐκ σιμέντου, ἔργον τῆς Ἀναστηλώσεως. Ἡ ἀπόδοσις τῶν λειψάνων εἰς τὸ σχέδιον Σίνου εἶναι ἐσφαλμένη. Εἰς τὸ ἰδικόν μου σχέδιον 1973 (σχ. IX) δὲν ἐσημειώθησαν αἱ ἐκ σιμέντου πλάκες τῆς Ἀναστηλώσεως.

Ἐπὶ τῆς ἀνωτέρω ἐσφαλμένης παρατηρήσεως περὶ συμπληρώσεως τοῦ πλακοστρώτου (ὁ ἴδιος δὲν διευκρινίζει ἐὰν ἐννοῇ ἀρχαίαν ἢ σύγχρονον συμπλήρωσιν, ἀλλ' εἰς τὸ σχέδιόν του — σχ. VIII — τὸ σύνολον τοῦ δ. 8α παρίσταται ἀρχαῖον), στηρίζει ὁ Σίνος, ἂν καὶ διερωτᾶται περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς παρατηρήσεώς του, τὴν γνώμην ὅτι «εἰς αὐτὴν τὴν περιοχὴν ἦτο ἀρχικῶς τὸ ὅριον τῆς πλακοστρώσεως τῆς αὐλῆς [καὶ ὅτι τὸ ὅριον τοῦτο εἶχε τοξοειδῆ ἀπόληξιν]» («segmentförmigen Umriss»).

Ἡ ἀνωτέρω γνώμη τοῦ Σίνου εἶναι πλήρως ἀστήρικτος, ὅπως δεικνύει ἡ ἀκριβὴς ἀπόδοσις τῶν λειψάνων τοῦ πλακοστρώτου εἰς τὰ δωμάτια 8α, 8 καὶ 9 εἰς τὸ σχέδιον 1973 (σχ. IX). Αἱ διασωθεῖσαι *in situ* πλάκες κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου ὀρίου τοῦ δ. 9 (πίν. 16 - 17) δεικνύουν ὅτι τὸ πλακόστρωτον ἐξετείνετο πρὸς Ἀνατολάς, ἴσως πολὺ πέραν τῆς ὑπὸ τοῦ Σίνου ὑποτεθείσης τοξοειδοῦς ἀπολήξεως. Ἐξ ἄλλου τὸ πλακόστρωτον δὲν ἦτο ἀνεξάρτητος κατασκευή, ἀλλ' ἡ αὐλή ἐνὸς κτηρίου. Ἐὰν δεχθῶμεν τοξοειδῆ ἀπόληξιν διὰ τὸ πλακόστρωτον, πρέπει, κατ' ἀνάγκην, νὰ δεχθῶμεν καὶ τὴν ὑπαρξίν κτηρίου μὲ περιέργους καμπυλότητας, πρᾶγμα ἀδύνατον. Πῶς πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἀπόληξιν τοῦ πλακοστρώτου δεικνύει καλῶς ἡ κανονικὴ εὐθύγραμμος ἀπόληξις τοῦ πλακοστρώτου 4α (πίν. 26α), τὸ ὅποιον

δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι τμῆμα τῆς ἀρχικῆς μεγάλης αὐλῆς. Εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀρχαιολογικῶν καταλοίπων δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν τὴν πραγματικὴν λειτουργίαν διὰ τὴν ὁποίαν ἐδημιουργήθη ἕκαστον ἀντικείμενον ἢ κτίσμα. Ἡ λειτουργία ἐνὸς πλακοστρώτου δὲν εἶναι μόνον αἰσθητικὴ (μνημειακὴ κατασκευὴ), ἢ χρηστικὴ (τόπος διαφόρων δραστηριοτήτων, ἐργασία, τελετουργίαι, ἀναψυχή), ἀλλὰ καὶ καθαυτὸ τεκτονικὴ, προστατευτικὴ τοῦ κτηρίου εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει. Τὸ πλακόστρωτον βοηθεῖ εἰς τὴν ταχεῖαν ἀπομάκρυνσιν τῶν ὑδάτων καὶ ἐπομένως εἰς τὴν ἀποφυγὴν διαποτίσεως τῶν θεμελίων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἔθετεν ἐν κινδύνῳ τὴν εὐστάθειαν τοῦ κτηρίου. Εἶναι ἐπομένως φανερόν ὅτι τὸ πλακόστρωτον πρέπει νὰ ἀρχίζει εἰς τὴν ρίζαν τῶν τοίχων τοῦ κτηρίου εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει καὶ τοῦτο ἀκριβῶς συμβαίνει εἰς τὸ πλακόστρωτον 4α, τοῦ ὁποῖου τὸ ἀνατολικὸν εὐθύγραμμον ὄριον εὐρίσκεται ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον τῶν δ. 3 - 3α.

Δωμάτια 9 καὶ 8, ἀνατολικὸν τμῆμα (XI, σ. 9)

28. Τὸ δωμάτιον XI τοῦ Σίνου εἶναι ἀνύπαρκτον, διότι εἶναι φανερόν ὅτι ὁ μεσότοιχος τῶν δωματίων 8 καὶ 9 συνεχίζεται μέχρι τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ὅπως ἐξ ἄλλου δέχεται καὶ ὁ ἴδιος (σ. 9, πρβ. καὶ τὰ σχέδια αὐτόθι εἰκ. 36). Εἰς τὰ σχέδια Seager 1904 καὶ 1908 (σχ. IV - V) εἶναι σαφὴς ἡ διάκρισις καὶ τῶν δωματίων καὶ τῶν περιόδων¹, ὥστε εἶναι ἀπορίας ἄξιον διατὶ ὁ Σίνος ἐπιμένει, μετὰ ἀπὸ 70 ἔτη ταλαιπωρίας τῶν ἐρειπίων, εἰς τὴν δημιουργίαν δωματίων διὰ τῆς χρήσεως τοίχων ἀνηκόντων εἰς διαφόρους περιόδους καὶ εἰς πλήρως ἄσχετα μεταξὺ των κτήρια.

29. Οὐδὲν στοιχεῖον ὑπάρχει ὅτι τὸ χαμηλότερον τῶν ἀρχαιοτέρων λοξῶν θεμελίων εἰς τὸ ΝΑ τμῆμα τοῦ δ. 9 (=N τοῦ XI) εἶναι «ἀρχαιότερον θεμέλιον» ὅπως πιστεύει ὁ Σίνος (ἐννοεῖ ἀρχαιότερον τοῦ ὑπερκειμένου ΝΔ τοίχου τῶν χώρων II καὶ III τῆς Νοτίου Οἰκίας). Πρόκειται μᾶλλον περὶ λιθορριπῆς θεμελιώσεως ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐκτίσθη ὁ τοῖχος τοῦ ἀρχαιοτέρου κτηρίου ὑπὸ τὴν πλακόστρωσιν τῆς μεγάλης αὐλῆς. Ὀλίγαι πλάκες σώζονται ἀκόμη *in situ* ἐπὶ τῶν λειψάνων τοῦ τοίχου (πίν. 16β, 17α - β καὶ σχέδια IX, XI).

1. Εἰς τὸ σχέδιον 1904 (σχ. IV) ὁ μεσότοιχος τῶν δ. 8 καὶ 9 παρίσταται συνεχῆς· εἰς τὸ σχέδιον 1908 ὑπάρχει διακοπὴ εἰς ἓν τμῆμα του, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν διαγράμμισιν, ἐνῶ σημειοῦνται αἱ πλευρικαὶ γραμμαῖαι, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων «Herr Sejk», ὁ ὁποῖος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐσχεδίασε τὸ σχέδιον 1908 (πρβ. Vasiliki-Report 1908, σ. 49 ἀριστερὰ καὶ ἀνωτέρω σ. 21 - 22), εὔρε τὸν τοῖχον κατεστραμμένον ἐν μέρει, μᾶλλον ὑπὸ τοῦ Seager, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπροχώρησε τὴν ἀνασκαφὴν εἰς ἀρκετὸν βάθος, 40 - 70 ἐκ., ὑπὸ τὰ θεμέλια τῆς Μεγάλης Οἰκίας πρὸς ἐρευναν τῶν ἀρχαιοτέρων καταλοίπων.

30. Τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ δ. 9 δὲν σώζεται¹, ἀλλ' εἰς τὰ σχέδια 1904 καὶ 1908 παρίσταται οὗτος κανονικῶς συνεχιζόμενος καὶ μὲ ἀνοιγμα θύρας πρὸς τὸ δωμάτιον 11 (ἡ θύρα ὑπάρχει μόνον εἰς τὸ σχέδιον 1908). Ἡ ἐπιτόπιος μελέτη δίδει τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸ σχέδιον 1973 εἰκόνα: σώζεται τμήμα τοίχου ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐρειπίων τῆς Νοτίου Οἰκίας, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ βόρειος ἀπόληξις τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ δ. 11 καὶ συγχρόνως ἡ δυτικὴ «παραστάς» τῆς θύρας ἀπὸ τοῦ δ. 9 εἰς τὸ δ. 11. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ N τοῖχος τοῦ δ. 9 εἶναι με σ ὅ τ ο ι χ ο ς, ὅπως δεικνύουν: α) τὸ μικρὸν πᾶχος αὐτοῦ καὶ β) τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Δ 9 δὲν σταματᾷ εἰς τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ δ. 9 ἀλλὰ συνεχίζεται πρὸς N (πρβ. σχέδιον 1973, ὅπου σημειοῦται ἡ σωζομένη ἐναρξίς τῆς συνεχείας καὶ σχέδιον 1908, ὅπου σημειοῦται ἕτερον σωζόμενον τμήμα ἐπὶ τοῦ Δ 20), σημαίνει ὅτι ἡ θύρα τοῦ δ. 9 δὲν εἶναι ἐξώθυρα ἀλλὰ θύρα ἐπικοινωνίας δωματίων τοῦ αὐτοῦ κτηρίου.

Τὰ ἀνωτέρω σημαίνουν ὅτι νοτίως τοῦ δ. 9 ὑπάρχουν δωμάτια ἀνήκοντα ὀργανικῶς εἰς τὴν Δυτικὴν Οἰκίαν (δ. 20, 10, 11, ἰδὲ σχέδια 1904 καὶ 1908). Ἐχομεν ἐπομένως σοβαρὰς ἐνδείξεις ὅτι ἡ περίοδος III B τοῦ Seager ταυτίζεται πρὸς τὴν περίοδον III A καὶ ἐπομένως ὀρθότερον εἶναι ἐν προκειμένῳ τὸ σχέδιον 1904, ὅπου δὲν ὑπάρχει διαφοροποίησις τῶν δύο τούτων περιόδων ὅπως εἰς τὸ σχέδιον 1908. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ δ. 8, 9 καὶ ἅπαντα τὰ νοτίως αὐτῶν εὐρισκόμενα δὲν συμπεριελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Seager εἰς τὴν τελικὴν διατύπωσιν τοῦ σχεδίου τῆς Μεγάλης Οἰκίας (σχέδιον 1906), δὲν δύναται νὰ ἀνατρέψῃ τὸ ἀνωτέρω συμπέρασμα: ἡ προηγηθεῖσα ἀνωτέρω ἀνάλυσις ἔδειξεν ὅτι ἅπαντα τὰ ἐξετασθέντα δωμάτια (πλὴν βεβαίως τῆς ἀρχαιοτέρας Νοτίου Οἰκίας) εἶναι σύγχρονα μετὰ τῶν, ἡ δὲ ἀξιοπιστία τοῦ σχεδίου 1906 δὲν εἶναι μεγάλη ὅπως ἔδειξεν ἡ σχετικὴ ἀνάλυσις ἀνωτέρω (σ. 35 - 39).

Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν δ. 20, 10, 11 καὶ νοτιώτερον φαίνεται ὅτι ὑπάρχουν ἄσκαφα ὑπὸ τοῦ Seager τμήματα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἐρευνηθοῦν ἀνασκαφικῶς².

30α. Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Σίνου (σ. 9 - 11) ὅτι αἱ δύο πλάκες, αἱ ὁποῖαι ἐξέχουν

1. Ὁ Σίνος, προφανῶς ἕνεκα συγχύσεως εἰς τὰς σημειώσεις του ἢ παραλείψεως ἐλέγχου τοῦ κειμένου του ἐπὶ τόπου γράφει (σ. 9): «auf der neueren schrägen Wand (ἐννοεῖ τὸν ΝΔ τοῖχον τῆς Νοτίου Οἰκίας) wird der Aufbau der äussersten Südwand von II im Raum XI bis zu der Südwestecke des Raumes XII fortgesetzt (Abb. 13)», ἀλλ' οὔτε ὁ τοῖχος συνεχίζεται οὔτε ἡ εἰκὼν εἰς τὴν ὁποίαν παραπέμπει παριστᾷ τὸν τοῖχον τοῦτον (N 9), ἀλλὰ τὸν ἀνατολικὸν τῶν δωματίων 8 καὶ 9 (ἰδὲ σχ. VII, IX καὶ πίν. 16β - 17α).

2. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο μᾶς ὁδηγεῖ ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ σημερινὴ εἰκὼν τῆς ἐπιχώσεως πλησίον τῆς θύρας τῶν δ. 9 - 11, ἡ ὁποία φαίνεται ἄθικτος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ πεῖρα μας ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος, ὅπου εὗρομεν ἄσκαφα τμήματα εἰς περιοχὴν ἡ ὁποία ἐφέρετο ὡς ἀνεσκαμμένη εἰς τὸ σχέδιον 1906 τοῦ Seager.

ὕπὸ τὴν θεμελίωσιν τῆς ΒΑ γωνίας τοῦ δ. 9 (πίν. 18α - β, 19α) ἔχουν «μεγάλην ὁμοιότητα» πρὸς τὰς πλάκας τῆς μεγάλης αὐλῆς οὐδὲν ἔχει νόημα, δεδομένης τῆς μεγάλης ποικιλίας ὑλικοῦ καὶ μεγέθους τῶν πλακῶν τῆς αὐλῆς. Εἶναι ἐντούτοις πιθανόν (πρᾶγμα μὴ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Σίνου) αἱ δύο αὐταὶ πλάκες νὰ εἶναι ὑπόλειμμα τῆς ἀρχικῆς πρὸς Ἀνατολὰς προεκτάσεως τῆς μεγάλης αὐλῆς εὐρισκόμεναι ἀκόμη *in situ*.

Δωμάτια 7, 14 (XIII, XII, σ. 11)

Λείψανα ἀπὸ ἀστράκι (Δυτικὴ Οἰκία)

31. Ὁ τοῖχος μεταξὺ τῶν δ. 7 καὶ 14 δὲν εἶναι κατεστραμμένος, ὅπως γράφει ὁ Σίνος, ἀλλ' ἀντιθέτως σώζεται πολὺ καλὰ, εἰς τὸ ἀνατολικόν του μάλιστα τμήμα διασώζει καὶ τμήμα τῆς πηλίνης ἀνωδομῆς του, ὅπως πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ σημαντικὸν ὑπόλειμμα ἀστρακιοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁρατὸν ἐνταῦθα (πίν. 21β). Τὸ ἀστράκι συνεχίζεται καὶ εἰς τὴν συμβολήν (σταυρὸν) τῶν τοίχων τῶν δωματίων 7, 14, 14α, 7α. Πρόκειται περὶ σημαντικοῦ οἰκοδομικοῦ στοιχείου, τὸ ὁποῖον ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν παρουσίαν λειψάνων πηλίνης ἀνωδομῆς καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς Δυτικῆς Οἰκίας (ὕπὸ τὴν μορφήν ἀστρακιοῦ ἰδὲ σχέδιον IX, δυτικοὶ τοῖχοι δωματίων 30, 8α, 8 καὶ μεσότοιχος δ. 8 - 9), ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Δυτικὴ Οἰκία εἶχεν οἰκοδομηθῇ κατὰ τὸν αὐτὸν ὡς καὶ ἡ Ἐρυθρὰ Οἰκία τρόπον, ἥτοι μὲ χρῆσιν πηλοῦ, εἴτε ὡς συνδετικοῦ ὑλικοῦ τῶν λίθων καὶ τῆς ξυλοδεσιᾶς, εἴτε ὑπὸ τὴν μορφήν ὠμῶν πλίνθων (καὶ τὰ δύο συστήματα ὑπάρχουν εἰς τὴν Ἐρυθρὰν Οἰκίαν). Τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα εἶναι σημαντικὰ διὰ τὴν τελικὴν ἐρμηνείαν τῶν ἐρειπίων καὶ τὴν διατύπωσιν τῆς οἰκοδομικῆς ἱστορίας τῆς Μεγάλης Οἰκίας (πίν. 13α, 21β καὶ σχέδιον IX).

32. Ὁ Σίνος εἶδε μὲν τὰ λείψανα τοῦ ἀστρακιοῦ εἰς τὸν σταυρὸν τῶν δ. 7 - 14 - 7α - 14α, ἀλλὰ δὲν εἶδε τὰ ἐξ ἴσου σημαντικὰ λείψανα εἰς τὰ ἄλλα σημεῖα τῆς Δυτικῆς Οἰκίας — ἰδὲ προηγουμένην παρατήρησιν — (μερικὰ τούτων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τὰ ἴδῃ διότι ἡ Ἀναστήλωσις τὰ εἶχε καλύψει μὲ σιμεντοκονίαμα, τὸ ὁποῖον τώρα ἀποτριβόμενον τὰ καθιστᾷ φανερά, πλὴν ὅμως τὸ σημαντικὸν ὑπόλειμμα εἰς τὸν Δ 30, τὸ ὁποῖον διασώζει καὶ πρόσωπον, ἥτοι τμήμα τῆς ἐπιπέδου ἐπιφανείας του πρὸς τὸ μέρος τοῦ δωματίου, ἦτο πάντοτε ὁρατόν, πίν. 13α). Οὕτω ὁ Σίνος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι ἡ ὑπ' αὐτοῦ ὀνομασθεῖσα *Bauweise im Mörtelwerkverfahren* (πρβ. κατωτέρω, παρατήρησιν 49) ὑπῆρχε καθ' ἅπασαν τὴν Μεγάλην Οἰκίαν, ἡ δὲ καλὴ διατήρησις κονιαμάτων, πλίνθων γῆς, ἰχνῶν ξυλοδεσιᾶς εἰς ἓν μόνον τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὰς συνθήκας τῆς

καταστροφῆς (ἰσχυρὸν πῦρ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἑρυθρᾶς Οἰκίας) καὶ τὴν μετὰ ταῦτα τύχην τῶν ἑρειπίων (μεγαλύτεραι μεταγενέστεραι καταστροφαὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Δυτικῆς Οἰκίας λόγω τῆς καλλιεργείας). Δύνανται ἄρα ἤδη καὶ ἐκ προοιμίου νὰ ἀπορριφθοῦν τὰ εἰς τὴν παρουσίαν ἢ μὴ τοῦ οἰκοδομικοῦ τούτου τρόπου στηριχθέντα ὑπὸ τοῦ Σίνου συμπεράσματα, τὸ κυριώτερον τῶν ὁποίων εἶναι ἡ χρονολόγησις τῆς «τελευταίας φάσεως» τῆς Μεγάλης Οἰκίας εἰς τὴν πρώιμον μεσομινωικὴν ἐποχὴν (Σίνος, σ. 23 - 24).

N τοῖχος δ. 5 (X, σ. 11 = B XIII)

Διαφορὰ βάθους θεμελιώσεως

33. Ἡ σχετικὴ πρὸς τὸν «βόρειον τοῖχον τοῦ δ. XIII» ἀνάλυσις (δηλαδὴ τοῦ N τοίχου τοῦ δ. 5 ποὺ εἶναι συγχρόνως καὶ B τῶν δ. 8 καὶ 7) εἶναι καὶ ἐνταῦθα ἐσφαλμένη, ὅπως καὶ εἰς τὴν προηγηθεῖσαν ἀνάλυσιν τοῦ δ. 5 (Σίνος σ. 7, πρβ. παρατήρησιν 18).

Ὁ B 7 (ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ N 5) σώζεται εἰς τὸ αὐτὸ περίπου ἀπόλυτον ὕψος (ἄνω) καὶ εἰς τὴν συνέχειάν του ὡς B 8 (ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν βεβαίως ὅτι ἅπαντα τὰ τμήματά του εἶναι ἀρχαῖα καὶ ὄχι συμπληρωμένα ὑπὸ τῆς Ἀναστηλώσεως). Εἰς τὸ δ. 7 προχωρεῖ εἰς βάθος ἐνῶ εἰς τὸ δ. 8 τὸ θεμέλιον εὐρίσκεται ὑψηλότερον (σύγκρινε πίν. 18α μὲ 21β ἄνω ἀρ.). Ἡ διαφορὰ ἐπιπέδου εἰς τὴν γραμμὴν θεμελιώσεως τοῦ τοίχου τούτου εἶναι περὶ τὰ 40 ἐκ. Ὁ τοῖχος ἔχει ὅμως ἐνιαῖον κτίσιμον μιᾶς οἰκοδομικῆς φάσεως (πρβ. τὴν ἐκ τῶν ἔσω εἰκόνα πίν. 4β καὶ 25α). Ἡ ἐρμηνεία τῆς διαφορᾶς βάθους θεμελιώσεως δὲν εἶναι εὐχερὴς σήμερον, ἐφόσον δὲν ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσίν μας τὰ δεδομένα τῆς ἀνασκαφῆς. Μία πιθανὴ ἐρμηνεία εἶναι ἡ ἑξῆς: εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ δ. 8 ὁ τοῖχος δὲν ἐχρειάσθη νὰ θεμελιωθῇ βαθέως διότι προφανῶς ἐπάτησεν ἐπὶ στερεοῦ ἐδάφους, εἴτε τοῦ φυσικοῦ εἴτε τοῦ πιθανῶς ὑπάρχοντος ἐνταῦθα πλακοστρώτου τῆς ἀρχικῆς μεγάλης αὐλῆς. Ἡ προέκτασις τοῦ αὐτοῦ τοίχου πρὸς Δ, ἥτοι ὁ μεσότοιχος τῶν δ. 8α καὶ 8 πατεῖ πράγματι ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου. Νέαι μικραὶ ἔρευναι ἐπὶ τόπου ἴσως διασαφήσουν τὸ πρόβλημα¹.

1. Δὲν ἀποκλείεται τὸ πρὸς Ἀνατολὰς τμήμα τοῦ πλακοστρώτου τῆς ἀρχικῆς μεγάλης αὐλῆς νὰ εἶχε παραμείνει ἐν χρήσει ὡς δάπεδον εἰς μερικὰ δωμάτια μετὰ τὴν (ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἐπ' αὐτοῦ) οἰκοδόμησιν τῆς Δυτικῆς Οἰκίας, ὅπως ὑποδεικνύουν τὰ διασωθέντα εἰς τὰ δωμάτια 8α, 8 καὶ 9 λείψανα τοῦ πλακοστρώτου. Ὑπομνίζω ὅτι ὁ Seager εὗρεν ὅπως φαίνεται, πολλὰ πλακόστρωτα δάπεδα (Vasiliki-Report 1904, σ. 211: «Τὰ διάφορα ἐπίπεδα εἰς τὰ δωμάτια τῆς βορειοδυτικῆς συνοικίας ἦσαν πολὺ εὐδιάκριτα καὶ εἰς πολλὰς περιπτώσεις ξεχωρίζουν διότι ἔχουν πλακόστρωτον δάπεδον. . .»), τὰ ὅποια προφανῶς κατέστρεψεν ὁ ἴδιος, πρβ. ἀνωτέρω, σ. 46 - 47. Πλάκες *in situ* σώζονται ἀκόμη εἰς τὰ δωμάτια 6, 9 (πρβ. ἀνωτέρω), 7, 14, 14α, σχ. IX καὶ πίν. 18, 20, 21β, 22, 27.

34. Ἡ χρονολόγησις τῶν τοίχων τῶν δ. 14, 7, 5 εἰς διαφόρους οἰκοδομικάς φάσεις οὐδὲν ἀρχαιολογικὸν στήριγμα ἔχει. Ὁ Σίνος στηρίζεται διὰ τὴν τοιαύτην χρονολόγησιν κυρίως εἰς τὴν ὀπτικὴν ἐντύπωσιν ποὺ τοῦ προξενοῦν οἱ τοῖχοι («...die Südwand von XII ist anders als die Westwand konstruiert, aber ähnlich wie die Südwand des Raumes II...»), εἰς τὸ βάθος τῆς θεμελιώσεως καὶ εἰς τὴν ὑπαρξιν ἢ μὴ οἰκοδομικῆς συνεχείας ἀπὸ τοίχου εἰς τοῖχον. Ἀλλ' οὐδὲν τῶν ἀνωτέρω κριτηρίων δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ εἴτε ὡς ἀρχαιολογικὸν εἴτε ὡς ἀρχιτεκτονικὸν κριτήριον ἀπολύτου ἰσχύος, ὅπως ἐπανειλημμένως ἐδείχθη εἰς τὰς προηγηθείσας παρατηρήσεις. Ἡ ἐπιτόπιος μελέτη διδάσκει ὅτι ἅπαντες οἱ τοῖχοι τοῦ δ. 5 εἶναι σύγχρονοι μετὰ τῶν τῶν δ. 7 καὶ 14. Ὁ Σίνος δέχεται ὅτι ὁ A 7 εἶναι σύγχρονος πρὸς τὸν B 7, ἀλλ' ὁ δεύτερος εἶναι ὅπωςδὴποτε σύγχρονος πρὸς τὸν A 5. Ὁ A 7 πάλιν εἶναι σύγχρονος πρὸς τὸν A 14, ὅπως δεικνύει ἡ ὠραία σύνδεσις εἰς τὸν σταυρὸν ἢ διασώζουσα τὰ λείψανα τοῦ ἀστρακιοῦ (πίν. 21β, πρβ. ἀνωτέρω, παρατήρησιν 31). Ἐπομένως ἡ παρατήρησις τοῦ Σίνου ὅτι αἱ διάφοροι οἰκοδομικαὶ φάσεις φαίνονται σαφῶς εἰς τὸ σχέδιον καὶ εἰς τὴν συνεχῆ ἀλλαγὴν κατευθύνσεως τῶν ἀνατολικῶν τοίχων τῶν δωματίων 5, 7, 14 (σχ. IX καὶ πίν. 21β), δὲν εὐσταθεῖ καὶ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἄλλη ἐρμηνεία διὰ τὴν μὴ ὑποταγὴν τῶν τοίχων τούτων εἰς τὸν κανόνα τῆς εὐθυγραμμίας. Χρήσιμα στοιχεῖα σχετικῶς δύναται νὰ δώσῃ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῶν χώρων 7α καὶ 6α (ἰδὲ κυρίως πίν. 21α, 23α, 26β), οἱ ὅποιοι εἶναι μᾶλλον ἄσκαφοι (πρβ. τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῶν ἐρειπίων ἐπὶ τόπου μὲ τὸ σχέδιον Seager 1908)¹.

Περιοχὴ πλακοστρώτου 4α (XIX, σ. 11, 13)

Αἱ δύο κτηριακαὶ ἐνότητες: «Ἐρυθρὰ Οἰκία» καὶ «Δυτικὴ Οἰκία»

35. Ἡ ἀνάλυσις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων τῆς περιοχῆς τοῦ πλακοστρώτου 4α καὶ τῶν δ. 3, 3α καὶ 6 (XIX, XX, XVIII, XVII) ἀποτελεῖ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς παρερμηνείαν τῆς εἰκόνης τῶν ἐρειπίων. Πρὶν σημειώσωμεν τὰ σπουδαιότερα σφάλματα τοῦ Σίνου ὁρθὸν εἶναι νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τὸ μόνον θετικὸν σημεῖον τῆς ἐρμηνείας του, ἥτοι τὴν διάκρισιν δύο κτηριακῶν ἐνοτήτων μὲ ἐλαφρῶς διάφορον προσανατολισμόν. Τὸ σημαντικώτατον τοῦτο στοιχεῖον παρέ-

1. Σύγκρινε ἐπίσης τὰς εἰκόνας πίν. 26β καὶ SINOS, ἔ.ἀ. εἰκ. 18. Οἱ λίθοι δεξιὰ τῆς κυκλικῆς κτιστῆς βάσεως πίθου φαίνονται εἰς τὴν φωτογραφίαν Σίνου ὡς ὑπόλειμμα τοίχου *in situ*, ἐνῶ εἰς τὴν ἰδικήν μας ἔχουν διαλυθῇ. Τὸ σημεῖον τοῦτο δὲν ἠρευνήθη ἀκόμη ἀνασκαφικῶς ὑφ' ἡμῶν.

μεινεν ἐν τούτοις ἀνεκμετάλλευτον, διότι ὁ Σίνος δὲν ἀντελήφθη ὅτι ἔχομεν εἰς τὴν πραγματικότητα δύο διακεκριμένα ἀλλήλων κτήρια. Τὰ κτήριά ταῦτα ὀνομάζομεν ἀντιστοιχῶς Δυτικὴν καὶ Ἑρυθρὰν Οἰκίαν (ἰδὲ σχέδιον 1973).

Ἡ ἰδική μου ὑπόθεσις εἶναι ὅτι ἡ Ἑρυθρὰ Οἰκία, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνήκει καὶ ἡ Ἀνατολικὴ Πτέρυξ καὶ ἡ μεγάλη αὐλὴ, εἶναι ἀρχαιότερα τῆς Δυτικῆς, οἰκοδομηθεῖσα μὲ ἐνιαῖον μελετημένον σχέδιον εἰς τὸ εὐνοϊκώτερον πρὸς οἰκοδόμησιν μεγάλης οἰκίας σημεῖον τοῦ Κεφαλιοῦ. Ἡ Δυτικὴ Οἰκία εἶναι εἴτε μεταγενεστέρα προσθήκη εἴτε, τὸ πιθανώτερον, νεωτέρα ἀνεξάρτητος οἰκία, ἡ ὁποία θὰ ἀνῆκεν εἰς πρόσωπον συγγενικὸν τοῦ ἰδιοκτῆτου τῆς Ἑρυθρᾶς Οἰκίας (υἱός;), ὅπως ἴσως ὑποδεικνύει καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς μεγάλης αὐλῆς πρὸς οἰκοδόμησιν τῆς νέας οἰκίας. Αἱ δύο οἰκίαι ἔζησαν παραλλήλως εἰς τὸ ἐξῆς καὶ κατεστράφησαν τὴν αὐτὴν στιγμὴν.

Αἱ ἀκολουθοῦσαι παρατηρήσεις (καὶ αἱ προηγηθεῖσαι) ἀποτελοῦν μίαν πρώτην θεμελίωσιν τῆς ἀνωτέρω ὑποθέσεως, τῆς ὁποίας ὁ τελικὸς ἔλεγχος θὰ ἐπιχειρηθῇ εἰς τὸν τελευταῖον τόμον τῆς παρούσης δημοσιεύσεως.

Πλακόστρωτον 4α, δωμάτια 3-3α, χώρος 6α (XIX, XX, XVIII, XVII δυτ. τμήμα, σ. 11, 13)

36. Τὸ πλακόστρωτον 4α δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ πλάκας ὁμοίας πρὸς τὰς πλάκας τῆς μεγάλης δυτικῆς αὐλῆς ἀλλὰ κάπως καλυτέρας ἐπιλογῆς, ἂν καὶ εἰς τὸ ὕλικὸν ὑπάρχει ἡ αὐτὴ ποικιλία (πίν. 25 - 27, 28α). Ἡ κατασκευὴ ἐνταῦθα εἶναι ὅπωςδῆποτε πλέον φροντισμένη, ἢ χρῆσις ἐνδιαμέσων μικρῶν λίθων πλέον συντηρητικῇ. Ὡς κατασκευὴ τὸ πλακόστρωτον 4α φαίνεται περισσότερον ἐξειλιγμένον τοῦ πλακοστρώτου τῆς μεγάλης αὐλῆς, τὸ ὁποῖον πάλιν εἶναι σαφῶς περισσότερον ἐξειλιγμένον τοῦ πλακοστρώτου-λιθοστρώτου τῆς Βορείου Οἰκίας. Τελευταῖον εἰς τὴν σειρὰν ἔρχεται τὸ βαθμιδωτὸν πλακόστρωτον τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος, ὅπου ἐχρησιμοποιήθησαν πολὺ μεγαλύτεραι πλάκες.

Ἡ ἀνωτέρω παρατήρησις ὡς πρὸς τὴν διαφορὰν εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ πλακοστρώτου 4α ἐν σχέσει πρὸς τὸ πλακόστρωτον τῆς μεγάλης αὐλῆς, δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείσῃ τὴν πιθανότητα τὰ δύο ταῦτα πλακόστρωτα νὰ ἀπετέλουν ἀρχικῶς τμήματα τῆς αὐτῆς μεγάλης αὐλῆς, ἡ ὁποία θὰ ἀνῆκεν εἰς τὴν Ἑρυθρὰν Οἰκίαν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἢ κάπως καλυτέρα κατασκευὴ τοῦ πλακοστρώτου 4α αἰτιολογεῖται ἐκ τοῦ ὅτι τοῦτο εὕρισκετο ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ κτήριο.

37. Εἰς οὐδεμίαν πλάκα τοῦ 4α ὑπάρχει μοχλοβόθριον (Türangelloch). Ὁ Σίνος ἐξέλαβεν ὡς μοχλοβόθριον μίαν συνήθη φυσικὴν ὀπὴν τοῦ λίθου (ἢ ὁποία εἶναι μάλιστα ἁλοξὴ ὡς πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς πλακός!). Τοιαῦται ὁπαὶ εἶναι λίαν συ-

νήθεις εἰς τοὺς ἀσβεστολίθους τῆς Κρήτης (διακρίνεται εἰς τὴν λευκὴν πλάκα τῶν πιν. 26α καὶ 28α).

38. Ἡ ἀναζήτησις οἰκοδομικῶν φάσεων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ πλακοστρώτου 4α γίνεται ὑπὸ τοῦ Σίνου μὲ τὸν συνήθη τρόπον του, δηλαδὴ ἄνευ προσπαθείας διαχωρισμοῦ ἀρχαίων καὶ ἀνεστηλωμένων τμημάτων καὶ μὲ ἀδικαιολόγητον ἐπιμονὴν εἰς τὸν τρόπον συνδέσεως ἢ ἐπαφῆς τῶν τοίχων, ἄνευ παραλλήλου προσπαθείας νὰ κατανοηθῇ ὁ τρόπος ἐργασίας τῶν παλαιῶν μαστόρων. Πρέπει νὰ τονίσωμεν ἐνταῦθα τὸ γεγονός ὅτι ἡ περιοχὴ τοῦ πλακοστρώτου 4α, μολονότι δὲν παρουσιάζει στρωματογραφικὴν διαδοχὴν οἰκοδομικῶν περιόδων, ὅπως ἡ περιοχὴ τῶν δ. 8α, 8, 9, διασώζει ἐντούτοις σημαντικὰ στοιχεῖα δυνάμενα νὰ βοηθήσουν (ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν δ. 8α, 8, 9 καὶ μὲ τὴν βοήθειαν συμπληρωματικῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν) εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς οἰκοδομικῆς ἱστορίας τῆς Μεγάλης Οἰκίας. Τὰ κύρια στοιχεῖα εἶναι:

α) Τὸ πλακόστρωτον 4α ἔχει εὐθύγραμμον ἀπόληξιν (ἢ μᾶλλον «ἀρχήν») εἰς τὸ ἀνατολικόν του ἄκρον, ὅπου ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῶν δ. 3 - 3α (πίν. 26α). Ἐπομένως πλακόστρωτον καὶ τοῖχος εἶναι σύγχρονα, ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ κτήριο.

β) Ὅλοι οἱ τοῖχοι τῶν δ. 3 - 3α εἶναι σύγχρονοι μεταξύ των, ὅπως διδάσκει ἡ ἐπὶ τόπου παρατήρησις. Οἱ τοῖχοι αὗτοι δὲν παρουσιάζουν «οἰκοδομικὰς φάσεις» ἀλλ' ἀπλῶς διαφέρουν εἰς τὸν βαθμὸν διατηρήσεως τῆς ἀρχικῆς μορφῆς των (ὅπως συμβαίνει εἰς τοὺς τοίχους κάθε ἀρχαίου κτίσματος) καὶ εἰς τὸν βαθμὸν ποὺ ἔχουν συντηρηθῇ-ἀναστηλωθῇ.

γ) Ἡ ἀνωτέρω παρατήρησις σημαίνει ὅτι ἡ περιοχὴ τοῦ πλακοστρώτου 4α καὶ τῶν δωματίων 3, 3α, 6 εἶναι ὁργανικὸν τμῆμα τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας, καθόσον εἰς τοὺς τοίχους καὶ τῶν τριῶν δωματίων σώζονται σημαντικὰ τμήματα πηλίνων σοβάδων ἐν μέρει μὲ ἐρυθρὰ πρόσωπα.

δ) Οἱ ἀνατολικοὶ τοῖχοι τῶν δ. 4 καὶ 5, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ἀνατολικὴν ἀπόληξιν τῆς Δυτικῆς Οἰκίας, πατοῦν ἐν μέρει ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου 4α (πίν. 25α - β, 26α - β, 27α). Ἐχομεν ἐδῶ μίαν ἰσχυρὰν ἔνδειξιν ὅτι ἡ Δυτικὴ Οἰκία εἶναι νεωτέρα τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας. Ἐπίσης, δεδομένου ὅτι ἡ ἀπόστασις μεταξύ τοῦ πλακοστρώτου τοῦ δ. 8α καὶ τοῦ πλακοστρώτου τοῦ χώρου 6α (ἰδὲ εὐθὺς κατωτέρω: ε) εἶναι μόνον 7.50 μέτρα, ἡ αὐτὴ δὲ ἀπόστασις χωρίζει τὸ πλακόστρωτον εἰς τὸν χῶρον 6α ἀπὸ τὰς σωζομένας ἀκόμη *in situ* πλάκας τοῦ ἀρχικοῦ πλακοστρώτου ἐπὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου τοίχου μεταξύ τῶν δ. 9 καὶ 10, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς σχεδὸν ἀσφαλὴς ἡ ἀνωτέρω (σ. 85 - 86) διατυπωθεῖσα ὑπόθεσίς μας ὅτι τὸ πλακόστρωτον 4α εἶναι τμῆμα τῆς ἀρχικῆς μεγάλης αὐλῆς, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι κατελάμ-

βανεν, εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς μορφῆς, τὸ σύνολον τοῦ χώρου, ὅπου βραδύτερον ἐκτίσθη ἡ Δυτικὴ Οἰκία.

ε) Τὸ πλακόστρωτον 4α συνεχίζεται πρὸς Ν εἰς τὴν «πλατφόρμαν» 6α ὑπὸ τὸν ἐνδιάμεσον «τοῖχον». Μερικαὶ πλάκες σώζονται εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ χώρου 6α (πίν. 26β, 27α-β).

ς') Παραλλήλως πρὸς τὸ πλακόστρωτον 4α συνεχίζεται πρὸς Ν καὶ ὁ τοῖχος, ὁ ὁποῖος τὸ ὀρίζει εἰς τὴν ἀνατολικὴν του πλευράν. Ὁ τοῖχος αὐτὸς εἰς τὴν συνέχειάν του ἀποτελεῖ τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ δ. 6 ἔχει δὲ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν του πλευράν πρόσωπον μὲ ἐρυθρὸν κονίαμα (πίν. 27β, ὅπου ὁ δείκτης).

Ἡ ἐπικρατοῦσα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς «πλατφόρμας» σύγχυσις ὀφείλεται κατὰ τὴν γνώμην μου εἰς τὰ ἑξῆς:

1. Ὁ χώρος 6α δὲν εἶναι χώρος ἐσωτερικός, «πλατφόρμα» τοῦ δωματίου 6, ἀλλὰ μᾶλλον ἄσκαφος χώρος, ὁ ὁποῖος καταλαμβάνεται ἐν μέρει ὑπὸ τῆς συνεχείας τοῦ τοίχου Α 4α καὶ ἐν μέρει ὑπὸ τῆς συνεχείας τοῦ πλακοστρώτου 4α.

2. Τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ βορείου τοίχου τοῦ δ. 6, δηλαδὴ ὁ βόρειος τοῖχος τῆς «πλατφόρμας» 6α εἶναι δυνατόν νὰ μὴ εἶναι κἂν τοῖχος (ἂν καὶ ὡς τοῖχος ἐμφανίζεται εἰς τὰ σχέδια Seager) ἀλλὰ ὑλικὸν τῆς καταστροφῆς τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας, καθόσον ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀστράκι, τὸ ὁποῖον ἔχει συντηρηθῇ ὡς τοῖχος ὑπὸ τῆς Ἀναστηλώσεως (πίν. 26β, 27α).

Ὅριστικὴν λύσιν εἰς τὰ ἀνωτέρω προβλήματα θὰ δώσῃ ἴσως νέα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τοὺς χώρους 6α καὶ 7α (πρβ. καὶ σ. 90 σημ. 1).

Ἐπίπεδον δαπέδων (ἰδὲ καὶ παρατήρησιν 15)

39. Τὸ ἐπίπεδον τοῦ πλακοστρώτου 4α ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ ἐπίπεδον τοῦ σωζομένου κατωφλίου τῆς θύρας ἀπὸ τοῦ δ. 3α εἰς τὸ δ. 6 (πίν. 28α-β, 29α-β) καθὼς καὶ πρὸς τὸ ἐπίπεδον, ὅπου ἀρχίζουν τὰ λεῖα πρόσωπα τῶν σοβάδων, ἡμποροῦν νὰ δώσουν ἐνδείξεις περὶ τοῦ πραγματικοῦ ἐπιπέδου τῶν δαπέδων, τὰ ὅποια κατὰ κανόνα ἔχουν καταστραφῇ ὑπὸ τοῦ Seager (πρβ. ἀνωτέρω παρατηρήσεις 15, 33 καὶ σ. 89 σημ. 1). Αἱ οἰκοδομικαὶ φάσεις, τὰς ὁποίας διακρίνει ὁ Σίνος (σ. 11) εἶναι ἄνευ ἀντικρύσματος εἰς τὸ ἀρχαιολογικὸν ὑλικόν, ἥτοι τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῶν ἐρείπων, ὅπου διακρίνεται μία καὶ μόνη οἰκοδομικὴ φάσις εἰς τὰ δωμάτια τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας. Τὰ ἀρχικὰ δάπεδα τῶν διαφόρων δωματίων θὰ εὑρίσκοντο εἰς ἐπίπεδον διάφορον ἀπὸ δωματίου εἰς δωμάτιον, ὅπως ἐπιβάλλει ἡ κατηφορικὴ μορφή τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐθεμελιώθησαν. Ἡ ἀνισότης αὕτη τῶν ἐπιπέδων θὰ ἐξισοῦτο ἢ θὰ ἐμειοῦτο αἰσθητῶς εἰς τὸν πρῶτον ὄροφον. Τὰ κατώτερα μέρη τῶν τοίχων δὲν ἔχουν πούθενά λείψανα πηλίνων σο-

βάδων και τοῦτο σημαίνει, ὅπως πιστεύω, ὅτι εὐρίσκοντο ὑπὸ τὸ ἐπίπεδον τῶν δαπέδων, ἐντὸς τοῦ «στρώματος θεμελιώσεως» καὶ ἀπετέλουν τὸν «σκελετὸν θεμελιώσεως» (πρβ. ἀνωτέρω, παρατηρήσεις 14 - 15 καὶ ἐπομένην παρατήρησιν 40).

Ὁ ἴδιος ὁ Seager θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀρχὴ τῶν κονιαμάτων τῶν τοίχων — εὐρισκόμενα προφανῶς εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν «πηλίνων δαπέδων» — (νοοῦνται μᾶλλον δάπεδα ἐκ κτυπητῆς γῆς) ὑποδεικνύει τὸ ἐπίπεδον τῶν δαπέδων τῶν δωματίων. Τοῦτο σημαίνει ὅτι καὶ ὁ Seager τὰ μὴ φέροντα κονιάματα κατώτερα μέρη τῶν τοίχων τὰ ἐθεώρει εὐρισκόμενα ὑπὸ τὸ ἐπίπεδον τῶν δαπέδων (ἀνωτέρω σ. 46).

Δωμάτιον 6 (XVII, σ. 13)

40. Ἡ θεωρία τοῦ Σίνου ὅτι τὸ δ. 6 (XVII) ἦτο φωταγωγός, τὴν ὁποίαν στηρίζει: α) εἰς τὴν ὑπαρξιν τῆς «πλατφόρμας» βα, β) εἰς τὴν σταθερὰν λιθίνην βάσιν μικροῦ πίθου καὶ γ) εἰς τὴν ὑπαρξιν ἀνοίγματος εἰς ὕψος ἑνὸς μέτρου σχεδὸν πρὸς τὸ δ. 13, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει «παράθυρον», δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους:

α. Ὁ χῶρος βα («πλατφόρμα») εἶναι ἀπίθανον, ὅπως εἶδομεν ἀνωτέρω, νὰ ἀποτελῇ τμῆμα τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ δ. 6.

β. Καὶ οἱ τέσσαρες (ὄχι μόνον οἱ τρεῖς, ὅπως γράφει ὁ Σίνος) τοῖχοι τοῦ δ. 6 ἔχουν σοβάδες ἀπὸ πηλὸν μὲ ἐρυθρὰ πρόσωπα («Mörtelwerk») (πίν. 26β, 27β, 29α, 31α - β). Ὁ Σίνος δὲν ἀντελήφθη ὅτι ὁ τοῖχος ὁ ὁποῖος ὑποτίθεται ὅτι στηρίζει τὴν «πλατφόρμα» εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ δ. 6. Πιστεύω, ἂν καὶ τοῦτο δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ πρὸς τὸ παρόν, ὅτι πῆλινα κονιάματα μὲ λείας ἐρυθράς ἐπιφανείας ἐχρησιμοποιοῦντο πιθανώτατα μόνον εἰς ἐσωτερικοὺς χώρους, ὅπου καὶ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ διατηρηθοῦν ἐπὶ μακρόν, ἐνῶ εἰς τοὺς ἐκτεθειμένους ἐξωτερικοὺς τοίχους θὰ κατεστρέφοντο συντόμως ὑπὸ τῶν βροχῶν (ἃς μὴ λησμονῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ κοινοῦ ἀνόπτου πηλοῦ).

41. Εἰς τὸν τοῖχον N 6 (πίν. 31β, δεξιὰ) δὲν ὑπάρχει ἀρχαιότερον θεμέλιον οὔτε εἰς τοὺς γειτονικοὺς τοίχους τοὺς ὁποίους σημειώνει ὁ Σίνος (σ. 13). Ἀπλῶς τὰ κόκκινα κονιάματα ἀρχίζουν ὑψηλότερον ἀπὸ τὰ σημερινὰ δάπεδα, τὰ ὁποῖα ὅπως ἐτονίσθη πλειστάκις ἀνωτέρω, εὐρίσκονται εἰς ἐπίπεδον χαμηλότερον τοῦ ἐπιπέδου τῶν ἀρχαίων δαπέδων. Τὰ λίθινα κάτω μέρη τῶν τοίχων, τὰ ὁποῖα εἶναι σήμερον ὁρατά, εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφήν τοῦ κτηρίου εὐρίσκοντο βυθισμένα ἐντὸς τοῦ «στρώματος θεμελιώσεως» ὑπὸ τὰ δάπεδα καὶ ἀπετέλουν τὸν «σκελετὸν θεμελιώσεως».

Τὸ ἀρχικὸν ἐπίπεδον τοῦ δαπέδου τοῦ δ. 6 ἦτο μᾶλλον περὶ τὰ 0.50 μ. ὑψηλότερον τοῦ σημερινοῦ, δηλαδή εἰς τὸ ὕψος τῆς «πλατφόρμας» (=τοῦ πλα-

κοστρώτου 4α) και κάπως χαμηλότερον ἀπὸ τὸ *in situ* λίθινον κατώφλιον τῆς θύρας πρὸς τὸ δ. 3α (πρβ. ἀνωτέρω, παρατήρησιν 39). Ἐπομένως τὰ λείψανα πλακοστρώτου καὶ ἡ κτιστὴ λιθίνη κυκλικὴ βάσις ἀγγείου εἰς τὸ δ. 6, εὐρισκόμενα εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ σημερινοῦ δαπέδου, εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα λείψανα ἀρχαιότερα τῆς Ἑρυθρᾶς Οἰκίας, ἴσως σύγχρονα τῆς πρωιμωτέρας Νοτίου Οἰκίας.

Ἡ ὑποτιθεμένη ὑπὸ τοῦ Σίνου (σ. 13) κλιμαξ με δύο βαθμίδας, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ εἰς τὴν «πλατφόρμαν» 6α (εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ Δ 6) εἶναι μᾶλλον ἄσκαφον ὑλικὸν ὃ δὲ μικρὸς λίθος με κοιλότητα, ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὑποδοχὴ μοχλοῦ θύρας (ἰδὲ σχέδιον 1973), δὲν εἶναι βέβαιον ἐὰν εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀρχικὴν του θέσιν. Ὁ λίθος οὗτος καὶ ὀλίγοι λίθοι τῆς κλίμακος εἶχον στερεωθῇ ἐπιπολαίως ὑπὸ τῆς Ἀναστηλώσεως, ἀλλ' ἤδη διελύθησαν, δεῖγμα καὶ τοῦτο ὅτι δὲν ἐπάτουν ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς των θέσεως (πρβ. σ. 90 σημ. 1).

Δωμάτια 6 καὶ 13 (XVII, XXIII, σ. 13)

Κατώφλια, θύραι, ἐπίπεδα δαπέδων

42. Τὸ «παράθυρον» εἰς τὸ Ν ἄκρον τοῦ Α 6 (πίν. 31α-β, 22, 23α), διὰ τοῦ ὁποίου ἐπικοινωνοῦν τὰ δωμάτια 6 καὶ 13, εὐρίσκεται εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον κατὰ 15 ἐκ. περίπου ἀπὸ τὸ κατώφλιον τῆς θύρας πρὸς τὸ δ. 3α καὶ εἰς τὸ αὐτὸ περίπου ἐπίπεδον με τὴν πλάκα εἰς τὸ Ν ὅριον τοῦ χώρου 6α (με δικτυωτὴν διαγράμμισιν εἰς τὸ σχέδιον 1973), ἡ ὁποία εἶναι ἴσως κατώφλιον *in situ* (πίν. 23β, 25β). Ὁμοιον πιθανὸν κατώφλιον *in situ* δυνατόν νὰ εἶναι καὶ ὁ ἐπίπεδος λίθος εἰς τὸ Ν ἄκρον τοῦ Δ 7, εἰς τὸ αὐτὸ περίπου ἐπίπεδον (σχ. IX, πίν. 25β ἄνω δεξιά). Τὰ πιθανὰ κατώφλια *in situ* καὶ γενικῶς τὰ λείψανα ἀνοιγμάτων ἀπὸ δωματίου εἰς δωμάτιον εἶναι σημαντικὰ στοιχεῖα ἡ μελέτη τῶν ὁποίων θὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν κατανόησιν τῶν συνδεομένων με τὴν ἀρχικὴν μορφήν τοῦ κτηρίου προβλημάτων.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Σίνου ὑποτιθεμένη «πολὺ καλὰ διατηρημένη θύρα» εἰς τὸ Β ἄκρον τοῦ Δ 6 πρὸς τὸ δ. 13 (εἰς τὸν αὐτὸν τοῖχον ὅπου καὶ τὸ «παράθυρον») (πίν. 29β, 30α, 31α) δὲν εἶναι οὔτε πολὺ καλὰ διατηρημένη οὔτε κὰν ἀσφαλῆς, ἂν καὶ παρίσταται εἰς ἓν ἀπὸ τὰ τρία σχέδια Seager (1908, ὅπου ὅμως δὲν παρίσταται τὸ «παράθυρον»). Εἰς τὴν σημερινὴν εἰκόνα τῶν ἐρειπίων ἡ μόνη ἀσφαλῆς παρατήρησις εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει οἰκοδομικὴ σύνδεσις μεταξὺ τοῦ μεσοτοίχου τῶν δ. 6 - 13 καὶ τοῦ Β 6 - 13, ἀλλ' ὅτι ὁ μεσότοιχος δ. 6 - 13 ἐκτίσθη μετὰ τὸν Β 6 - 13 (ὅπως ἐξ ἄλλου καὶ μετὰ τὸν Ν 6 - 13) πρᾶγμα ἄλλωστε φυσικὸν ἐφόσον ὁ τοῖχος αὐτὸς εἶναι μεσότοιχος καὶ δὲν ἀνήκει εἰς τὸν βασικὸν σκελετὸν τοῦ κτηρίου.

Τὸ ἐπίπεδον κατωφλίου τῆς ὑποτιθεμένης θύρας πρέπει νὰ ᾔτο τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ ἐπίπεδον τοῦ δαπέδου τοῦ δ. 6 (δεδομένου, ὅπως θὰ ἴδωμεν, ὅτι τὸ δάπεδον τοῦ δ. 13 εὐρίσκεται εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον τοῦ δαπέδου τοῦ δ. 6), δηλαδὴ περίπου 30 ἐκ. χαμηλότερον τοῦ ἐπιπέδου τοῦ κατωφλίου τῆς θύρας ἀπὸ τὸ δ. 3α εἰς τὸ δ. 6 (τὸ ὅποῖον θὰ εὐρίσκεται βεβαίως εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον τοῦ δαπέδου τοῦ δ. 3α). Ἐὰν οὕτω ἔχουν τὰ πράγματα, ἔχομεν μίαν διαφορὰν περίπου 0.45 μ. μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ δαπέδου τοῦ δ. 13 (ἰδὲ κατωτέρω, παρατήρησιν 47). Τὴν αὐτὴν διαφορὰν ἔχομεν καὶ μεταξύ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ «παραθύρου» καὶ τοῦ ἀρχικοῦ δαπέδου τοῦ δ. 6. Ἡ διαφορὰ ἐπιπέδου εἰς τὰ ἀρχικὰ δάπεδα τῶν δωματίων (τοῦ δ. 6 κατὰ 0.30 μ. χαμηλότερον τοῦ δ. 3α, τοῦ δ. 13 κατὰ 0.45 μ. χαμηλότερον τοῦ δ. 6) ὀφείλεται εἰς τὴν ἰσχυρὰν κλίσιν τοῦ φυσικοῦ βράχου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχει θεμελιωθῇ ἡ Ἐρυθρὰ Οἰκία.

Ἡ διαφορὰ ἐπιπέδου τοῦ κατωφλίου τοῦ «παραθύρου» πρὸς τὸ δάπεδον τοῦ δ. 13 εἶναι 0.90 μ. Ἐὰν ἡ θύρα δ. 6 - δ. 13 ὑπῆρχε πράγματι, πρέπει νὰ σκεφθῶμεν εἰς τί ἐχρησίμευε τὸ «παράθυρον» εἰς τὸν αὐτὸν τοῖχον, ἐφόσον ἀνωτέρω ἀπεκλείσθη ἡ πιθανότης τὸ δ. 6 νὰ ᾔτο φωταγωγὸς καί, ἐπομένως, τὸ «παράθυρον» δὲν εἶναι πράγματι παράθυρον. Ἐὰν ἡ θύρα εἶναι ἀνύπαρκτος, τότε τὸ «παράθυρον» κατ' ἀνάγκην λαμβάνει τὴν θέσιν τῆς, ἀλλὰ παρουσιάζεται ἡ δυσκολία τῆς μεγάλης διαφορᾶς ἐπιπέδων, περίπου 0.45 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλιον τοῦ παραθύρου μέχρι τοῦ ἀρχικοῦ δαπέδου τοῦ δ. 6 καὶ 0.90 μ. περίπου μέχρι τοῦ ἀρχικοῦ δαπέδου τοῦ δ. 13.

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν (δηλαδὴ καθ' ἣν ἡ θύρα πράγματι ὑπῆρχε), τὸ «παράθυρον» θὰ ᾔτο εἴτε ἀπλοῦν ἀνοίγμα ἐπικοινωνίας (μὲ ὁμιλίαν ἢ διὰ τὴν παράδοσιν ἀντικειμένων)¹, εἴτε δευτέρα θύρα πρὸς τὸν ἄνω ὄροφον, ὅποτε πρέπει νὰ συμπληρώσωμεν ξυλίνην κλίμακα, ἢ ὁποία θὰ κατελάμβανε τὸ νότιον ἄκρον τοῦ δ. 13.

Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν (δηλαδὴ καθ' ἣν ἡ θύρα δὲν θὰ ὑπῆρχε), τὸ «παράθυρον» θὰ ᾔτο θύρα πρὸς τὸ δ. 13, ὅποτε πάλιν πρέπει νὰ συμπληρώσωμεν ξυλίνην κλίμακα, ἢ ὁποία θὰ κατέβαινε μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ δαπέδου τοῦ δ. 13 (0.90 μ. περίπου χαμηλότερον).

Ἡ δευτέρα περίπτωσις δὲν φαίνεται πολὺ πιθανή, ἐὰν ἡ ὑπόθεσις μας περὶ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἀρχικοῦ δαπέδου τοῦ δ. 6 (0.45 ἐκ. περίπου χαμηλότερον τοῦ κατωφλίου τοῦ παραθύρου) εἶναι ὀρθή.

Ἄλλη πιθανότης, ἴσως εὐλογωτέρα, εἶναι τὸ «παράθυρον» νὰ ἀπετέλει ἐρμάριον ἐνὸς τῶν δύο δωματίων (πρβ. κατωτέρω, παρατήρησιν 59).

1. Τοιαῦτα μικρὰ ἀνοίγματα εἰς τοὺς τοίχους εἶναι γνωστὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν λαϊκὴν ἀρχιτεκτονικὴν π.χ. μεταξύ μαγειρείου καὶ καθιστικοῦ διὰ τὸ σερβίρισμα τοῦ καφέ κλπ.

43. Αἱ ὀπαὶ ἀπὸ ξυλίνας δοκοὺς εἰς τοὺς τοίχους Ν καὶ Β τοῦ δ. 13 εὐρίσκονται εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ «παραθύρου», ἀλλὰ μᾶλλον δὲν πρέπει νὰ συνδεθοῦν μὲ τὴν ἀνωτέρω ὑπόθεσιν περὶ ὑπάρξεως ξυλίνης κλίμακος (ἐννοῶ βεβαίως τὰς δοκοὺς τοῦ Ν τοίχου) διότι ἀπετέλουν ὕλικὸν δομῆς αὐτοῦ τούτου τοῦ τοίχου (ξυλοδεσιάν, πρβ. καὶ παρατήρησιν 47, κατωτέρω).

Εἰς νέαν μελέτην τοῦ δ. 13 πρέπει νὰ μελετηθοῦν τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα ἐν συνδυασμῶ: α) πρὸς τὰ λείψανα κονιαμάτων εἰς τοὺς τοίχους, β) τὸ ἐπίπεδον ὅπου λήγει ἄνω ὁ «σκελετὸς θεμελιώσεως», γ) τὴν θύραν εἰς τὸν Α 13 (περὶ τῆς ὁποίας κατωτέρω, παρατ. 48), δ) τὰ ὅμοια πρὸς τὸ «παραθύρον» δ. 6 - 13 ἀνοίγματα εἰς τὸ δ. 16 καὶ τὴν κεκονιαμένην θύραν μεταξὺ τῶν δ. 36 καὶ 38, ε) τὰ σημειωθέντα ἀνωτέρω (παρατήρησις 42) πιθανὰ λίθινα κατώφλια *in situ* (εἰς τοὺς τοίχους Ν 6α καὶ Δ 7).

44. Τὰ περὶ ἐπισκευῶν εἰς τοὺς τοίχους τῶν δ. 13 (XXIII), 6 (XVII) καὶ 3α (XVIII), αἱ ὁποῖαι κατὰ τὸν Σίνον (σ. 13) εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν δημιουργίαν τοῦ «πεσσοῦ» μεταξὺ τῶν δ. 3α καὶ 2, δὲν ἔχουν ἀντίκρουσμα εἰς τὸ ἀρχαιολογικὸν ὕλικόν, τὸ ὁποῖον δεικνύει μίαν καὶ μόνην οἰκοδομικὴν φάσιν. Ποία εἶναι ἡ λειτουργία τοῦ «πεσσοῦ» θὰ διδαχθῶμεν μόνον μὲ νέαν ἔρευναν. Μία ἀνάλογος κατασκευὴ εἶναι ὁ πλατύς τοῖχος μεταξὺ τῶν δ. 41 καὶ 40α, ὁ ὁποῖος ἐπιστοποιοῦν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν 1970. Ἡ ἰδική μου ἐντύπωσις εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ ἰσχυρῶν πεδίλων θεμελιώσεως, τὰ ὁποῖα ἴσως νὰ μὴ εἶχον τὸ αὐτὸ πάχος καθ' ὅλον τὸ ὕψος τῆς κατασκευῆς. Ἡ παρουσία των, ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὴν πιστοποίησιν τῶν «διπλῶν τοίχων» ἀποτελεῖ ἰσχυρὰν ἔνδειξιν, ἂν μὴ ἀπόδειξιν, περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ ἄνω ὀρόφου¹. Διὰ τὴν μεταξὺ τοῦ χώρου 28α καὶ τῶν δ. 15 - 15α ἀνάλογον κατασκευὴν ἰδὲ ἐπομένην παρατήρησιν.

Περιοχὴ χώρων 7α, 7β, 14α, 28α (= XVI, XVI, XV, σ. 13 - 14)

Ἄσκαφος περιοχὴ

45. Ἡ ἀνάλυσις τῶν στοιχείων τῆς περιοχῆς αὐτῆς (πίν. 20α - β, 21α, πρβ. πίν. 21β, 22, 23α - β) ὑπὸ τοῦ Σίνου εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν ἐσφαλμένη καὶ τὰ συμπεράσματά του περὶ φάσεων κλπ. πλήρως ἀστήρικτα διὰ τοὺς ἐξῆς δύο ἀπλουστάτους λόγους:

α) Ἡ περιοχὴ αὕτη εἶναι ἀκόμη εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἔκτασιν τῆς ἄσκαφος. Τοῦτο εἶναι φανερόν εἰς τὴν ἐπὶ τόπου εἰκόνα τῶν ἐρειπίων, ὑποδηλοῦται δὲ καὶ εἰς τὰ τρία σχέδια Seager (σχ. IV, V, VI).

1. Πρβ. ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 284: «πεσσοὶ ἀντιστηρίξεως» καὶ πρβ. σ. 281 - 282 αὐτόθι.

β) Τὰ ὁρατὰ σήμερον ἐνταῦθα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα κατὰ μέγα μέρος δὲν εἶναι ἀρχαῖα ἀλλὰ αὐθαίρετοι κατασκευαὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας¹. Πλὴν τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῶν χώρων 7α καὶ 14α αὐθαίρετος φαίνεται καὶ ἡ συμπλήρωσις τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ χώρου 28α.

Ἐπομένως πρὸ τῆς ἐκτελέσεως νέας ἀνασκαφικῆς ἐργασίας εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν εἶναι ἄσκοπος κάθε συζήτησις².

Δωμάτια 1 - 2 (XXI - XXII, σ. 14)

46. Τὰ δ. 1 - 2 δὲν ἔμποροῦν νὰ θεωρηθοῦν «αὐτοτελὲς ἐνότης». Ἀποτελοῦν ὀργανικὸν τμήμα τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας. Ἡ περίεργος καμπυλότης τοῦ Α 1 ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Ἀναστήλωσις ἐνεσωμάτωσεν εἰς τὸν τοῖχον τοῦτον ὑλικὸν τοῦ Κυκλωπείου, τὸ ὁποῖον ἔρχεται ἀπὸ Β καὶ συνεχίζεται πρὸς Ν ἐπὶ τῆς ἀσκάφου περιοχῆς μεταξύ τῶν δ. 1, 2, 13 καὶ 39 - 39β. Ὁ τοῖχος Α 2 δὲν εἶναι ἀρχαῖος (παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ σχέδια Seager δεικνύουν τὸ δ. 2 νὰ κλείῃ μὲ τοῖχον εἰς τὴν ἀνατολικήν του πλευράν) ἀλλὰ σύγχρονον κατασκευάσμα τῆς Ἀναστήλωσεως, ὅπως φαίνεται σαφῶς: α) ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ τοῖχος αὐτὸς πατεῖ ἐπάνω εἰς ἄσκαφον μᾶζαν ἀπὸ ἀστράκι καὶ β) ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τόσον ὁ Β ὅσον καὶ ὁ Ν τοῖχος τοῦ δ. 2 συνεχίζονται πρὸς Α εἰς τὸ ἄσκαφον ἀκόμη τμήμα.

Δωμάτιον 13 (XXIII, σ. 14 - 15, ἰδὲ καὶ ἀνωτέρω, παρατηρήσεις 42 - 44)

Σκελετὸς θεμελιώσεως, πατούρα ἀνωδομῆς

47. Ἡ ἀνάλυσις τῶν στοιχείων τοῦ δ. 13 ὑπὸ τοῦ Σίνου εἶναι παντάπασιν ἐσφαλμένη. Τὸ ὑποτιθέμενον ἀρχαιότερον θεμέλιον (θεωρούμενον ὑπὸ τοῦ Σίνου σύγχρονον τοῦ λοξοῦ κτηρίου εἰς τὴν περιοχὴν τῶν δ. 8 - 9, ἥτοι τῆς Νοτίου Οἰκίας) εἶναι ἀνύπαρκτον καθὼς καὶ αἱ οἰκοδομικαὶ φάσεις εἰς τοὺς τοίχους. Τὸ σύνολον ἀνήκει εἰς μίαν καὶ μοναδικὴν φάσιν. Ὁ Σίνος δὲν ἀντελήφθη καὶ πάλιν τὴν λειτουργίαν τοῦ σκελετοῦ θεμελιώσεως καθὼς καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι κονιάματα ὑπάρχουν μόνον ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ δαπέδου καὶ ἄνω, πρᾶγμα ἐντούτοις γνωστὸν ἀπὸ τὰς ἐκθέσεις Seager (πρβ. ἀνωτέρω σ. 46 καὶ παρατηρήσεις 15, 39). Τὰ κάτω μέρη τῶν τοίχων, τὰ ὁποῖα εἶναι γυμνά (χωρὶς κονιάματα), ἀποτελοῦν τὸν σκελετὸν θεμελιώ-

1. Αἱ ἐργασίαι τῆς Ἀναστήλωσεως ἔγιναν τῇ βοήθειᾳ τοῦ σχεδίου 1908 (V). Ἡ κατασκευὴ τοῦ τοίχου μεταξύ τῶν χώρων 14α καὶ 28α ὀφείλεται προφανῶς εἰς παρερμηνείαν τοῦ σχεδίου ἐνισχυθεῖσαν ἐκ τῆς καταστάσεως τῶν ἐρειπίων κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀναστήλωσεως. Ἀλλ' ἐδῶ ἐχρειάζετο κανονικὴ ἀνασκαφικὴ ἐργασία ὑπὸ πεπειραμένου ἀρχαιολόγου.

2. Ἐναρξιν νέας ἐρευνῆς τῆς περιοχῆς ἐκάμαμε τὸ 1970 διὰ τῆς ἐξετάσεως τοῦ χώρου 28, ἰδὲ ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 278 - 279.

σεως ή δὲ ἄνω ἀπόληξις αὐτῶν ἐχρησίμευεν ὡς πατούρα τῶν φερόντων τὰ κονιάματα τοίχων, οἱ ὅποιοι ἀπετέλουν τὴν ὑπὲρ τὰ δάπεδα ἀνωδομήν. Ἐπομένως τὸ σύνολον τοῦ σκελετοῦ θεμελιώσεως εἶναι σύγχρονον πρὸς τὰ φέροντα τὰ κονιάματα τμήματα τῆς ἀνωδομῆς. Τὰ ὑπὸ τὴν πατούρα τμήματα τῶν τοίχων ἦσαν βυθισμένα ἐντὸς φερτοῦ ὑλικοῦ, τοῦ «στρώματος θεμελιώσεως» τὸ ὁποῖον ἀπετέλει καὶ τὸ ὑπόστρωμα τῶν δαπέδων (πρβ. ἀνωτέρω, παρατηρήσεις 13 - 15, 41).

Ἡ πατούρα (τῆς ἀνωδομῆς) διακρίνεται καλῶς εἰς τὸν νότιον τοῖχον. Ὁ τοῖχος τοῦ θεμελίου (μαζὶ μὲ τὴν πατούρα) ἔχει ἐδῶ βάθος (εἰς τὴν σημερινήν του κατάστασιν) 0.45 - 0.55 μ. Ἀκριβῶς ὑπὲρ τὴν πατούρα ὁ τοῖχος, τοῦ ὁποῖου τὸ πρόσωπον εὐρίσκεται ἐν ἐσοχῇ κατὰ 5 - 10 ἐκ. ὡς πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ θεμελίου, διασώζει κονιάματα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι τὸ δάπεδον εὐρίσκετο εἰς τὸ ὕψος τῆς πατούρας, δηλαδὴ περὶ τὰ 0.90 μ. ὑπὸ τὸ κεκονιαμένον κατώφλιον τοῦ «παραθύρου» εἰς τὸν Δ τοῖχον (Sinos, εἰκ. 22 - 23).

Αἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις σημαίνουν ὅτι αἱ δοκοί, τῶν ὁποίων αἱ ὀπαὶ σώζονται εἰς τοὺς Ν καὶ Β τοίχους, δὲν ἐξεῖχον τοῦ προσώπου τοῦ τοίχου πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ δωματίου πρὸς δημιουργίαν βάσεως διὰ τὴν στήριξιν τοῦ δαπέδου (ὅπως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποτεθῇ), ἀλλ' εἶχον χρησιμοποιηθῇ πρὸς καλυτέραν κατασκευὴν τῶν τοίχων (πρβ. παρατήρησιν 43).

Τὰ κονιάματα (πήλινοι σοβάδες) ἦσαν ἐνιαῖα (ιδεὲ Β τοῖχον κυρίως) ἀπὸ τὴν πατούρα ἕως τὸ σωζόμενον ὕψος τῶν τοίχων. Ἰχνος ὀριζοντίως (εἰς τὴν αὐτὴν φορὰν τοῦ τοίχου) τοποθετημένης δοκοῦ ὑπάρχει εἰς τὸ μέσον τοῦ Ν τοίχου ἀκριβῶς ὑπὲρ τὴν πατούρα.

Εἰς τοὺς πόδας τοῦ κεντρικοῦ καὶ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ Β τοίχου ὑπάρχει μᾶζα, ἡ ὁποία ὁμοιάζει ἐκ πρώτης ὄψεως πρὸς ἀστράκι ἀνάμεικτον μὲ μικροὺς λίθους. Ἀρχίζει ὑπὸ τὸν Β τοῖχον καὶ συνεχίζεται πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ δωματίου (πίν. 30α - β, Sinos εἰκ. 24). Ἡ Ἀναστήλωσις, μὴ ἀντιληφθεῖσα περὶ τίνος ἐπρόκειτο, ἐδημιούργησεν ἐνταῦθα τετράπλευρον ἀκανόνιστον («πλατφόρμαν» ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν Β τοῖχον (ιδεὲ σχέδιον Σίνου). Ὅπως ἔδειξε μικρὰ δοκιμὴ ἰδική μας (Μάιος 1973) πρόκειται περὶ φυσικοῦ πετρώματος ἐπὶ τοῦ ὁποῖου πατεῖ ὁ τοῖχος. Τὸ πέτρωμα τοῦτο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνάμεικτον ὑλικόν, κούσκουραν καὶ χαλίκια ἀπὸ σκληρὸν ἀσβεστόλιθον (πρόκειται ἐπομένως περὶ πετρώματος σχηματισθέντος ἐξ ὑλικῶν διαβρώσεως). Τὸ δημιούργημα τῆς Ἀναστηλώσεως, τὸ ὁποῖον ἀναμειγνύει τὸ φυσικὸν πέτρωμα μὲ λίθους τυχαίως εὔρεθέντας ἐκεῖ (ἀνήκοντας ἴσως εἰς τὴν παλαιὰν ἐπίχωσιν, εἴτε εἰς τὸ στρῶμα θεμελιώσεως εἴτε εἰς τὸ ὑλικὸν τῆς καταστροφῆς), ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Σίνου (σ. 14) ὡς «ἀρχαιότερον θεμέλιον, . . . κτισμένον μὲ μικροὺς λίθους ἐντεθειμένους εἰς παχὺ κονίαμα, . . .» τὸ ὁποῖον «. . . ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην οἰκοδομικὴν φάσιν τοῦ συνόλου τῆς

ἀνασκαφῆς, ἦτοι τὴν φάσιν τοῦ κατωτέρου λοξοῦ θεμελίου εἰς τὸ δωμάτιον XI» (πρβ. ἀνωτέρω, παρατήρησιν 29)¹.

Ἐν τμῆμα τοῦ φυσικοῦ πετρώματος (εἰς τὴν «πλατφόρμαν») ἀποτελεῖται ἀπὸ φρύδι σκληροτέρου κούσκουρα. Ἐχομεν ἐπομένως ἐδῶ στοιχεῖα τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ λόφου πρὸ τῆς οἰκοδομήσεως τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας.

48. Ἡ προχειρότης τῆς ἐργασίας τοῦ Σίνου καταδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐξετάζει τὰ ὁρατὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα τῆς Βασιλικῆς μὲ φαινομενικὴν ἐπιστημονικὴν ἐμβρίθειαν ἄνευ προηγουμένης ἐπαρκoῦς μελέτης τῶν γνωστῶν ἐκ τῶν ἐκθέσεων Seager δεδομένων τῆς ἀνασκαφῆς· ὁμοίως δὲν ἐρευνᾷ ἐπαρκῶς ἐὰν τὸ ἐκάστοτε ὑπὸ ἐξέτασιν τμῆμα τῶν ἐρειπίων εἶναι πράγματι ἀρχαῖον ἢ σύγχρονον, ἔργον τῆς Ἀναστηλώσεως. Οὕτω ἄγεται εἰς συμπεράσματα στερούμενα οἰουδήποτε ἀρχαιολογικοῦ ἐρείσματος. Νέον χαρακτηριστικὸν παράδειγμα σχετικῶς, πλὴν τῶν πολλῶν ἤδη σημειωθέντων εἰς τὰς προηγουμένας παρατηρήσεις, ἀποτελοῦν ὅσα λέγει περὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δ. 13/34 (XXIII, σ. 14). Εἰς τὴν πραγματικότητά ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος δὲν παρουσιάζει φάσεις ἢ ἐπισκευὰς ἀρχαίας ἀλλ' εἶναι εἰς τὸ κεντρικόν του τμῆμα ἐξ ὁλοκλήρου ἔργον τῆς Ἀναστηλώσεως. Ὁ Seager εὗρεν ἐδῶ θύραν ὁδηγοῦσαν κατὰ τὴν γνώμην του εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Πτέρυγα ἀλλὰ παρέλειψε νὰ τὴν σημειώσῃ εἰς τὰ σχέδιά του. Ἡ ὑπαρξίς τῆς θύρας αὐτῆς χρησιμοποιοῖται ὑπὸ τοῦ Seager ὡς κύριον ἐπιχείρημα διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ χρονολόγησιν τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος (δωμάτια 36 - 44) εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον καὶ νὰ τὴν θεωρήσῃ τμῆμα τῆς Μεγάλης Οἰκίας, συμπεριλαμβὼν αὐτὴν καὶ εἰς τὴν τελικὴν διατύπωσιν τῆς κατόψεως τῆς Μεγάλης Οἰκίας (σχέδιον 1906 — V —)².

Ὁ Σίνος θεωρεῖ τὸ ἀναστηλωθὲν τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου (1963) (πίν. 32α, Sinos εἰκ. 24) καὶ τὰ χαμηλότερα ἄνευ κονιαμάτων μέρη τῶν τοίχων (ἦτοι τὸν καθ' ἡμᾶς «σκελετὸν θεμελιώσεως») τοῦ δ. 13 ἀρχαιότερα, τὰ ὅποια μετὰ μίαν καταστρο-

1. Ὡς σημειωθῇ ὅτι ὁ Seager δὲν εὗρεν ἐνταῦθα ἀρχαιότερα θεμέλια, ἰδὲ ἀνωτέρω πίναν Γ, σ. 32 καὶ πρβ. σχέδιον 1908. Τὸ αὐτὸ φυσικὸν πέτρωμα, ἦτοι κούσκουραν σκληρὸν περιέχοντα χάλικας λίαν σκληροῦ ἀσβεστολίθου, εὗρομεν ὑπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ στρώματα εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Κεφαλίου (σχ. X, χώρος 51). Ὁμοία πετρώματα εἶναι ὁρατὰ εἰς τὰς τομὰς τῆς ἀμαξιτοῦ μεταξὺ Γουρνιῶν καὶ Ἀγίου Νικολάου. Μαλακώτερος καθαρὸς κούσκουρας ἀποτελεῖ τὰς κλιτῦς τῆς Κεφαλίας, ὅπως φαίνεται εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ πίν. 2α.

2. Vasiliki-Report 1906, σ. 113: «The long narrow building (fig. 1, Rooms 36 to 44) was without doubt a part of the big house. A heavy terrace wall, shallow soil, and a number of carob trees have destroyed the actual points of contact, but a cellar door opening toward it from Room 34 in the main house shows that it was a part of the same structure» (τὰ ἀρὰ ἰδικά μου). Περὶ τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος καὶ τῆς θύρας τοῦ δ. 13/34 ἰδὲ καὶ ἀνωτέρω, σ. 50 - 51. Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου συνάγεται ἐπίσης, ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὰ σχέδια Seager καὶ τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῶν ἐρειπίων, ὅτι ὁ Seager δὲν ἔσκαψε τὴν λωρίδα μεταξὺ τῶν δωματίων 1 - 2 - 13 καὶ 39 - 39α.

φὴν ἐπεσκευάσθησαν μὲ οἰκοδόμησιν ὄχι πλέον λιθίνην ἀλλὰ μὲ κατασκευὴν χρησιμοποιοῦσαν κονιάματα. Οὕτω δημιουργεῖται ἡ θεωρία (σ. 14) περὶ ἀρχαιοτέρων τοίχων κτισμένων μὲ λίθους (Steinkonstruktion, Steinmauer) καὶ νεωτέρων κτισμένων μὲ ἀστράκι (Mörtelwerk), τὴν ὁποίαν ἐπεκτείνει καὶ εἰς τὰ ἄλλα δωμάτια τῆς Ἑρυθρᾶς Οἰκίας, χρησιμοποιοῦν αὐτὴν ὡς κύριον στοιχεῖον τῆς τελικῆς ἐρμηνείας τοῦ περὶ τῶν οἰκοδομικῶν φάσεων τῆς Μεγάλης Οἰκίας, καὶ καταλήγων εἰς τὸ ὅλως παράδοξον συμπέρασμα, ἀντίθετον εἰς ἅπαντα τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα, τῆς χρονολογήσεως τῆς Μεγάλης Οἰκίας εἰς τὴν μεσομινωικὴν περίοδον (Sinos, σ. 24).

Περὶ «Mörtelwerkverfahren»

49. Τί ἀκριβῶς ἐννοεῖ ὁ Σίνος μὲ τοὺς ὅρους «Bauweise in Mörtelwerkverfahren» ἢ «Gußmauerwerk»; Εἰς οὐδὲν σημεῖον τῆς ἐργασίας τοῦ ὑπάρχει σαφὴς περιγραφὴ τῆς ὑποθετικῆς αὐτῆς οἰκοδομικῆς τεχνικῆς. Ἀπὸ τὰς ἐπὶ μέρους ἀναλύσεις τοῦ (σ. 14 - 20, πρβ. καὶ τὸ βιβλίον του: *Die vorklassischen Hausformen in der Ägäis*, σ. 46) φαίνεται ὅτι ἐννοεῖ οἰκοδόμησιν τοίχου μὲ χυτὸν ὑλικὸν καὶ σύγχρονον χρῆσιν λίθων καὶ ξύλων, ἐνῶ διὰ τὰς «θόλους» τῶν ὀροφῶν φαίνεται ὅτι δὲν δέχεται χυτὸν ὑλικόν. Αἱ πλέον συγκεκριμέναι ἀναφοραὶ τοῦ εἰς τὴν τεχνικὴν αὐτὴν γίνονται μὲ ἀφορμὴν τὴν περιγραφὴν τῶν λειψάνων τοῦ δ. 33α (XXVIII, σ. 17). Περὶ τῆς τεχνικῆς κατασκευῆς τῶν τοίχων σημειώνει: «Τὸ σύνολον τοῦ ὑλικοῦ δὲν δείχνει ἐνιαίαν χύσιν καὶ οὕτω ἀποδεικνύεται ὅτι εἶχε χυθῆ ἀπὸ ἐλάχιστον ὕψος καὶ εἰς μικρὰ τμήματα». Τὸ νόημα τῆς ἀνωτέρω φράσεως δὲν μοῦ εἶναι σαφὲς διὰ τοῦτο παραθέτω καὶ τὸ πρωτότυπον: «Das ganze Material zeigt kein Fließgefüge, und damit ist bewiesen daß es von geringer Höhe und in kleinen Abschnitten gegossen wurde». Ἀντιθέτως περὶ τῆς «θολώσεως» σημειώνει (σ. 17): «Ἡ ἀνώμαλος κατασκευὴ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τῆς θολώσεως ἀποδεικνύει ὅτι ἡ τελευταία ἐκτίσθη χωρὶς καλούπωμα μὲ μικρὰς ἐκφορὰς τῆς μάζης τοῦ κονιάματος. Ἀσφαλῶς ἤλειπον τὴν νέαν μᾶζαν ὡς χυλὸν μετὰ τὴν ξήρανσιν τοῦ κατωτέρου στρώματος καὶ οὕτω βαθμιαίως ἐδημιούργησαν τὴν θόλωσιν τοῦ δωματίου. Τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῶν τοίχων ἐχρησιμοποιήθη κονίαμα ἀπὸ πηλόν (Lehmmörtel) ἐνῶ εἰς τὰ ἀνώτερα κονίαμα μὲ ἀσβέστην (Kalkmörtel), ὀφείλεται εἰς τὴν μεγαλυτέραν στερεότητα τοῦ ὑλικοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον διὰ τὴν κατασκευὴν θόλου χωρὶς καλούπωμα ἐπετάχυνε τὸν ρυθμὸν ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ιδιότητα τοῦ ἀσβεστοκονιάματος νὰ τρίβεται ὀλιγώτερον. Ἐντὸς τῆς μάζης τοῦ χυτοῦ ὑλικοῦ (Gußmauerwerk) εὑρέθησαν μεγαλύτεροι λίθοι καθὼς καὶ πλίνθοι γῆς καὶ ἔχνη ξυλίνων δοκῶν».

Ὁ τρόπος οἰκοδομήσεως, τὸν ὁποῖον περιγράφει ὁ Σίνος, εἶναι ἀπολύτως φανταστικὸς καὶ δὲν ὑπάρχει πουθενὰ εἰς τὴν Βασιλικήν, οὔτε εἰς τὴν Φαιστόν, οὔτε εἰς οἶονδήποτε μινωικὸν κτίσμα τῆς Κρήτης. Ἄς σημειωθῇ ἐξ ἄλλου ὅτι αἱ παρατηρήσεις τοῦ Σίνου δὲν ἀποδίδουν οὔτε περιγραφικῶς τὴν κατάστασιν τῶν ἐρειπίων: εἰς τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν κείμενον δὲν εἶναι σαφὲς ποῦ τοποθετοῦνται οἱ «μεγαλύτεροι λίθοι», αἱ «πλίνθοι» καὶ τὰ «ἔχνη ξυλίνων δοκῶν», εἰς τοὺς τοίχους ἢ εἰς τὴν θόλωσιν; Τὰ ὑλικά ταῦτα ὑπάρχουν τόσον εἰς τοὺς τοίχους ὅσον καὶ εἰς τὴν θόλωσιν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς μὲν τοὺς τοίχους εὐρίσκονται εἰς τὴν ἀρχικὴν των θέσιν, κτισμένα κανονικῶς, ἐνῶ εἰς τὴν «θόλωσιν» εὐρίσκονται εἰς ἄτακτον ριπήν. Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν «χυλὸν» (Brei) τῆς «θολώσεως», οὗτος εἶναι ἀνύπαρκτος, ὅπως ἀνύπαρκτος εἶναι καὶ ἡ ἰδίᾳ ἡ «θολώσις». Διὰ τὴν τεχνικὴν τῆς βαθμιαίας ἐπαλείψεως, τὴν ὁποίαν περιγράφει ὁ Σίνος, ἀπαραίτητον θὰ ἦτο νὰ χρησιμοποιηθῇ μυστρί ἢ ἀνάλογον ἐργαλεῖον (μικρὰ πλάξ, τεμάχιον σανίδος) ἢ ἔστω αἱ παλάμαι τοῦ ἐργάτου, ὅποτε θὰ εἴχομεν ὠραίας λείας ἐπιφανείας εἰς τὰς ὑποτιθεμένας θολώσεις, ἀλλ' ἀντ' αὐτοῦ ἔχομεν τὶς κασμαδιὰς τοῦ Seager εἰς τὴν λιθοποιημένην ἐπίχωσιν καταστροφῆς.

Ποία εἶναι ὅμως ἡ πραγματικὴ εἰκὼν τῶν ἐρειπίων;

Ὅ,τι πράγματι ὑπάρχει εἰς τὴν Βασιλικὴν εἶναι:

α) Τὸ «ἀστράκι», δηλαδὴ τὸ σχεδὸν λιθοποιημένον ὑλικὸν ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ κτηρίου τὸ ὁποῖον ἐγέμιζε τὰ δωμάτια τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας καὶ διατηρεῖται ἀκόμη ἐν μέρει εἰς μερικὰ σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς, κυρίως εἰς τὰ δωμάτια 33 καὶ 33α. Τὸ ὑλικὸν αὐτὸ δὲν εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀρχικὴν του θέσιν, εἶναι μετακινημένον, πεσμένον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν δωματίων καὶ ἀποτελεῖ ἐπίχωσιν καταστροφῆς. Τὸ ὑλικὸν τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τῶν ἄνω τμημάτων τῶν τοίχων καὶ ἀπὸ τὰ δάπεδα τοῦ ἄνω ὀρόφου (ἰδὲ ἀνωτέρω, σ. 39 - 41).

β) Τὰ ἰσχυρὰ κονιάματα (πήλινοι σοβάδες) μὲ τὸ ἐρυθρῶν ἢ ρόδινον χρῶμα, ἄλλα μὲ λείαν ἐστιλβωμένην καὶ ἄλλα μὲ ἄδρην ἐπιφάνειαν. Οἱ σοβάδες αὐτοὶ εὐρίσκονται ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχικὴν των θέσιν εἰς τὰ πρόσωπα τῶν τοίχων, εἰς τὰ κατώφλια «παραθύρων» καὶ εἰς δάπεδα δωματίων, πλὴν βεβαίως τῶν τεμαχίων τὰ ὁποῖα ἔπεσαν, μαζὶ μὲ τὸ ἄλλο ὑλικὸν τῆς καταστροφῆς, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν δωματίων, συναποτελέσαντα τὴν ἐπίχωσιν καταστροφῆς (πρβ. καὶ ἀνωτέρω, σ. 45 - 47).

Οἱ τοῖχοι εἶναι κτισμένοι κατὰ διαφόρους τρόπους:

1) Τοῖχοι κτισμένοι μὲ ἀργοὺς λίθους καὶ πιθανώτατα μὲ κοινὴν λάσπην ὡς συνδετικὸν ὑλικόν. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ τοῖχοι τοῦ «σκελετοῦ θεμελιώσεως» τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας καὶ τὸ σύνολον τῶν τοίχων τῆς Δυτικῆς, δεδομένου ὅτι ἐδῶ σῴζεται μόνον ὁ «σκελετὸς θεμελιώσεως», ἐνῶ δὲν διασώζεται παρὰ μόνον εἰς

ελάχιστα ἔχνη ἢ χρησιμοποιοῦσα πηλὸν ἀνωδομή (ἰδὲ ἀνωτέρω, παρατήρησιν 31).

Ὅτι οἱ τοῖχοι τοῦ «σκελετοῦ θεμελιώσεως» εἶχον λάσπην ἀπὸ κοινὸν ἐπιφανειακὸν χῶμα ὡς συνδετικὸν ὑλικὸν ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐλαχίστων τμημάτων αὐτῶν, τὰ ὅποια δὲν ἐστερεώθησαν μὲ τσιμεντόλασπη ὑπὸ τῆς Ἀναστηλώσεως (π.χ. ἡ ΒΔ γωνία τοῦ δ. 31, ἰδὲ ἀνωτέρω, παρατήρησιν 16) καί, κυρίως, ἐκ τῶν τοίχων τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος, μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν 1970, 1972¹. Δεδομένου ὅτι οἱ τοῖχοι οὗτοι ἦσαν βυθισμένοι ἐντὸς τοῦ στρώματος θεμελιώσεως δὲν ὑπῆρχε λόγος χρήσεως εἰς αὐτοὺς πηλίνων σοβάδων (ἰδὲ π.χ. πίν. 28β, 29α, 31β).

2) Τοῖχοι κτισμένοι μὲ ἄφθονον χρῆσιν πηλοῦ, μικρῶν καὶ μεγάλων λίθων καὶ ξύλων, φέροντες ἐπὶ πλέον σοβάδες ἀπὸ πηλόν. Τοιοῦτοι τοῖχοι εἶναι οἱ περισσότεροι τοῖχοι τῆς ἀνωδομῆς, ὑπὲρ τὸν σκελετὸν θεμελιώσεως, τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας (ἰδὲ π.χ. πίν. 33 - 35α, 46 - 47).

3) Τοῖχοι κτισμένοι μὲ μεγάλας ὠμάς πλίνθους. Τοιοῦτοι εἶναι ὁ Β καὶ ἐν μέρει ὁ Α τοῦ δ. 37 εἰς τὸ ἄνω, ὑπὲρ τὸν σκελετὸν θεμελιώσεως τμήμα των (πίν. 47β, 48 - 49, πρβ. Sinos, εἰκ. 33 - 34). Πρόκειται πάλιν περὶ τοίχων ἀνωδομῆς, οἱ ὅποιοι ἐκαλύπτοντο καὶ αὐτοὶ μὲ πηλίνους σοβάδες. Ἡ περιορισμένη χρῆσις τοίχων ἀπὸ ὠμάς πλίνθους εἰς τὴν Ἐρυθρὰν Οἰκίαν φαίνεται κατ' ἀρχὴν περίεργος, ἀλλὰ πιστεύω ὅτι διὰ μίαν ὁρθὴν ἐκτίμησιν περὶ τῆς πραγματικῆς ἐκτάσεως τῆς χρήσεως ὠμῶν πλίνθων εἰς τὴν Μεγάλην Οἰκίαν καὶ τῶν θέσεων τοῦ κτηρίου, ὅπου αὐταὶ ἐχρησιμοποιήθησαν, ἔπρεπε νὰ εἴχομεν εἰς τὴν διάθεσίν μας λεπτομερῆ ἀνασκαφικὰ δεδομένα. Μὲ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὠμαὶ πλίνθοι εἶχον χρησιμοποιηθῇ καὶ εἰς ἄλλας θέσεις τῆς ἀνωδομῆς τόσον τῆς Ἐρυθρᾶς ὅσον καὶ τῆς Δυτικῆς Οἰκίας (ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 40, 43 - 44, 45, καὶ πρβ. παρατήρησιν 5). Σημειῶ ἐνταῦθα τὸ παράδειγμα τῆς ΥΜ Ια Οἰκίας Μ τῆς Βασιλικῆς, ὅπου δύο ἐκ τῶν τοίχων καὶ μία βαθμὶς (δωμάτια Μ2 καὶ Μ1) ἔχουν κτισθῇ μὲ ὠμάς πλίνθους².

Λείψανα ὀροφῶν καὶ «θολώσεων» δὲν ὑπάρχουν, πλὴν βεβαίως τῶν πιθανῶν καταπεσόντων κατὰ τὴν καταστροφὴν λειψάνων ὀροφῶν ἐντὸς τοῦ στρώματος καταστροφῆς, τὰ ὅποια ἐσημειώθησαν ὑπὸ τοῦ Seager (ἰδὲ ἀνωτέρω, σ. 44 - 45 46 - 47). Αἱ «θολώσεις» («Wölbungen») τοῦ Σίνου δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἢ ἐπίχωσις καταστροφῆς τῶν δωματίων (ἀστράκι), ἥτοι τὸ ἐκ τῶν ἄνω τμημάτων καταπεσόν καὶ λιθοποιηθὲν ὑλικὸν τῆς καταστροφῆς, τὸ ὁποῖον ἀφέθη εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν ὑπὸ τοῦ Seager, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ μεγαλυτέρου ὅγκου του, κυρίως τοῦ πρὸς τὰ δάπεδα εὐρισκομένου, ὥστε νὰ ἐλευθερωθοῦν τὰ ἐπὶ τῶν δαπέδων εὐρισκόμενα εὐρήματα. Ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος ὁ Seager

1. Ἰδὲ ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 281.

2. Αὐτόθι σ. 297 - 299.

ἄφησε τὰς μάζας αὐτὰς ἐπὶ τόπου διότι ἔνεκα τῆς μεγάλης των σκληρότητος ἡ ἀνασκαφή των «θα ἀπῆτει σχεδὸν τὴν χρῆσιν φουρνέλλων» (πρβ. ἀνωτέρω, σ. 39 - 40 καὶ ἰδὲ τὶς πυκνὲς κασμαδιᾶς τῆς ἀνασκαφῆς Seager εἰς τὸ ἀστράκι τῆς καταστροφῆς, πίν. 48α). Εἶναι φανερόν ἐξ ὧσων ἀναφέρει ὁ Seager καὶ ἐκ τῆς ἐπιτοπίου μελέτης τῶν ἐρειπίων ὅτι αἱ «θολώσεις» τοῦ Σίνου δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ ἀνοίγματα, χάσματα, ἐντὸς τοῦ ὑλικοῦ καταστροφῆς δημιουργηθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν Seager.

Ὅτι πρόκειται περὶ ὑλικοῦ ἐκ τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ τούτου τοῦ κτηρίου, δηλαδὴ τῆς ἀνωδομῆς τῶν τοίχων καὶ (κατὰ Seager) τῶν ὀροφῶν ἢ δαπέδων τοῦ ἄνω ὀρόφου διδάσκουν, πλὴν τῶν διασωθέντων εἰς τὰς ἐκθέσεις Seager δεδομένων τῆς ἀνασκαφῆς (ἀνωτέρω σ. 39 κέ.) καὶ ἡ ἐπὶ τόπου παρατήρησις: εὐκόλως διακρίνονται ἀκόμη (παρὰ τὰς ἀλλοιώσεις ἐκ τῆς σκοτεινοχρόου μικροφυτικῆς βλαστήσεως) τὰ πολλὰ τεμάχια πηλίνων πλίνθων, αἱ ὁποῖαι εἶχον χρησιμοποιηθῇ εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη τῶν τοίχων, καὶ ἄφθονα τεμάχια ἀπὸ ἐπιφανείας τοίχων ἢ δαπέδων μὲ ἐρυθρὰ λεπτὰ ἐπιχρίσματα, ἀκριβῶς ὅμοια πρὸς τὰ διατηρούμενα ἀκόμη *in situ* εἰς τὰ τμήματα τῶν τοίχων, τὰ ὁποῖα δὲν ἐκρημνίσθησαν μὲ τὴν καταστροφήν (ἰδὲ π.χ. πίν. 40, 41 καὶ πρβ. πίν. 48α).

Τὰ ἀνωτέρω εἶναι τόσον σαφῆ εἰς τὴν ἐπιτόπιον ἐξέτασιν ὥστε κατ' ἀρχὴν θὰ ἐφαίνετο περιττὴ ἡ ἀντίκρουσις τῶν πολλῶν ἐπὶ μέρους παρανοήσεων τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ ἐκ μέρους τοῦ Σίνου. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ πρέπει μόνον, ὡς ἐκ προοιμίου, νὰ τονίσωμεν ὅτι πλὴν μερικῶν μικρῶν διαρρυθμίσεων εἰς τοὺς ἐσωτερικοὺς χώρους τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς της (ὅπως π.χ. κατάργησις θύρας ἀπὸ δ. 16 εἰς δ. 15 καὶ μετατροπὴ της, πιθανώτατα, εἰς κόγχην ἢ ἐρμάριον, οἰκοδόμησις μεσοτοίχου δ. 36 - 36α, ἀνανέωσις, πλειστάκις, τοῦ ἐρυθροῦ ἐπιχρίσματος τοῦ δαπέδου τοῦ δ. 36, ἴσως καὶ ἄλλοι) οὐδὲν στοιχεῖον ὑπάρχει ἐνδεικτικὸν ὑπάρξεως περισσοτέρων τῆς μιᾶς οἰκοδομικῶν φάσεων.

Περιοχὴ μεταξύ δ. 1, 2, 13 (XXI, XXII, XXIII) καὶ 39 - 39β (XXXV, XXXIV, σ. 16, πρβ. σ. 20)

Ἄσκαφος λωρὶς — Κυκλώπειον

50. Αἱ ὑποτιθέμεναι ὑπὸ τοῦ Σίνου (σ. 16) δύο τριγωνικαὶ ἀντηρίδες («dreieckige Verstärkungen») εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ Α τοίχου τῶν δ. 1, 2, 13 εἶναι ἀπίθανον νὰ ἀνήκουν εἰς τὴν Ἐρυθρὰν Οἰκίαν. Ἀπλούστατα δὲν πρόκειται περὶ ἀρχαίας κατασκευῆς. Ὅλη ἡ λωρὶς μεταξύ τῶν δ. 1, 2, 13 καὶ 39 - 39β εἶναι, ὅπως ἤδη ἐσημειώσαμεν (ἀνωτέρω, παρατήρησις 46) ἄσκαφος· τοῦτο διδάσκει

ή επιτόπιος μελέτη, παρά την σύγχυσιν, την οποίαν προκαλοῦν αἱ ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἐκτελεσθεῖσαι στερεώσεις. Ἐξ ὅλων τῶν σχεδίων Seager καθὼς καὶ ἐκ τοῦ κειμένου τῆς Ἐκθέσεως 1906 (ιδεὲ σ. 100 σημ. 2) συνάγεται ὁμοίως ὅτι ἡ λωρίς αὐτὴ παρέμεινεν ἄσκαφος.

Εἰς ἔκτασιν μήκους 2.50 μ. καὶ πλάτους ὑπὲρ τὸ 1 μ. μεταξύ τῶν δ. 1 καὶ 39 εἶναι ὁρατὴ μᾶζα ἀπὸ ἀστράκι (ιδεὲ σχέδιον 1973 καὶ πίν. 53α - β, 54β), τὸ ὁποῖον προφανῶς εἶναι ὑλικὸν ἐκ τῆς καταστροφῆς τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας. Ὅπως ἤδη ἐσημειώσαμεν (ἀνωτέρω, παρατήρησις 46) ἀστράκι ὑπάρχει καὶ ὑπὸ τὸν ὑπὸ τῆς Ἀναστηλώσεως κατασκευασθέντα ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ δ. 2. Πιθανώτατα πρόκειται περὶ τῆς αὐτῆς μάζης ἀστρακιοῦ, ἡ ὁποία οὕτω φαίνεται νὰ ἔχῃ μῆκος περίπου 4 μ. (ἴσως καὶ μεγαλύτερον) καὶ πλάτος σχεδὸν 2.50 μ. Εἶναι νομίζω φανερόν ὅτι τὸ σύνολον τῆς ἀσκάφου λωρίδος, μήκους περίπου 9 καὶ πλάτους 3 μέτρων, πρέπει νὰ γίνῃ ἀντικείμενον προσεκτικῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς λίθους οἱ ὅποιοι ὑπάρχουν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀσκάφου λωρίδος εἶναι φανερόν ὅτι δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν Ἐρυθρὰν Οἰκίαν, λόγῳ τοῦ μεγάλου μεγέθους των (πίν. 53 - 55, 57β, 58α). Εἶναι πολὺ πιθανόν ὅτι πρόκειται περὶ ὑλικοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸ Κυκλώπειον. Ἐκ τῶν μικροτέρων λίθων ἄλλοι θὰ ἀνήκουν εἰς τὸ Κυκλώπειον καὶ ἄλλοι εἰς τὸ ὑλικὸν καταστροφῆς τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας. Ἡ ὑπόθεσις μας (ιδεὲ ἀναλυτικώτερον ΠΑΕ 1972, σ. 308 - 309) ὅτι τὸ Κυκλώπειον εἶχε πλάτος περὶ τὰ 2 μ. καὶ ὅτι ἐκτίσθη ἐν μέρει ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐλεγχθῇ δι' ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης τόσον εἰς τὴν ἄσκαφον λωρίδα ὅσον καὶ βορειότερον, πέραν τοῦ δ. 1.

Εἰς τὸ Κυκλώπειον ἀνῆκον, πλὴν τῶν σημειουμένων εἰς τὸ σχέδιον 1973 λίθων, καὶ οἱ μεγάλοι λίθοι, οἱ ὅποιοι εὐρίσκονται σήμερον ἐντὸς τῶν δωματίων 38 καὶ 39. Οἱ λίθοι, εἰς τὸ δ. 38 (ιδεὲ σχέδιον Σίνου καὶ πίν. 44β) εὐρίσκονται ἐκεῖ ἀπὸ μακροῦ, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀνασκαφῆς Seager ἢ παλαιότερον, ἄγνωστον ὑπὸ ποίας συνθήκας ἀποκυλισθέντες τῆς ἀρχικῆς των θέσεως. Οἱ λίθοι εἰς τὸ δ. 39 εὐρίσκοντο πρὶν πλησιέστερον τῆς ἀρχικῆς των θέσεως, ἐπὶ τῶν μπάζων τῆς ἀνασκαφῆς Seager εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ δ. 39 καὶ ἔδιδον τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀπετέλουν, μετ' ἄλλων μικροτέρων λίθων, τὴν ΒΔ γωνίαν καὶ τὸν Β τοῖχον τοῦ δ. 39 (ιδεὲ σχέδιον Σίνου καὶ πίν. 51β, 53β, 54β, 55α - β). Μετὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ Β τοίχου καὶ τῆς ΒΔ γωνίας τοῦ δ. 39 κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1972 οἱ μεγαλύτεροι λίθοι ἀφέθησαν ὑφ' ἡμῶν ἐντὸς τοῦ δ. 39, ὅχι μακρὰν τῆς ἀρχικῆς των θέσεως εἰς τὸ Κυκλώπειον (πίν. 55β). Ἡ ἀποκύλησις τῶν λίθων τούτων εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν καὶ τὸν Β τοῖχον τοῦ δ. 39 ἴσως εἶχε γίνῃ ὑπὸ τοῦ Seager κατὰ τὴν προσπάθειάν του νὰ ἀνασκάψῃ τὴν ἄσκαφον λωρίδα τὸ 1906. Τὸ *in situ* ἀκόμη τότε εὐρισκόμενον ὑλικὸν τοῦ Κυκλωπείου ἦτο προφανῶς ὁ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερό-

μενος «heavy terrace wall», ό όποϊός πλὴν τῶν ἄλλων ἡμπόδισε τὴν ἀνασκαφὴν (ἰδὲ σ. 100 σημ. 2)¹.

Εἶναι πολὺ πιθανὸν ό Α τοῖχος τῶν δ. 1, 2, 13 νά εἶναι διπλοῦς (ἰδὲ πιθανὴν προέκτασιν πρὸς Β τοῦ Δ 35, πρβ. κατωτέρω, παρατηρήσεις 67 - 68), ἥτοι νά συνεχίζεται πρὸς Β ό διπλοῦς τοῖχος ό μεταξὺ τῶν δ. 33 - 33α καὶ 36 - 35. Λόγω τοῦ κατωφεροῦς τοῦ λόφου εἰς τὸ σημεῖον αὐτό (ἰδὲ καὶ φυσικὸν ἐντὸς δ. 13, πρβ. ἀνωτέρω, παρατήρησιν 47) ὑπῆρχε πραγματικὴ ἀνάγκη δημιουργίας ἰσχυροῦ ἀντιστηρίγματος. Ἐπομένως ὑπὸ τὴν ἄσκαφον λωρίδα μεταξὺ τῶν δ. 1 - 2 - 13 καὶ 39 - 39α - 39β ὑπάρχουν ἀκόμη δύο τοῦλάχιστον δωμάτια ἢ διάδρομοι. Οἱ χῶροι αὐτοὶ ἐπεκοινώνουν τόσον μέσῳ τῆς θύρας εἰς τὸν Α 13 ὅσον καὶ διὰ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ δ. 2.

Δωμάτιον 16 (XXVI, σ. 16)

51. Εἰς τοὺς Α καὶ Ν τοίχους τοῦ δ. 16 δὲν εἶναι δυνατὴ διάκρισις οἰκοδομικῶν φάσεων. Ὁ Α τοῖχος (πίν. 44β) εἶναι κατεστραμμένος πιθανώτατα ὑπὸ τοῦ Seager πρὸς δημιουργίαν προσβάσεως, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς, πρὸς τὰ δ. 15, 15α, 33, 33α. Ὁ τοῖχος αὐτὸς ἔχει στερεωθῇ-ἀναστηλωθῇ (1963) ἀλλὰ οἱ χαμηλότεροι λίθοι εὐρίσκονται ὅπωςδῆποτε εἰς τὴν θέσιν των.

52. Ὁ Ν τοῖχος σώζει καθ' ὅλον τὸ μῆκός του τὴν πλατύτερη πατούρα θεμελιώσεως ἐπὶ τῆς ὁποίας πατεῖ κανονικῶς (πίν. 35β, Sinos εἰκ. 27). Ὁ Σίνος, ὡς συνήθως, ἐρμηνεύει τὴν πατούρα ὡς ἀρχαιότερον θεμέλιον. Ὡραία εἶναι ἡ βαθμιδωτὴ κατασκευὴ τῆς πατούρας ἢ ὁποία ἀντιμετωπίζει τὴν φυσικὴν κλίσιν τοῦ λόφου. Εἶναι ἀπορίας ἄξιον ὅτι δὲν ἔγινεν ἀντιληπτὴ ὑπὸ ἀρχιτέκτονος ἢ λειτουργία τῶν ἀπλῶν τούτων οἰκοδομικῶν στοιχείων.

53. Ἡ κλίσις τοῦ Ν τοίχου πρὸς τὰ ἔξω (πίν. 42α, 44β) ὀφείλεται εἰς τὴν καταστροφὴν καὶ ἀποκλείεται νά ἔγινε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς οἰκοδομήσεώς του, ὅπως γράφει ό Σίνος, διότι ἀπλούστατα οἱ κτίσται θά τὸν ἐκρήμνιζον (ἐργασία τὸ πολὺ μιᾶς ὥρας διὰ τρεῖς ἕως τέσσαρας ἄνδρας) καὶ θά τὸν ἐπανέκτιζον ἐξ ἀρχῆς τὴν αὐτὴν ἡμέραν. Τὰ περὶ τμηματικῆς κατασκευῆς τοῦ τοίχου διὰ τῆς τεχνικῆς Mörtelwerk (ό Σίνος ἐννοεῖ, φαίνεται, τεχνικὴν ἀνάλογον πρὸς τὴν σημερινὴν

1. Πιθανῶς πλὴν τοῦ ἀρχαίου ὕλικου θά ὑπῆρχεν ἐπὶ τοῦ Κυκλωπείου καὶ ό τράφος τῆς συγχρόνου πεζούλας, ὅπως ὑπῆρχε μέχρι τοῦ 1975 εἰς τὸ βορειότερον τμήμα του (πίν. 59α). Προσφάτως (1974) παρατηρήσαμεν εἰς σημεῖον μεταξὺ τῶν μεγάλων λίθων τοῦ Κυκλωπείου (εἰς τὸ κέντρον περίπου μεταξὺ τῶν δωματίων 1 καὶ 40α) συσσωρεύσιν τεμαχίων ἐλαφρόπετρας· διὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ὕλικου τούτου ἐνταῦθα οὐδεμίαν ἔχομεν πρὸς τὸ παρὸν ἐρμηνεῖαν.

τεχνικήν τοῦ μπετόν, πρβ. καὶ ἀνωτέρω, παρατήρησιν 49) εἶναι παντελῶς ἀστήρικτος. Πρόκειται περὶ τοίχου συνήθους κατασκευῆς οἰκοδομηθέντος μετὰ λάσπην καὶ λίθους, μικροὺς καὶ μεγάλους, ὁ ὁποῖος ἀκολούθως σοβατίστηκε καὶ εἰς τὰ δύο του πρόσωπα μετὰ σοβὰ ἀπὸ πηλὸν καὶ χόρτον. Εἰς τὸν Β τοῖχον ὑπάρχει ἐπίσης ὁ ἴδιος σοβὰς καὶ ἐπὶ πλέον ἐν τελευταῖον λεπτὸν στρώμα ἀπὸ καθαρώτερον πηλόν (πίν. 32β, 34β). Εἰς τὸν Ν τοῖχον ἔγινε μόνον λείανσις (μετὰ λίθινον λειαντήρα) τοῦ σοβὰ, ὅπως μαρτυροῦν τὰ ἀποτυπώματα τοῦ χόρτου ποὺ εἶχε χρησιμοποιηθῇ ὡς συνδετικὸν ὑλικόν. Λεῖαι ἐπιφάνειαι, ἐρυθροπαῖ ἢ ὠχρορρόδινοι (προφανῶς τὸ ἀνοικτότερον ἢ σκοτεινότερον χρῶμα ὁφείλεται εἰς τὸν διάφορον βαθμὸν ὀπτήσεως κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς καταστροφῆς) ἐδημιουργήθησαν μόνον εἰς τὰς ἐσωτερικὰς πλευρὰς τῶν τοίχων καὶ εἰς τὰς πλευρὰς τῶν ἀνοιγμάτων (θύρας, παραθύρων). Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν, νοτίαν πλευρὰν τοῦ τοίχου Ν 16 (ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ καὶ τὸ πρὸς Ν ὄριον τοῦ κτηρίου εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, πρβ. κατωτέρω, παρατήρησιν 69) σώζονται ἀρκετὰ ἐπιφάνειαι πηλίνων σοβάδων ἀλλὰ χωρὶς σημάδια λειάνσεως.

54. Ἡ χρησιμοποιηθεῖσα κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῶν τοίχων λάσπη ἀπετελεῖτο πιθανώτατα ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ τοῦ χρησιμοποιηθέντος διὰ τοὺς σοβάδες, διὰ τοῦτο ἐπέτρωσε, ὅπως καὶ ὁ σοβάς, ἐκ τῆς ἐπενεργείας τοῦ πυρός. Τὸ ὑλικόν τοῦτο πιθανώτατα δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ πηλὸς ἀπὸ κοκκινόχωμα (ἀκριβῶς παρὰ τὸ Κεφάλι, εἰς τὰ ΒΑ, ὑπάρχει χαμηλὸς λόφος ἀποτελούμενος ἀπὸ κοκκινόχωμα, ἐνῶ τὸ Κεφάλι ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ κούσκουραν).

55. Ὁ χρησιμοποιηθεὶς εἰς τὴν Μεγάλῃν Οἰκίαν ὡς συνδετικὸν ὑλικὸν πηλὸς ἀπὸ κοκκινόχωμα ἀποτελεῖ σημαντικὴν πρόοδον εἰς τὴν οἰκοδομικὴν τεχνικήν. Εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν Βόρειον Οἰκίαν ἐχρησιμοποιήθη ὡς συνδετικὸν ὑλικὸν λάσπη ἀπὸ κοινὸν σκοῦρον χῶμα (ἐπιφανειακὸν κουσκουρόχωμα μᾶλλον). Ἡ κυρία διαφορὰ τῶν δύο ὑλικῶν εἶναι ὅτι ὁ ξηρανθεὶς ἐρυθρὸς πηλὸς ἔχει ἀρκετὴν ἀντοχὴν εἰς τὸ ὕδωρ, ἐπομένως δὲν διαλύεται εὐκόλως ὑπὸ τῶν βροχῶν, ὅθεν καὶ ἡ χρῆσις του εἰς ἐκτεθειμένην ἐπιφάνειαν (τοῖχος Ν 16, ἰδὲ ἀνωτέρω, παρατήρησιν 53), ἐνῶ ἡ λάσπη ἀπὸ κοινὸν χῶμα διαλύεται πολὺ εὐκολώτερον (διὰ τὰ κονιάματα ἰδὲ καὶ κατωτέρω, παρατηρήσεις 60 - 61).

56. Ὁ Δ 16 (πίν. 33β, 35β) δὲν εἶναι τοῖχος ἀντιστηρίξεως ἀλλὰ κοινὸς μεσότοιχος, διὰ τοῦτο δὲν ἔχει πατούρα καὶ εἶναι θεμελιωμένος εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον (πρβ. ἀνωτέρω, παρατήρησιν 18).

57. Πλὴν τῆς θύρας τοῦ ἰσογείου καὶ τοῦ μικροῦ παραθύρου, ἀμφοτέρων εἰς τὸν

N 16 (πίν. 34α, 36α, Sinos, εικ. 26), υπάρχει ἐν ἀκόμῃ ἀνοιγμα εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον εἰς τὸν αὐτὸν τοῖχον, παροραθὲν ὑπὸ τοῦ Σίνου (πίν. 34α). Τὸ ἀνοιγμα τοῦτο (τὸ δυτικώτερον εἰς τὸ σχέδιον 1973) μὲ ἐρυθρὸν σοβὰν εἰς τὴν σωζομένην δυτικὴν πλευρὰν του, δυνατόν νὰ ᾔτο μέγα παράθυρον («μέγα» ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ πολὺ μικρὸν «παράθυρον» τοῦ αὐτοῦ τοίχου) ἢ, πιθανώτερον θύρα, ὅποτε πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ἐγένετο προσιτὴ ἐξωθεν μὲ κλίμακα κτιστὴν ἢ ξυλίνην, τῆς ὁποίας πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν τὰ ἔχνη μὲ ἀνασκαφικὴν ἐργασίαν εἰς τὴν βάσιν τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ N 16.

58. Ἡ περιοχὴ ἀμέσως πρὸς N τοῦ δ. 16 πιθανώτατα δὲν ἔχει ἐρευνηθῇ εἰμὴ λίαν ἐπιπολαίως ὑπὸ τοῦ Seager, ὁ ὁποῖος σημειώνει (σχέδιον 1908) πλακόστρωτον παρὰ τὸν N 16 καὶ ἄλλα ἐρείπια, τοίχους καὶ πλακόστρωτον, ἀρχόμενα εἰς ἀπόστασιν περίπου 3.50 μέτρων νοτίως τοῦ τοίχου («περιοχὴ IV» ἢ «NA Δοκιμαί», ἰδὲ ἄνωτέρω, σ. 56 κέ.), ἀλλὰ παραλείπει νὰ σημειώσῃ τὸν σημαντικώτατον τοῖχον, ὁ ὁποῖος ἀρχίζει εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς NA γωνίας τοῦ δ. 16 καὶ συνεχίζεται πρὸς N. Ὁ τοῖχος αὐτὸς εἶναι προφανῶς ἐξωτερικὸς τοῖχος οἰκίας τῆς ὁποίας τὰ δωμάτια εὐρίσκονται εἰς τὴν δυτικὴν του πλευρὰν. Εἶναι ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων τοίχων εἰς τὸ Κεφάλι καὶ διασώζει ἀρκετὰ λείψανα κονιαμάτων.

59. Ἡ «θύρα» ἐκ τοῦ δ. 16 (XXVI) πρὸς τὸ δ. 15 (XXV) (πίν. 34α - β, 36α - β) πιθανώτατα δὲν εἶναι θύρα ἀλλὰ κόγχη ἢ ἐρμάριον τοῦ δ. 16, τὸ ὁποῖον ᾔτο κλειστὸν ἀπὸ τὴν πλευρὰν τοῦ δ. 15, ὅπως ὑποδεικνύουν τὰ ἔχνη τοῦ σοβᾶ ποὺ ἐξέχουν εἰς τὴν A πλευρὰν τοῦ ἀνοίγματος· ταῦτα ἀπετέλουν προφανῶς ἐπάλειψιν τοιχαρίου ἐλαφρᾶς κατασκευῆς κλείοντος τὴν ὀπίσω πλευρὰν τοῦ ἐρμαρίου. Μήπως καὶ τὸ «παράθυρον» τῶν δ. 6 - 13 ᾔτο ἀνάλογος κατασκευή; (ἰδὲ ἄνωτέρω, παρατήρησιν 42).

Ἡ ἐλαφρά «θόλωσις» τοῦ «ὑπερθύρου», τὴν ὁποίαν σημειώνει, ὁ Σίνος εἶναι προφανῶς ἀνοιγμα τῆς ἀνασκαφῆς Seager, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ὑπὸ τοῦ Σίνου σημειουμένας «θολώσεις».

Τὸ ἀρχικὸν ὕψος τοῦ ἐρμαρίου ᾔτο περίπου 0.75 μ. καὶ δὲν βλέπω διὰ ποῖον λόγον εἰς κτήριον μὲ τόσας οἰκοδομικὰς ἀρετὰς θὰ κατεσκευάζετο τὸσον χαμηλὴ θύρα.

Ἡ ἄνωτέρω ἀθέτησις τῆς θύρας ἐκ τοῦ δ. 16 εἰς τὸ δ. 15 δημιουργεῖ τὸ πρόβλημα τῆς προσβάσεως εἰς τὰ δωμάτια 15, 15α, 33, 33α. Τὸ πρόβλημα τοῦτο θὰ λυθῇ ἴσως μὲ ἀνασκαφικὴν ἐρευναν εἰς τὴν ἄσκαφον περιοχὴν μεταξὺ τῶν δ. 14α-7 καὶ 15 - 15α (πρβ. ἄνωτέρω, παρατήρησιν 45), ἀσφαλῶς δὲ διὰ τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος τοῦ ἐπιπέδου τῶν δαπέδων. Ἡ κυκλοφορία εἰς τὴν Μεγάλην Οἰ-

κίαν σήμερον δημιουργεῖ πλήρως ἐσφαλμένην ἐντύπωσιν, διότι τὰ σημερινὰ δάπεδα εὐρίσκονται κατὰ κανόνα εἰς ἐπίπεδον χαμηλότερον τοῦ ἀρχικοῦ (πρβ. ἄνωτέρω, παρατηρήσεις 13 - 15, 39, 42, 47). Ἡ ἄνωτέρω σημειωθείσα θύρα (παρατηρήσεις 57) ὑποδεικνύει ποῦ περίπου πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ τὸ ἐπίπεδον κυκλοφορίας¹.

Κονιάματα

60. Αἱ παρατηρήσεις τοῦ Σίνου σχετικῶς πρὸς τὴν διαφορὰν εἰς τὴν σύστασιν τῶν κονιαμάτων (σ. 16 - 17, πρβ. ἄνωτέρω, παρατήρησιν 49, κείμενον Σίνου, καὶ 54 - 55, ἰδικάς μας παρατηρήσεις) δὲν εἶναι πειστικά. Ἡ χρῆσις ἀσβέστου ἀποκλείεται. Πιθανὴ εἶναι ἀντιθέτως ἡ χρῆσις καθαροῦ λευκοῦ χρώματος ἀπὸ κούσκουραν ἢ κοινοῦ χρώματος ἐπιφανειακοῦ (=ἐδαφόχρωμα, ἐπιφανειακὸν τοῦ κούσκουρα), δίδοντος τὴν ἐντύπωσιν ἀσβέστου τόσον ὀπτικῶς ὅσον καὶ εἰς τὴν χημικὴν ἀνάλυσιν, ἀφοῦ βεβαίως τὸ ἀσβεστοῦχον ὑλικὸν τοῦ μείγματος θὰ ἐμφανίζεται ὡς ἄσβεστος λόγῳ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ πυρὸς κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς καταστροφῆς.

Εἶναι πολὺ πιθανόν, ἀλλὰ ἀπαιτεῖται μελέτη πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τούτου, ὅτι ὁ εὐπλαστος καὶ συνεκτικὸς ἐρυθρὸς πηλὸς ἐχρησιμοποιήθη διὰ νὰ δημιουργηθοῦν ἐνδιάμεσες εἰς τὸ ὕψος τῶν τοίχων ἐπίπεδες πατοῦρες (τοιαύτη εἶναι εἰς πολλὰ σημεῖα ἡ ὁρατὴ σήμερον ἄνω ἀπόληξις τῶν τοίχων μὲ τὰ κονιάματα τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας), ἐπὶ τῶν ὁποίων συνεχιζέτο ἡ κατασκευὴ μὲ λίθους καὶ λάσπην ἀπὸ λευκὸν χῶμα ἢ μὲ μεγάλας πλίνθους γῆς ἀπὸ ὀλιγώτερον καθαρὸν κοκκινόχρωμα. Ἡ χρῆσις καθαροῦ ἐρυθροῦ πηλοῦ ἦτο ἀπαραίτητος, πλὴν τῶν σοβάδων, καὶ εἰς τὸ σύνολον τοῦ πάχους τοῦ τοίχου κατὰ διαστήματα ὥστε νὰ δέσουν καλῶς τὰ ξύλα τῆς οἰκοδομῆς μὲ τὰ ὑπόλοιπα ὑλικά.

61. Ἡ ἄνωτέρω παρατήρησις γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει στοιχείων τῆς νέας ἐρεῦνης τοῦ χώρου 28 (ὁ ὁποῖος λόγῳ τοῦ πολὺ μικροῦ του μεγέθους πρέπει ἴσως νὰ θεωρηθῇ ἀεραγωγὸς) κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς 1970 (πίν. 32β, 33α - β): μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ τμήματος ὑλικοῦ καταστροφῆς (ἀστρακιοῦ) ποὺ ἐκάλυπτε τὴν ΒΑ γωνίαν καὶ τμήματα τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν Β καὶ Α τοίχων εἶδομεν ὅτι

1. Τὰ ἐπίπεδα κυκλοφορίας εἰς τὴν Ἐρυθρὰν Οἰκίαν ἦσαν βεβαίως δύο, ἐφόσον δεχόμεθα δύο ὁρόφους. Αἱ δύο θύραι τοῦ Ν 16 ἀντιστοιχοῦν προφανῶς εἰς τὰ δύο ταῦτα ἐπίπεδα. Ἡ συνολικὴ μελέτη τοῦ προβλήματος πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς ἐξῆς πλευράς: α) φυσικὴ κλίσις τοῦ φυσικοῦ βράχου ἐφ' οὗ ἡ θεμελίωσις, β) διαφοραὶ ὕψους σκελετοῦ θεμελιώσεως, γ) πατοῦρες σκελετοῦ θεμελίων καὶ πατοῦρες ἀνωδομῆς (ὑπὲρ τὰ δάπεδα τοῦ κάτω ὁρόφου), δ) σωζόμενα δάπεδα αὐλῶν καὶ δωματίων καὶ κατώφλια θυρῶν, ε) λείψανα θυρῶν, ἐρμαρίων, παραθύρων, ζ') πιθαναὶ διαφοραὶ ἐπιπέδου δαπέδων τοῦ αὐτοῦ ὁρόφου.

τὸ ἀνώτατον σωζόμενον ὑλικὸν τῶν τοίχων ἀποτελεῖται ἀπὸ ὕλην λευκάζουσαν καὶ εὐκόλως ἀποτριβομένην. Πρόκειται περὶ λάσπης ἀπὸ κοινὸν κουσκουρόχωμα. Ὑπὸ τὸ ὑλικὸν τοῦτο ὑπάρχει ἡ σκληρὰ λιθοποιημένη μᾶζα τῆς πατούρας ἀπὸ ἐρυθρὸν πηλόν, ἡ ὁποία εἶναι σήμερον ὁρατὴ ὡς ἄνω ἀπόληξις ὅλων τῶν τοίχων τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας ποὺ σώζουν πηλίνην ἀνωδομήν. Ἡ πατούρα αὕτη δεικνύει σαφῶς τὰ ἀποτυπώματα λίθων καὶ ξύλων ποὺ ἐπάτουν ἐπ' αὐτῆς, ἐνῶ εἰς πολλὰ σημεῖα σώζει ἐνσωματωμένους λίθους (εἰς τὸν B 16 κλπ.). Ἡ πατούρα αὕτη καθὼς καὶ τὰ περισσότερα πῆλινα τμήματα τῆς Μεγάλης Οἰκίας ἔχουν πάρει εἰς τὸ ἄνω μέρος των σκοῦρο μαυρωπὸ χρῶμα λόγῳ τῆς ἀναπτύξεως μικροφυτικῆς βλαστήσεως.

Συνδεδεικτὴ ὕλη σοβάδων

62. Ὁ Σίνος (σ. 16) ὑποθέτει ὅτι εἰς τοὺς λεπτοὺς σοβάδες ἐπὶ τῶν ὁποίων ἠλείφετο τὸ τελικὸν λεπτὸν ἐπιφανειακὸν στρώμα μὲ τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα, εἶχον χρησιμικοποιηθῇ συνδεδεικταὶ ὕλαι, «ζωικὸν αἶμα, φυτικὴ ρητίνη, ἀμυλόκολλα», πρᾶγμα ἀπίθανον κατ' ἐμέ (ὁ Σίνος δὲν λέγει πῶς καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο). Τὸ μόνον ἀσφαλὲς συνδεδεικτὸν ὑλικὸν τόσον εἰς τοὺς σοβάδες ὅσον καὶ εἰς τίς πλῆθρες, τὸ ὁποῖον εἶχε παρατηρηθῇ καὶ ὑπὸ τοῦ Seager (ἰδὲ ἀνωτέρω, 45, ἀλλὰ δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Σίνου), εἶναι λεπτὸν ἄχυρον, ἴσως ὅχι ἀπὸ δημητριακὰ ἀλλὰ ἀπὸ λεπτότερον χόρτον. Πρόκειται περὶ συνδεδεικτοῦ ὑλικοῦ κοινοτάτου εἰς ὅλας τὰς ἐποχάς (πρβ. τὴν ἀγγλικὴν ἔκφρασιν «make bricks without straw»)¹.

Ἡ τελικὴ λεία ἐπιφάνεια τῶν τοίχων ἠδύνατο νὰ παραχθῇ τόσον δι' ἀπλῆς λειάνσεως τοῦ πηλοῦ τῶν σοβάδων ὅσον καὶ διὰ τῆς χρήσεως καθαροῦ διαλύματος ἐρυθροῦ πηλοῦ, τὸ ὁποῖον ἐστιλβοῦτο μετὰ τὴν ἐπάλειψιν. Εἰς μερικὰ σημεῖα διακρίνονται περισσότερα τοῦ ἐνὸς ἐπιχρίσματα (π.χ. εἰς τὸ δάπεδον καὶ τὸν B τοῖχον τοῦ δ. 36, πίν. 46α - β, 47α).

Δωμάτιον 15 (XXV, σ. 16)

63. Ἡ ὑποτιθεμένη ὑπὸ τοῦ Σίνου ἀρχαιοτέρα φάσις τοῦ δυτικοῦ τοίχου (κατώτερον τμήμα) εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητά ὁπῇ τῆς ἀνασκαφῆς Seager ἐπανακτισθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἀναστηλώσεως (πίν. 37α - β, Sinos εἰκ. 28).

Δωμάτιον 15α (XXIV, σ. 16)

64. Ἡ διάκρισις λείων καὶ «πορωδῶν» (ὅπως γράφει ὁ Σίνος, προφανῶς ἐννοεῖ

1. Ἡ βοτανολογικὴ ταύτισις τοῦ χρησιμοποιηθέντος ὡς συνδεδεικτοῦ ὑλικοῦ χόρτου δὲν θὰ εἶναι δυσχερὴς διότι ἀρκετὰ τῶν ἀποτυπωμάτων εἰς τοὺς σοβάδες καὶ τίς πλῆθρες εἶναι πολὺ καλὰ. Σημειῶ ὅτι εἰς τῶν ἐργατῶν τῆς ἀνασκαφῆς διέκρινε εἰς τεμάχιον σοβᾶ ἀποτύπωμα ἀχύρου κριθῆς.

«άνωμάτων») κονιαμάτων δὲν ἔχει νόημα. Πρόκειται περὶ τοῦ βαθμοῦ διατηρήσεως τῶν ἐπιφανειῶν (πρᾶγμα ποὺ τείνει νὰ δεχθῇ καὶ ὁ ἴδιος, σ. 17). Αἱ ἀνώμαλοι ἐπιφάνειαι εἰς τὰ ἄνω μέρη τῶν προσώπων τῶν τοίχων ὀφείλονται εἴτε εἰς τὸ ὅτι ὑπάρχει ἀκόμη ἐπ' αὐτῶν ὕλικὸν τῆς καταστροφῆς, εἴτε εἰς τὸ ὅτι ἔχει ἀποπέσει ἡ ἀρχικὴ λεία ἐπιφάνεια καὶ βλέπομεν τὸν ἐσωτερικὸν πηλόν, εἴτε εἰς τὸ ὅτι λείπει ἐντελῶς ὁ σοβὰς καὶ βλέπομεν τὸν πηλὸν τοῦ κτισίματος. Τὸ γκρίζο χρῶμα ὀφείλεται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μικροφυτικῆς βλαστήσεως, ὅπως ἤδη ἐσημειώθη (παρατήρησις 61).

Ἡ ὑπόθεσις περὶ ὑπάρξεως θολωτῆς ὀροφῆς εἰς τὸ δ. 15α στηρίζεται εἰς τὰ λείψανα τῶν ἐπιχώσεων τῆς καταστροφῆς, ὅσα ἀφέθησαν ἐπὶ τόπου ὑπὸ τοῦ Seager (πίν. 38, 39). Ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ συμβαίνει εἰς τὰ δωμάτια 33 καὶ 33α. Εἰς τὸ 33 μάλιστα εἶναι τόσον φανερόν ὅτι τὸ ὕλικόν τῆς καταστροφῆς ἔχει πέσει ἐντὸς τοῦ δωματίου, ὅπου ἀκόμη εὐρίσκεται καλύπτον ἐν μέρει τὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων (ιδεὲ κυρίως Α 33) μὲ τὰ λεπτὰ κονιάματα (τὰ ὅποια σώζονται καλῶς κάτω ἀπὸ τὸ ὕλικόν τῆς καταστροφῆς), ὥστε εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς ἦτο δυνατόν νὰ παροραθοῦν ὑπὸ τοῦ Σίνου αὐτὰ τὰ φανερώτατα πράγματα καὶ νὰ ἐπιμένῃ οὗτος εἰς τὴν θεωρίαν περὶ θολωτῶν ὀροφῶν.

Δωμάτιον 33 (XXVII, σ. 17, ιδεὲ καὶ προηγουμένην παρατήρησιν)

65. Οἱ σοβάδες τῶν τοίχων δὲν εἶχον μόνον εἰς τὰ κάτω μέρη λείας ἐπιφανείας ἀλλὰ καθ' ὅλον τὸ ὕψος τῶν τοίχων. Ὑπὸ τὴν μᾶζαν τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ὕλικου καταστροφῆς (ἀστράκι) ἡ λεία ἐπιφάνεια τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου συνεχίζεται πρὸς τὰ ἄνω εἰς ἀρκετὸν ὕψος. Ἡ «θόλωσις», ὅπως ἀνεπτύχθη ἀνωτέρω (παρατηρήσεις 49, 64), ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ λείψανα τῆς λιθοποιημένης ἐπιχώσεως, ὅσα εὐρίσκονται ἀκόμη εἰς τὴν μετὰ τὴν καταστροφήν θέσιν των· ταῦτα ἀφέθησαν εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Seager, ὁ ὅποιος ἐδυσκολεύετο πολὺ ἀπὸ τὸ ἀστράκι (πρβ. ἀνωτέρω σ. 40, παρατήρησιν 49 σ. 103 - 104 καὶ σ. 72 σημ. 2), ἐνδιέφερετο δὲ νὰ φθάσῃ εἰς τὰ δάπεδα, ὅπου ὑπῆρχον τὰ εὐρήματα (πίν. 40, 41 καὶ Sinos, εἰκ. 29 - 30).

Δωμάτιον 33α (XXVIII, σ. 17)

Διπλοῖ τοῖχοι — Ὅρια τοῦ κτηρίου

66. Ἡ ὑποτιθεμένη ὑπὸ τοῦ Σίνου θόλος εἶναι σκάψιμο τῆς ἀνασκαφῆς Seager εἰς τὴν μᾶζαν τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ἀστρακιοῦ (ιδεὲ καὶ προηγουμένην παρατήρησιν).

67. Τὸ ὑποτιθέμενον ἀρχαιότερον θεμέλιον εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ δωματίου εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητά ὁ κανονικὸς βόρειος τοῖχος τοῦ δωματίου, ὁ ὅποιος

δὲν σώζεται εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος ὅσον οἱ ἄλλοι, διότι ἐντεῦθεν εἰσῆλθον σκάπτοντες ἐκ τῶν ἄνω καὶ καταστρέφοντες αὐτὸν ἐν μέρει οἱ ἐργάται τοῦ Seager (Sinon, εἰκ. 31).

68. Ὁ Σίνος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναγνωρίσῃ ἐνταῦθα ἐν τῶν πλέον σημαντικῶν δομικῶν στοιχείων τῆς Βασιλικῆς: τὴν χρῆσιν διπλῶν τοίχων ὡς βασικοῦ σκελετοῦ τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας. Οἱ δύο κυριώτεροι διπλοὶ τοῖχοι τοῦ κτηρίου σχηματίζουν σταυρὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχει ὑφανθῇ τὸ σύστημα τῶν δωματίων εἰς τὴν κάτοψιν τοῦ ἰσογείου - ὑπογείου. Οἱ δύο αὐτοὶ βασικοὶ τοῖχοι εἶναι:

α) Ὁ διπλοῦς τοῖχος ὁ διατρέχων ὡς σπονδυλικὴ στήλη τὸ κτήριο ἀπὸ Δ πρὸς Α μετὰ τῶν δωματίων (ἢ χώρων) 6α, 6, 13, 39β, Α — εὐρισκομένων κατὰ μῆκος τῆς βορείου πλευρᾶς του — καὶ τῶν δωματίων (ἢ χώρων) 7α, 28α, 15α, 33α, 35, 37, 38, 38α — εὐρισκομένων εἰς τὴν νότιον πλευράν του (σχ. IX, πίν. 22, 23, 50, 57α).

Εἰς τὸ δ. 35 τὸ νότιον σκέλος τοῦ διπλοῦ τούτου τοίχου δὲν ὑπάρχει· δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀφηρέθῃ ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῆς ἀνασκαφῆς Seager ἢ τῆς Ἀναστηλώσεως, οἱ ὅποιοι φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν παρακολούθησιν τοῦ βορείου κατέστρεψαν τὸ νότιον σκέλος, ὑποθέσαντες ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ὑλικοῦ ἐπιχώσεως.

β) Ὁ διπλοῦς τοῖχος, ὁ ὁποῖος ἔχει εἰς μὲν τὴν δυτικὴν του πλευράν τὰ δωμάτια 33, 33α, 13 (ἴσως καὶ τὰ 2, 1), εἰς δὲ τὴν ἀνατολικὴν τὰ δωμάτια 36, 35, προφανῶς δὲ καὶ ἄλλα βορείως τοῦ 35 εἰς τὴν ἄσκαφον λωρίδα (ιδὲ παρατήρησιν 50, ἄνωτέρω), (σχ. IX).

Εἰς τὸ δ. 2 ὑπάρχει φαίνεται διακοπὴ τοῦ διπλοῦ τοίχου, διότι ἐδῶ ὑπάρχει πιθανώτατα ἄνοιγμα, θύρα ἢ διάδρομος πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Πτέρυγα (ιδὲ ἄνωτέρω, παρατηρήσεις 46 καὶ 50).

Οἱ δύο ἄνωτέρω διπλοὶ τοῖχοι σχηματίζουν σταυρὸν καὶ ἀποτελοῦν, ὡς εἵπομεν, τὸν κύριον σκελετὸν τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας. Μοιράζουσιν τὸν πρὸς οἰκοδόμησιν χώρον εἰς τέσσαρα τμήματα, εἰς τὰ ὁποῖα δημιουργοῦνται τὰ κάτω δωμάτια τῆς οἰκίας διὰ τῆς οἰκοδομήσεως δευτερευόντων τοίχων ποὺ εἶναι ὅλοι μονοί.

Ἄλλοι διπλοὶ τοῖχοι εἰς τὸ αὐτὸ οἰκοδόμημα εἶναι:

α) Ὁ τοῖχος I - Ια (σχ. IX, πίν. 51α, 52α - β), ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ ἀνατολικὸν ὄριον τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας, ὅπως ἐπιστοποιήσαμεν ἀνασκαφικῶς τὸ 1970 (ιδὲ καὶ κατωτέρω, παρατήρησιν 69).

β) Ὁ παράλληλος τοῦ προηγούμενου εἰς τὴν περιοχὴν τῶν χώρων 39 - 39β, μετὰ τῶν χώρων τούτων καὶ τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ διαδρόμου Α (σχ. IX, πίν. 50β, 57α). Πιθανῶς ἡ λειτουργία τοῦ τοίχου τούτου εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν τῶν πεσσῶν ἀντιστηρίξεως (ιδὲ ἄνωτέρω, παρατήρησιν 44 καὶ σ. 97 σημ. 1).

γ) Ὁ δυτικὸς τοῖχος τῶν χώρων 39 - 39α φαίνεται διπλοῦς ἢ δὲ παρουσία του ἐνταῦθα, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τὸν παράλληλόν του διπλοῦν τοῖχον τοῦ σταυροῦ θὰ ἦτο δικαιολογημένη μόνον λόγῳ τῆς πιθανῆς κατωφερείας τοῦ λόφου. Ὅμως ἡ περιοχὴ αὐτῇ, ὅπως ἀνελύσαμεν ἀνωτέρω (παρατήρησις 50), εἶναι ἀκόμη ἀνερευνήτος· εἶναι μάλιστα πιθανόν, πλὴν τῆς δημιουργουμένης ὑπὸ τοῦ ὕλικου τοῦ Κυκλωπείου συγχύσεως, νὰ ἔχωμεν καὶ ἄλλην πηγὴν συγχύσεως, ἐὰν ὁ ἐσώτερος δυτικὸς τοῖχος τοῦ δ. 39 (δηλαδὴ τὸ ἀνατολικὸν σκέλος τοῦ πιθανοῦ διπλοῦ Δ 39) εἶναι πρόχειρον ἀντιστήριγμα κτισμένον ὑπὸ τοῦ Seager.

δ) Ὁ βραχὺς διπλοῦς τοῖχος βορείως τοῦ λαξευτοῦ φρέατος (σχ. IX, πίν. 56β) ἐλειτούργει ἴσως ὡς πεσσὸς ἀντιστηρίξεως.

ε) Ὁ ὀρίζων τὴν βόρειον ἀπόληξιν τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος τοῖχος μεταξὺ τοῦ χώρου 42 καὶ τοῦ πλακοστρώτου 44 (σχ. IX, πίν. 59α - β — πρὸ πλήρους καθαρισμοῦ). Τοῦ βορείου σκέλους τοῦ διπλοῦ τούτου τοίχου σώζεται μόνον ἐν μικρὸν τμήμα, ἀλλὰ πιθανώτατα τοῦτο συνεχίζετο τόσον πρὸς Δ ὅσον καὶ πρὸς Α παραλλήλως καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν σωζόμενον Β 42 - 42α.

69. Τὰ δυτικὰ ὅρια τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας εἶναι σαφῆ μόνον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ πλακοστρώτου 4α. Ἐδῶ ὁ χώρος πρὸ τῆς οἰκοδομήσεως τοῦ κτηρίου ἦτο σχετικῶς ὁμαλός, διὰ τοῦτο ἴσως ὁ τελευταῖος πρὸς Δυσμᾶς τοῖχος (=δυτικὸς τῶν δ. 3, 3α καὶ 6) δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ γίνῃ διπλοῦς. Ἴσως ἦτο διπλοῦς ὁ τοῖχος ποὺ ἔκλειε τὸ κτήριο ἀπὸ Δυσμῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν χώρων 7α, 7β, 14α, 28α, ἀλλὰ τι ἀκριβῶς συμβαίνει ἐδῶ θὰ δείξῃ νέα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

Τὰ νότια ὅρια τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας εἶναι πάλιν μόνον ἐν μέρει γνωστά, ἦτοι ὁ Ν τοῖχος τῶν δ. 28, 16, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι διπλοῦς ἀλλ' εἶναι ἀρκετὰ ἰσχυρός, λόγῳ τῆς ἀρτίας θεμελιώσεώς του ἐπὶ τῆς πλατυτέρας βαθμιδωτῆς πατούρας (ἰδὲ ἀνωτέρω, παρατήρησιν 52) καὶ τοῦ μεγαλυτέρου πάχους του ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ἀπλοῦς μεσοτοίχους.

Τὰ δωμάτια 36, 36α, 36β πιθανὸν νὰ εἶχον ἀνάλογον τοῖχον εἰς τὴν νότιον πλευράν, ἴσως συνέχειαν τοῦ Ν 33/36, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ διευκρινηθῇ, διότι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, ὅπου ἡ κλίσις τοῦ φυσικοῦ πίπτει ἀποτόμως, ὑπάρχουν, ὅπως ἔδειξεν ἡ ἔρευνα 1970 (πίν. 43α - β, 43α πρβ. 44α - β), μπάζα τῆς ἀνασκαφῆς Seager εἰς μέγα βάθος, ἢ δὲ προσπάθειά μας νὰ εὕρωμεν τὸν νότιον τοῖχον τῶν δ. 36, 36α, 36β δὲν εἶχε θετικὸν ἀποτέλεσμα¹.

Τὰ ἀνατολικὰ ὅρια τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας εἶναι σαφέστερα μετὰ τοὺς καθαρισμοὺς τοῦ 1970 καὶ 1972: ὁ διπλοῦς τοῖχος Ι - Ια. Ἡ ὑπαρξίς

1. Ἰδὲ Α. ΖΩΗΝ, ΠΑΕ 1972, σ. 279.

διπλοῦ τοίχου εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει νὰ θεωρηθῇ πολὺ ἰσχυρὰ ἐνδειξίς ὅτι τόσον ὁ διάδρομος Α ὅσον καὶ τὸ δ. 39 ἦσαν ἐστεγασμένα καὶ ὅτι πιθανώτατα ὁλόκληρος ἡ Ἀνατολικὴ Πτέρυξ εἶχε καὶ ἄνω ὄροφον¹.

Τὰ βόρεια ὄρια τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας εἶναι ἀκόμη ἀγνωστα εἰς τὸ μεγαλύτερον τμήμα των, δηλαδὴ πέραν (βορείως) τῆς γραμμῆς τῶν χώρων 4α, 3, 1, ὁ δὲ προσδιορισμὸς τῶν ὁρίων τούτων εἶναι δυνατόν νὰ γίνη δι' ἀνασκαφικῆς ἐργασίας εἰς μεγάλην ἔκτασιν. Τοιαύτην ἐργασίαν ἤρχισαμεν τὸ 1974 τὰ δὲ πρῶτα ἀποτελέσματα φαίνονται εἰς τὸ σχέδιον Χ².

Ὁ διπλοῦς τοῖχος, ὁ ὁποῖος χωρίζει τὸ κτήριο ἀπὸ τὸ βαθμιδωτὸν πλακόστρωτον 44 εἶναι, ὅπως ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω (παρατήρησις 68: ε) τὸ βόρειον ὄριον τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος, ἐπομένως καὶ τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο.

Εἰς τὴν Ἐρυθρὰν Οἰκίαν ἀνήκουν, ὅπως ἤδη πλειστάκις ἐσημειώσαμεν, καὶ αἱ δύο αὐλαί, ἡ μεγάλη δυτικὴ αὐλή (τῆς ὁποίας τμήματα εἶναι τὸ πλακόστρωτον 4α καὶ ἡ σημερινὴ δυτικὴ αὐλή) καὶ τὸ βαθμιδωτὸν πλακόστρωτον 44. Ἡ ἀνακάλυψις τὸ 1974 λειψάνων πλακοστρώτου εἰς τὸν χώρον 32 (σχ. Χ) ἐνισχύει περαιτέρω τὴν γνώμην περὶ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς δυτικῆς αὐλῆς.

Ἐκ τῆς νέας κατόψεως τοῦ κτηρίου καὶ τῶν προηγηθεισῶν παρατηρήσεων γίνεται, ὅπως πιστεύω, φανερόν ὅτι ἡ Ἐρυθρὰ Οἰκία ἐκτίσθη μὲ ὅλως ἐξαιρετικὴν φροντίδα, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μὲ πραγματικὴν οἰκοδομικὴν σοφίαν.

Τὸ κτήριο προσηρμόσθη διὰ τοῦ συστήματος τῶν διπλῶν τοίχων καὶ τῶν ἰσχυρῶν πεδίλων ἢ πεσσῶν θεμελιώσεως, κατὰ τρόπον ἰδεώδη εἰς τὸ διττῶς ἐπικλινές (πρὸς Ν καὶ Α) πλεον εὐαίσθητον ἄκρον τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, πλαισιωθὲν ὑπὸ δύο τοῦλάχιστον μεγάλων αὐλῶν, καὶ ἀνοιγόμενον πρὸς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος, ἰδίᾳ δὲ πρὸς Νότον καὶ Ἀνατολάς, μὲ πλήρη ἐποπτεῖαν ὁλοκλήρου τῆς Βορείου Κοιλάδος τοῦ Ἰσθμοῦ.

Τὰ μικρὰ δωμάτια τοῦ ἰσογείου ἐχρησιμοποιοῦντο προφανῶς ὡς ἀποθήκαι καὶ διὰ συναφεῖς χρήσεις. Τὸ μικρὸν μέγεθος τῶν πλείστων χώρων τοῦ ἰσογείου καὶ ἡ διαφορὰ εἰς τὰ ἐπίπεδα τῶν δαπέδων ἐρμηνεύεται ἐκ τῆς ἀνάγκης προσαρμογῆς εἰς τὸ ἀνώμαλον ἔδαφος καὶ δημιουργίας ἰσχυρᾶς θεμελιώσεως. Εἰς τὸν ἄνω ὄροφον τὰ δωμάτια θὰ ἦσαν ἀσφαλῶς μεγαλύτερα, διότι δὲν ὑπῆρχε πλέον ἀνάγκη ὑπάρξεως πυκνῶν τοίχων στηρίξεως.

Ὁ λίθινος σκελετὸς θεμελιώσεως, βυθισμένος ἐντὸς τοῦ παχέος ἐκ φερτῶν

1. Πρβ. ΠΑΕ 1972, σ. 281 - 282.

2. Ἰδὲ ὠρισμένης πληροφορίας περὶ τῆς ἀνασκαφῆς αὐτῆς εἰς τὸ Ἔργον 1974, σ. 107 - 112. Ἡ ἀνασκαφὴ 1975 ἀπεκάλυψε σειρὰν δωματίων δύο τοῦλάχιστον οἰκοδομικῶν φάσεων βορείως τῶν χώρων 4α - 3 - 1 (ἰδὲ σχ. ΙΙΙ).

χωμάτων σκληροῦ στρώματος θεμελιώσεως, ἡ χρῆσις ἐρυθροῦ πηλοῦ, ξυλοδεσιᾶς, ὠμῶν πλίνθων καὶ πηλίνων κονιαμάτων εἰς τὴν ἀνωδομήν, προφανῶς ἀπεσκοποῦν εἰς τὴν ἐξασφάλισιν σταθερότητος τοῦ κτηρίου εἰς περίπτωσιν σεισμοῦ. Ἡ λείανσις καὶ ἐπίχρισις, κατὰ τόπους δὲ καὶ στίλβωσις τῶν πηλίνων σοβάδων καὶ δαπέδων δεικνύουν φροντίδα πρὸς δημιουργίαν εὐπρεπῶν ἐσωτερικῶν χώρων. Ἡ ἄφθονος χρῆσις ξύλου ὡς οἰκοδομικοῦ ὕλικου εἰς τὴν ξυλοδεσιάν τῶν τοίχων, ἰδίᾳ δὲ ἡ σφοδρότης τῆς πυρκαϊᾶς, ἡ ὁποία κατέστρεψε τὸ κτήριον, μαρτυροῦν ὅτι ἄφθονος θὰ ἦτο ἡ χρῆσις καὶ γυμνοῦ ξύλου (ἡ ξυλοδεσιὰ τῶν τοίχων ἐκαλύπτετο μὲ τὰ κονιάματα) ἵσως ὅχι μόνον εἰς τὰς ὀροφάς (συμφώνως πρὸς τὰς ἀνασκαφικὰς εἰδήσεις Seager) ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας χρήσεις, ἥτοι κλίμακας ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς, θρανία, ἐρμάρια.

Πιθανῶς ἅπαντα τὰ ὕλικά προέρχονται ἐκ τῆς ἀμέσου γειτονίας τοῦ οἰκισμοῦ: μαλακοὶ ἀσβεστόλιθοι καὶ χάλικες σκληρῶν ἀσβεστολίθων ἀπὸ τὸ Κεφάλι, σκληροὶ ἀσβεστόλιθοι ἀπὸ τὴν ρεμματιάν, σχιστόλιθοι ἀπὸ κάποιαν πλησίον εὐρισκομένην πτύχωσιν, χονδρόκοκκοι καὶ λεπτόκοκκοι ἀμμόλιθοι ἀπὸ τὸν Παχυνάμμον, καθαρὸν κουσκουρόχωμα ἀπὸ τὸ Κεφάλι ἢ ἀπὸ τὰ πλησίον, πρὸς Δ καὶ Β, ὑψώματα, καθαρὸν κοκκινόχωμα ἀπὸ τὰ πρὸς Β καὶ Α χαμηλὰ ἐξάρματα τῆς κοιλάδος. Εἰς τὰς ἀσβεστολιθινὰς ὁμαλὰς ἐκτάσεις τῆς κοιλάδος ὑπῆρχον ἵσως δάση δρυῶν, φυλοβόλων ἢ πρίνων (αἱ δρυς εἰς τὴν Κρήτην ἀναπτύσσονται εἰς τοιαῦτα ἐδάφη), ἐνῶ τὸ ὠραῖον ἐκτεταμένον πευκοδάσος τῆς Θριφτῆς, τὸ ὁποῖον καὶ σήμερον τείνει νὰ κατέλθῃ πρὸς τὸ Μοναστηράκι, δὲν ἀποκλείεται νὰ κατελάμβανε τὰς δυτικὰς κλιτῦς τῶν βουνῶν Καβουσιῶ-Θριφτῆς. Ὁμοίως δὲν ἀποκλείεται τὸ μέγα δάσος πεύκων Βιάννου-Μαλῶν-Ἀνατολῆς-Μεσελέρων νὰ ἐξετείνετο μέχρι Γουρνιῶν-Παχυνάμμου, καταλαμβάνον τὸ βουνὸν Βασιλικῆς-Παχυνάμμου. Οὕτω δικαιοῦμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὑπαρξιν ἀφθόνου καὶ ποικίλης ξυλείας, ἡ ὁποία θὰ ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῇ.

Δωμάτιον 35 (XXXI, σ. 17, 19)

70. Ὁ δυτικὸς τοῖχος (ἀνατολικὸν σκέλος τοῦ κεντρικοῦ διπλοῦ) ἔχει καταστραφῇ ὑπὸ τοῦ Seager· δὲν πρόκειται περὶ καταστροφῆς τῆς ἀνυπάρκτου «φάσεως τῶν λιθίνων τοίχων», ὅπως νομίζει ὁ Σίνος (αὐτόθι σ. 14, πρβ. ἀνωτέρω παρατηρήσεις, 39, 47, 68α - β κλπ.).

71. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον, ὑψηλά (Sinos, εἰκ. 35) δὲν ὑπάρχει ἀνοιγμα θύρας ὅπως πιστεύει ὁ Σίνος καὶ σημειώνει ὁ Seager εἰς τὸ «καλλιγραφημένον» σχέδιον 1906. Πρόκειται περὶ ρήγματος εἴτε τῆς καταστροφῆς εἴτε τῆς ἀνασκαφῆς Seager. Ὁ δυτικὸς τοῖχος ἔχει πρόσωπον μὲ σοβά, πρὸς τὸ ὁποῖον ἀκκοῦμβησεν ἡ

δυτική απόληξις τοῦ βορείου τοίχου. Ὁ σοβάς δὲν ὑπάρχει μόνον ὑψηλά, εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἀνοίγματος (τῆς «θύρας» τοῦ Σίνου), ἀλλὰ προχωρεῖ πρὸς τὰ κάτω. Ἐὰν τὸ ρῆγμα ἦτο κανονικὸν ἀνοίγμα, θύρα ἢ παράθυρον, θὰ εἶχε κατώφλιον λίθινον ἢ κονιαμένον, ὅπως τὰ ἄλλα ἀνοίγματα τοῦ κτηρίου. Ἀντ' αὐτῶν βλέπομεν τὸ σύνηθες εἰς τοὺς τοίχους τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας ὑλικόν: σκληρὸν ἀστράκι (πηλὸν) μὲ ἀνώμαλον ἐπιφάνειαν λόγῳ τῶν ἀποτυπωμάτων τῶν λίθων, οἱ ὅποιοι συνέχιζον τὴν ἀνωδομήν.

Ὅπως ὁ Β τοῖχος ἀκκουμβᾷ εἰς τὸν Δ οὕτω καὶ ὁ Α ἀκκουμβᾷ εἰς τὸν Β. Εἶναι φανερόν ὅτι πρῶτον ἐκτίσθη ὁ Δ, κατόπιν ὁ Β καὶ τέλος ὁ Α, χωρὶς βεβαίως τοῦτο νὰ σημαίνη «φάσεις» οἰκοδομικὰς ἀλλ' ἀπλῶς στάδια ἐργασίας κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν μιᾶς οἰκίας, ἴσως δὲ καὶ μίαν ἐπὶ πλέον φροντίδα ἀντισεισμικῆς κατασκευῆς.

72. Μεταξὺ τῶν δ. 36 καὶ 35 δὲν ὑπάρχει «πολὺ καλῶς διατηρημένη θύρα» ἢ ἄλλο ἀρχαῖον ἀνοίγμα ἀλλὰ συμπαγὲς τοῖχος. Τὸ σημερινὸν ἀνοίγμα εἶναι ὁπὴ τῆς ἀνασκαφῆς Seager καὶ ἡ ἀνατολική «παραστάς» τῆς «θύρας» συμπλήρωσις, ἄνευ στοιχείου τινός, τῆς Ἀναστηλώσεως (πίν. 46α, Sinos, εἰκ. 33, ἰδὲ καὶ τὸ σχέδιον 1906 Seager, ὅπου δὲν ὑπάρχει θύρα). Ἐξ ἄλλου τὸ δ. 35 θὰ ἦτο εἰς τὸ μεγαλύτερον σημερινόν του βάθος μπαζωμένο μὲ τὴν «ἐπίχωσιν θεμελιώσεως». Τὸ ἀνώτερον τμήμα, ἐὰν εἶχε χρησιμοποιηθῇ ποτέ, θὰ ἦτο προσιτὸν μὲ θύραν εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον ἐν συνδυασμῷ πρὸς κλίμακα ἢ μὲ καταπακτὴν. Ἐπομένως τὸ πρόβλημα τῆς προσβάσεως τοῦ δ. 35 συνδέεται μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ πραγματικοῦ ἐπιπέδου τῶν δαπέδων τῶν δωματίων, τῆς ὑπάρξεως καὶ μορφῆς (κυρίως κατόψεως) τοῦ ἄνω ὀρόφου, τῆς πραγματικῆς χρήσεως τῶν δημιουργουμένων εἰς τὸ ἐπίπεδον θεμελιώσεως τοῦ κτηρίου μικρῶν δωματίων κλπ. (πρβ. ἀνωτέρω παρατήρησιν 59 καὶ σ. 109 σημ. 1).

Δωμάτια 36, 36α, 36β (XXIX, XXX, σ. 19)

73. Ὁ Δ 36 δὲν δεικνύει «τμήματα τοῦ παλαιοῦ μεγάλου ἀναλημματικοῦ τοίχου», ὁ ὅποιος εἶναι ἀνύπαρκτος, ἀλλ' εἶναι ἐνιαία κατασκευὴ (μὲ ἰσχυρὰς προφανῶς συμπληρώσεις τῆς Ἀναστηλώσεως) ἀνήκουσα εἰς τὸν κεντρικὸν ἀπὸ Ν πρὸς Β διπλοῦν τοῖχον (πίν. 43α, 45α ἄνω κέντρον).

74. Τὸ πῆλινον δάπεδον (ἢ ἐπάλειψις συνεχίζεται ἐνιαία εἰς τοὺς σοβάδες τῶν τοίχων) δὲν τελειώνει εἰς τὸν μεσότοιχον τῶν δ. 36 - 36α ἀλλὰ συνεχίζεται εἰς τὸ δ. 36α ὑπὸ τὸν μεσότοιχον, ὁ ὅποιος ἐκτίσθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τοῦ κτηρίου (σχ. IX, πίν. 44α, 45β, ἰδὲ καὶ ἀνωτέρω παρατήρησιν 49). Τὸ δάπεδον εἶχεν ἐπιχρισθῇ διὰ καθαροῦ διαλύματος πηλοῦ ἀρκετὰς φοράς, εἰς μίαν δὲ τῶν ἀνανεώ-

σεων ἐπεχρίσθη καὶ ὁ μεσότοιχος, ὅπως δεικνύουν τὰ σωζόμενα εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ λείψανα κονιάματος. Πήλινα δάπεδα ὑπῆρχον καὶ εἰς ἄλλα δωμάτια ἀλλὰ κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ Seager (ἰδὲ ἀνωτέρω, σ. 46 - 47).

Ἡ κυκλικὴ κοιλότης εἰς τὸ δάπεδον τοῦ δ. 36 (σχ. Σίνου καὶ πίν. 45α) δὲν εἶναι προφανῶς «βάσις δι' ἐν μέγα ἀγγεῖον», ἀλλὰ κατασκευάσμα τῆς Ἀναστηλώσεως, ὅπως μαρτυρεῖ τὸ κονίαμα τῶν τοιχωμάτων τῆς, τὸ ὅποιον εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου κορασάνι τῆς Ἀναστηλώσεως (τσιμεντόλασπη μὲ προσθήκην τριμμένου κεραμιδιοῦ). Εἰς τὸ σχέδιον Σίνου ἡ κοιλότης αὐτὴ εὐρίσκεται βορειότερον τῆς πραγματικῆς τῆς θέσεως, ἔμπροσθεν τῆς σωζομένης ἀπολήξεως τοῦ Ν τοίχου, τοῦ ὁποῦ τὸ ἐλλεῖπον τμήμα ἀσφαλῶς ἐπάτει ἐπὶ τῆς κοιλότητος. Εἰς τὰ σχέδια Seager ἡ κοιλότης αὐτὴ δὲν σημειοῦται.

Τοῦ περιέργου τοξοειδοῦς τοίχου ἔμπροσθεν τοῦ Δ 36, ποὺ σημειοῦται εἰς τὸ σχέδιον 1906 δὲν ὑπάρχουν κατάλοιπα ἐπὶ τόπου. Ἴσως ἐσημειώθη ὑπὸ τοῦ Seager κατὰ παρερμηνείαν τοῦ σωζομένου καμπύλου δυτικοῦ ἄκρου τοῦ πηλίνου δαπέδου.

75. Ὁ μεσότοιχος τῶν δ. 36α καὶ 36β (πίν. 44α) συνεχιζόμενος ὡς μεσότοιχος τῶν δ. 38 - 38α, δὲν εἶναι «ἀρχαιότερον θεμέλιον», ὅπως πιστεύει ὁ Σίνος, ἀλλὰ τοῖχος σύγχρονος τῶν ἄλλων πέριξ αὐτοῦ, ὁ ὅποιος ὁμως δὲν «ἀνεστηλώθη» ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ὅπως οἱ ἄλλοι. Τὸ γεγονὸς ὅτι διὰ τῆς παρούσης χρονολογήσεως δεχόμεθα τὴν ὑπαρξίν ἐνταῦθα τεσσάρων πολὺ μικρῶν δωματίων (σχ. IX) ἀντὶ δύο μεγαλυτέρων δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ἐπιχείρημα ἐναντίον τῆς χρονολογήσεώς μας: τὰ περισσότερα σωζόμενα δωμάτια τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας, καὶ ἀρκετὰ τῆς Δυτικῆς, ἔχουν περίπου τὸ αὐτὸ μικρὸν μέγεθος. Τὸ πρόβλημα τοῦ μικροῦ μεγέθους, ἐπομένως καὶ τοῦ χρηστικοῦ προορισμοῦ τῶν δωματίων εἶναι γενικώτερον πρόβλημα ἐρμηνείας τῶν μορφῶν τῆς μινωικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ δὲν ἐντοπίζεται εἰς τὴν Βασιλικήν. Τὸ πρόβλημα τοῦτο δύναται νὰ μελετηθῇ μόνον ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν μελέτην τοῦ οἰκοδομικοῦ σκελετοῦ καὶ τῶν συνακολουθῶν προβλημάτων, ἥτοι:

α) τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὀρόφων καὶ β) τῆς φροντίδος ἀντισεισμικῆς κατασκευῆς.

Εἰς τὰς προηγηθείσας παρατηρήσεις ἐγένετο ἤδη λόγος περὶ τῶν κυριωτέρων στοιχείων, τὰ ὅποια πρέπει νὰ συνεξετάζωνται, ὥστε νὰ φθάσωμεν κάποτε εἰς ἀσφαλῆ συμπεράσματα:

α) Εἶδη τοίχων: διπλοῖ, μονοί, κυρίως φέροντες, μεσότοιχοι, πεζούλια (παρατηρήσεις 18, 26, 30, 56, 67 - 68, 74).

β) Σκελετὸς θεμελιώσεως (παρατηρήσεις 39, 41, 43, 44, 47, 49).

γ) Στρώμα θεμελιώσεως (ὑπὸ τὰ δάπεδα) (παρατηρήσεις 14, 15, 17, 41, 47).

- δ) Πατοῦρες θεμελίων καὶ πατοῦρες ἀνωδομῆς (παρατηρήσεις 9, 13, 47, 52).
 ε) Διαφορὰ βάθους θεμελιώσεως (παρατηρήσεις 18, 33).
 ζ') Διαδοχικὸν κτίσιμον τοίχων ἐν ἐπαφῇ (παρατηρήσεις 17, 71).
 ζ) Ἐπίπεδα δαπέδων, ἐπίπεδα κυκλοφορίας, λείψανα θυρῶν, παραθύρων, ἐρμαρίων, κλιμάκων (παρατηρήσεις 15, 39, 42, 48, 57, 59 καὶ σ. 89 σημ. 1, σ. 109 σημ. 1).
 Ἡ συνεξέτασις τῶν ἀνωτέρω στοιχείων καὶ τὰ σχετικὰ ἐπὶ μέρους συμπεράσματα ἀναγκαστικῶς μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς πιθανῆς μορφῆς τοῦ ἄνω ὀρόφου καὶ τοῦ ὅλου κτηρίου. Μία πρώτη ἀποτίμησις τῆς μέχρι τοῦδε ἐργασίας μας σχετικῶς ἐγένετο ἀνωτέρω σ. 114 - 115.

Δωμάτια 37, 38, 38α (XXXII, XXXIII, σ. 19 - 20)

76. Οἱ μεγάλοι λίθοι οἱ εὐρισκόμενοι ἐντὸς τοῦ δ. 38 (πίν. 44β) προέρχονται ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ Κυκλωπείου (ιδεὲ ἀνωτέρω, παρατήρησιν 50).

77. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ δ. 38α - 36β (πίν. 44β, 50α) σώζεται καθ' ὅλην τὴν πλευρὰν τοῦ δ. 38α (ὅχι μόνον «ἐν μέρει» ὅπως γράφει ὁ Σίνος παρερμηνεύσας τὴν ἐλλιπῆ ἀναστήλωσιν), συνεχιζόμενος ὀλίγον πρὸς Ν. Τοῦτο ἐδείχθη κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ 1970 (ιδεὲ ΠΑΕ 1972, σ. 279 - 280). Ἡ κατωτέρα σειρὰ λίθων εὐρίσκετο *in situ* καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ τοίχου, ἀλλὰ ἡ Ἀναστήλωσις εἶχε στερεώσῃ ἢ μᾶλλον συμπληρώσῃ ὑπὲρ τὴν σειρὰν ταύτην λίθους μόνον εἰς τὸ ἥμισυ τοῦ πλάτους τοῦ τοίχου (ιδεὲ σχέδιον Σίνου).

Δωμάτια καὶ χώροι 39β, 39α, 39 (XXXIV, XXXV, σ. 20)

78. Ἡ περιγραφή τῆς περιοχῆς αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Σίνου περιέχει ἀρκετὰς ἐπὶ μέρους ἀνακριβεῖας, εἰς τὰς ὁποίας δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναφερθῶμεν. Ὀλόκληρος ἡ περιοχὴ αὐτὴ μέχρι καὶ τοῦ πλακοστρώτου 44 εἶναι ὀργανικὸν μέρος τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐφάνη καλῶς κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ἐργασίαν τῶν ἐτῶν 1970, 1972. Μετὰ τοὺς καθαρισμοὺς τὰ *in situ* ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα ἐστερεώθησαν μετὰ προσοχῆς (ἄνευ προσθηκῶν) καὶ εἶναι τώρα προσιτὰ δι' ἀκριβέστεραν μελέτην (πίν. 50 - 51, 53β, 54β, 55 - 56, 57α καὶ σχ. IX).

79. Εἰς τὰς προηγουμένας παρατηρήσεις 50 καὶ 68 ἐδόθησαν ἤδη τὰ κυριώτερα στοιχεῖα περὶ τῆς περιοχῆς τῶν χώρων 39 - 39β συμπληρούμενα εἰς τὴν ἀποτύπωσιν (σχέδιον 1973). Περισσότερα στοιχεῖα δίδονται εἰς τὴν πρώτην ἔκθεσιν περὶ τῶν νέων ἀνασκαφῶν ἐν ΠΑΕ 1972, σ. 279 κέ. Διὰ τὴν ὀριστικὴν ἐρμηνείαν τῆς χρηστικῆς λειτουργίας τῶν χώρων τούτων τὰ κυριώτερα στοιχεῖα εἶναι ἡ

ὑπαρξίς τοῦ λαξευτοῦ φρέατος (ἢ στέρνας), τῶν λαξευμάτων εἰς τὴν βόρειον πλευράν (αὐλαξ καὶ κυκλικὴ κοιλότης) καὶ τοῦ διπλοῦ τοίχου I - Ια. Ὁ τοῖχος σημαίνει ὅτι οἱ χώροι 39 - 39β καὶ ὁ διάδρομος A ἦσαν ἐστεγασμένοι (ἰδὲ ἀνωτέρω, παρατήρησιν 69). Δυσχερὴς εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ χώρου 39β, ὁ ὁποῖος ἔχει πλάτος μόνον 35 - 40 ἐκ. καὶ ἐπομένως εἶναι ἀδύνατον νὰ θεωρηθῇ διάδρομος. Ἴσως ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν παρακείμενον τοῖχον N 39α ἀπετέλει εὐρύχωρον πεζούλι. Ἡ ὑπαρξίς ἀφθόνου ὕδατος καὶ τὸ μέγεθος τοῦ δ. 39 σημαίνουν ἴσως ὅτι τὰ δωμάτια 39 - 39α ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ κάποιαν βιοτεχνικὴν χρῆσιν, ὅπως π.χ. βαφὴν ἐρίων, ἀλλὰ δυστυχῶς οὐδὲν στοιχεῖον ἔχομεν σχετικῶς ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Seager.

ΤΕΛΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Τὰ σχέδια Σίνου

80. Τὸ μόνον ἐκ τῶν σχεδίων Σίνου, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐνδιαφέρον διὰ τὸν μελετητὴν τῆς Βασιλικῆς εἶναι ἡ λεπτομερῶς σχεδιασθεῖσα κάτοψις τῶν ὁρατῶν τὸ 1966 λειψάνων τῆς Μεγάλης Οἰκίας (Σίνος, εἰκ. 1, ἐνταῦθα σχ. VIII). Τὸ σχέδιον τοῦτο δὲν εἶναι «σχέδιον ἀνασκαφῆς» («Ausgrabungsplan»), ὅπως τὸ ὀνομάζει ὁ Σίνος, ἀλλὰ σχέδιον δεικνύον τὴν κατάστασιν τῆς ἀνασκαφῆς μετὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ καὶ ἀναστηλώσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας κατὰ τὸ 1963. Ἡ ἀξία τοῦ σχεδίου δὲν εἶναι τόσον ἀρχαιολογικὴ ὅσον ἱστορικὴ. Ἡ λεπτομερὴς σχεδιάσις λίθον πρὸς λίθον δὲν ἔχει μεγάλην ἀξίαν διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι εἶναι ἄγνωστος ὁ βαθμὸς ἐπεμβάσεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Λεπτομερὴς σχεδιάσις ἐπεβάλλετο νὰ γίνῃ μόνον εἰς τὰ πράγματι ἀρχαῖα τμήματα. Ἐπομένως παραλλήλως πρὸς τὸ σχέδιον τοῦτο ἔπρεπε νὰ εἶχε δοθῇ μία κάτοψις, ὅπου νὰ σημειοῦνται λεπτομερῶς τὰ ἀρχαῖα τμήματα καὶ ἄνευ λεπτομερειῶν τὰ συμπληρωμένα.

Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ὅτι παρὰ τὴν μεγάλην, ὅπως φαίνεται, φροντίδα πρὸς ἀκριβῆ ἀποτύπωσιν, ὁ Σίνος ἔκαμε εἰς τὸ σχέδιόν του πολλὰ λάθη ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν τὰ κυριώτερα:

α) Πέριξ τοῦ λαξευτοῦ φρέατος καὶ εἰς τὸ στόμιόν του σημειώνει «Gußmauerwerk», δηλαδὴ ἀστράκι, ἐνῶ πρόκειται περὶ τοῦ φυσικοῦ, ἀρκετὰ σκληροῦ ἀσβεστολιθικοῦ πετρώματος ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔχει λαξευθῇ τὸ φρέαρ.

β) Δὲν σημειώνει τὰ λείψανα ἀστρακιοῦ εἰς τοὺς δυτικούς τοίχους τῶν δωματίων 30, 8α, 8 καὶ εἰς τὸν νότιον τοῦ δ. 8. Ἐν μικρὸν ὑπόλειμμα ἀστρακιοῦ ὑπάρχει καὶ εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ Ν 9. Ἡ ἐπισήμανσις τῶν λειψάνων ἀπὸ ἀστράκι *in situ* εἰς τοὺς τοίχους τῆς Δυτικῆς Οἰκίας (ὁ Σίνος, ὅπως εἶδομεν, σημειώνει μόνον τὰ λείψανα εἰς τὸν σταυρὸν τῶν δ. 14, 7, 7α, 14α) ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα, διότι ἀποδεικνύει ὅτι καὶ ἐδῶ ἡ ἀνωδομὴ εἶχε γίνῃ μὲ χρῆσιν πηλίνων κονιαμάτων (ἢ καὶ πλίνθων) ὅπως εἰς τὴν Ἐρυθρὰν Οἰκίαν (ιδὲ παρατηρήσεις 31 - 32, πρβ. παρατήρησιν 5).

γ) Δέν σημειώνει τοὺς τοίχους μὲ πηλίνας πλίνθους (B καὶ A 37) καὶ ἀντὶ πλίνθων σημειώνει «σύγχρονον σιμεντοκονίαμα».

δ) Δέν σημειώνει τὴν μεγάλην μᾶζαν ἀστρακιοῦ εἰς τὴν ἄσκαφον λωρίδα, ἀνατολικῶς τῶν δωματίων 1 - 2 (ἰδὲ ἀνωτέρω, παρατήρησιν 50). Ἡ μὴ ἐπισήμανσις τῆς μάζης αὐτῆς ὠδήγησεν, ὅπως εἶδομεν, εἰς παρερμηνείαν τῆς λειτουργίας τῆς περιοχῆς («ἀδιέξοδος στενωπός», «Sackgasse», ἰδὲ παρατ. 50), ἐνῶ εἶναι ἄσκαφος.

ε) Δέν σημειοῦται (οὔτε παρατηρήθη) τὸ ἄνοιγμα, θύρα ἢ παράθυρον, εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ δωματίου 16, τὸ εὕρισκόμενον ὑπὲρ, ὀλίγον πρὸς Δ, τοῦ μικροῦ παραθύρου, τὸ ὁποῖον ἐπίσης δέν σημειοῦται, πρβ. καὶ τὰ σχέδια Σίνου, εἰκ. 36 (ἰδὲ ἀνωτέρω, παρατήρησιν 57).

ς') Ὅπως εἶδομεν ἐσχεδιάσθησαν καὶ τοῖχοι περὶ τῶν ὁποίων δέν ὑπάρχουν στοιχεῖα ὅτι εἶναι ἀρχαῖοι (A 2, A 13, Δ 28α, πλακόστρωσις ΝΔ γωνίας δ. 9 — ἰδὲ ἀνωτέρω, παρατηρήσεις 24, 45, 46, 48).

ζ) Ἡ ΝΔ γωνία τοῦ δ. 30 εἶναι εἰς τὴν ἐξωτερικὴν τῆς πλευρᾶν κατεστραμμένη, πρᾶγμα ποὺ ἔπρεπε νὰ δηλωθῇ εἰς τὸ σχέδιον, ὑπάρχουν δὲ καὶ δύο ἐξάρσεις εἰς τοὺς τοίχους (δηλούμεναι διὰ παχυτέρας γραμμῆς εἰς τὸ σχέδιον 1973), αἱ ὁποῖαι πιθανῶς ὑποδηλοῦν τὴν ὑπαρξίν ἀρχιτεκτονικοῦ τινος κοσμήματος.

η) Συμπεριελήφθη εἰς τὸ σχέδιον ἡ μεγάλη πλάξ μὲ τὰς κοιλότητες ποὺ ἦτο τοποθετημένη ἐπὶ τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ δ. 31, ἃν καὶ ὁ ἴδιος ἀναγνωρίζει ὅτι εἶχε μεταφερθῇ ἀπὸ ἄλλου. Ἡ πλάξ αὕτη εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἀνήκῃ εἰς τὴν Μεγάλην Οἰκίαν ἀλλ' εἰς μεταγενέστερον κτίσμα, ΜΜ ἢ ΥΜ (πρβ. «κέρνον εἰς τὴν πλακόστρωσιν τῆς ΥΜ Οἰκίας Μ, ΠΑΕ 1972, πίν. 248β). Τὴν πλάκα αὕτην μετεκινήσαμεν τὸν Νοέμβριον 1970, τοποθετήσαντες αὕτην προσωρινῶς ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δ. 30, ὥστε νὰ παύσῃ ἡ σύγχυσις.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τὸ τελικὸν συμπέρασμα ἐκ τῆς προηγηθείσης ἀναλύσεως εἶναι ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ Σίνου περὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων τῆς Μεγάλης Οἰκίας ἐστηρίχθη κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τῆς εἰς σφαλερὰν ἐκτίμησιν τῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων. Ἐπομένως καὶ τὰ συμπεράσματά του περὶ τῆς οἰκοδομικῆς ἱστορίας τῆς Μεγάλης Οἰκίας δέν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ὀρθὰ καὶ δέν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ μᾶς ἀπασχολήσουν. Ἄς σημειωθῇ μόνον ὅτι ὁ Σίνος βλέπει ὀκτὼ οἰκοδομικὰς φάσεις, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητα ὑπάρχουν μόνον τρεῖς, ἢ διὰ νὰ ἀκριβολογήσωμεν, δέν ὑπάρ-

χουν «φάσεις» ἀλλὰ τρία διάφορα κτήρια κτισμένα εἰς τρεῖς διαφόρους χρονικάς στιγμὰς, ἦτοι:

α) Ἡ Νότιος Οἰκία ὑπὸ τὰ δωμάτια 8 καὶ 9.

β) Ἡ Ἐρυθρὰ Οἰκία, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκε πιθανώτατα καὶ ἡ δυτικὴ αὐλή.

γ) Ἡ Δυτικὴ Οἰκία.

Τὰ τρία ταῦτα κτίσματα εὐρίσκονται εἰς κανονικὴν σχέσιν καθέτου στρωματογραφίας μεταξύ των, εἰς τὴν περιοχὴν τῶν δωματίων 8 καὶ 9, τὰ δὲ δύο τελευταῖα καὶ εἰς σχέσιν ὀριζοντίου στρωματογραφίας.

Τὰ πολλὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα, τὰ ὁποῖα συνδέονται μὲ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατὰλοιπα τῆς Μεγάλης Οἰκίας δύνανται — πέρα τῆς παρούσης¹ συμβολῆς — μόνον ἢ συνέχισις τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης, ἐν συνδυασμῷ πρὸς νέαν μελέτην τῶν ὁρατῶν σήμερον ἐρειπίων, νὰ λύσῃ. Ἐκ τῶν ἐκθέσεων Seager καὶ τῆς σημερινῆς εἰκόνης τῶν ἐρειπίων συνάγεται μετὰ πάσης ἀσφαλείας ὅτι ἐν σημαντικὸν τμήμα τῆς Μεγάλης Οἰκίας (περιοχὴ δωματίων 20, 10, 11 κλπ.) εἶναι δυνατὸν νὰ εὐρεθῇ ἐκ νέου καὶ νὰ δώσῃ νέα πολύτιμα στοιχεῖα διὰ τὴν πραγματικὴν ἔκτασιν καὶ μορφήν κυρίως τῆς Δυτικῆς Οἰκίας. Ἡ περίπτωσις τῆς ἐκ νέου ἐρευνηθείσης Ἀνατολικῆς Πτέρυγος δύνανται νὰ ἐπαναληφθῇ. Εἶναι πολὺ πιθανὸν τόσον εἰς τὴν περιοχὴν νοτίως τῆς Δυτικῆς Οἰκίας ὅσον καὶ ἀνατολικώτερον, νοτίως τῶν δωματίων 28, 16 κλπ., νὰ εὐρεθοῦν τμήματα ἢ ἐπιχώσεις ἄσκαφοι ὑπὸ τοῦ Seager. Ὅπως ἐξ ἄλλου ἐτονίσσαμεν εἰς διάφορα σημεῖα τῆς παρούσης ἐργασίας, ἡ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα πρέπει νὰ συνεχισθῇ ἐπίσης εἰς τὸ ἄσκαφον τμήμα τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας (μεταξὺ τῶν δ. 1, 2, 13 καὶ 39-39β) καὶ βορείως τόσον τῆς Δυτικῆς ὅσον καὶ τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας εἰς τὸν ἐπίπεδον χώρον τῆς κορυφῆς τοῦ Κεφαλιοῦ καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τὴν καλυπτομένην τώρα ὑπὸ τῶν ἀπερριμμένων χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς Seager, τὰ ὁποῖα σχηματίζουν τὴν σημερινὴν κορυφὴν τοῦ λόφου. Περὶ τῶν ἀνασκαφικῶν δοκιμῶν τοῦ Seager καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου (περιοχὴ μεταξύ Μεγάλης Οἰκίας, Κυκλωπείου καὶ Βορείου Οἰκίας) ἔχομεν ἐλαχίστας καὶ ὄχι πολὺ σαφεῖς πληροφορίας (πρβ. ἀνωτέρω σ. 19 κέ.). ἐπιβάλλεται ἐπομένως πλήρης ἀνασκαφικὴ ἐρευνα καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Ἡ ἐναρξίς τῆς σχετικῆς ἐργασίας τὸ 1974-1975 ἔδωκε τὰ πρῶτα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα (ιδεὲ σχ. III, X καὶ σ. 114, σημ. 2).

Ἐν κατακλείδι ἃς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ παροῦσα, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐργασίας τοῦ Σίνου γενομένη, ἀρκούντως λεπτομερὴς ἐξέτασις τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος τῆς «Οἰκίας εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου» τῆς Βασιλικῆς ἀνοίγει, ὅπως πιστεύομεν, τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῶν πτωχῆς ἐμφανίσεως ἐρειπίων τῆς πρῶτου μινωικῆς ἐποχῆς. Ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας ἡμῶν δύνανται μόνον δι' ἐπισταμένης μελέτης ἐπὶ τόπου νὰ ἐλεγχθῇ.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΕΔΙΩΝ

(Εἰς ἐλεύθερα φύλλα ἐντὸς φακέλλου εἰς τὸ τέλος τοῦ τόμου)

- Φύλλον 1 Σχέδ. I Χάρτης τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης. Σημειοῦνται αἱ σπουδαιότεραι ἀρχαῖαι θέσεις (νεολιθική - ρωμαϊκή περίοδος).
- » II Χάρτης περιοχῆς Βασιλικῆς. Πρβ. διαγραμμισμένον τετραγωνίδιον εἰς σχέδιον I.
- Φύλλον 2 » III Βασιλική 1970 - 1975, συνολική κάτοψις καὶ χρονολογία ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων. (Τὸ γράμμα Ε σημαίνει ἐλιά, τὸ Χ χαρουπιά.)
- Φύλλον 3 » IV Μεγάλη Οἰκία, σχέδιον Seager 1904.
- » V Μεγάλη Οἰκία, σχέδιον Seager 1908.
- » VI Μεγάλη Οἰκία, σχέδιον Seager 1906.
- » VII Οἰκία Α, ΜΜ Ια, σχέδιον Seager.
- Φύλλον 4 » VIII Μεγάλη Οἰκία, σχέδιον Σίνου 1966.
- Φύλλον 5 » IX Μεγάλη Οἰκία κλπ., σχέδιον 1973, μὲ τὰ νέα στοιχεῖα τῆς ἀνασκαφῆς 1970 καὶ 1972 καὶ χρονολόγησιν τῶν ἐπὶ μέρους κτισμάτων.
- Φύλλον 6 » X Βασιλική 1974. Κτήριο 50 καὶ λοιπὰ στοιχεῖα παρὰ τὴν βραχῶδη κορυφὴν τοῦ λόφου.
- » XI Δυτικὴ αὐλή. Ἀπόσπασμα σχεδίου IX. Μὲ δικτυωτὴν διαγράμμισιν δηλοῦνται αἱ πλάκες αἱ φέρουσαι πολλὰς μικρὰς ἢ ἀνὰ μίαν μεγάλην κυκλικὴν κοιλότητα.
- Φύλλον 7 » XIIα-δ Νότιος Οἰκία, ΠΜ Ια, κατὰ τὰ σχέδια Seager 1904, 1908 καὶ τὸ σχέδιον 1973 μὲ σύνθεσιν ὅλων τῶν στοιχείων.
- » XIII Βόρειος Οἰκία ΠΜ Ια, σχέδιον 1970, 1972. Διὰ τὰ εὑρεθέντα τὸ 1975 νέα δωμάτια πρβ. τὸ σχέδιον III.
- » XIV Οἰκία Μ καὶ δωμάτια N1 - N2, ΥΜ Ια, 1970, 1972.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

(Με πλήρεις υποτίτλους)

Πίναξ 1 - 6α: Τὸ Κεφάλι Βασιλικῆς καὶ τὰ περίγυρα

- Πίναξ 1 α. Τὸ Κεφάλι ἀπὸ Α, ΒΑ, ἄνω ἢ Κεφάλαι καὶ ἄνω δεξιὰ τὸ βουνὸν τῆς Βασιλικῆς.
β. Κορυφή Κεφαλιοῦ, Ν τμήμα. Δυτικὴ Οἰκία ἀπὸ ΒΑ. Ἄνω ἢ Κεφάλαι.
- » 2 α. ΝΔ τμήμα κορυφῆς Κεφαλιοῦ ἀπὸ Α. Ἄνω ἢ Κεφάλαι.
β. Κεντρικὸν ἐπίπεδον τμήμα κορυφῆς Κεφαλιοῦ ἀπὸ Ν. Εἰς τὸ βάθος ὁ μυχὸς τοῦ κόλπου τοῦ Μεραμπέλλου (Παχὺς Ἄμμος).
- » 3 α. Ἐρυθρὰ Οἰκία ἀπὸ ΝΔ, βόρειον τμήμα Ἰσθμοῦ Ἱεραπέτρας καὶ ὄρη Καβουσιοῦ.
β. Νοτιά ὁμαλὴ πρόσβασις Κεφαλιοῦ ἀπὸ Β. Εἰς τὸ βάθος λόφοι καὶ ὄρη Ἐπισκοπῆς. Εἰς τὸ κέντρον, ὅπου ὁ τράφος, λείψανα μεγάλου ρωμαϊκοῦ κτηρίου.
- » 4 α. Βόρειοι χώροι Μεγάλης Οἰκίας (1971), ἀπὸ Δ. Εἰς τὸ βάθος τὸ φαράγγι τοῦ Χᾶ.
β. Εἰς τὸ βάθος τὸ Μοναστηράκι καὶ ἄνω εἰς τὴν ράχιν ἢ ἀρχὴ τοῦ μεγάλου πευκοδάσους τῆς Θριφτῆς.
- » 5 α-β. Ἄλλαι ὄψεις τῆς Μεγάλης Οἰκίας ἀπὸ Δ (1971).
- » 6 α. Μεγάλη Οἰκία ἀπὸ Δ καὶ τὸ μεταξὺ Βασιλικῆς καὶ Μοναστηρακίου τμήμα τῆς Βορείου Κοιλιάδος τοῦ Ἰσθμοῦ. Εἰς τὸ κέντρον ἡ ἀμαξιτὸς Παχειᾶς Ἄμμου - Ἱεραπέτρας.

Πίνακες 6β - 9α: Δυτικὴ αὐλὴ

- Πίναξ 6 β. Δυτικὴ αὐλὴ καὶ κεντρικὸν τμήμα Μεγάλης Οἰκίας ἀπὸ ΝΔ.
- » 7 α-β. Ὅψεις δυτικῆς αὐλῆς: α) ἀπὸ Δ, β) ἀπὸ ΒΔ. Κάτω ἀριστερὰ ἄκρον «γλώσσης γῆς» καὶ δύο τῶν μεγάλων λίθων.
- » 8 α-β. Τράφος ἐλαίας, μεγάλοι λίθοι καὶ «γλῶσσα γῆς» πλησίον (δυτικῶς) δωματίου 31, α) ἀπὸ Ν, β) ἀπὸ ΝΑ.
- » 9 α. «Γλῶσσα γῆς» ἀπὸ Ν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς (1972).

Πίνακες 9β - 24: Δυτικὴ Οἰκία, λεπτομερειακαὶ ὄψεις

- Πίναξ 9 β. Χῶρος 32α ἀπὸ Ν (δεξιὰ Δ ἄκρον Β 32)· ὁ τοῖχος εἰς τὸ κέντρον (Β 32α) εἶναι ὁ νότιος τοῦ δ. 50 (ἀνασκαφὴ 1974).
- » 10 α. Δωμάτια 32, 31, 29, 29α, ἀπὸ Δ. Ὁ δείκτης εἰς Α 32.
β. Χῶροι 32 καὶ 29α ἀπὸ ΝΔ. Ὁ δείκτης εἰς ψευδότοιχον Β 32.

Πίναξ 11 α. Χῶρος 32. 'Ο δείκτης εἰς Α 32.

β. Χῶρος 32. 'Ο δείκτης εἰς ψευδότοιχον Β 32.

» 12 α-β. Δωμάτιον 31. 'Ο δείκτης εἰς Β 31. Ἐκ τῶν τριῶν μεγάλων ἐπαλλήλων λίθων ἀριστερὰ τοῦ δείκτη ὁ πρῶτος καὶ ὁ τρίτος ἐκ τῶν κάτω εὐρίσκονται *in situ*, οἱ λοιποὶ παρ' αὐτοὺς ἐτέθησαν πρὸς στήριξιν προσφάτως (1970). Δεξιὰ τοῦ δείκτη διακρίνεται τὸ στρῶμα θεμελιώσεως ἐκ καθαρῶν χωμάτων συνεχιζόμενον ὡς «τοιχάριον» ἐντὸς τοῦ δωματίου.

» 13 α. Δωμάτιον 30. 'Ο δείκτης εἰς τὸ ἀστράκι τοῦ Β 30.

β. ΒΔ γωνία δ. 29. 'Ο δείκτης εἰς Β 29.

» 14 α. ΝΔ τμήμα δωματίου 5 ἀπὸ Α. 'Ο δείκτης εἰς Ν 5.

β. ΝΔ γωνία δωματίου 5.

» 15 α. ΒΔ τμήμα δωματίου 5 ἀπὸ ΝΑ μὲ τοὺς δύο ἐσωτερικοὺς τοίχους. 'Ο δείκτης εἰς Α ἄκρον ἐσωτερικοῦ Β 5.

β. 'Ο δείκτης εἰς Β 5, ἔξω τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ δωματίου 4.

(Πίνακες 16 - 18α: Δυτικὴ καὶ Νότιος Οἰκία, λεπτομερειακαὶ ὄψεις)

Πίναξ 16 α. 'Ο δείκτης ἐπὶ τοῦ Ν 9, ἀπὸ Δ.

β. 'Ο δείκτης εἰς «θύραν» ἀπὸ δ. 9 εἰς δ. 11, παρὰ τὸν Δ 11, ἀπὸ Β.

» 17 α-β. Νότιος Οἰκία καὶ λείψανα πλακοστρώτου ἐπ' αὐτῆς.

α. 'Ο δείκτης ἐπὶ τοῦ Ν III, ἀπὸ Β.

β. 'Ο δείκτης ἐπὶ τοῦ Ν III, ἀπὸ ΝΔ.

» 18 α. 'Ο δείκτης εἰς Α τμήμα Β 8, ἀπὸ Ν. Δεξιὰ ὁ Δ I.

β. 'Ο δείκτης εἰς ΒΑ γωνίαν δ. 8. Πρβ. πίν. 19α-β.

» 19 α. 'Ο δείκτης εἰς Α 9, ἀπὸ Δ. Πρβ. πίν. 18β καὶ ἐπομένην εἰκόνα.

β. 'Ο δείκτης εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν τοῦ Α 9.

» 20 α. Χῶροι 14α, 28α, 7α, ἀπὸ Ν. 'Ο δείκτης ὡς προέκτασις τοῦ Β 14α, ἐν μέρει ἐπὶ τοῦ Α 14α.

β. Χῶροι 14α, 28α, 7α, ἀπὸ Ν. 'Ο δείκτης εἰς Β 14α.

» 21 α. Χῶρος 7α (ἄσκαφον): λεπτομέρεια τῆς εἰκόνης πίν. 20α (ὁ δείκτης εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν).

β. «Σταυρὸς» δωματίων 14, 14α, 7α, 7, ἀπὸ Ν. 'Ο δείκτης εἰς ΒΑ γωνίαν δ. 14 (διακρίνεται τὸ ἀστράκι ἐπὶ τοῦ Β 14 καὶ τοῦ «σταυροῦ»).

(Πίνακες 22 - 23: Περιοχὴ συμβολῆς ἀξονικῶν τοίχων (Α - Δ) Δυτικῆς καὶ Ἐρυθρᾶς Οἰκίας ἀπὸ Δ)

Πίναξ 22 Ἐμπρὸς ὁ μεσότοιχος τῶν δωματίων 5 καὶ 7. 'Ο δείκτης εἰς τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ δωματίου 6, ἐπὶ μάζης διαλυομένου ἀστρακιοῦ τοῦ Β 7α.

» 23 α-β. Λεπτομέρεια τῆς προηγουμένης εἰκόνης. Διακρίνεται καλῶς τὸ διαλυόμενον ἀστράκι τοῦ Β 7α, τὸ «κατώφλιον» μεταξὺ 7α καὶ 6α, ὁ μικρὸς χῶρος 7β κλπ.

24 α-β. Συνέχεια πλακοστρώτου δυτικῆς αὐλῆς εἰς δωμάτια 8 - 8α Δυτικῆς Οἰκίας.

α. 'Ο δείκτης παρὰ τὸν Δ 8α, ἀπὸ Α.

β. 'Ο δείκτης ἔξω ΝΔ γωνίας δ. 5, ἀπὸ ΝΔ.

Πίνακες 25-28α: Περιοχή συμβολής Δυτικής και Έρυθρας Οικίας· πλακόστρωτον 4α κλπ.

- Πίναξ 25 α. Πλακόστρωτον 4α, Δυτική Οικία, δυτική αὐλή, ἀπὸ ΑΒΑ. Εἰς τὸ βάθος ἢ Κεφάλαιον.
 β. Περιοχή πλακοστρώτου 4α ἀπὸ Β. Εἰς τὸ βάθος ἢ ὁμαλὴ νοτία πρόσβασις τοῦ Κεφαλιοῦ.
 » 26 α. Πλακόστρωτον 4α ἀπὸ ΒΑ. Φαίνεται καλῶς ἡ εὐθύγραμμος ἀρχὴ τοῦ πλακοστρώτου κατὰ μῆκος τοῦ Δ 3 - 3α.
 β. Περιοχή χώρου 6α καὶ πλακοστρώτου 4α ἀπὸ ΝΑ. Ὁ δείκτης εἰς Β 6α. Πρβ. πίν. 27α - β.
 » 27 α. Ὁ «τοῖχος» Β 6α, ἀποτελούμενος ἀπὸ ἀστράκι, ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου 4α, συνεχιζομένου εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ χώρου 6α, ἀπὸ Α.
 β. Δωμάτιον 6 καὶ χῶρος 6α. Ὁ δείκτης εἰς τὸν Δ 6. Δεξιὰ τοῦ δείκτου κτιστὴ κοίλη βάσις (πίθου;). Πρβ. πίν. 26β.
 » 28 α. Νότιον τμήμα πλακοστρώτου 4α καὶ δωμάτιον 3α, ἀπὸ Δ. Ὁ δείκτης ἐπὶ τοῦ Β 3α (πλησίον τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ δ. 3). Εἰς τὸ βάθος δεξιὰ κατώφλιον θύρας πρὸς δωμάτιον 6.

Πίνακες 28β-59: Έρυθρά Οικία καὶ Ἀνατολικὴ Πτέρυξ, λεπτομερειακαὶ ὄψεις

- Πίναξ 28 β. Εἴσοδος ἀπὸ τὸ δωμάτιον 3 εἰς τὸ 3α (ὅπου ὁ δείκτης) καὶ ἀπὸ τὸ 3α εἰς τὸ 6 (κατώφλιον *in situ*). Πρβ. προηγουμένην εἰκόνα καὶ πίν. 29α - β.
 » 29 α. Ὁ δείκτης εἰς Β 6, ἀπὸ Ν. Δεξιὰ τοῦ δείκτου θύρα πρὸς δωμάτιον 3α.
 β. Ὁ δείκτης εἰς τὸν αὐτὸν τοῖχον Β 6, δεξιὰ τῆς θύρας (εἰς Ν πλευρὰν μεγάλου «πεδίου θεμελιώσεως» μεταξὺ δ. 3α καὶ 2). Δεξιὰ τοῦ δείκτου «θύρα» πρὸς δ. 13.
 » 30 α-β. Δωμάτιον 13, βόρειος πλευρά. Ὁ δείκτης εἰς Β 13, πατεῖ ἐπὶ τῆς «πλατφόρμας». Εἰς τὴν κάτω εἰκόνα δεξιὰ τοῦ δείκτου καὶ μέχρις ὕψους 40 ἐκ. μ. διακρίνονται τὰ φυσικὰ πετρώματα. Ἄνω αἱ ὀπαὶ τῶν ἐγκαρσίων δοκῶν.
 » 31 α-β. Δωμάτια 6 καὶ 13, ἀπὸ Δ. «Παράθυρον» μεσοτοιχοῦ δ. 6/13.
 » 32 α. Δωμάτιον 13. Ὁ δείκτης εἰς Α 13 εἰς θέσιν θύρας Seager τοιχισθείσης ὑπὸ τῆς Ἀναστηλώσεως.
 β. Χῶρος 28 κλπ. ἀπὸ ΝΔ. Ὁ δείκτης ἐπὶ τοῦ Β 28. Πρβ. πίν. 33α - β.
 » 33 α-β. Χῶροι 28, 16 κλπ. (μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ χώρου 28, 1970). Πρβ. πίν. 32β.
 α. Ἀπὸ ΝΑ, ὁ δείκτης ἐπὶ τοῦ Α 28.
 β. Ἀπὸ Α, ὁ δείκτης ἐπὶ τοῦ Δ 28.
 » 34 α. Περιοχή δωματίων 16, 15, 33 κλπ. ἀπὸ Ν. Ὁ δείκτης ἐπὶ τοῦ Ν 16, ἐπὶ τοῦ πιθανοῦ κατωφλίου θύρας ὑπὲρ τὸ μικρὸν «παράθυρον». Διακρίνονται αἱ μᾶζαι ἀπὸ ἀστράκι καὶ τὸ ἄνοιγμα μεταξὺ τῶν δ. 16 καὶ 15.
 β. Δωμάτιον 16 ἀπὸ ΝΑ. Ὁ δείκτης ἐπὶ τοῦ Β 16. Φαίνεται τὸ κατώφλιον τῆς θύρας, ἀριστερά (πρβ. προηγουμένην εἰκόνα) καὶ τὸ ἄνοιγμα πρὸς τὸ δ. 15.
 » 35 α. Ὅψις ἀπὸ Ν, ὁ δείκτης εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν τοῦ πίν. 34β. Διακρίνονται ἀποτυπώματα ὀριζοντίων δοκῶν, μικροὶ λίθοι *in situ* μέσα εἰς τὴν μᾶζαν ἀπὸ ἀστράκι, σοβάδες *in situ*. Πρβ. καὶ πίν. 34α - β.
 β. Δωμάτιον 16, ἀπὸ Ν. Ὁ δείκτης εἰς Δ 16. Ἡ θεμελίωσις τοῦ Δ 16 ὑψηλότερον ἢ τῶν ἄλλων τοίχων.

- Πίναξ 36 α-β. Ἐνοίγμα (ἐρμάριον ἢ θύρα) μεταξύ δ. 16 καὶ 15.
 α. Ὅψις ἀπὸ δ. 15 πρὸς δ. 16. Εἰς τὸ βάθος ὁ N 16 μὲ τὸ μικρὸν τετράγωνον «παρά-
 θυρον».
 β. Α πλευρὰ ἀνοίγματος (ὄψις ἀπὸ τοῦ δ. 16). Διακρίνονται δεξιὰ τοῦ δείκτου καὶ
 καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ ὕψος λείψανα λεπτοῦ τοιχαρίου.
 » 37 α-β. Δ τμήμα δωματίου 15.
 α. Ὁ δείκτης εἰς τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ δ. 15.
 β. ΒΔ γωνία δ. 15.
 » 38 α. ΒΔ γωνία δωματίου 15α.
 β. Λεπτομέρεια τῆς προηγούμενης εἰκόνης.
 » 39 α. ΒΑ γωνία δωματίου 15α.
 β. Εἴσοδος ἀπὸ δ. 15 εἰς δ. 33. Διακρίνεται καὶ ἡ εἴσοδος ἀπὸ δ. 33 εἰς δ. 33α.
 » 40 α-β. ΒΑ τμήμα δωματίου 33. Ὁ δείκτης εἰς τὴν ΒΑ γωνίαν ὑπὸ τὴν μᾶζαν τοῦ ὕλι-
 κοῦ καταστροφῆς (ἀστράκι) τὴν καλύπτουσιν ἐν μέρει τὰ *in situ* κονιάματα τῶν
 τοίχων. Πρβ. πίν. 41α - β.
 » 41 α-β. Λεπτομερειακαὶ ὄψεις ὡς ἀνωτέρω πίν. 40α - β.

Πίνακες 42 - 60: Ἀνατολικὴ Πτέρυξ - Νέα στοιχεῖα ἐρεῦνης 1970 (ἐν μέρει καὶ 1972)

- Πίναξ 42 α-β. Ἀνασκαφὴ 1970 ἀνατολικῶς δ. 16, νοτίως δ. 36 - 36β.
 α. Ἀπὸ N, ὄψις πρὸς δ. 16. Διακρίνεται ὁ κεκλιμένος τοῖχος N 16.
 β. Ἀνασκαφὴ εἰς ἐπίπεδον χαμηλότερον τῶν κεκονιαμένων δαπέδων τῶν δ. 36 - 36α.
 Ὅψις ἀπὸ ΝΑ. Διακρίνονται τὰ δάπεδα, τὸ δ. 37 καὶ ἡ εἴσοδος ἀπὸ δ. 36 εἰς δ.
 38. Διαίρεσις δείκτου ἀνὰ 5 ἐκ. μ.
 » 43 α. Ἀνασκαφὴ ὡς ἀνωτέρω (πίν. 42α - β). Ὅψις ἀπὸ ΝΑ. Δείκτης ἀνὰ 5 ἐκ. μ. Βά-
 θος 1 μ. ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ κεκονιαμένου δαπέδου τοῦ δ. 36.
 β. Θύρα ἀπὸ δ. 36 εἰς δ. 38, ἀπὸ N.
 » 44 α. Προστατευτικὴ ξερολιθιά δ. 36 - 36β (1970), νότιον πρόσωπον.
 β. Προστατευτικὴ ξερολιθιά, ὡς ἄνω, ἀνατολικὸν πρόσωπον καὶ συμπληρωθεῖς Α
 38α (1970), ἀπὸ Α. Ἐντὸς τοῦ δ. 38 μεγάλοι λίθοι τοῦ Κυκλωπέου ἀποκυλισθέν-
 τες παλαιότερον.
 » 45 α. Μεσότοιχος δ. 16/36 ἀπὸ Α. Ἐμπρὸς «κυκλικὴ κοιλότης» δημιουργηθεῖσα ὑπὸ τῆς
 Ἀναστηλώσεως.
 β. Πήλινα δάπεδα καὶ μεσότοιχος δ. 36 - 36α, ἀπὸ N.
 » 46 α-β. Ὁ δείκτης εἰς Β 36, εἰς τὴν νότιον ἀπόληξιν τοῦ Δ 37, ἀπὸ ΝΑ.
 α. Τὰ πήλινα κονιάματα τοῦ δαπέδου τοῦ δ. 36 συνεχίζονται εἰς τοὺς τοίχους (Β 36,
 Δ 37).
 β. Λεπτομέρεια κονιαμάτων «παραστάδος» Β 36 - Δ 37. Διακρίνονται ἐπ'ἀλλήλοι λε-
 πταὶ στρώσεις σκληρυνθεῖσαι ὑπὸ τοῦ πυρὸς τῆς καταστροφῆς. Πρβ. καὶ πίν. 47.
 (Τὸ κάτω τμήμα τοῦ κονιάματος μέχρις ὕψους 80 ἐκ. μ. συμπλήρωμα τῆς Ἀνα-
 στηλώσεως.)
 » 47 α. Ὡς ἀνωτέρω πίν. 46β. Ὁ δείκτης εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν. Εἰς τὸ ἄνω σωζόμενον
 τμήμα τοῦ τοίχου διακρίνεται ἀποτύπωμα εἰς τὸν σκληρυνθέντα πηλὸν ἐλλειπού-
 σης πλακὸς καὶ μικροὶ λίθοι ἐντὸς τῆς μάζης τοῦ πηλοῦ.

Πίναξ 47 β. Λεπτομέρεια άνω τμήματος του αυτού τοίχου (πρβ. άνω μέρος εικόνας α). Διακρίνονται οί μικροί λίθοι έντός τής μάζης του πηλού και τó κεκονιαμένον πρόσωπον του τοίχου (Δ 37). Δεξιά ό Β 37 (ΒΔ γωνία δ. 37) κτισμένος με ώμάς πλίνθους.

- » 48 α. Β τοίχος και ΒΔ γωνία δ. 37. Είς τόν Β τοίχον (όπου ό δείκτης) διακρίνονται οί κασμαδιές του Seager πρòς αφάίρεσιν του άστρακιοϋ τής καταστροφής, τó όποϊον έσκέπαζε τó κεκονιαμένον πρόσωπον του τοίχου.
- β. Β τοίχος δ. 37. Διακρίνονται 6 ή 7 σειραι ώμών πλίνθων. Πρβ. εικόνα α δεξιά (λείψανα κονιάματος, τó όποϊον έκάλυπτε τās πλίνθους) και πίν. 49.
- » 49 Β τοίχος και ΒΔ γωνία δ. 37. Διακρίνονται αί σειραι ώμών πλίνθων και κάτω τμήμα του λιθίνου θεμελίου του τοίχου. Πλησίον τής γωνίας λείψανα κονιάματος, τó όποϊον έκάλυπτε τās πλίνθους. Πρβ. πίν. 48α - β.

Πίνακες 50 - 60: 'Ανατολική πτέρυξ (άνασκαφή 1970, 1972)

Πίναξ 50 α. Δωμάτιον 38 α από ΒΑ. 'Ο δείκτης επί τών τελευταίων λίθων του τοίχου Ι, έξω τής ΒΑ γωνίας του δ. 38 α. Πρβ. και έπομένην εικόνα.

- β. 'Οψις περίπου ή αυτή, από Α. Ν άκρον διαδρόμου Α, ΒΑ γωνία δ. 38α, χώροι 39β, 39α, 39.
- » 51 α. Διάδρομος Α και τοίχος Ι - Ια από Ν. 'Ανω άριστερά είσοδος δ. 39 με λαξευτόν φρέαρ. Πρβ. πίν. 52α - β.
- β. Δωμάτια 40α, 40, 39, από Δ.
- » 52 α. Α 38α, διάδρομος Α, τοίχος Ι - Ια, από Ν.
- β. Τοίχος Ι - Ια από Ν.
- » 53 α. 'Ασκαφος λωρίς μεταξύ δωματίων 1-2-13 και 'Ανατολικής Πτέρυγος, από Β. 'Εμπρòς μεγάλοι λίθοι Κυκλωπείου *in situ*. Είς τó κέντρον μάζα άστρακιοϋ. Πρβ. έπομένην εικόνα.
- β. Δωμάτια 40α, 39 κλπ. και άσκαφος λωρίς, από Β. Μεγάλοι λίθοι Κυκλωπείου *in situ*, δεξιά, και αποκυλισθέντες επί Β 39, κέντρον (πρβ. πίν. 51β).
- » 54 α. Β τμήμα άσκάφου λωρίδος και Κυκλώπειον, από Α (έκ του χώρου 40α). Δεξιά τμήμα του επί του Κυκλωπείου μεγάλου συγχρόνου τράφου (1970, πρò τής κοπής τής έπ' αυτού έλαίας — ιδε πίν. 3α, 4α — και τής απομακρύνσεως τών λίθων, 1974, 1975).
- β. Δωμάτια 39α - 39 από Α. Οί μεγάλοι λίθοι είναι του Κυκλωπείου άριστερά *in situ*, δεξιά (πρβ. πίν. 55α - β) μετατοπισμένοι.
- » 55 α. ΒΔ γωνία δωματίου 39. Μετατοπισμένοι λίθοι του Κυκλωπείου πρò του καθαρισμού 1972. Πρβ. πίν. 51β, 53β, 54β και έπομένην εικόνα.
- β. Δωμάτιον 39 και 'Ανατολική Πτέρυξ από Ν. 'Εμπρòς οί λίθοι του Κυκλωπείου τής προηγουμένης εικόνας μετά τόν καθαρισμόν 1972, άφεθέντες έντός του δ. 39.
- » 56 α. Δωμάτιον 40, άριστερά, και 39, δεξιά, από Δ. Είς τó κέντρον λίθοι άντιστηρίξεως του Seager και άριστερά αυτών χαλαρά χώματα κατά την διάρκεια του καθαρισμού 1972. 'Ανω δεξιά τó λαξευτόν φρέαρ. Πρβ. έπομένην εικόνα.
- β. Λεπτομέρεια τής αυτής περιοχής μετά την αφάίρεσιν τών λίθων Seager. Κυκλική κοιλότης, διπλοϋς τοίχος, λαξευτόν φρέαρ, διάδρομος Α.

- Πίναξ 57 α. Χῶροι καὶ δωμάτια 39, 39α, 39β, 38α, 38, διάδρομος Α, ἀπὸ Δ, μετὰ τὸν καθα-
ρισμὸν 1972.
- β. Δωμάτια 41, 40, 40α, 39, ἀπὸ Δ. Εἰς τὸ Β ἄκρον τοῦ δ. 39 (δεξιὸν τῆς εἰκόνης)
χαλαρὰ χρώματα Seager καὶ λίθοι Κυκλωπείου, πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ 1972.
- » 58 α-β. Περιοχὴ δωματίου 41, 1970.
- α. Ἀπὸ Δ.
- β. Ἀπὸ Α. Εἰς τὸ βάθος τμῆμα τοῦ Κυκλωπείου καὶ ὁ ἐπ' αὐτοῦ τράφος καὶ τὰ δέν-
δρα, πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ 1974, 1975. Πρβ. πίν. 59α.
- » 59 α. Περιοχὴ δωματίων 41, 42, 42α καὶ πλακοστρώτου 44, ἀπὸ Α (1970). Εἰς τὸ βά-
θος τὸ Κυκλώπειον καὶ ὁ ἐπ' αὐτοῦ τράφος.
- β. Βαθμιδωτὸν πλακόστρωτον 44 καὶ Ἀνατολικὴ Πτέρυξ, ἀπὸ Β (1970).

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελ.
Πρόλογος	5
Διευκρίνησις όρολογίας - βραχυγραφίαι	7
Είσαγωγικά	9

Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο Ν

ΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΤΟΥ R. SEAGER ΕΝ ΒΑΣΙΛΙΚΗ 1903, 1904, 1906

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΣΥΝΘΕΣΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Χρονικόν	17
Ίστορία τής ανασκαφής	18
'Ανασκαφή 1903	19
'Ανασκαφή 1904	19
'Ανασκαφή 1906	22
Τὰ ανασκαφικά δεδομένα	
Χρονολογία Βασιλικής: οίκοδομικαί φάσεις — κεραμεική, κατὰ Seager	25
'Αναλυτική εξέτασις τών ανασκαφικῶν δεδομένων	
'Απουσία νεολιθικῶν	29
Κτίσματα ἀπὸ φθαρτὰ ὑλικά;	29

Α' ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΚΤΙΣΜΑΤΑ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΟΙΚΙΑΣ

"Η ΠΕΡΙΟΔΟΙ I-II ΤΟΥ SEAGER

'Η «Νότιος Οικία»	31
-------------------	----

Β' ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η ΜΕΓΑΛΗ ΟΙΚΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΑΥΤΗΣ ΚΤΙΣΜΑΤΑ

"Η ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΙΙΙ Α ΚΑΙ ΙΙΙ Β ΤΟΥ SEAGER

'Η Μεγάλη Οικία: ανασκαφικά δεδομένα, έρμηνεία καὶ χρονολόγησις κατὰ Seager	34
'Αρίθμησις δωματίων καὶ λοιπῶν χώρων. Τὰ τρία σχέδια Seager	35
Περίοδος ΙΙΙ Β	35
Τοῖχοι ΗΗ καὶ GG	36

	Σελ.
Περίοδος III A	37
Ποία ἡ ἀξία τοῦ σχεδίου 1906	37
Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Μεγάλης Οἰκίας	39
Γέμισμα ἀπὸ σκληρὸν ἀστράκι	39
Ἑρμηνεία Seager: καταστροφὴ ἀπὸ πυρκαϊάν	40
Δυνατότης ἄλλης ἐρμηνείας. Τὸ φαιστικὸν παράλληλον	41
Εἰς ποῖα δωμάτια ὑπῆρχε μᾶζα ἀπὸ ἀστράκι;	42
Τὸ ἀστράκι ὑλικὸν καταστροφῆς τοῦ κτηρίου	43
Συμπεράσματα	44
Ἑκτασις τῆς οἰκίας μὲ τὰ ἐρυθρὰ κονιάματα. Ἡ «Ἐρυθρὰ Οἰκία» καὶ ἡ «Δυτικὴ Οἰκία»	44
Ἄλλα ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα (τοῖχοι-κονιάματα-ἄνοπτοι πλίνθοι, χρῆσις ξύλου, σωζόμενον ὕψος τοίχων, δάπεδα, ὄροφοι)	45
Περίοδος III B	47
Τὸ «Ὁρθογώνιον Κτήριον» — Οἱ τοῖχοι HH καὶ GG	48
Ἡ κεραμεικὴ τῆς Μεγάλης Οἰκίας	49
Ἡ Ἀνατολικὴ Πτέρυξ — ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα	50
A' Θύρα δωματίου 13/34	51
B' Παρουσία κηλιδωτῆς κεραμεικῆς	51
Γ' Κεραμεικὴ τοῦ ρυθμοῦ τῶν τεφρῶν ἐγχαράκτων	52
Μορφὴ καὶ ἔκτασις τῆς Μεγάλης Οἰκίας. Μία ἢ περισσότεραι οἰκίαι;	53
Τὸ λαξευτὸν φρέαρ	53

Γ' ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΚΤΙΣΜΑΤΑ ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΟΙΚΙΑΣ Ἡ ΠΕΡΙΟΔΟΣ IV ΤΟΥ SEAGER

Αἱ ΝΑ Δοκιμαί	56
---------------	----

ΛΕΙΨΑΝΑ ΤΗΣ ΜΜ ΕΠΟΧΗΣ

Στρωματογραφία	59
Οἰκία A — MM Ia	60
Ἡ κεραμεικὴ τῆς Οἰκίας A	62
Οἰκία B — MM Ia	63
Ἡ κεραμεικὴ τῆς Οἰκίας B	64
Οἰκία Δ — MM IIa;	64

ΛΕΙΨΑΝΑ ΤΗΣ ΥΜ ΕΠΟΧΗΣ

Ἡ ΥΜ I Οἰκία	65
Θολωτὸς τάφος εἰς Ἅγιον Θεόδωρον	66
Πλήρης ἡ διαδοχὴ τῶν μινωικῶν περιόδων ἐν Βασιλικῇ	66

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΜΕΛΕΤΗ ΣΙΝΟΥ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΟΙΚΙΑΣ, 1966

ΟΓΔΟΝΤΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΜΙΑΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΝ ΑΝΑΛΥΣΙΝ

	Σελ.
Εισαγωγικά	69
Αί ἐκθέσεις Seager — Αί ἐργασίαι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας	71
Πλακόστρωτος δυτικὴ αὐλὴ	72
Λίθοι «ρωμαϊκῶν κτηρίων»	73
«Kleine Mauerzunge»	74
Τρόπος κατασκευῆς πλακοστρώτου	75
«Κέρνοι» μεγάλῃς αὐλῆς	75
Δωμάτιον 32	75
Πατοῦρες — Χρονολόγησις ΒΑ χώρων	75
Δωμάτιον 31	77
Περὶ τοῦ «στρώματος θεμελιώσεως»	77
Ἐπίπεδον δαπέδων	78
Δωμάτια 31 - 32	79
Ἀρχικὴ μορφή	79
Δωμάτιον 30	
Ἡ θεωρία περὶ «συνεχῶν οἰκοδομικῶν μετατροπῶν καὶ προσθηκῶν»	79
Δωμάτια 29, 4, 5	80
Διαφορὰ ἐπιπέδου θεμελιώσεως. Εἶδη τοίχων	80
Δωμάτιον 5	80
Λείψανα ἀρχαιοτέρου κτίσματος	80
Βάσις κλίμακος;	81
Δωμάτιον 4	81
Περὶ τῶν ἀναστηλώσεων	81
Δωμάτια 5, 29, 4	82
Δωμάτια 8α, 8, 9	83
Λείψανα ἀρχαιότερα τῆς «Δυτικῆς Οἰκίας» — Ἡ «Νότιος Οἰκία»	83
Δωμάτιον 8α	85
Ὅριον πλακοστρώτου αὐλῆς	85
Δωμάτια 9 καὶ 8, ἀνατολικὸν τμήμα	86
Ταύτισις περιόδων II A - III B τοῦ Seager	87
Δωμάτια 7, 14	88
Λείψανα ἀπὸ ἀστράκι (Δυτικὴ Οἰκία)	88
N τοῖχος δ. 5	89
Διαφορὰ βάθους θεμελιώσεως	89
Δωμάτια 14, 7, 5	90
Περιοχὴ πλακοστρώτου 4α	90
Αἱ δύο κτηριακαὶ ἐνότητες: «Ἐρυθρὰ Οἰκία» καὶ «Δυτικὴ Οἰκία»	90

	Σελ.
Πλακόστρωτον 4α, δωμάτια 3-3α, χώρος 6α	91
Ἐπίπεδον δαπέδων	93
Δωμάτιον 6	94
Δωμάτια 6 καὶ 13	95
Κατώφλια, θύραι, ἐπίπεδα δαπέδων	95
Περιοχὴ χώρων 7α, 7β, 14α, 28α	97
Ἄσκαφος περιοχὴ	97
Δωμάτια 1-2	98
Δωμάτιον 13	98
Σκελετὸς θεμελιώσεως, πατούρα ἀνωδομῆς	98
Περὶ «Mörtelwerkverfahren»	101
Περιοχὴ μεταξὺ δωματίων 1, 2, 13 καὶ 39-39β	104
Ἄσκαφος λωρὶς — Κυκλώπειον	104
Δωμάτιον 16	106
Κονιάματα	109
Συνδετικὴ ὕλη σοβάδων	110
Δωμάτιον 15	110
Δωμάτιον 15α	110
Δωμάτιον 33	111
Δωμάτιον 33α	111
Διπλοὶ τοῖχοι — Ὅρια τοῦ κτηρίου	111
Δωμάτιον 35	115
Δωμάτια 36, 36α, 36β	116
Δωμάτια 37, 38, 38α	118
Δωμάτια καὶ χώροι 39β, 39α, 39	118
Τελικαὶ παρατηρήσεις	120
Τὰ σχέδια Σίνου	120
Συμπεράσματα	121
Κατάλογος Σχεδίων	123
Κατάλογος Πινάκων	124

ΠΙΝΑΚΕΣ

α. Τὸ Κεφάλι ἀπὸ ΑΒΑ, ἄνω ἢ Κεφάλαι. β. Δυτικὴ Οἰκία καὶ δυτικὴ αὐλὴ ἀπὸ ΒΑ. Εἰς τὸ βάθος ἡ Κεφάλαι.

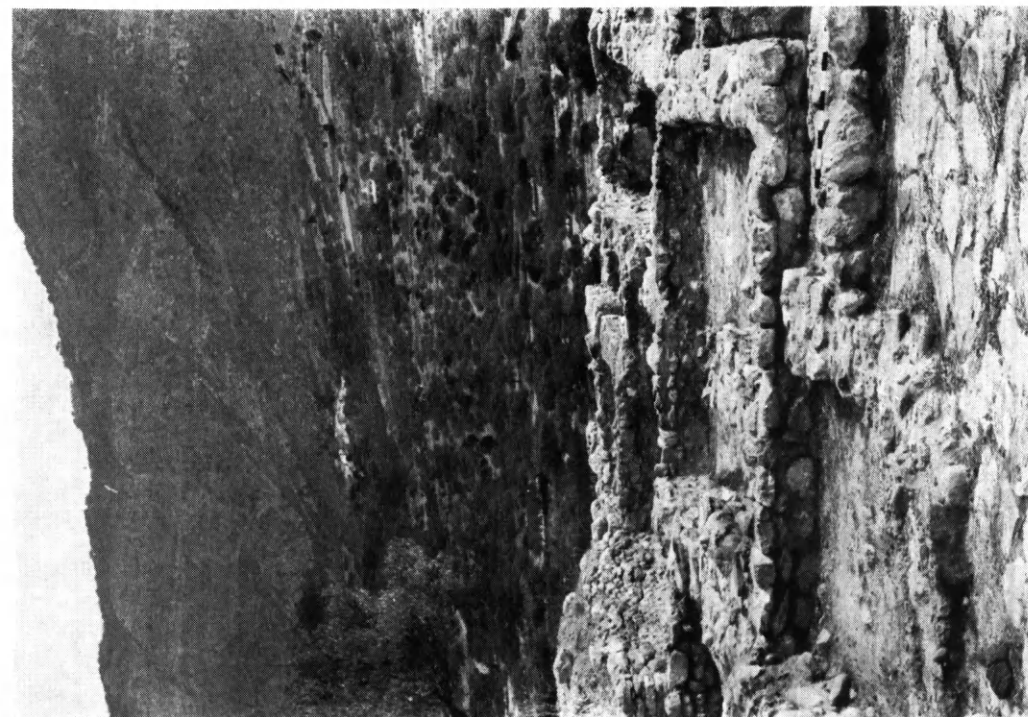
ΠΙΝΑΞ 2

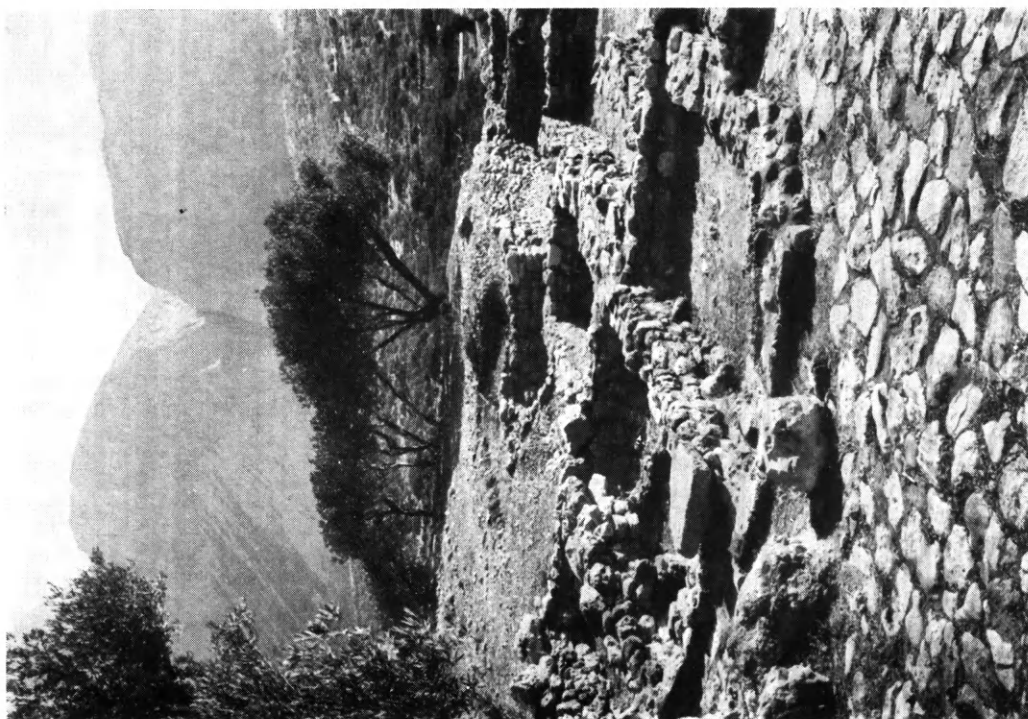
α. ΝΔ τμήμα κορυφής Κεφαλιού από Α. Ὑψω ή Κεφάλαια. β. Κεντρικόν επίπεδον τμήμα κορυφής Κεφαλιού από Ν. Εἰς τὸ βάθος ὁ μυχός τοῦ Κόλπου τοῦ Μεραμπέλλου.

α. Έρυθρά οικία από ΝΔ, Β τμήμα Ίσθμου και όρη Καβουσιού. β. Ν όμαλή πρόσβασις Κεφαλιού από Β. Λόφοι και όρη Έπισκοπής.

β. Μεγάλη Οίλια από Δ. Είς τὸ βόθος τὸ Μοναστήριον.

α. Β. χώροι Μεγάλης Οίλιας, από Δ. (1971). Είς τὸ βόθος τοῦ φερέγγι τοῦ Χᾶ.

β. Νότιον τμήμα (1971) Μεγάλης Οικίας, από Δ.

α. Κεντρικόν τμήμα Μεγάλης Οικίας, από Δ.

α. Μεγάλη Οικία από Δ (1971). Είς τὸ κέντρον ἀμαξιτὸς Παχειᾶς "Ἀμμου - Ἱεραπέτρας. β. Δυτικὴ αὐλὴ καὶ Μεγάλη Οἰκία, ἀπὸ ΝΔ.

α. Δυτική αὐλή ἀπὸ Δ.

β. Δυτική αὐλή ἀπὸ ΒΔ. Κάτω ἀριστερά «γλῶσσα γῆς» καὶ μεγάλοι λίθοι.

α - β. Τράφος έλαιας, μεγάλοι λίθοι και «γλώσσα γῆς» δυτικῶς δωμ. 31, α) ἀπὸ Ν, β) ἀπὸ ΝΑ.

α. «Γλῶσσα γῆς» κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς (1972). β. Χῶρος 32α ἀπὸ Ν.

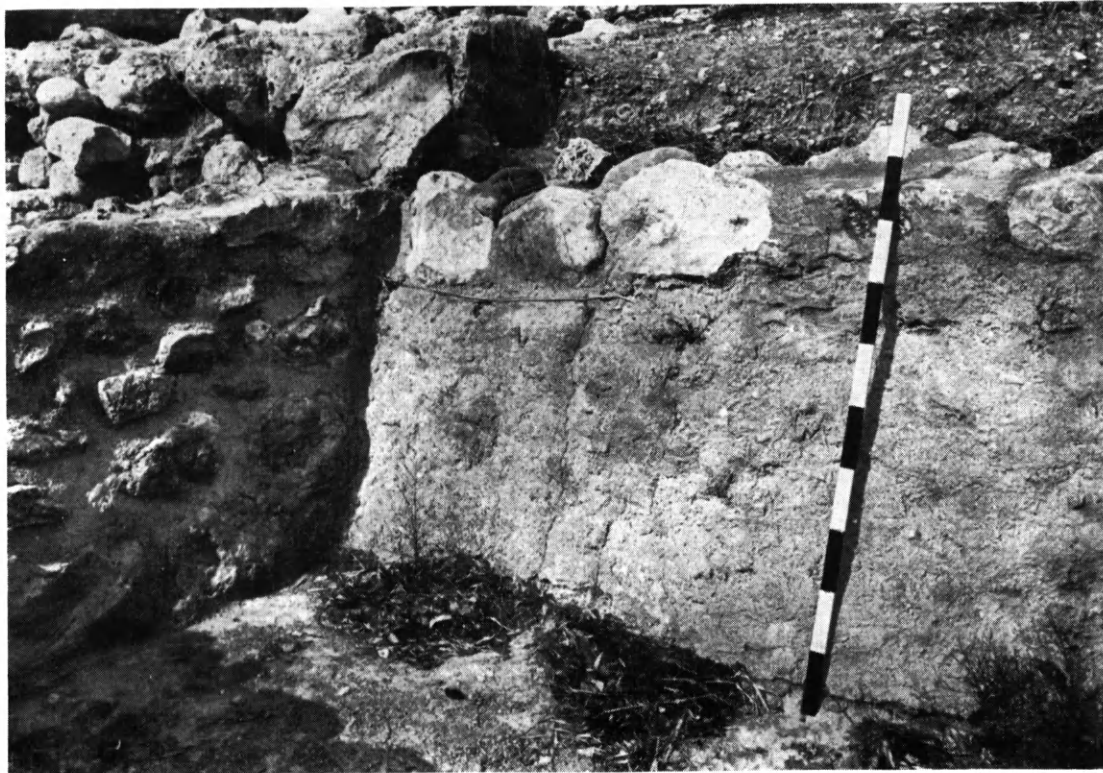
α. Δωμάτια 32, 31 κλπ. από Δ. 'Ο δείκτης εις Α 32. β. Χώροι 32 και 29α από ΝΔ. 'Ο δείκτης εις
ψευδότοιχον Β 32.

α. Χώρος 32, από Δ. 'Ο δείκτης εις Α 32. β. Χώρος 32 από ΝΔ. 'Ο δείκτης εις ψευδότοιχον Β 32.

α - β. Δωμάτιον 31, από ΝΔ και Ν. 'Ο δείκτης εις Β 31.

α. Β 30 και άστράχι *in situ* μέ «πρόσωπον», από Α. β. ΒΔ γωνία δ. 29. 'Ο δείκτης εις Β 29.

α. ΝΔ τμήμα δ. 5 από Α. Ό δείκτης εις Ν 5. β. ΝΔ γωνία δ. 5.

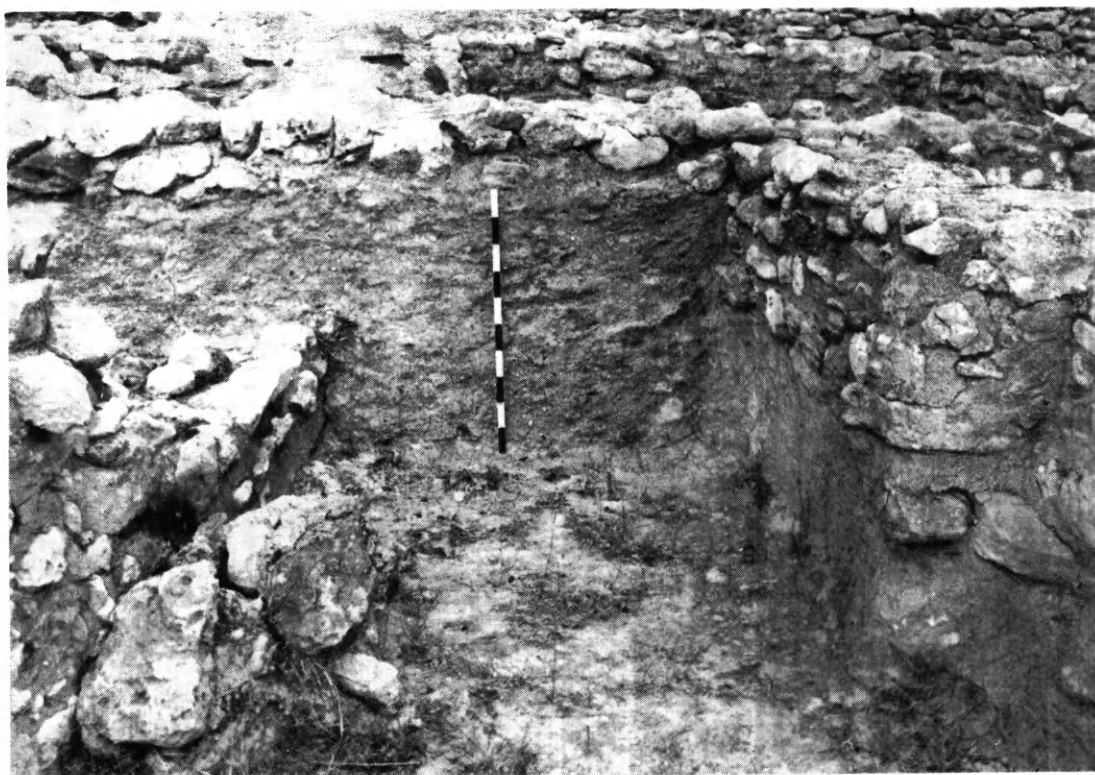
α. ΒΔ τμήμα δ. 5, από ΝΑ. 'Ο δείκτης εις έσωτερικόν Β 5. β. Δωμ. 5. 'Ο δείκτης εις Β 5.

α. 'Ο δείκτης ἐπὶ Ν 9, ἀπὸ Δ. β. 'Ο δείκτης εἰς θέσιν «θύρας» ἀπὸ δ. 9 πρὸς δ. 11, ἀπὸ Β.

α. 'Ο δείκτης ἐπὶ τοῦ Ν III, ἀπὸ Β. β. 'Ο δείκτης ἐπὶ τοῦ Ν III ἀπὸ ΝΔ.

α. Δ τμήμα δ. 8, από Ν. 'Ο δείκτης εις Β 8. β. Λεπτομέρεια άνω εικόνας. 'Ο δείκτης εις ΒΑ γωνίαν δ. 8.

α. 'Ο δείκτης εις Α 9, από Δ. Πρβ. πίν. 18β καὶ ἐπομένην εἰκόνα. β. 'Ο δείκτης εις τὴν αὐτὴν θέσιν ὡς ἄνωτέρω.

α. Περιοχή χώρων 14α, 28α, κλπ. από Ν. 'Ο δείκτης εις την φοράν τοῦ Β 14α. β. Χώροι 14α, 28α, 7α ἀπὸ Ν. 'Ο δείκτης εις Β 14α.

α. Χώρος 7α (θσκαφον), λεπτομέρεια πίν. 20α. β. «Σταυρός» δωματίων 14, 14α, 7α, 7 με άστράκι *in situ*.
 'Ο δείκτης εις ΒΑ γωνίαν δ. 14.

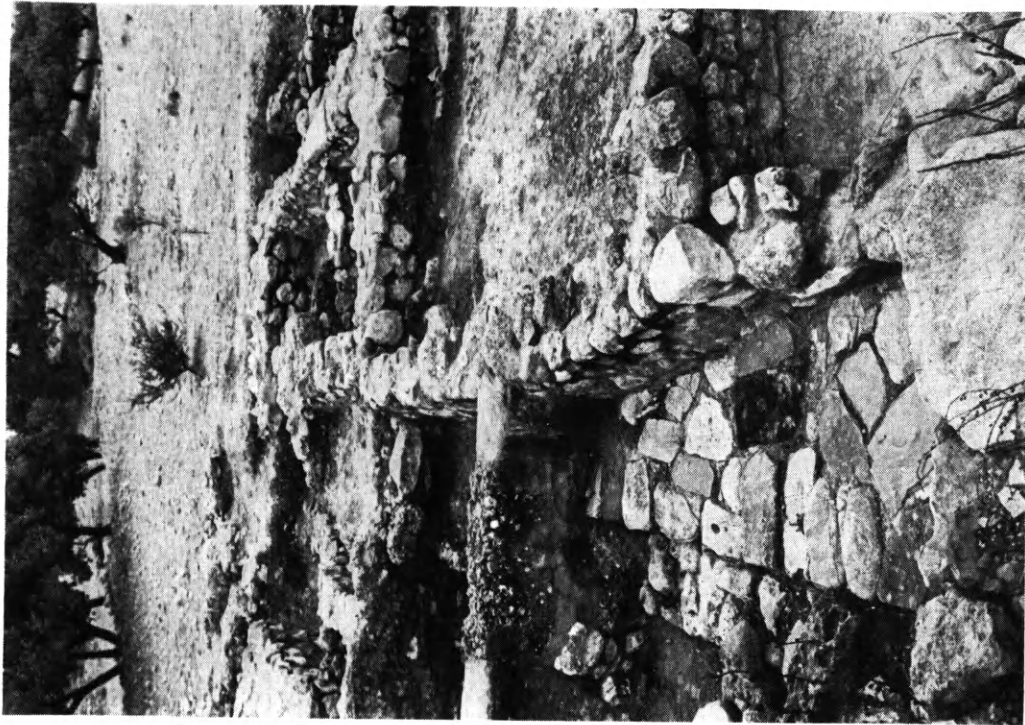
Περιοχή συμβολής άξονικῶν τοίχων Α - Δ Ἐρυθρᾶς καὶ Δυτικῆς Οἰκίας, ἀπὸ Δ.
Ὁ δείκτης ἐγκαρσίως ἐπὶ Β 7α (ἀστράκι). Πρβ. πίν. 23α-β.

α - β. Λεπτομέρεια τής εικόνας του πίν. 22.

α. Συνέχεια πλακοστρώτου δυτικής αὐλῆς εἰς δ. 8 - 8α, ἀπὸ Α. Ὁ δείκτης πρὸ τοῦ Δ 8α. β. Ὡς ἀνωτέρω, ὄψις ἀπὸ ΝΔ. Ὁ δείκτης ἐξω ΝΔ γωνίας δ. 5.

β. Πλακόστρωτον 4α κλπ. από Β.

α. Πλακόστρωτον 4α και Δυτική Οίκία, από ΑΒΑ.

α. Πλακόστρωτον 4α και ΝΔ γωνία δ. 3 από ΒΑ. β. Χώρος 6α, πλακόστρωτον 4α κλπ. από ΝΑ.

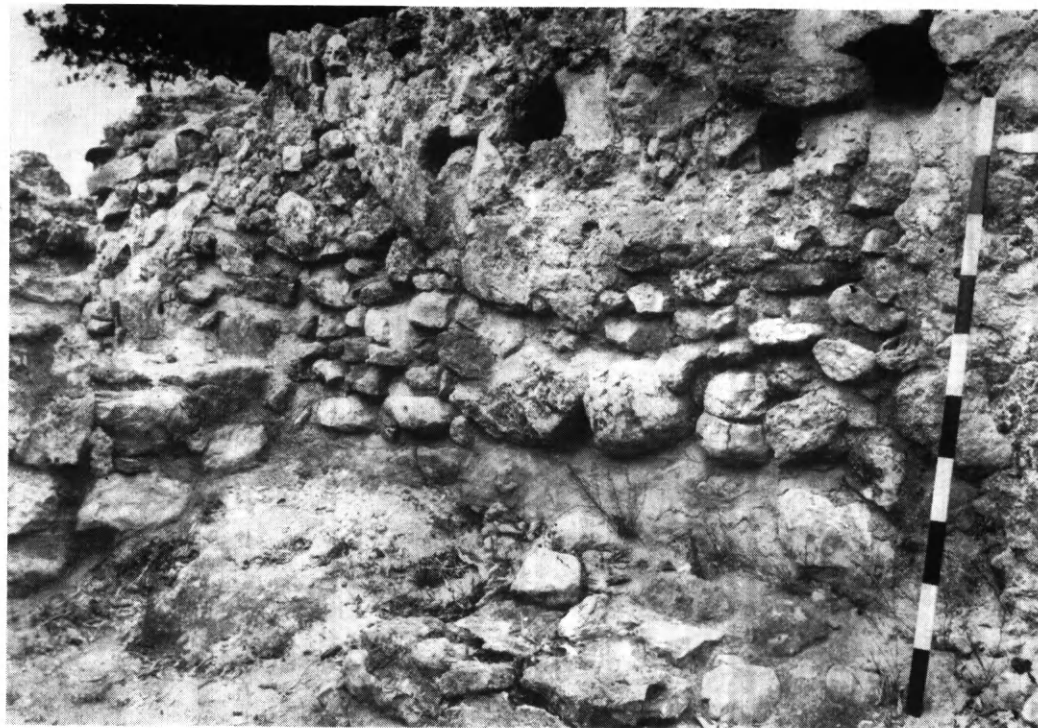
α. Συνέχεια πλακοστρώτου 4α υπό Β 6α εις ΒΔ γωνίαν χώρου 6α, από Α. β. Δωμ. 6 και χώρος 6α από Α. 'Ο δείκτης εις Β 6.

α. Πλακόστρωτον 4α και δ. 3α από Δ. 'Ο δείκτης ἐπὶ Β 3α. β. Δωμ. 3α κλπ. ἀπὸ Β. 'Ο δείκτης εἰς Δ παραστάδα
θύρας ἀπὸ δ. 3 πρὸς δ. 3α.

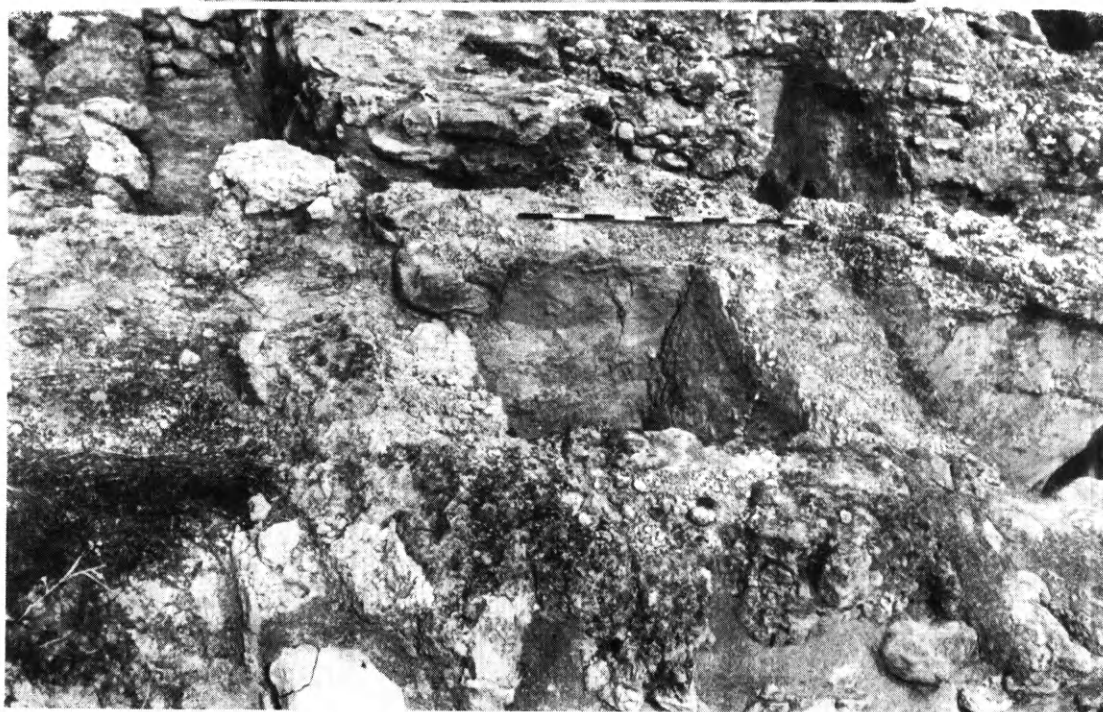
α. 'Ο δείκτης εις Β 6 παρὰ κατώφλιον θύρας πρὸς δ. 3α. β. 'Ο δείκτης ὁμοίως εις Β 6, δεξιὰ τῆς θύρας.

α - β. Βόρειος τοῖχος δ. 13, «πλατφόρμα» καὶ φυσικὰ πετρώματα.

α - β. Δωμάτια 6 και 13, από Δ. 'Ο δείκτης εις Α 6. «Παράθυρον» μεσοτοιχίου δ. 6/13.

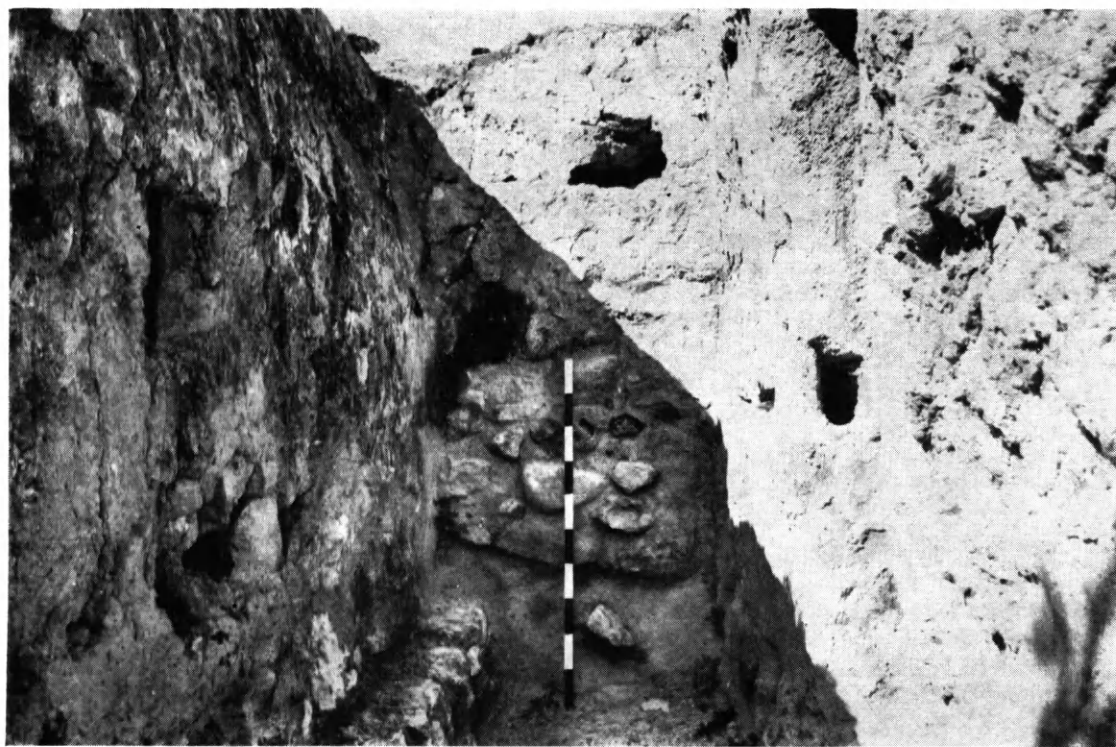
α. Δωμ. 13. 'Ο δείκτης εις A 13, εις θέσιν θύρας Seager, τειχισθείσης ὑπὸ τῆς Ἀναστηλώσεως. β. Χῶρος 28
 κλπ. ἀπὸ ΝΔ. 'Ο δείκτης ἐπὶ τοῦ B 28.

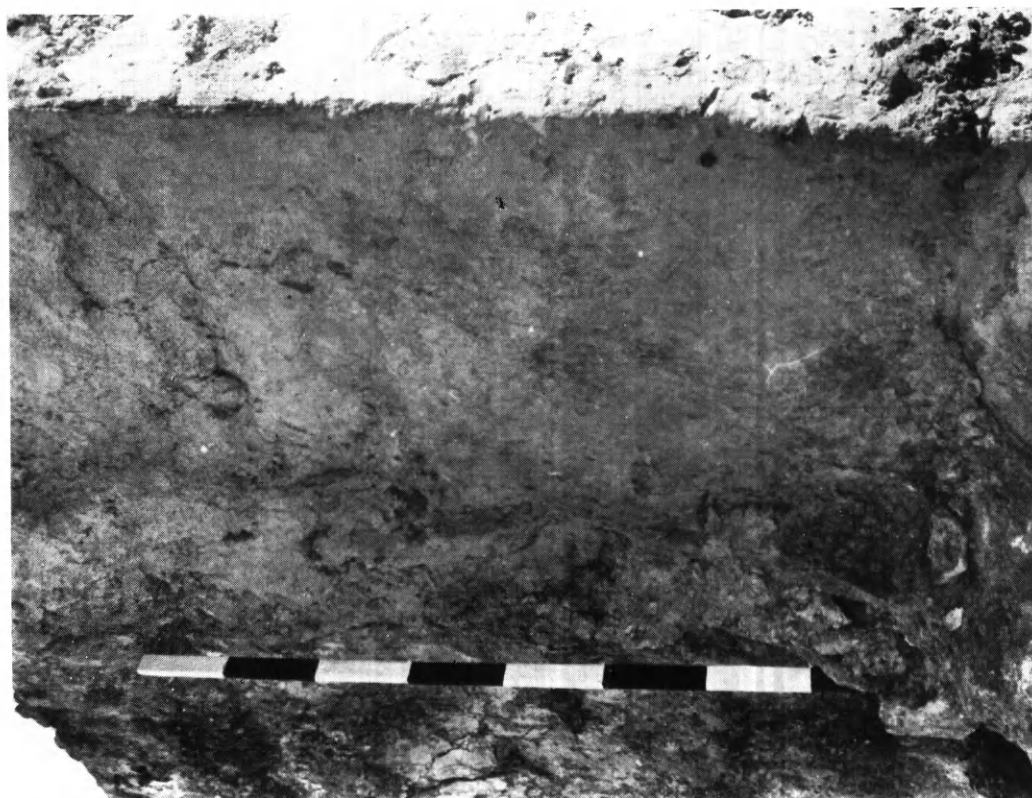
α. Χώρος 28, δ. 16 κλπ. από ΝΑ. 'Ο δείκτης ἐπὶ τοῦ Α 28. β. Χώρος 28, δ. 16 κλπ. ἀπὸ Α. 'Ο δείκτης ἐπὶ τοῦ Δ 28.

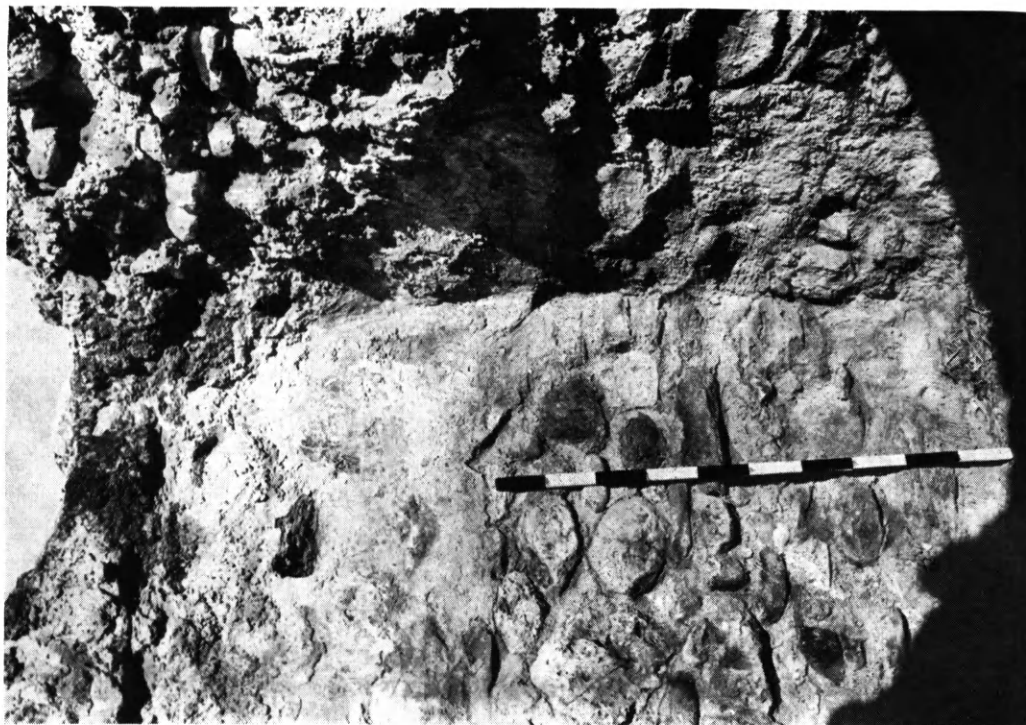
α. Περιοχή δωματίων 16, 15, 33 κλπ. από Ν. 'Ο δείκτης ἐπὶ τοῦ Ν 16. β. Δωμάτιον 16 ἀπὸ ΝΑ.
'Ο δείκτης ἐπὶ τοῦ Β 16.

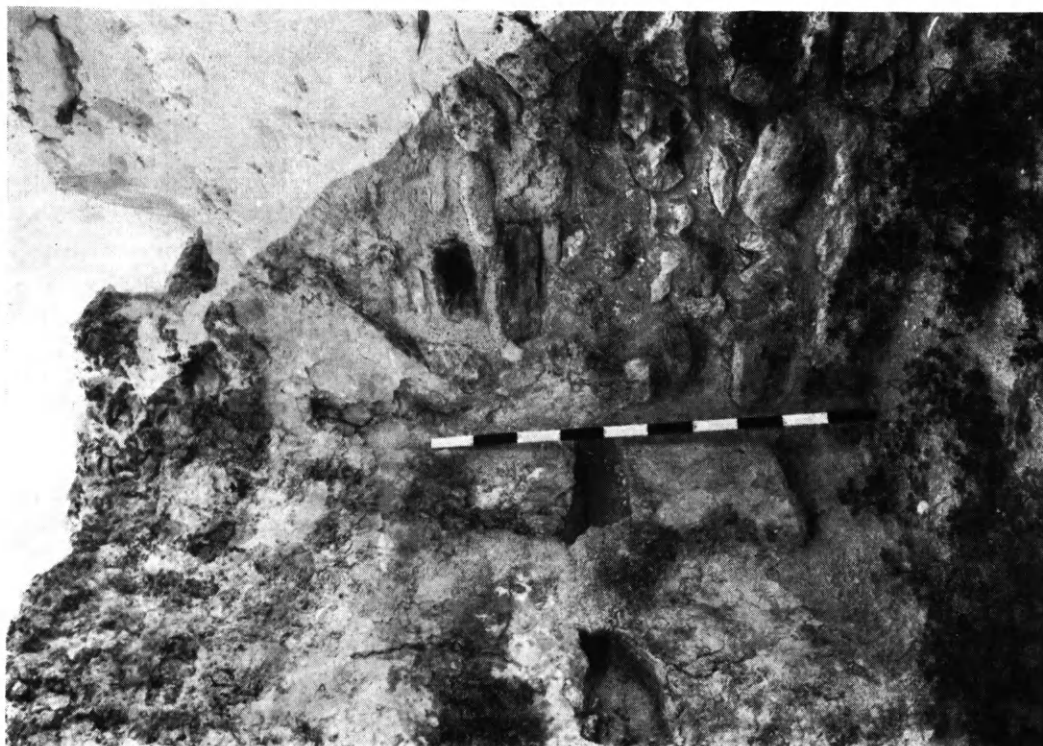
α. Δωμάτιον 16, ἀπὸ Ν. Ὁ δείκτης ἐπὶ τοῦ Β 16. Ἀποτυπώματα δοκῶν, ἀστράκι μὲ μικροῦς λίθους κλπ.
β. Δωμάτιον 16, ἀπὸ Α. Ὁ δείκτης εἰς Δ 16.

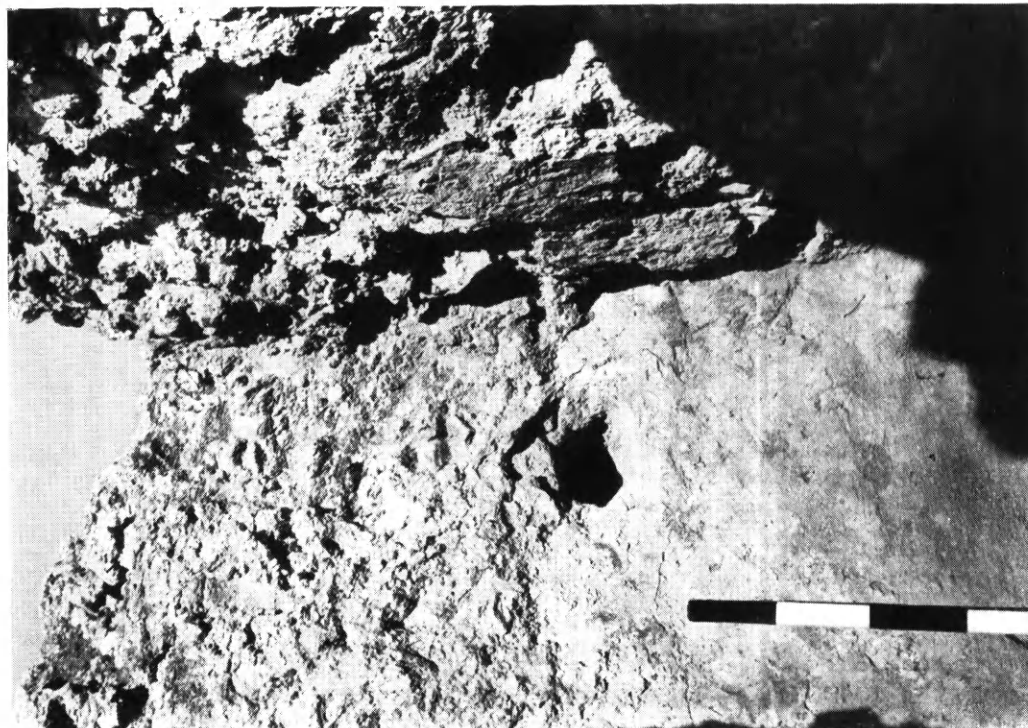
α - β. "Ανοιγμα μεταξύ δ. 16 και 15. α) "Όψες προς δ. 16. β) "Όψες από δ. 16· ό δείκτης είς τήν αὐτήν θέσιν, παρὰ τὰ λείψανα λεπτοῦ τοιχορτίου.

β. ΒΔ γωνία δωματίου 15.

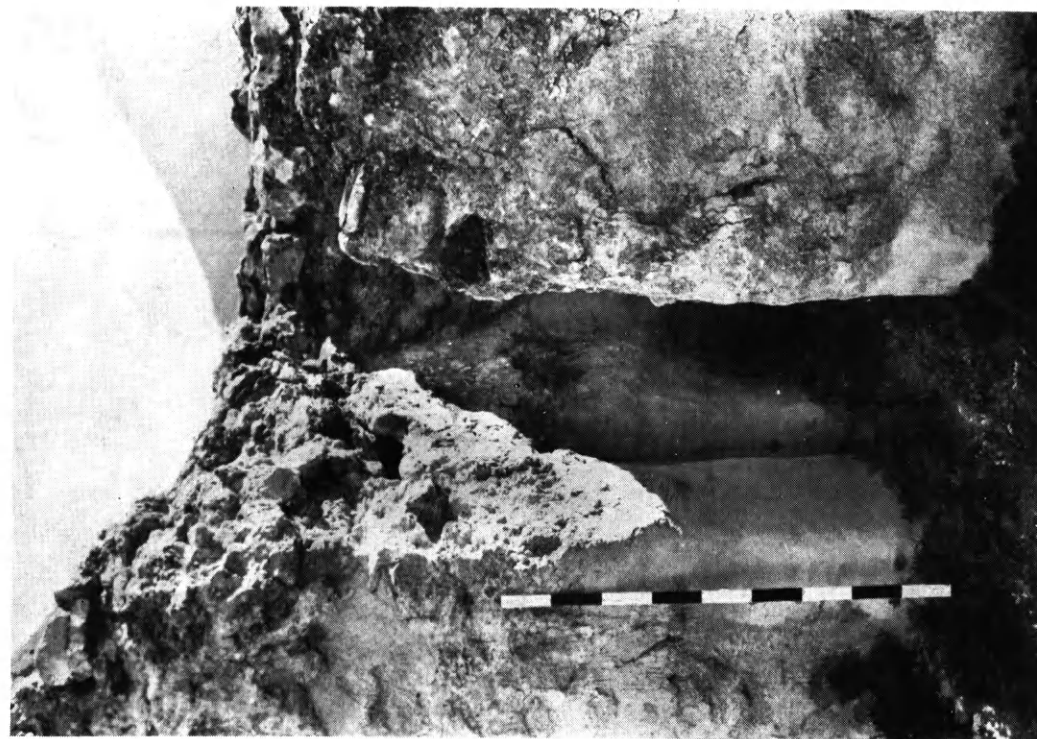
α. ΝΔ γωνία δωματίου 15.

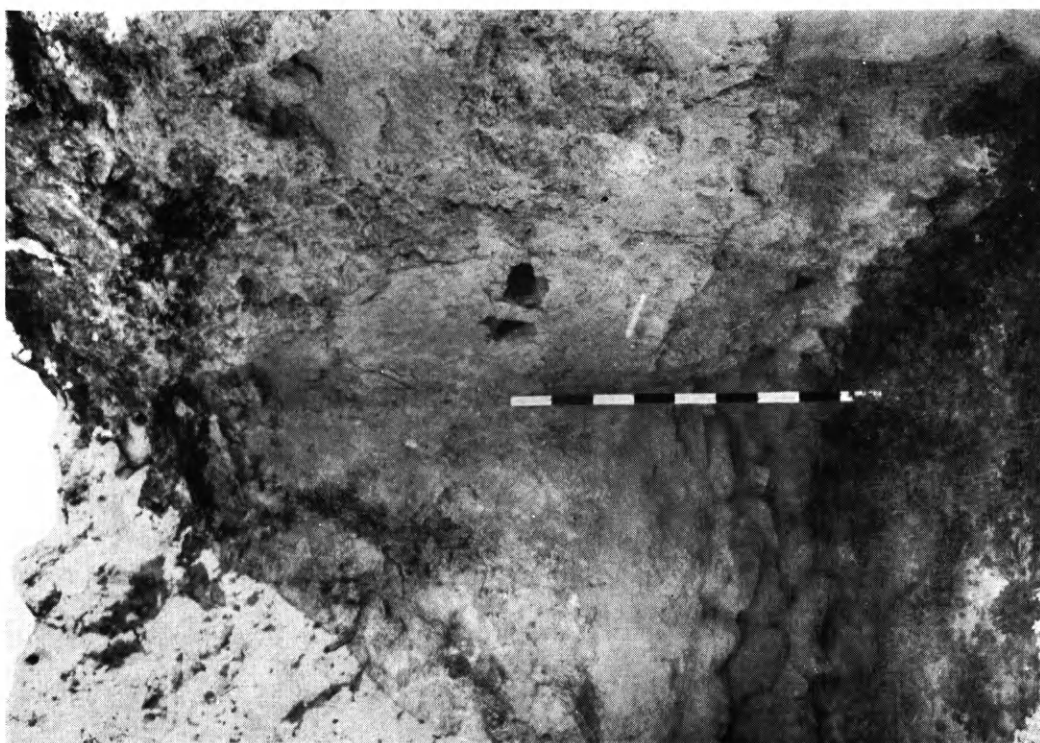
β. Λεπτομέρεια τῆς εὐχόνης α.

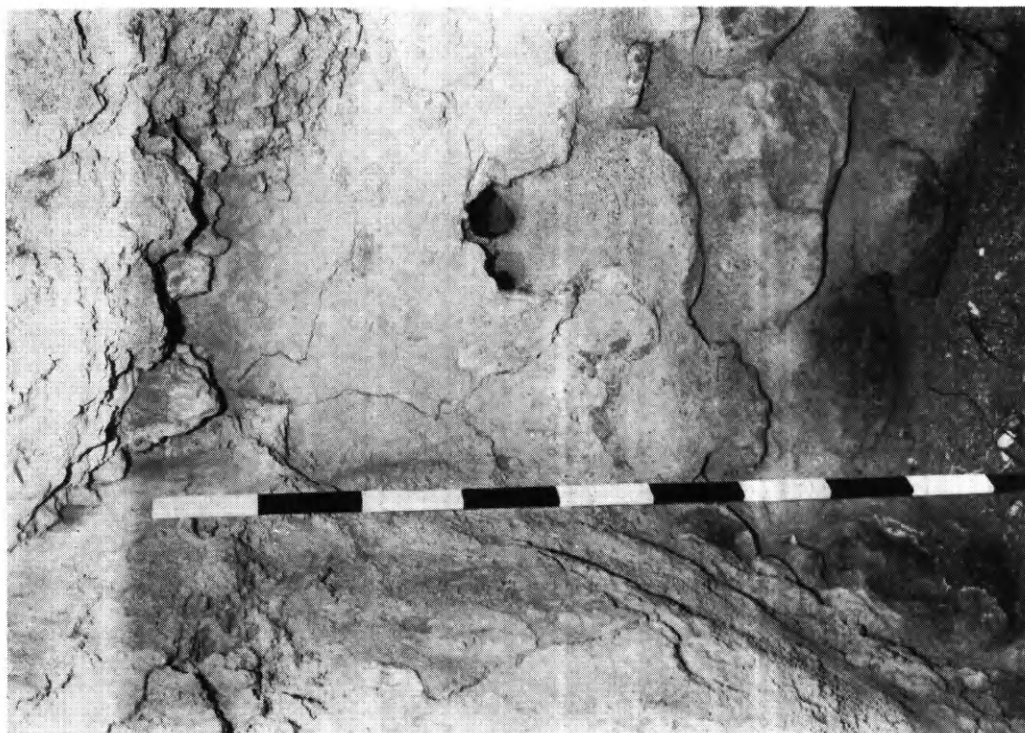
α. ΒΔ γωνία δομῆς 15α.

β. Είσοδος από δ. 15α προς δ. 33.

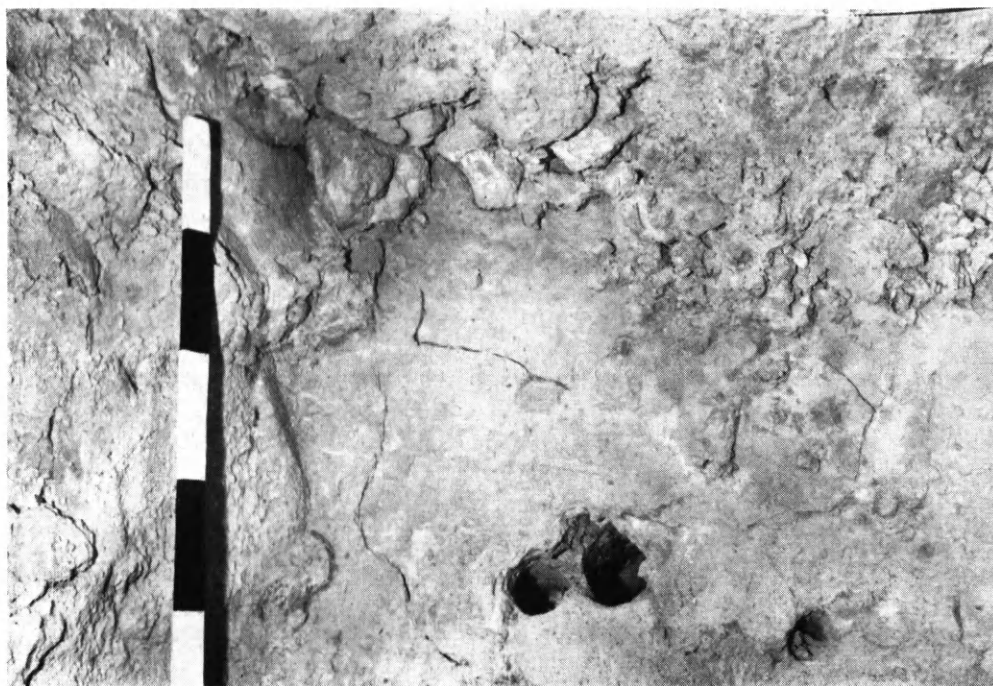
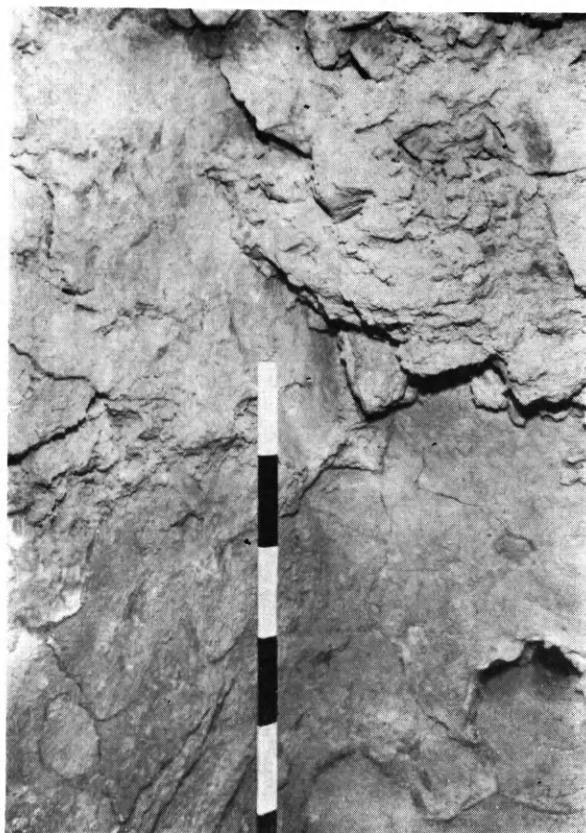
α. ΒΑ γωνία δομαρίου 15α.

β. Αεριομέτρου τῆς εἰκόνης α.

α. Ὁ δείκτης εἰς ΒΑ γωνίαν δ. 33.

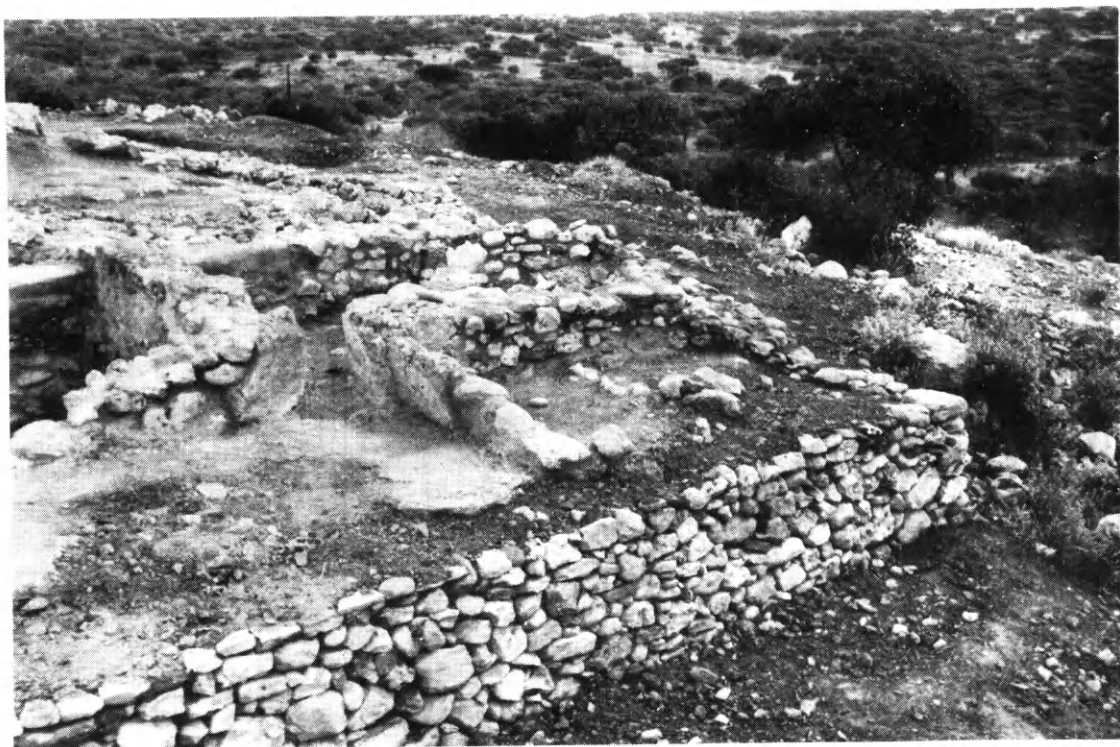
α - β. Λεπτομερειακά όψεις, ως πίν. 40 (ό δείκτης εις την αὐτὴν θέσιν).

α. 'Ανασκαφή 1970 ανατολικῶς δ. 16, νοτίως δ. 36 - 36β, ἀπὸ Α. β. 'Ανασκαφή ὡς ἀνωτέρω, ἀπὸ ΝΑ.

α. ΄Ανασκαφή ως άνωτέρω (πίν. 42α-β) εις βάθος 1 μ., άπό ΝΑ. β. Θύρα άπό δ. 36 εις δ. 38, άπό Ν.

α. Προστατευτική ξερολιθιά δ. 36 - 36β (1970), από ΝΔ. β. Δωμάτια 36β, 38α κλπ., από Α.

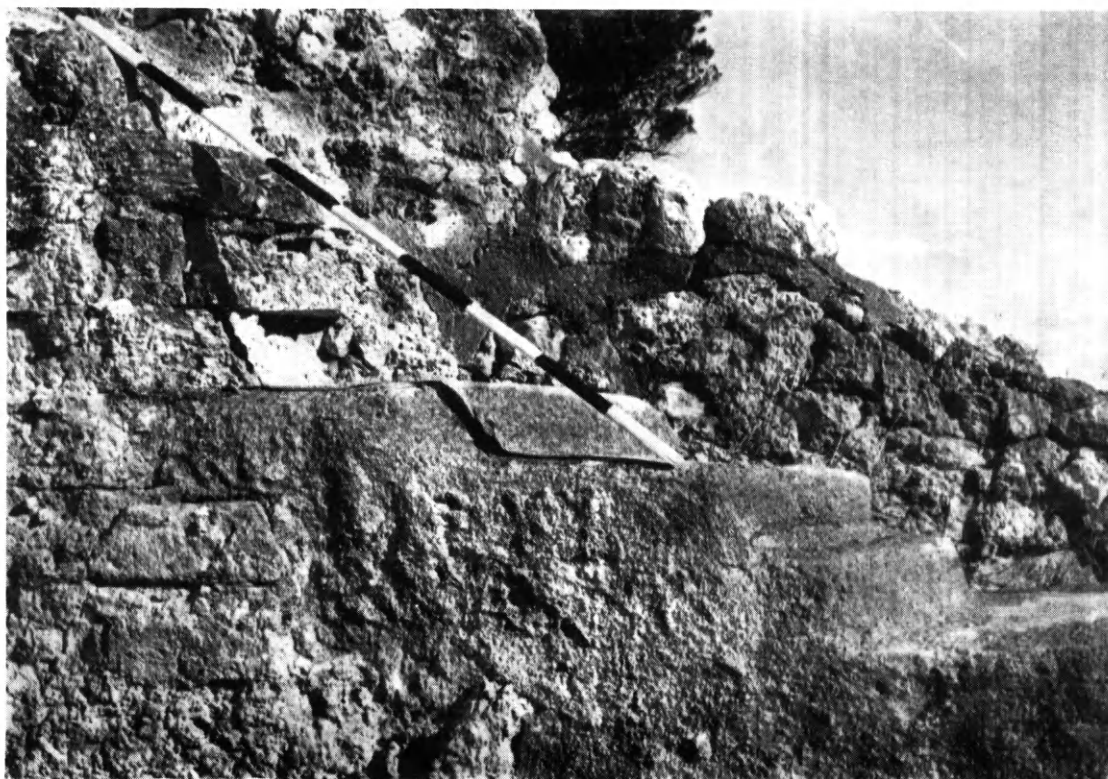
α. Μεσότοιχος δ. 16/36 και «κυκλική κοιλότις», από Α. β. Πήλινα δάπεδα και μεσότοιχος δ. 36 - 36α, από Ν.

α. Κονιάματα δαπέδου και τοίγων δ. 36 - 37.

α. 'Ο δείκτης εις τὴν αὐτὴν θέσιν τοῦ πίν. 46α - β. β. Λεπτομέρεια ἄνω τμήματος Β 37 καὶ ΒΔ γωνία δ. 37.
Πρβ. ἄνω τμήμα προηγούμενης εἰκόνης.

α. Δ τοῖχος καὶ ΒΔ γωνία δ. 37, κασμαδιές Seager. β. Β τοῖχος δ. 37, σειραὶ ὠμῶν πλίνθων.

Β τοῖχος καὶ ΒΔ γωνία δ. 37. Διακρίνονται αἱ σειραὶ ὀμῶν πλίνθων τοῦ Β 37.

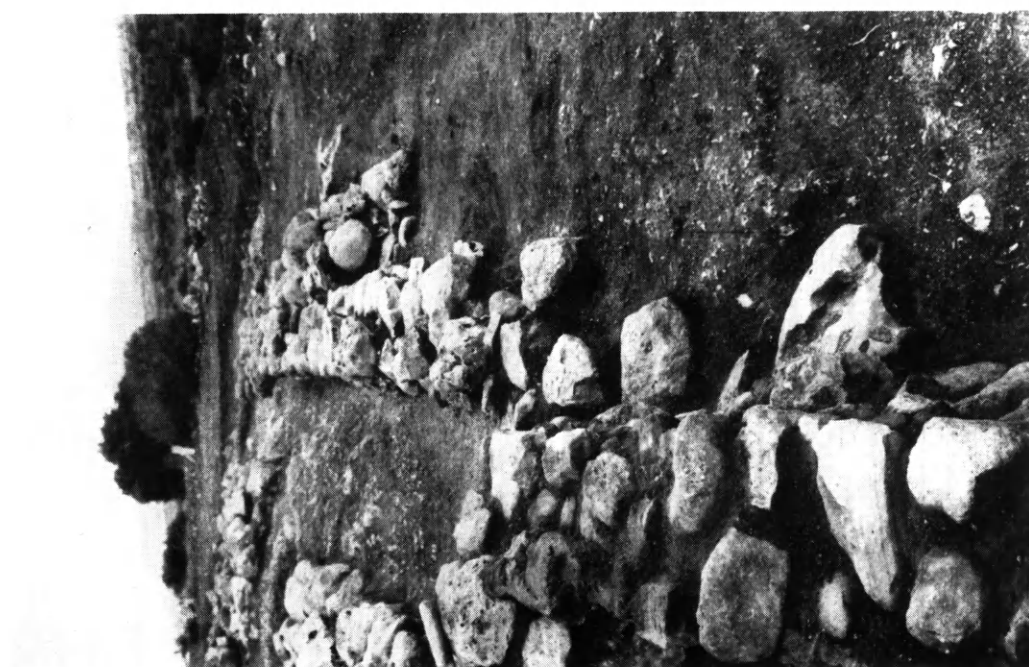
α. Δωμ. 38α και Ν ἄκρον διαδρόμου Α, ἀπὸ ΒΑ. β. ΒΑ γωνία δ. 38α, Ν ἄκρον διαδρόμου Α κλπ., ἀπὸ Α.

α. Διπλούς τοίχος Ι - Ια, διάδρομος Α, λαξευτόν φρέαρ, από Ν. β. Δωμάτια 40α, 40, 39, από Δ.

β. Αντλιοῦς τοῦ γοῦ I - Ια, ἀπὸ Ν.

α. Α 38α, διὰ δρομὸς Α, τοῦ γοῦ I - Ια, ἀπὸ Ν.

α. "Ασκαφος λωρίς μεταξύ δ. 1 - 2 - 13 και 'Ανατολικῆς Πτέρυγος, ἀπὸ Β. β. "Ασκαφος λωρίς ὡς ἀνωτέρω
καὶ 'Ανατολική Πτέρυξ, ἀπὸ Β.

α. Τμήμα άσκάφου λωρίδος και Κυκλωπείου, άπό Α. β. Δωμάτια 39α - 39, άπό Α.

α. ΒΔ γωνία δ. 39 με μετατοπισμένους λίθους του Κυκλωπείου. β. Λίθοι Κυκλωπείου ως άνωτέρω μετά τον καθαρισμόν 1972, και 'Ανατολική Πτέρυξ, από Ν.

α. Β 39 με λίθους αντιστηρίξεως τοῦ Seager, ἀπὸ Δ, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ καθαρισμοῦ 1972.
β. Λεπτομέρεια τῆς ἄνω περιοχῆς, μετὰ τὸν καθαρισμὸν 1972.

α. Χώροι και δωμάτια 39 - 39β, διάδρομος Α, δ. 38α, από Δ. β. Δωμάτια 41, 40, 40α, 39, από Δ.

α. Περιολή δωματίου 41 (1970) από Δ.

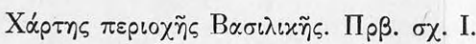

β. Περιολή δωματίου 41 (1970) από Α.

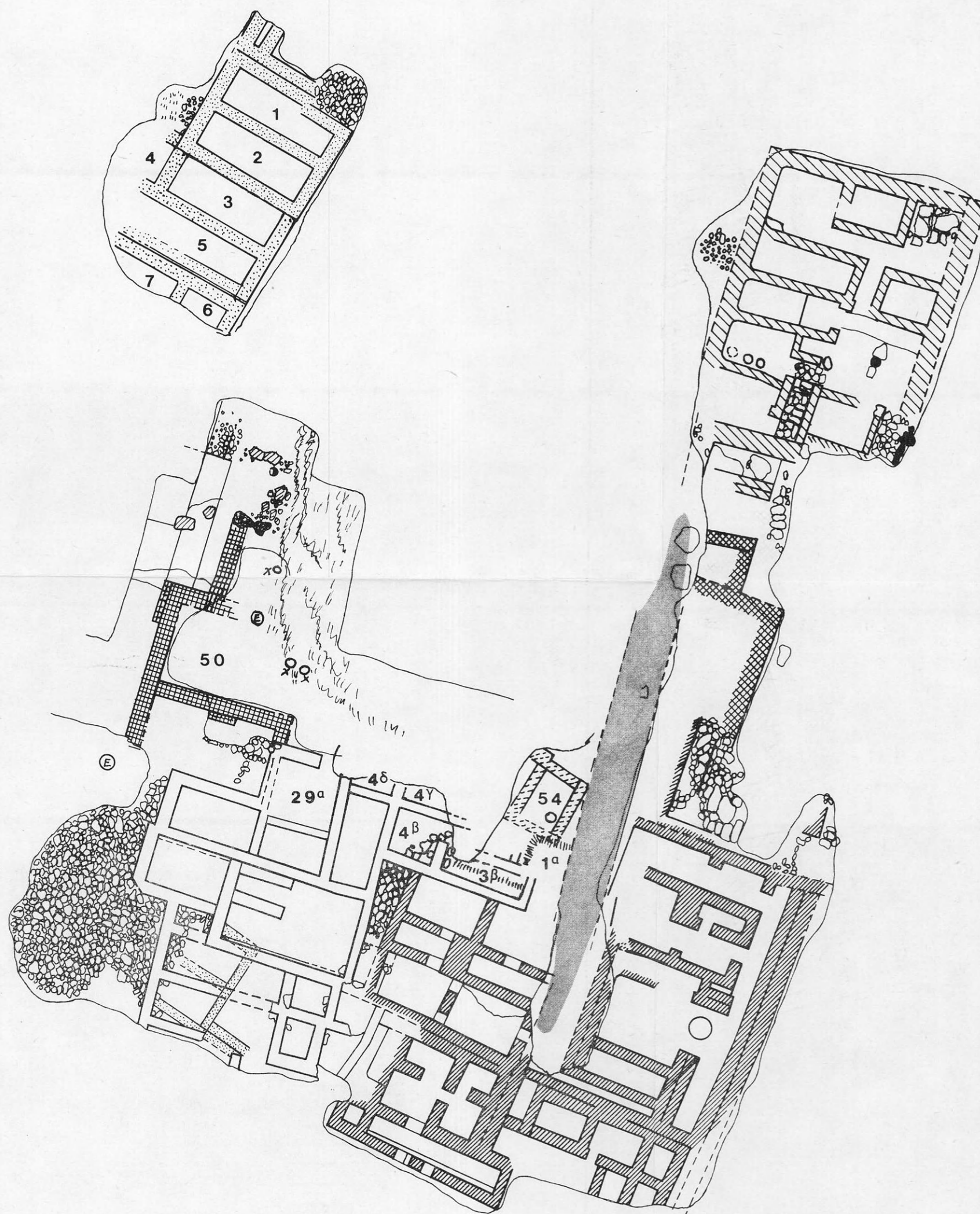

α. Δομάτια, 41 κλπ., πλακόστρωτον 44 καὶ Κυκλώπειον, ἀπὸ Α. β. Πλακόστρωτον 44 καὶ Ἀνατολική Πτέρυξ, ἀπὸ Β (1970 ἀμφότεραι αἱ εἰκόνες).

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΝ «ΒΑΣΙΛΙΚΗ Ι» ΤΟΥ Α. ΖΩΗ
ΥΠ' ΑΡ. 83 ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΤΥΠΩΘΗ
ΕΙΣ ΕΞΑΚΟΣΙΑ ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΟΥ ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΙΣ ΤΟ ΛΙΘΟΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ
Κ. ΜΙΧΑΛΑΣ Α.Ε.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ 1970 - 1975
Συνολική κάτοψις

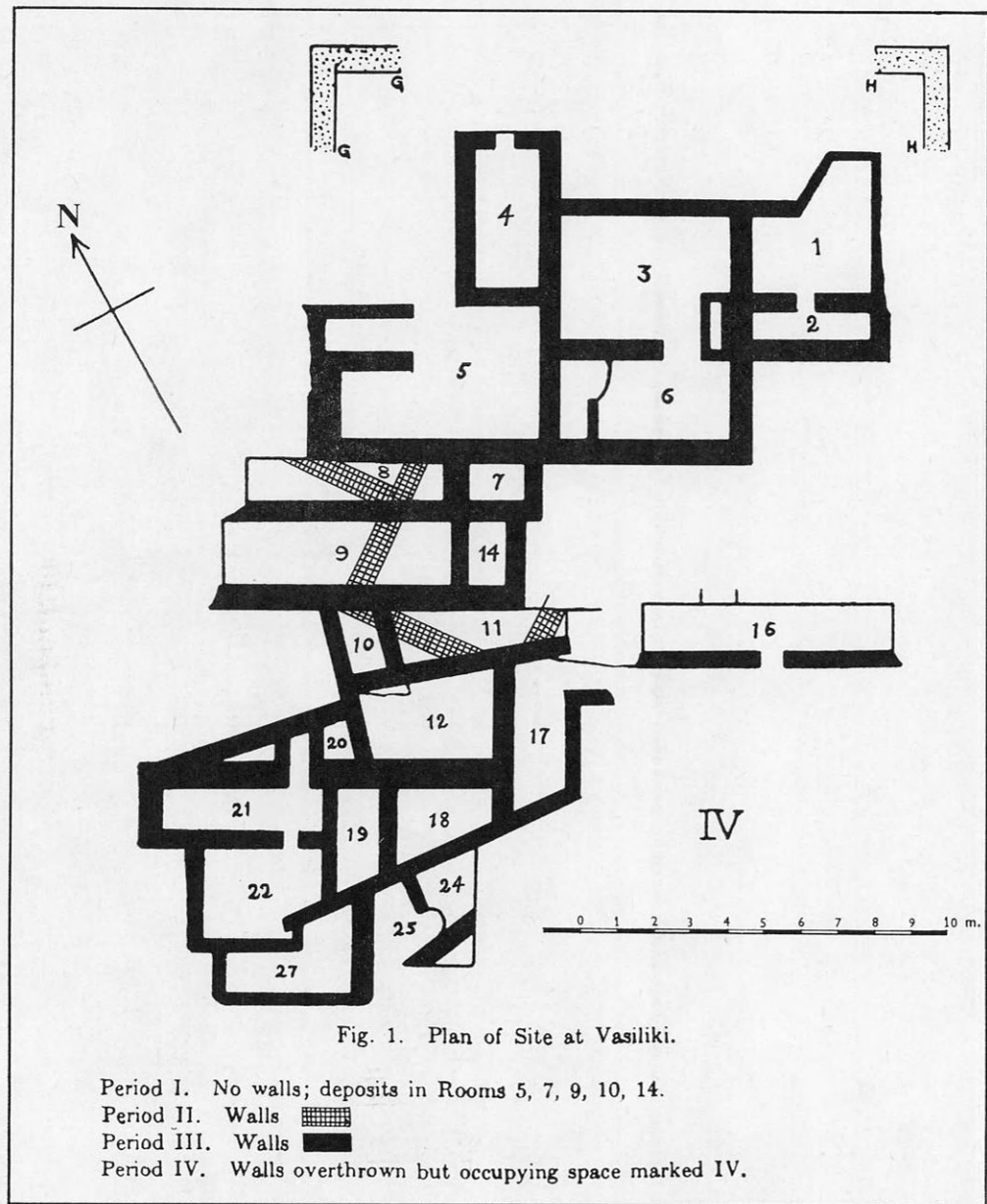

- Νότιος καί Βόρειος οίξια, ΠΜIIα.
- Έρυθρά οίξια, ΠΜIIβ, φάσις α.
- Δυτική οίξια, ΠΜIIβ, φάσις β.
- Οίξια Γ, ΜΜIIα.
- Οίξια 50, ΜΜIII - ΥΜΙ.
- Οίξια Ν καί Μ, ΥΜIα.
- Κυκλώπειον
- Λιθόστρωτα καί πλακόστρωτα

0 1 2 3 4 5 10 Μέτρ.

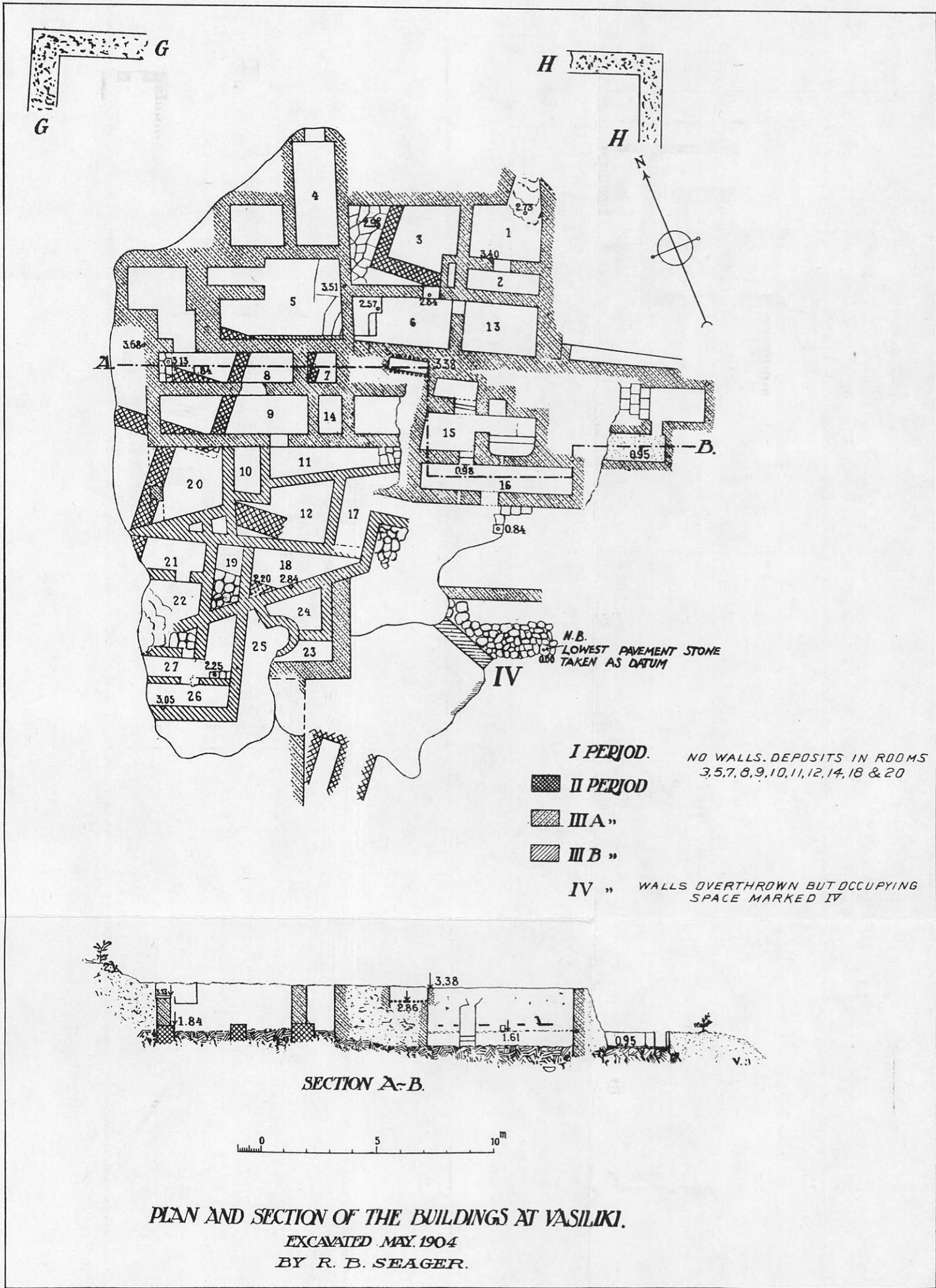
(Seager 1904)

IV

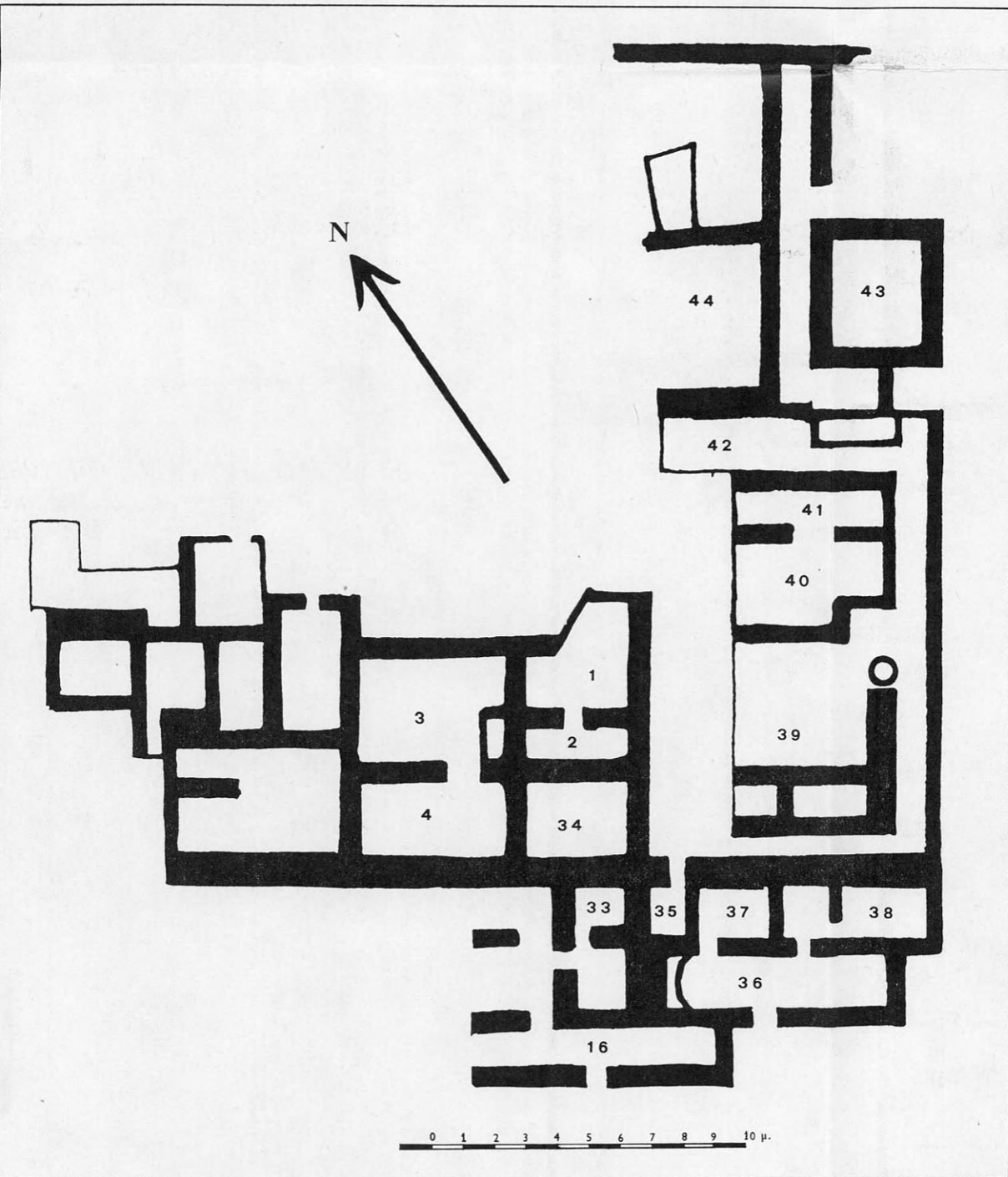
(Seager 1908)

V

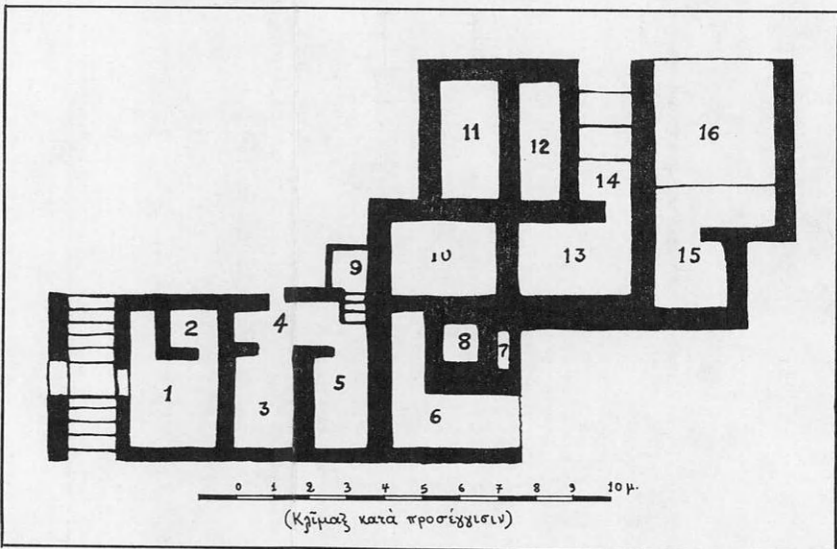

(Seager 1906)

VI

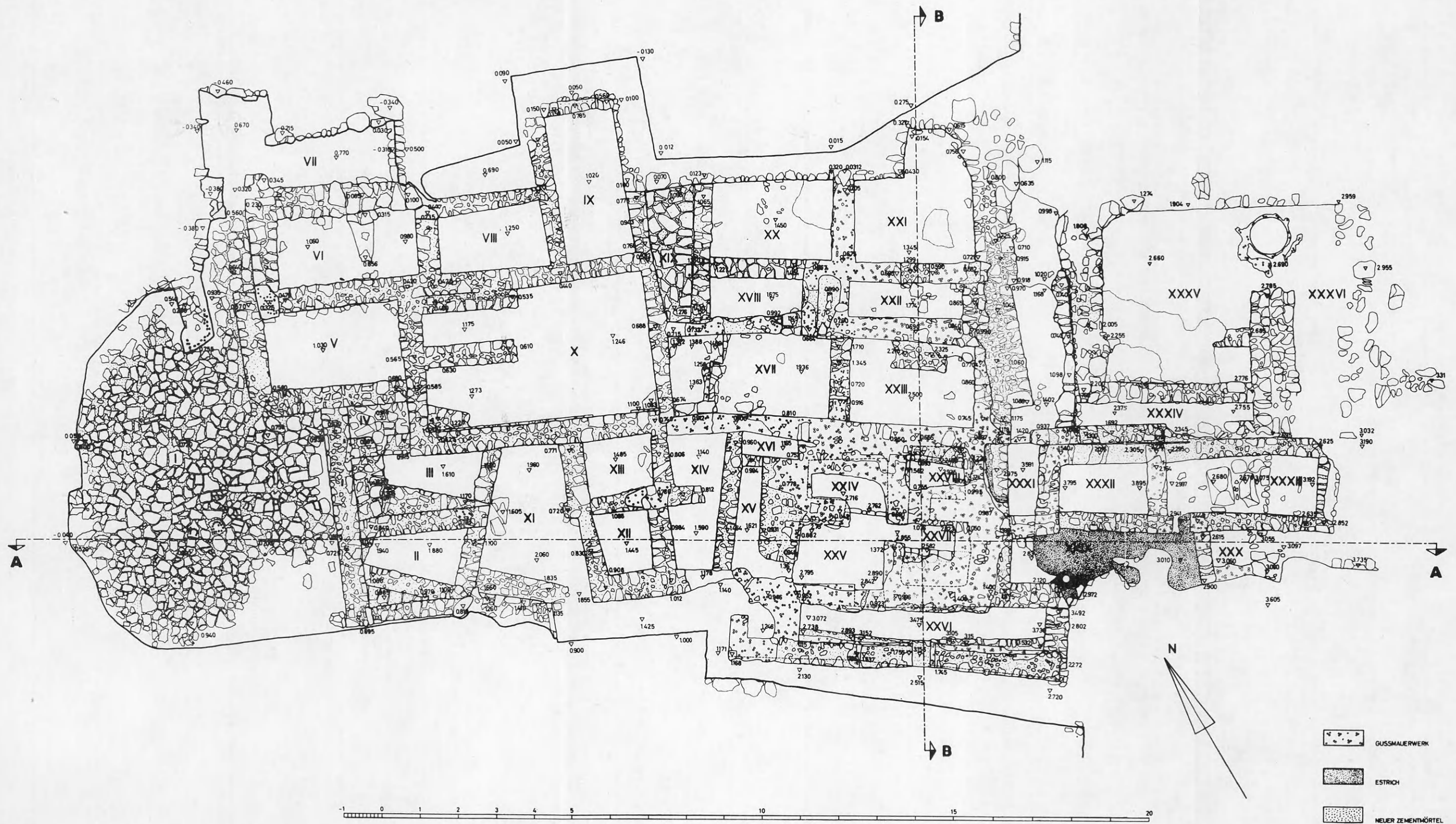

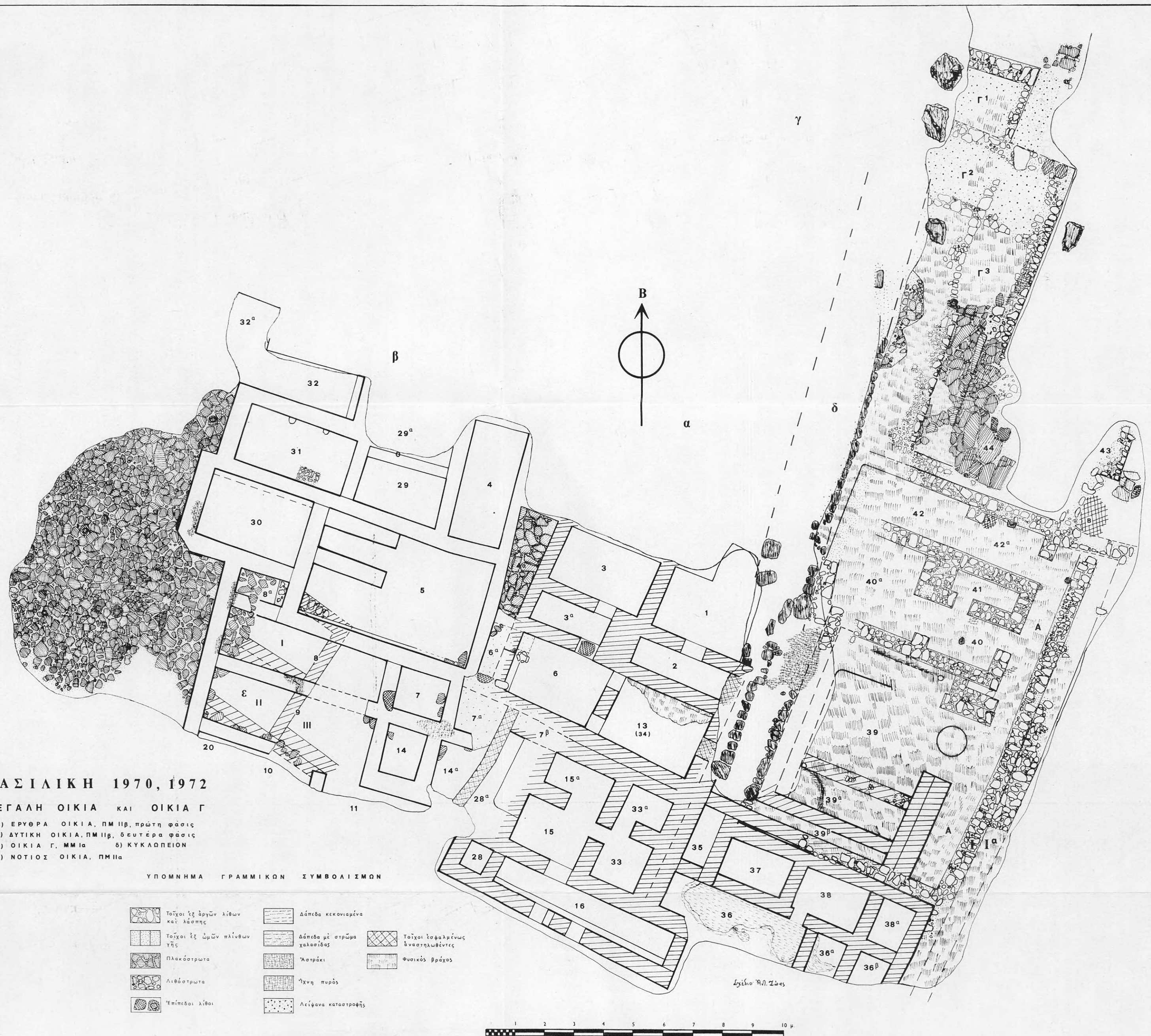
VII

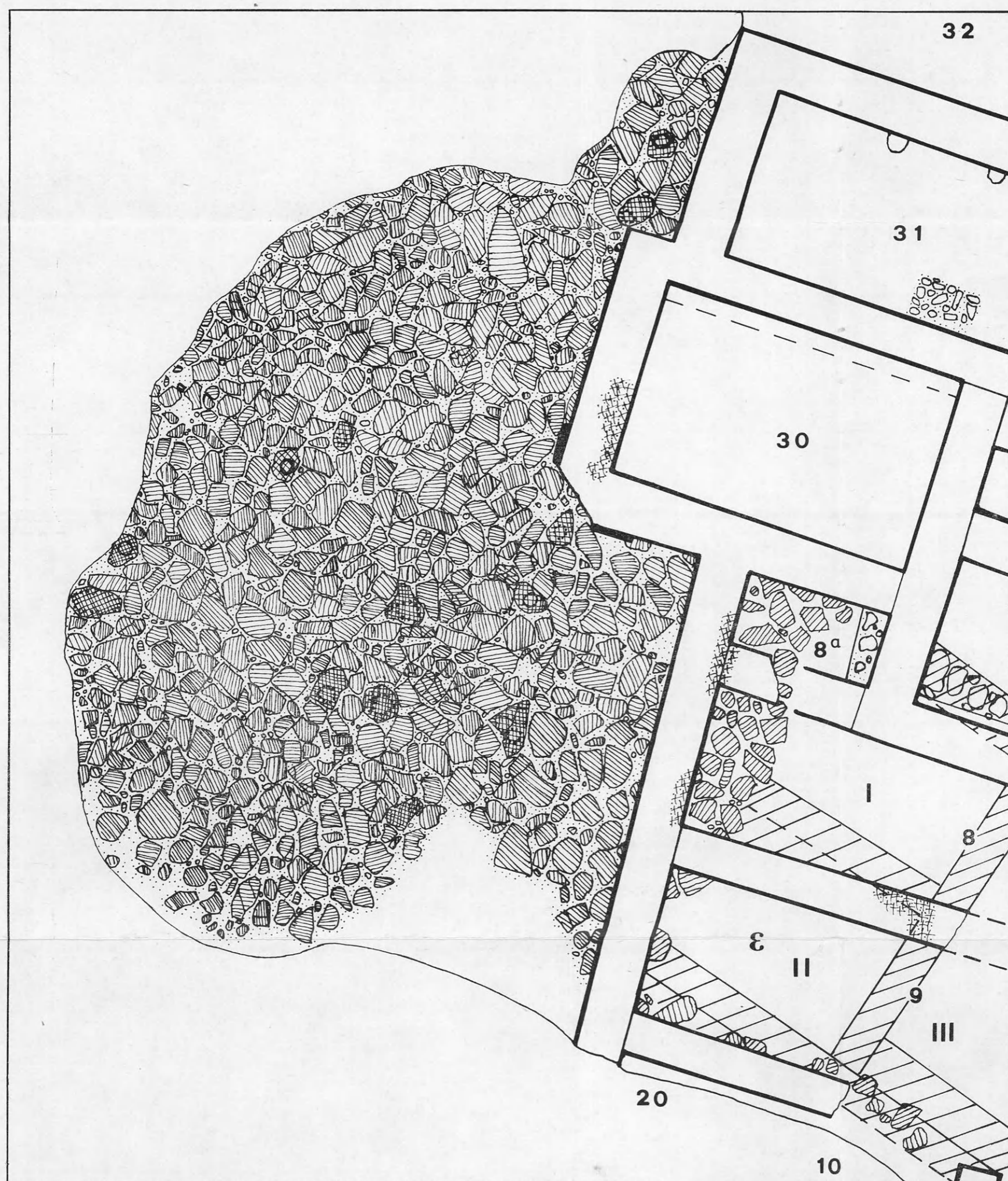
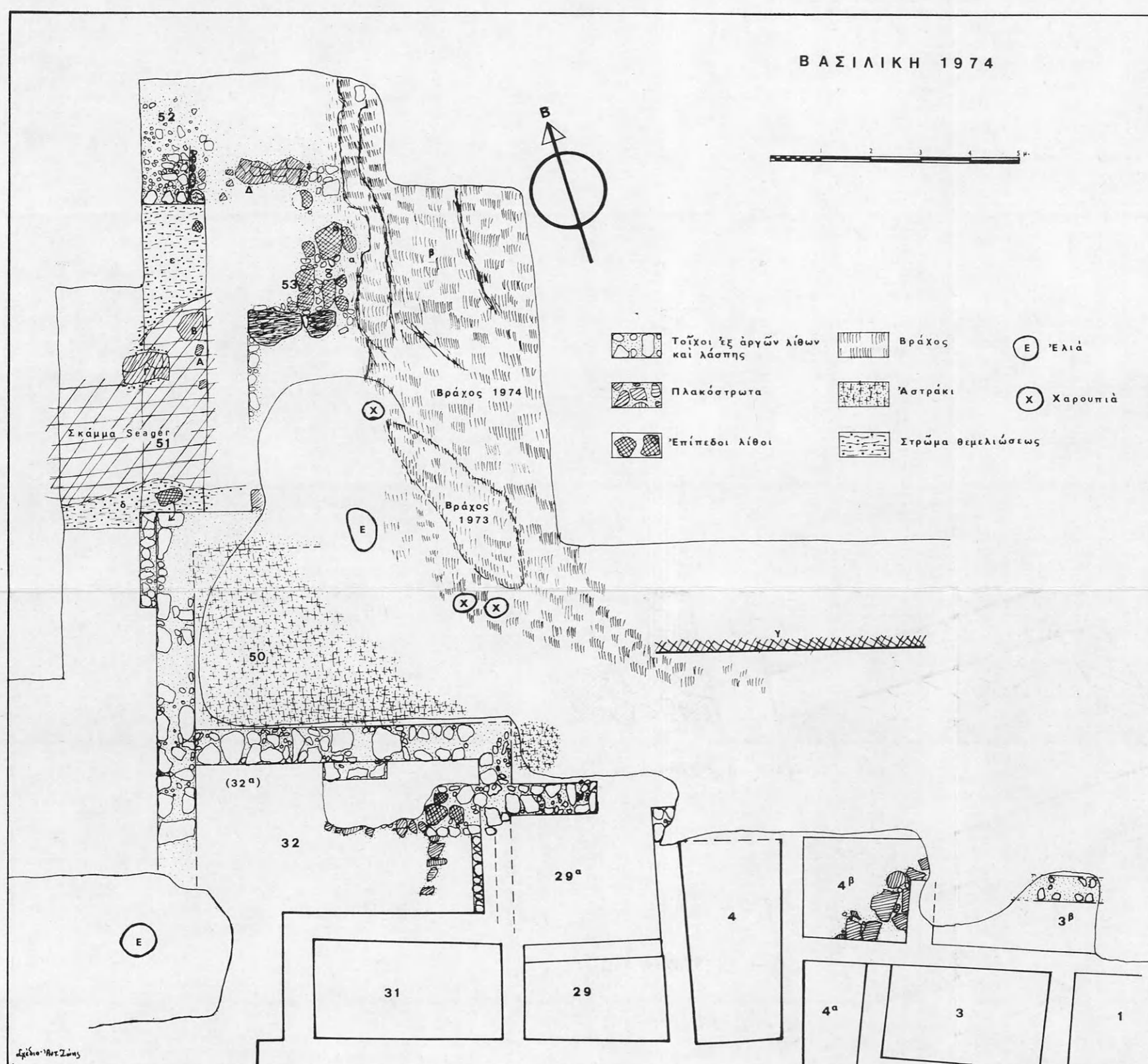

Βασιλική. Τὰ σχέδια Seager, Μεγάλη Οικία (σχ. IV, V, VI) καὶ Οικία Α (σχ. VII).

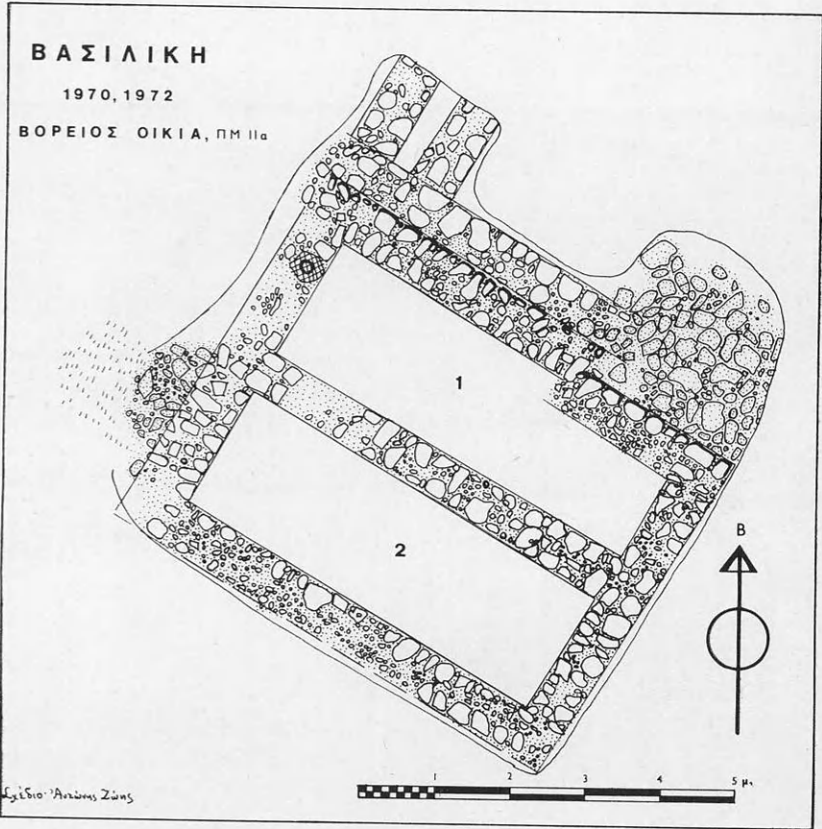
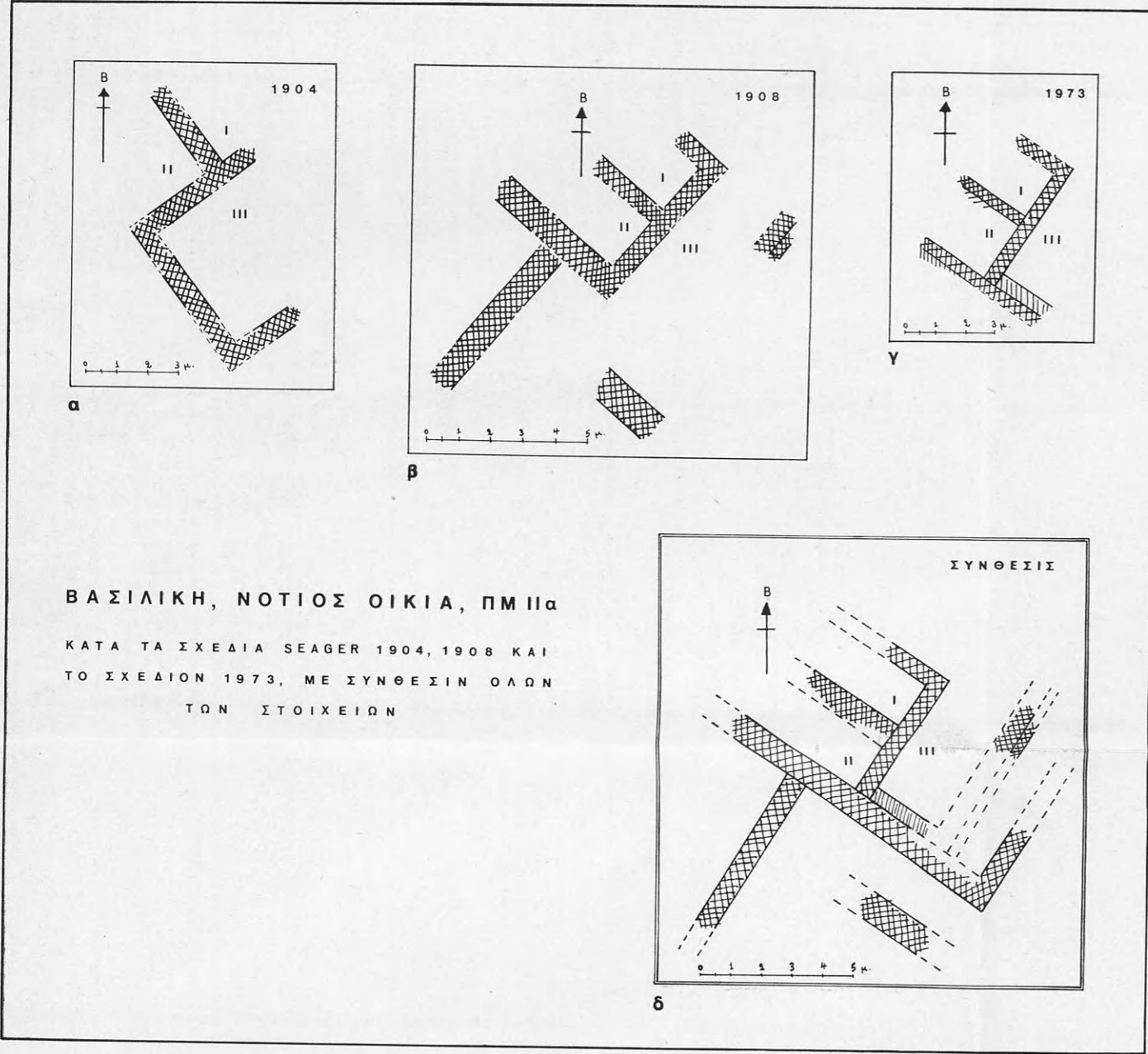
Οικία Α — ΜΜ Ια.

Βασιλική. Μεγάλη Οικία, δυτική αψή, απόσπασμα σχεδίου IX. Κλίμαξ 1:50. (Με δικτυωτήν διαγράμμισιν αἱ πλάκες με μικρὰς ἢ μεγάλας κυκλικὰς κοιλότητας.)

(Πρβ. διὰ τὰ νέα δωμάτια — 1975 — σχέδ. III.)

